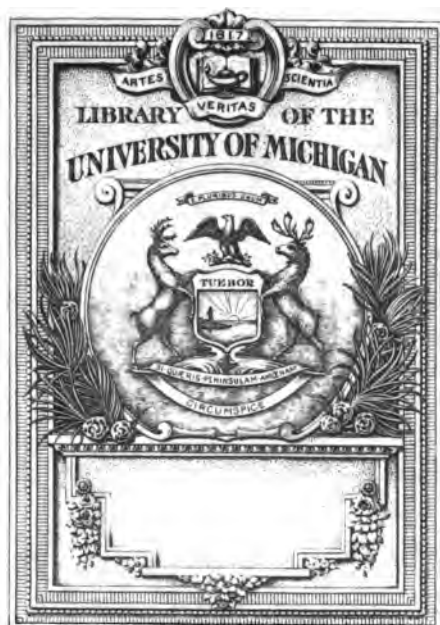

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

RATIONALISMENS TIDSALDER.

SIDSTE HALVDEL AF 18. ÅRHUNDREDE.

EN LITERÆRHISTORISK FREMSTILLING

AF

F. RÖNNING.

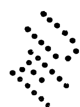
TREDJE DEL.

DET RAHBEK-BAGGESENSKE TIDSRUM.
1785-1800.

ANDEN AFDELING.
1793—1800.

KØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1899.

RATIONALISMENS TIDSALDER.

Side.

De religiøse bevægelser:

De social-politiske bevægelser:

Indledning.

Det er en aften i Januar 1793. Ud fra et af tidens mange klublokaler klinger en af Heibergs sange:

Fred med kongerne på jorden,
når de gå med visdom frem!
Hade de först lys og orden,
ingen ting kan redde dem.
Dåren efter höjhed tørste!
Held den mand, der ej er fyrste!

Ludvig inden Temples mure
føler nu, hvad andre led,
når han fordum fangebure
skabte for uskyldighed.
Ak! hans kone, brødre, tanter,
adel, præster, sykofanter,
falske venner styrted' ham.

Der var spænding i sindene her hjæmme i begyndelsen af 1793. Året i forvejen var man bleven skræmmet op af det pistolknald, som på operahuset i Stokholm havde skilt en konge ved livet. Og nu havde det franske folk spærret sin konge inde i et fængsel, og sat sig selv til dommer over ham, over en konge af Guds nåde. Der var endogså dem som vovede at kræve hans blod som et sonoffer for gammel skyld. Men var det andet end et effektnummer? Eller skulde man virkelig vove det! Det vilde jo være, som om århundreders lovbundne orden skulde rokkes i sine

dybeste grunde. Og dog, det pistolknald i Stokholm — hvad kunde man ikke vænte!

Så var det, at det skete. En trist Januardag (d. 21.) i 1793 faldt den blinkende guillotine-økse med en dump lyd ned på en konges hals.

Og den dumpe lyd drönede langsomt ud over landene, rejsende på sin vej begejstring og forfærdelse, lyse forvæntninger og urolige anelser. Den 2. Februar om formiddagen nåede den dumpe lyd København. I Borgerdydskolen i Laksegade sad drengene og væntede på, at historietimen skulde begynde. Inspektør Gylche besteg katedret. Han stod et öjeblik stille, med blodløse læber, der forgæves søgte at forme en artikuleret lyd. Endelig kom ordene: »Ludvig XVI er bleven henrettet; anarkiet raser fremdeles der ovre. Jeg kan ikke fortsætte timen. I kan gå hjæm.«

Da en af drengene, jublende over den uvæntede feriedag, galloperede op ad det smalle Höjbrostræde, kom en flok matroser stormende fra Lille Kirkestræde. Han blev reven med i strömmen, der søgte op ad Købmagergade. På hjörnet af Løvstræde var gaden sort af folk.

Lige i forvejen var der foregået følgende scene: Nogle studenter kommer op ad gaden på vejen til universitetet. På hjörnet af Løvstræde står en gardelöjtnant Rømeling og taler med en dame i et vindue. En af studenterne, Michelsen, kommer til at støde ham på armen, og officeren trækker straks blank. Men Michelsen tager klingen fra ham og knækker den over sit knæ. Folk stimler sammen, man tager parti for Michelsen, og officeren må flygte ind i postgårdens port, der lukkes efter ham. Mængden bliver mere og mere höjrøstet. »Aa, sæt en konvolut om ham, og send os ham herud!« råber en. Rygtet, der efterhånden var vokset til, at studenten var bleven dræbt eller dødelig såret, nåede også til Regensen. Stor ophidselse. Der blev kimet med klokken, som kaldte til

lovsang; Regensianerne styrtede ud i gården og derfra ned ad Købmagergade til postgården. Her var urolighederne tiltaget i den grad, at militær havde afspærret pladsen omkring postgården.

Så kom en intet anende student vandrende; han skulde til sin bolig, der lå inden for det afspærrede terrain. Underhandlingerne med de opstillede soldater endte med, at en af dem stødte ham kolben for brystet. Det var nok til at få stemningeu op på kogepunktet. De omkringstående råbte, at han ikke skulde finde sig i den behandling, og studenten, der selv ikke behøvede meget for at komme på kogepunktet — det var ingen anden end Henrik Steffens — marcherede, fulgt af en stor skare, ned til rådhuset på Nytorv. Han forsvandt ind ad dören. Mængden væntede og væntede, men der kom ingen Steffens ud ad den igen. Mon han var bleven sat fast? Gæringen voksede, og stene begyndte at klirre mod rådhusets vinduer. Så måtte Steffens ud på den höje trappe for at berolige stemningen. Han fik lov til uhindret at gå hjæm, hvor hans krigerske stemning vist snart lagde sig, afløst af nogen ængstelse for, hvad der skulde komme ud af det hele.

Endnu næste dag var ophidselsen stærk på mange steder i byen. Det fortælles, at to afsendinge fra Holmens faste stok op ad dagen mødte oppe på Regensen og vilde gærne tale med regensprovsten, prof. Gamborg. Deputationen fik adgang. Ja, de vilde spörge, om Gamborg ikke var formand for studenterne. Jo, det var han. Ja, for de vilde bare sige, at 200 mænd, med gode næver på skafterne, var parate til at hjælpe studenterne. Gamborg blev noget forbløffet ved dette alliance-forslag: han kunde på ingen måde modtage det, han måtte tvært imod, i følge sin embedspligt, angive enhver der tog del i urolighederne.

Allerede den förste dags aften var der blevet nedsat en kommission til at undersøge, hvem der var de egentlige skyldige. Den 12. resolverede kongen, at

Steffens, og en anden student, skulde have en irettesættelse i konsistorium. Regensianerne blev straffede med at miste den klokke, som havde ringet storm hin mindeværdige dag. Den blev gæmt oppe på provstens loft[1].

Et ganske uskyldigt opløb! Ja men, at det netop kom på denne dag! Havde ikke för i historien en samfundsrystende stormflod begyndt som et lille bølgeskvulp?

Der er gæring, der er urolige anelser i sindene — hvor bærer det hele hen? Boye slutter förste del af sit filosofiske værk »Statens ven« (1793) således:

»Vore tider ere så udviklede, at en for hele Evropa vigtig katastrofe kan ikke være langt borte. Eksplosionen vil snart døve vore øren ... Enten må oplysning og lyksalighed göre et hidtil ugjort kæmpeskridt, eller vi må göre et græsseligt tilbagefald til slaveri og dumhed. Vi ere under forsynets hånd: han styre alt til det bedste.«

»Lærerige og vigtige ere dagene vi leve udi. Efterkommerne vil rejse sig i vejret, når de tale om vore tiders store bedrifter. Af vore dages krønike vil de tage stof til deres sublimeste tragedier; og vore store mænd vil ofte træde frem på efterslægtens teater og omspille deres rolle.«

Således begynder det 18. århundredes sidste dage.

Atter en cypres i lavrbærlunden!
Ak, hvad nyt forlis bebuder den?
Snart er lundens hele pryd forsvunden,
sörgeminder har den kun igen.
(Rahbek, 1792.)[1]

I.

Rahbeks personlige liv.

Rahbeks liv i det foregående tidsrum, hans »prøveår«, havde været en forvirret blanding af elegier og drikkeviser, af erotiske sorger og hyggelige pokulatser, af vemodsfulde drömmerier og rastløs travlhed, en tilstand, hvori han så jævnlig var en plage for sine venner og sig selv, at han til sidst mente, strængen måtte briste, hvorpå han gjorde sit literære testament (jfr. III, 1, 250 flg.). Han går nu ind i, hvad han selv kalder, »mit livs krisis«.

Vi forlod ham siddende i »Norske sælskab«. Her havde han fundet et fristed på sin flugt fra de »politiske kandestøberier«, der, siden udbrudet af den franske revolution, havde fordrevet den gamle ægte venne-tone fra foreningerne. Det var Rahbeks opfattelse i alt fald. Men fra dette fristed blev han pludselig reven ud og slynget midt ind i tidens gæring. Pram havde fratrådt redaktionen af »Minerva« med udgangen af 1793, og Rahbek afløste ham så. Dermed var hans idyl forbi. Månedsskriftets historiske artikel førte ham ubönhørligt ind i de »politiske kandestøberier«, netop på det tidspunkt, da begivenhederne i

Frankrig havde taget en skæbnesvanger vending. Denne side af Rahbeks liv vil blive behandlet i forbindelse med den social-politiske bevægelse.

Og der var uro af en anden art, som holdt hans sind i en stadig bølgebevægelse. Hans ungdoms-sværmeri for mad. Rosing havde i årenes løb antaget en noget anden karakter. Ganske naturligt: hun var jo nu en middelaldrende kvinde, der nærmede sig de fyrretyve. Erotiken afløstes af venskabet. Men Rahbek kunde ikke undvære erotiken. En tid så det ud, som om han skulde finde erstatning i selve det Rosingske hjæm. Han havde taget sig usædvanlig meget af husets ældste datter, Ophelia, læst med hende, ja endogså forberedt hende til konfirmation. Rygtet fortalte allerede, at han var forlovet med hende; havde der hos Rahbek været spirende tilböjeligheder, blev de imidlertid ikke til noget. Men så fandt han, hvad han søgte, et andet sted.

I en familie, hvor han jævnlig kom, havde han set en ung pige, »Polly« *. Det gik her som i sin tid med mad. Rosing: han troede, at hans følelelser for hende var venskab og intet andet. En »huld veninde« måtte åbne hans öjne. Men hvad nu? Han var ikke længer ganske ung og alt andet end en Adonis af ydre? Kunde han endnu göre sin lykke hos de unge piger? Og i alle tilfælde: han vilde ikke fri, för han havde en stiling at gifte sig på.

Så kom der en vår (1795) med »underlige vandringer ved aftenrødens trylleskær«. Men midt ind i disse gyldne drömme faldt — som et uvejrs-varsel — skæret fra Københavns store ildebrand (i Juni), derpå, om efteråret, skyggerne fra hans faders dødsleje, og endelig rygtet om, at Polly havde haft et tilbud. Så blev Rahbek alarmeret, nu måtte han tale. En dag i November gik han op til hende, men ikke et ord kunde

* Under dette pseudonym omtales hun i »Erindringerne«.

han få over sine læber. Tilfældigvis lå Ifflands »Myndlinge« på bordet. Han tog stykket, slog op på en scene, der lignede den, han selv skulde spille, men ikke kunde, og rakte i dyb tavshed Polly bogen. Hun læste stedet og styrtede ud af stuen. Næste Dag fik Rahbek svaret gennem en veninde af hende: hun nærede dyb agtelse, venskab osv. for ham, men — for resten en kurv. Samme aften stod han ved sin faders dødsleje.

Rahbek havde allerede för sin förste udenlandsrejse haft et løseligt kændskab til den gamle konferensråd Heger på Nörregade. Når han i begyndelsen af 90'erne var i teatret, så han jævnlig i en parterreloge Heger i følge med en ung pige på en 17—18 år: en lille, lidt spinkel skikkelse med noget ejendommelig fint over sig, et åndfuldt ansigt, omgivet af naturlige lokker, ørnenæse, mørke strålende öjne — over det hele noget der mindede om en falk.[1] Men i nogen tid stod han blot på afstand og så. Ved Københavns ildebrand vekslede han — ved et tilfælde — et par ord med hende. Men sa førte omstændighederne dem nærmere sammen.

Rahbek havde i et par af de dramatiske dilettantsælskaber stiftet bekændtskab med Hegers tre sönner: Carl, Stephen og Peter. Stephen havde indført ham paa Strandmøllen hos sin morbroder Drewsen, og derfra kom han senere ind i det Hegerske hjæm på Nörregade, hvor han blev en jævnlig gæst. En eftermiddag i September 1796 var han oppe i Borups sælskab. En af hans venner (Sveistrup) kom hen til ham og sagde: »Véd du, at jfr. **** [Polly] er bleven forlovet?« Altså intet håb mere! Han måtte gå ind i et sideværelse for at fatte sig. I det samme kom sælskabets bud og leverede ham en seddel. Den var fra Karen Margrethe Heger: vilde han ikke være så venlig at bringe den og den besked — hendes yngste broder var uvæntet kommen hjæm — til hendes broder Carl, som hun antog var i foreningen den aften. Men hvorfor skrev hun

ikke til Carl selv? Lå der nogen betydning i billettens slutningsord: »Jeg er i dette öjeblik så glad, at jeg næppe selv véd, hvad jeg skriver; dette maa undskylde, om De ej kan læse disse linjer; dog håber jeg stadig, De forstår det, jeg ønskede De måtte forstå.« Kunde der ikke ligge en betydning ud over den rent bogstavelige i dem? Og så det, at de netop kom, som det sidste håb om Polly brast. Rahbek tog dem som et lykkeligt varsel. Her skulde han måske finde trøsten for sin kærlighedssorg.

»En rum tid havde jeg,« siger han i »Erindringerne«, »uden at drömme om, at en ny lidenskab skulde fortrænge den forrige, set mig om [efter] den, der således kunde forvisse sig min höjagtelse og hengivenhed, at jeg torde lide på, hun ved dagligt, fortroligt og hjærteligt samliv vilde dag fra dag blive mig kærere, blive mig alt.« Altså det sædvanlige: hjærtet kan ikke mere *elske*, men søger blot noget, det kan höjagte og sympatisere med. Kamma havde nu netop adskillige betingelser i den retning. Rahbek blev snart opmærksom på „hendes ualmindelige åndsdannelse, hendes levende og mangesidige konstsans, hendes interesse for og bevandring i de forskellige sprog og literaturer, men fremfor alt hendes hjærtelige varme for den evangeliske Adler, den protestantiske Marezoll.« Det var jo netop hvad Rahbek behøvede — når han ikke søgte kærlighed. Så kom det afgörende, næsten ganske uforvarende.[1] En aften, d. 6. Jan. 1797, da Rahbek skulde til at gå efter et af sine sædvanlige besøg hos Hègers, kom Kamma ud i forstuen og hjalp ham frakken på. »Tak min gode pige,« sagde Rahbek, halvt befippet, kom saa i tanke om, at det vist ikke var en passende tiltale og gjorde en undskyldning. »Det må De gærne sige,« sagde hun så »huldelig«, at det slap Rahbek ud af munden: »Må jeg da også sige: kære, gode pige?« Svaret blev et ja; hun gik op til sin moder og sagde:

»Når Rahbek kommer til moder i morgen, kommer han som hendes sön!«

Lange forlovelser var Rahbek en vederstyggelighed; han havde derfor vist helst giftet sig straks, men hans normale tilstand var det at være i gæld, og han var netop på det tidspunkt meget normal. Til manges overraskelse havde den gamle Rahbek ikke efterladt sig noget, ja sönnen fik endogså ved hans død en ekstrapost på 1000 rdl. at klare. Der var imidlertid lyspunkter hist og her på Rahbeks himmel, som viste, at det var ved at klare op. Han var i færd med at vågne op af den dvale, »hvori det slag, der havde ramt hans hjærte [kurven fra Polly] havde nedstyrtet ham.« Hans slappede arbejdskraft rejste sig atter, og han tog med fornyet kraft fat på sine to tidsskrifter, »Minerva« og »Tilskueren«. Han var jo af naturen en arbejdshest. Han skriver engang til Pram:[1] »Hvordan lever du? Jeg lever som et menneske, der arbejder 13 timer om dagen, læser 5 timer daglig på institutet [Christianis skole], skriver »Minerva« og »Tilskueren« så godt som ganske solo . . . så jeg næppe har stunder at sanse — jeg lever såre vel.« Men netop som det havde begyndt at klare, trak skyerne sammen igen.

Rahbek var, som oven for sagt, imod sin vilje bleven reven med ind i politiken. Og ved sit noget forfjamskede væsen lykkedes det ham flere gange at rage sig ind i ret ubehagelige situationer — ligesom han jo også havde en mærkelig ævne til at rage sig ind i literære fejder og spektakler. Således kom han i »Minerva«'s historiske artikel med nogle ubesindige ord, der måske kunde være bleven farlige nok for vor neutrale stilling. Den ubesindighed skaffede ham en stræng irettelsættelse fra kancelliet, med en tilföjelse om, »at denne sag skulde stå åben, hvis han oftere handlede mod god borgers og tro embedsmands skyldighed.«

Rahbek besluttede at synke pillen i stilhed; han

måtte jo føle, at den ikke var uden berettigelse; men der var noget af den — det der smagte af en trussel — som han ikke kunde få ned; det blev siddende i halsen på ham og vedblev at udøve en irriterende virkning. Og irritationen blev ikke mindre, da et rygte fortalte, at en af »magthaverne« skulde have sagt: »Var det gået efter min mening, havde professor Rahbek fået sin afsked uden videre.«

Sin indeklemte ærgrelse gav Rahbek afløb i en ironiserende artikel i »Tilskueren« (nr. 46—51, 1798) om »det farlige menneske«. Men det var ham ikke nok. Han blev så enig med sig selv om, hvad han vilde göre: han vilde selv tage sin afsked, for, uafhængig af magthaverne, at kunne sige sin mening som en fri mand; han vilde dog först afslutte den forelæsningsrække over den danske poesis historie, som han holdt sammen med Nyerup. Det skulde ikke have præg af et overilet skridt, gjort i hidsighed. Venner — deriblandt endogsaa hertugen af Augustenborg — søgte at holde ham tilbage fra et skridt, som måtte synes dobbelt betænkeligt, da han tænkte på snart at føre Kamma hjæm. Men han lod sig ikke rokke i sin beslutning.

Der var en anden grund til, at Rahbek ønskede at fratræde. Den Kantiske filosofi havde på sit sejrstog også erobret æstetiken og begyndt at omdanne den. Rahbek søgte, pligtmenneske som han var, at følge med i vendingen, i alt fald at blive klar over, i hvad retning strömmen gik. Men han kunde ikke komme med. Rahbek kunde nok raisonnere, men han var intet »systematisk spekulativt hoved«, som han selv bemærker. Og dette usystematiske hoved »kom hvert öjeblik i forvirring mellem den terminologi, de synsmåder, de begreber, hvormed han så lang en række af år var bleven fortrolig, og dem, hvori han her stræbte at studere sig ind, at det måtte danne et kaos, hvori han alt for ofte hverken vidste ud eller ind.«

Så var det jo ganske naturligt han gik sin vej. Den 14. April 1799 fik han en lille billet fra hertugen af Augustenborg med meddelelse om sin afsked.

Noget, og det noget der var nogenlunde sikkert, måtte han have; han kunde ikke byde en hustru ind til en tilstand som hans tidligere bohêmeliv med rykkere væntende på trappegange. Så fik han en idé. Der taltes den gang meget om det nylig af hofpræsten Christiani oprettede institut på Vesterbro. Rahbek fik lyst til at oprette et lignende; men så foreslog Christiani ham, at de skulde slå sig sammen. Til en begyndelse kunde han få plads som lærer i historie ved hans institut, og på den måde göre sig bekændt med det. D. 3. September, et par dage efter sit bryllup, begyndte Rahbek så sin virksomhed som lærer i Christianis institut.

Rahbek havde nemlig imidlertid holdt sit bryllup. D. 31. August 1798 blev han i al stilhed viet til Kamma i Frederiksberg kirke af »den protestantiske« Marezoll. Rahbeks ægteskab kom ikke til at spille nogen rolle i hans liv. Det var ikke ulykkeligt, men det var heller ikke lykkeligt. De to ægtefæller gik könt ved siden af hinanden, men de gik hver for sig. Rakbeks liv blev ved at gå i den gamle gænge; maskineriet arbejdede videre med den samme nervøst-urolige travlhed. der ikke lod megen plads tilovers for stille samlivstimer.

Således ender Rahbeks saga i det 18. århundrede, en livshistorie, der i sin brogede, rastløse vekslen i mangt og meget afspejler hele tidsalderens liv. — Gav nu denne række af vekslende stemninger sig noget udslag i literaturen?

II.

Rahbeks literære virksomhed: Lyrik. — Drama. Roman. — Literaturhistorie. — Tidsskrifter.

Rahbek følte trang til at samle sine på mange steder spredte digte. Så udgav han i 1794 »*Poetiske forsøg. Förste del.*« I »forerindringen« (dat. 5. Febr. 1794) giver han nogle oplysninger om de i samlingen optagne digte. En betydelig del af dem havde ikke för været trykte, og af de øvrige var de fleste omarbejdede. Under sit arbejde i salmekommissionen havde han fået »rigtigere og fuldstændigere begreber om sangdigtes natur;« derfra omarbejdelserne.

»Poetiske forsøg« er altså mere end et samlet optryk af enkeltvis offentliggjorte digte. Over for publikum er det, til en vis grad, Rahbeks debut som *lyriker*. Hvorledes var så modtagelsen? Samlingen blev ikke anmældt et eneste sted — för efter $4^1/_2$ års forløb (Lærde efterr. 1798, nr. 37)*. Og ved ildebranden 1795 brændte den största del af oplaget hos hans forlægger. Betød det, at forfatteren skulde slettes af listen over danske lyrikere?

Det var ikke underligt, at denne velkomsthilsen virkede noget kølende på Rahbek. Förste efter $8^1/_2$ års forløb får han mod til at udgive 2. del (efterår 1802)**.

---

* Anmælderen søger grunden dertil i, at man gik og væntede på 2. del. Mon? Han finder — med rette — at de hidtil utrykte ting ikke hører til digterens »ypperste produkter«. De bedste af digtene er omarbejdelser af tidligere trykte; dertil hører fremfor alt flere af hans drikkeviser.

** Forerindringen er dat. 18. Septbr. 1802; kort efter udsender han 2. udgave af 1. del. Dette er altså samtidig med, at Oehlenschläger skriver og offentliggör sine »Digte«. Rahbek slutter »forerindringen« til 2. del med, at han vil komme med et 3. bind, hvis han da får lidt opmuntring dertil. Men den opmuntring må han ikke have fået; der kom aldrig en 3. del.

Over halvdelen af bogen hører til forrige tidsrum. Men for resten er der ingen grund til at drage et skel mellem digtene efter deres tilblivelsestid. Rahbek skriver ved århundredets udgang, som han skrev 20 år tidligere. Endnu i 1802 digter han *»heroider!«*

Var Rahbek digter? Det spörgsmål ligger jo nær, når vi har de to bind dokumenter liggende for os. Han fremsætter selv spörgsmålet i »forerindringen« til 1. del: En mand [P. A. Heiberg], hvis dom han sætter pris på, har en gang nævnet ham blandt »fædrelandets digtere«. Men Rahbek er bange for, at den foreliggende samling vil blive et vigtigt dokument for dem, der vil frakænde ham den titel. Han kan ikke nægte, at han en gang har drömt om at vinde digternavnet; »men hvo der först får smag på at dvæle under Lycæets plataner, bestiger sjældent Parnasset siden med den fyrighed og kraft, som er fornøden, hvis man vil nå dets lavrbærkransede top.«

I »Charis for 1800« står der en elegi* af Rahbek: Han ser tilbage til hine strålende dage, da også han, med lutten i hånd, vankede gennem gyldne lunde, sammen med Baggesen, Pram, Thårup og alle de andre. De dage ere forbi, lutten ligger henslængt ved hans side, og en tåre lister sig ned ad hans kind ved mindet om det, der én gang var.

Tilgiver, evig dyrebare venner!
jeg sveg det håb, hvormed I hædred' mig;
ak! sorg forjog de smilende camener,
og under byrden böjer palmen sig**.

Ser Rahbek rigtig på sig selv? Svaret på spörgsmålet vil afhænge af den anvendte målestok. Var Frimann, Rein osv. digtere, så var Rahbek det også.

* Den angives for at være fra 1785; men den må så i alt fald være noget omarbejdet her.

** I en efterskrift til »Charis« for 1799 udtalte han sig i samme retning.

Han havde tilstrækkelig takt og smag til at gengive tidens og sine egne følelser på rim. Men vi træffer hos ham intet förstehånds og ingen spirer til en ny tid*.

Men spörgmålet »digter eller ikke digter« kan måske ikke afgöres alene ud fra Rahbeks lyrik. Han var jo begyndt som dramatiker og havde vakt forventninger ved sine prosafortællinger. Måske bliver svaret gunstigere, når man spörger her. Lad os forsøge.

For det förste *dramaet*. Allerede det foregående tidsrum betegner her en nedgang: et par skuespil, og intet af dem af betydning. Det bliver ikke bedre i denne periode, der kun kan opvise ét dramatisk arbejde, *»Sommeren eller det københavnske landlevnet.* Lystspil i 5 akter**.

Poetisk værdi har dette skuespil ikke***. Det er meget langtrukkent og trættende, uden dramatisk fart; intrigen er ubetydelig og det har ingen ejendommelige karakterer. Derimod har det nogen biografisk interesse, idet Rahbek, efter sit eget udsagn, jævnlig har benyttet en af personerne, major Torbenson, som sit talerör. Her er nogle af dennes repliker: »I København, i sværmen, kan man nok være pebersvend; men for at leve på landet, må man være gift og vel gift«. — »Landet er mig et slags paradis«. — »Jeg er så dødelig hader af alt, hvad der er uægte, at jeg vil meget heller have virkelig hornfisk end eftergjort skildpadde«. — »Jeg vil ikke sige, jeg elsker, for det har man jo i sit 38. år vel ikke længere lov til«, siger majoren et sted; men han tror, at Sofie hver dag vil »lægge noget

---

* Anmælderen i »Lærde efterr.« (1797, nr. 42) af »Charis for 1797«, til hvilken Rahbek havde givet bidrag, mener, at han »kan ikke som digter sættes ved siden af en Baggesen, en Lund, en Rein, en Thårup.«

** Trykt i 4. samling af »Prosaiske forsøg« (1796).

*** I Maj 1795 blev det spillet på et privatteater, og i 1809 2 gange på hofteatret af den dramatiske skole. Op på det kgl. teater nåede det ikke.

til summen af vor kærlighed og vor lykke«. Omtrent noget lignende tænker Rahbek, da han et par år efter frier til Kamma.

Altså: hans dramatiske virksomhed kan ikke skaffe ham lavrkærkransen. Men det var jo også på et andet område: *romanen*, at man i sin tid væntede, Rahbek skulde göre epoke. Han havde dog heller ikke her nået længere end til det respektable. Det var ikke ham, men Tode, som skrev »Kærligheds nytte«, i det foregående tidsrum den eneste roman af virkelig betydning. Og det bliver ikke bedre i denne periode.

I 1798 udgav Rahbek *5te samling* af sine »*Prosaiske forsøg*«, der indeholdt »*Eulalia Meinau. En fortælling*«. Denne fortælling har de samme skrøbeligheder som de foregående, og står i alle tilfælde ikke over dem. Men den har interesse i anden retning. Sagen er, at man på flere punkter i fortællingen uvilkårlig kommer til at tænke på P. A. Heiberg og hans hustru. (Jfr. herom under Heiberg).

Rahbek bliver ufortrødent ved med de »Prosaiske forsøg«. Et år efter den nys nævnte samling kom den 6te (fortalen dateret 26. Marts 1799). Den indeholder »*Camill og Constance. Et revolutionsskilderi.* Förste stykke«. Rahbek har her vovet sig i lag med den historiske roman. Han véd nok — hedder det i forerindringen — at man har gjort indvendinger mod denne digtart, men indvendingerne forekommer ham kun berettigede, hvis man lader de digtede personer have en forvanskende indflydelse på fremstillingen af de virkelige begivenheder. Han har søgt at undgå denne afvej, ved at lade de virkelige begivenheder have indflydelse på de digtede personer, men ikke omvendt. Man vil måske indvende, at den digteriske opfindelse ikke kan være af megen værdi i en roman, hvor den sande historie udgör den egentlige fabel. Kan være! Kun må man ikke tro, at »hvad der er uden fortjæneste, også har været uden vanskelighed«.

Én ting mister Rahbek aldrig: sin naivitet. Det er vanskeligt at forstå, hvad poetisk værdi en vanskelig fødsel kan give det, der i sig selv er »uden fortjæneste«. Og des værre: hele arbejdet er ganske uden poetisk »fortjæneste«. Rahbek har slet ikke magtet at sammensmælte de to sider: den virkelige historie og digtningen. Resultatet er blevet en kort, temmelig tör oversigt over revolutionens historie, i hvilken der hist og her er stukket nogle opdigtede navne ind. Rahbek indrømmer selv[1], at denne fortælling alt mere og mere fra en »revolutions-novelle« blev en »revolutionens historie«. Da han læste fortællingen op for P. Collet, pikkede denne ham på armen og sagde: »Glem ikke romanen«. Arbejdet har kun betydning som en redegörelse for Rahbeks opfattelse af den store politiske tragedie. Camill, der betegner det skönne mådehold, *juste-milieu*'et, angiver Rahbeks eget stade.

Så er vi færdige med rundskuet over Rahbeks digteriske virksomhed indtil 1800. Hverken som lyriker, dramatiker eller romanforfatter kan han vænte lavrbærkransen.

*   *   *

Rahbek har altså set rigtigt: det er ikke på Parnas, han skal hente sin lavrbærkrans, hvis han overhovedet skal have en; og skal han det? Lad os se på hans øvrige virksomhed: hans *literaturhistoriske* og *æstetiske* arbejder og hans *tidsskrifter*.

Rahbek havde jo siden 1790 holdt æstetiske forelæsninger ved universitetet. Om deres værdi kan man ikke direkte fælde en dom, da han intet har udgivet af dem. Af hans egne udtalelser véd vi imidlertid, at hans filosofi og æstetik var af »det eklektisk-empiriske slags« (III, 1, s. 255), et slags pluksammen rundt omkring fra, uden noget samlende og beherskende grundsyn. Og vi kan endvidere dömme ud fra den mængde æstetiske

kritiker og causerier, han har skrevet i tidens løb. Men den dom, de fælder, er ikke meget opmuntrende. Rahbek var ingen ubestikkelig dommer; tværtimod, han kunde meget let bestikkes ved hjælp af ædle følelser og rörte vendinger. Og var först hans öje fyldt med det rörte hjærtes tårer, så svømmede alting sammen for ham. Hans blik var af naturen ikke skarpt, og det blev naturligvis ikke klarere, når det fordunkledes af tårer. Så vadede Rahbek afsted gennem et hav af følelse og rörelse, citerende, apostroferende, med parenteser og aproposer ud i alle mulige retninger, side op og side ned, så at læseren, når han endelig ved afhandlingens slutning når fast land igen, har en underlig snurrende fornemmelse i hovedet og en temmelig utydelig og forvirret forståelse af, hvad der egentlig er meningen med det hele.

Nåı Rahbek ikke var rört, kunde det jo gå noget bedre; ti så er i reglen hans tanker mere klare og mere bestemte i deres omrids. I hans yngre år kunde hans kritik til tider være temmelig skarp, men omkring 1790 skete der heri en forandring*, og den klubagtige lyst til at gå med alle mennesker under armen fik ham i årenes løb til at dadle sjældnere og sjældnere, og rose mere og mere, indtil den tid kom, da han — som det er blevet sagt — roste alt hvad der skyggede på Parnas, lige fra dets top til dets fod.

Som æstetiker vinder Rahbek ingen lavrbærkrans. Imidlertid fik hans æstetiske forelæsninger efterhånden en noget anden karakter. Lige fra begyndelsen plejede han at illustrere sine bemærkninger ved citater fra

* Da han i 1791 hørte op med sine dramaturgiske breve i »Morgenposten«, følte han anledning til at forsvare sig mod en beskyldning for »alt for stor mildhed«. Han indrömmer, at der i den senere tid er kommet mere mildhed i hans kritik; men det er fordi han mere og mere er kommen til erkændelse af Ciceros ord: »I at opmuntre og fremskynde virker det bedst, når man roser dem, man formaner.«

danske digtere, og forelæsningerne fik gradvis et mere og mere literaturhistorisk præg. Og disse literaturforedrag kænder vi noget til. I begyndelsen af det ny århundrede udkom »*Bidrag til den danske digtekonsts historie*, uddragne af forelæsninger holdne over dette æmne i vintrene 1798—1800, ved R. Nyerup og K. L. Rahbek. I—IV.« Dette arbejde blev grundlæggende i dansk literaturhistorie-skrivning, men det grundlæggende ligger rigtignok mere i Nyerups literærhistoriske materialesamling end i Rahbeks æstetiske bemærkninger.

Vi er imidlertid endnu ikke færdige med Rahbek som forfatter. Der er dem, som vil mene, at vi har det vigtigste tilbage: hans virksomhed som udgiver af »*Minerva*« og »*Den danske tilskuer*«.

Rahbeks egne bidrag til »*Minerva*« er ikke mange og i det hele ikke meget betydelige. Undersøgelser med videnskabens sluttethed og grundighed lå egentlig ikke for ham. Han kunde ikke slå ind i den tone, der prægede de bedste af »Minervas« artikler og gjorde det til hvad det var. Heller ikke som dets redaktør har han haft afgörende betydning. Det var Pram, der — heldigvis — fra begyndelsen kom til at give tidsskriftet dets præg, og Rahbek gjorde ikke andet end at bevare dette præg.

En ganske anden rolle har han spillet som udgiver af »*Den danske tilskuer*« (jfr. III, 1, s. 168). Den grundlagde han selv, og han skrev selv det meste af den. »Tilskueren« er en samling af feuilleton-artikler, og har sådanne artiklers fortrin og deres begrænsning. Tonen i dem er meget vekslende: den kan være lyrisk bevæget, alvorlig raisonnerende eller godmodig satiriserende. Det er ikke afhandlinger der går til bunds i en sag, men causerier der spiller hen over overfladen; de fylder sjælden et helt nummer, et halvt ark, og på 8 sider eller mindre når man jo ikke meget dybt ned. Rahbek optræder under forskellige mærker og lader

sig tilskrive breve under forskellige navne som: Pønselidt Flinkfyr, Havniophilus, Tedious Squandertime osv. Denne navne-maskerade bliver i længden noget trættende, og det er i det hele taget noget trættende at læse mange af »Tilskuerens« artikler i flugt. Men det er vel også en ubillighed at göre det: feuilleton-artikler skal nydes enkeltvis og ikke i större portioner. Imidlertid, selv om man gör det, bliver dog hovedindtrykket dette: en vis lethed i behandlingen og sindrighed i opfindelsen, men viddet er sjældent frisk og rammende, og den alvorlige tone slår for let over i det sentimentale og det opskruede. Man møder næsten på alle punkter en vis spidsborgerlig begrænsethed.

Imidlertid, »Tilskueren« har, med alle sine mangler, dog spillet en ret betydelig rolle. På sin gang omkring i familierne — og ikke mange dannede familier lukkede dören for den — strøede den ud en mængde tanker om livets mangfoldige forhold, tanker som ikke kom anstigende med filosofisk gravitet, men med et smil om munden, en spøg på læben og undertiden en tåre i öjet. Lad os se på nogle af disse tanker.

Ser vi f. eks. på indholdsregistret til 1793, finder vi bl. a. følgende æmner behandlede: Brev om höjt kortspil. — Betragtninger i anledning af Ludvig XVI's justitsmord. — Brev fra Bibaculus Legio, en miskændt digter. — Betragtninger om vor borgerlige lyksalighed. — Om prækeriet mod oprör. — Brev fra Drances Fearshadon, anmældende en kvindelig sammenrottelse. Forslag til et dagregister for den finere verden. — Om ungdommens undervisning. — Et brev om københavnsk landlevnet. — Om aristokrati. — Strøtanker om selvmord. — Tanker om tolerance. — m. m. Kort sagt, der er næsten ikke et æmne oppe i tiden, uden at »Tilskueren« får lejlighed til at sige et par ord derom — de politiske spörgsmål ikke undtagne, skönt Rahbek gik uden om dem, når det kunde lade sig göre. —

Foruden sådanne artikler som de nys nævnte findes der også poetiske bidrag. Rahbeks gode venner »hædrer« ofte »Tilskueren« med digte, som den jævnlig fører frem på scenen med nogle »hædrende« ord, om »vor Rein«, »vor Zetlitz« osv.*

Vi er nu færdige med rundskuet over Rahbeks literære frembringelser. Resultatet må vel blive det, at han nærmest er *literat* og *journalist,* at han ikke sætter store nye idéer ind i udviklingen, men har en ikke ringe ævne til at sætte tidens tanker i omløb; han er vigtig som kulturhistorisk dokument. Men lavrbærkransen kan vi ikke sætte på hans hoved. Man synes undertiden, at han nok kunde fortjæne et par af dens blade her og et par andre der; men det bliver kun til enkelte løse blade. Så må da Rahbek nöjes med at få disse enkelte blade strøede omkring i sine forpjuskede røde hår.

III.

C. H. Pram.

Prams literære udvikling i den foregående periode havde bragt skuffelse på skuffelse. »Stærkodder« var en skuffelse**, og hans heroiske dramaer var en skuf-

* Rahbek kunde naturligvis ikke altid holde »Tilskueren« på samme höjde. Både han selv og en anmælder i »Lærde efterr.« (1798, nr. 46) er enige om, at 5.—6. årgang hører til tidsskriftets svageste, særlig tidsrummet fra midten af 1795 til henimod slutningen af 1796. — Samtidens kritik satte for resten »Tilskueren« meget höjt; se f. eks. »Lærde efterr.« 1798, nr. 39.

** Ganske vist ikke for Rahbek; han spörger endnu i 1793 (»Tilskueren«, 12. Avg.): mon vi ikke har været lidt for redebonne til at glemme og miskænde, hvad vi eje i »Stærkodder«? — For resten tilföjer han: »Men er og det egentlige heltedigt passende for vor tidsalder.«

felse. Så forsvandt digteren ind i økonomi- og commerce-kollegiet. Han skriver sit prisskrift »Om en höjskoles anlæg i Norge« (1795), en afhandling om »den københavnske Waisenhus-stiftelses« genopbygning (1796) m. m. En enkelt gang vovede digteren sig dog ud igen. I 1795 udgav han »Serenaden eller de sorte næser«, et meget tarveligt syngespil. Man vil udfinde en ukændt elsker, der giver serenader, ved at få hans næse sværtet. De optrædende er udelukkende bønder; vi er endnu i den Thårupske bonde-idyls tid, men Prams stykke står langt under »Høstgildet«. Det opnåede 9 opførelser i 10 år. Men et par måneder för »Serenaden« gik over scenen, havde Pram fået et andet stykke frem paa teatret; det var »*Ægteskabsskolen*. En komedie i 5 akter.« * Det er Prams bedste skuespil og det gjorde lykke.

Teknisk set har stykket sine store mangler. Vilhelm Stjernholm, der er bleven skuffet i sit ægteskab, har fået mistillid til alle kvinder. Han bilder sig ind, at hans broder Albert bliver bedraget af sin hustru, og sætter så en intrige i gang for at åbne hans öjne. Den intrige er imidlertid så kunstig og så unaturlig, at det virkelige liv sikkert aldrig har kændt noget lignende. Og tilmed har forf. ikke kunnet göre os intrigen forståelig, uden ved, på en meget kluntet måde, at lade ophavsmanden forklare den i en enetale. Særlig mod slutningen bliver intrigen holdt gående på en aldeles meningsløs måde, blot for at få de 5 akter ud af det.

Hvad er Prams mening med dette arbejde? Ja, det er ikke så let at sige. Vilhelm Stjernholm havde giftet sig med Constance; et inklinationsparti. »Vi var

* Stykket blev först trykt i Rahbeks udgave af Prams »Udvalgte digteriske arbejder«, II (1825). I 3. bind offentliggjordes et andet indtil da utrykt skuespil »*Brønden*«, som var blevet opført nogle gange på det kgl. teater (1ste gang i Decbr. 1800). Det står betydeligt under »Ægteskabsskolen«.

så forlibte i hinanden, så det var en lyst. Hun havde læst i Pamela og frøken v. Weissensøe, hvorledes man skal have det . . . Men hvad skete? Forlibelsen og det hele romanvæsen gik over.« De blev gensidig skuffede over hinanden og levede som hund og kat. Hans broder Albert havde derimod gjort et fornuftparti; men han og hans hustru finder — efter nogen kamp — hinanden i gensidig kærlighed.

Skal det så sige, at fornuftpartier er at foretrække for inklinationspartier? Just ikke det måske, men vel nok, at et romantisk inklinationsparti ofte er et fornöjeligt forspil til et bedrøveligt drama. Og her kunde Pram jo tale af erfaring (jfr. III, 1, s. 35). Var ikke også hans ægteskab begyndt som et inklinationsparti med romantisk forlibelse, og selv om det ikke endte med, at han — som Vilhelm Stjernholm — opdagede, at hans »Amaryllis var en arrig havgasse, en herskesyg, indbildsk, dum ting,« så var det der skete, dog slemt nok.

Efter den Oktoberdag i 1790, da Baggesen havde haft den oprivende samtale med Seline (jfr. III, 1, s. 234), kom han ikke meget i Prams hus. Men fru Pram trængte til en, der kunde beklage hende og sværme lidt for hende; hun fandt så en erstatning i Oluf Christian Olufsen, forfatteren til »Gulddåsen«, der allerede inden Baggesens tilbagekomst havde fået adgang til Prams hus[1]. Det ny forhold blev imidlertid ikke ganske det samme som det foregående: mere af et venskabsforhold fra Olufsens side, og mere et moderligt fra fru Prams*.

Olufsen var på en længere udenlandsrejse fra 1793—96, og forholdene i det Pramske hus var i denne tid flere gange næsten fortvivlede. Fru Pram længes

* Men der er dog også ligheder: kælenavne fra den Baggesenske periode, som Susmama, suselig osv. anvendes endnu, og fru Pram kan nok i sine breve vise en del behagesyge, selv med hensyn til sin dragt.

efter Olufsen og ønsker — som hun skriver i et brev til ham — at han sad på det gamle sted i sofaen ved hendes side; der var meget at tale om. Og da Olufsen ikke længere er tilstede og kan gyde olie på de oprörte vande*, kan bølgerne undertiden gå höjt nok. Solskin og storme veksler. Undertiden hedder det i Prams breve til Olufsen: »min elskelige kone«, men der kan også komme udbrud som dette: »Min kones helbred er som i de förste tider, du kændte hende eller för, og bliver fra vinterens begyndelse stedse slettere. Hendes astma, og med den hendes vrantenhed og uomgængelighed eller utålelighed til at omgås, tager til hver dag. Jeg har holdt ørene stive, så længe jeg har kunnet, men min tålmodighed, som omsider er opbrugt til sidste krumme, hjælper mig nu ikke mere til at udholde, ja end ikke til at reparere, hvad der daglig ødelægges ved disse storme af det der skulde göre livet tåleligt. Jeg er hende forhadt; hun afskyr mig som et nederdrægtigt afskum af al lumpenhed . . . Tavs, sukkende, bitter og vredagtig i de blideste öjeblikke hader hun alt sælskab, al menneskeomgang.« — »Jeg for min del omgås ikke længer med noget menneske. — Jeg har nu begyndt at leve ganske for mig selv under stormene . . . Jeg spiser her [på hans studereværelse], ligger her oppe og al kommunikation er afbrudt.«

Til de ægteskabelige sorger kom så økonomiske bekymringer. Den historiske artikel i »Minerva« havde Pram søgt at holde i en objektiv tone. Imidlertid, helt kunde han ikke skjule sin personlige overbevisning, og det vakte misnöje på höjere steder. De fremmede ministre, skriver Pram i et brev (25. Oktbr. 1793), der anser »Minerva« for et ministerielt blad, gör idelig forestillinger angående min historiske artikel, »som

* Pram bruger i et brev til Olufsen (25. Oktbr. 93) det udtryk: du har nu i 4 år »hjulpet os frem ad livets vej.«

den svenske og den pröjsiske endog for 14 dage siden have gjort.« Han får derfor jævnlig påmindelser fra höjere steder, og går ofte i angst for, at »frit hus i kastellet bliver hans lön.«

Der var jo den udvej at opgive »Minerva«, men, skriver han i et andet brev (7. Decbr. 1793), »jeg kan ikke undvære »Minervas« indtægt, og den skal jeg skrive uden næsten et öjebliks tid til at læse, næppe hvad jeg selv skriver. — Går den historiske artikel ud, så ryger »Minerva«.« Resultatet blev alligevel, at han opgav dette tidsskrift, som han selv havde været med til at stifte og hvis egentlige bærer han var. Rahbek overtog udgivelsen alene, »uden at værdige Pram et öjebliks samtale,« og overlod ham desuden at betale »Minervas« gæld.[1]

Pram så sig om efter en vej ud af disse fortvivlede forhold. Han troede han opdagede en, men den gik rigtignok langt ud i den vide verden, til et konsulat i Tunis. Der blev snakket frem og tilbage om planen. Fru Pram kunde ikke blive enig med sig selv, om hun vilde eller hun ikke vilde. Det hele blev til ingen ting, hvad Olufsen beklager i et af sine breve til Pram (16. Febr. 1794): »Vilde din kone ikke eller ikke gærne følge med, så vilde hun have kunnet leve bedre i København og du i Tunis, end I nu leve. Denne art af skilsmisse forekommer mig som en af de störste lyksaligheder, du eller hun kunde ønske.«

Så blev alting ved at gå i sin gamle gænge: solskin og storme vekslede med hinanden, og Pram var snart fortvivlet, snart forhåbningsfuld. Var dette liv så i sin helhed et lykkeligt eller et ulykkeligt? Pram svarer selv på spörgsmålet. Han har en dag fået et slag i hovedet, og det har bragt ham til at tænke på døden. I en stille midnatstime, på grænsen af det gamle århundrede (3. Febr. 1800), sætter han sig så til, i et brev til Rahbek, at kaste et blik tilbage over sit liv: »Alting vel overvejet har jeg været meget lykkelig; det

er, uagtet jeg har følt meget af det, der dog nok fortjæner storligen navn af lidelse og jammer, så har jeg nydt med af alle slags af livets virkelig sande sødheder.« Og når han regner efter, får han det facit: at summen af alle sødhederne opvejer summen af alle sorgerne.

Det er dog en underlig måde at opgöre sin livsbog på; men Pram holdt meget af at regne. Han hørte jo ogsaa hjæmme i økonomi- og commercekollegiet.

IV.

Teatret. — P. A. Heiberg.

Vi kommer nu til de forfattere, som hidtil havde båret *dramaet* oppe. Lad os til en begyndelse se på forholdene ved det kgl. teater.

I Maj 1792 var der kommet en ny teaterdirektør, grev F. A. C. Ahlefeldt. Han havde i 15 år opholdt sig i udlandet, især ved det markgrevelige hof i Ansbach, og havde der, om end på en noget overfladisk måde, sysselsat sig med skuespilvæsen og teaterforhold. I begyndelsen vakte han stor tilfredshed som teaterdirektør. Han søgte at vinde stemningen for sig ved reformer og store løfter og en galant, affable optræden, både over for skuespillere, forfattere og publikum. Han nærmede sig Rahbek, tidens vigtigste teaterrecensent, på en meget forekommende måde, besøgte ham på Bakkehuset, udbad sig hans venskabelige råd og vink osv. Rahbek opgav i 1793 udgivelsen af sine »Dramatiske tillæg« (til »Morgenposten«), og så sagde bysladderen, at han var bleven underkøbt af Ahlefeldt til ikke at skrive noget mod teatret.

Glæden varede imidlertid kun kort. Grevens arrogante væsen kom tidlig til udbrud over for skuespillerne — han afskedigede pludselig et par af dem — og det viste sig snart, at han var ganske blottet for forståelse af teatrets konstneriske opgave. Fra Tyskland havde han medbragt en forkærlighed for Kotzebue, Iffland og Jünger, og bidrog ikke lidt til at skaffe dem indpas på den danske scene. Ganske vist søgte han også at fremkalde originalarbejder*, men her kom han snart, ved sin ofte anmassende og hensynsløse optræden, på kant med forfatterne, frem for alt da med Heiberg. Imellem ham og Ahlefeldt udbrød der i begyndelsen af 1793 en skarp fejde (jfr. s. 27), og derved kom Rahbek i en slem knibe. Heiberg havde nemlig meget let ved at blive fornærmet på ham; han syntes, at Rahbek altid havde en vis tilböjelighed til at være gode venner med magthaverne, han turde ikke tage afgörende parti osv., og nu havde jo rygtet udpeget Rahbek som Ahlefeldts literære konsulent. Så var der ikke andet for Rahbek at göre end at bryde med teaterchefen. D. 8. Avgust sendte han ham i et brev følgende udfordring: »Dette brev, hr. greve, er min stridshandske; fra nu af tales vi offentlig ved, hvad Deres administration angår.« Nu havde altså forfatterne begyndt krigen mod teaterchefen, og dennes stilling blev, inden ret længe, uholdbar. Allerede i Avgust 1794 fik han sin afsked. Imidlertid, Ahlefeldts store løfter havde virkelig lokket en del dramatiske arbejder frem, så at der omkring 1793 syntes at være tegn til en ny opblomstring i den dramatiske literatur. I sæsonen 1792—93 blev der givet ikke mindre end 16 nye stykker, der næsten alle blev modtagne med bifald; flere af dem var originale danske arbejder, deri-

* Det hedder i »Iris« for Oktbr. 1793 (s. 91): »Den fortjæneste har den nuværende teaterdirektør unægtelig af den danske Thalia, at han opmuntrer de dramatiske autorer, så at de nu ret kappes om at berige skuepladsen med originalstykker.«

blandt F. H. Guldbergs »Lise og Peter« og, frem for alt, Olufsens »Gulddåsen«.*

*
* *

Ved slutningen af det foregående tidsrum var *Heiberg* i færd med at udgive sine skuespil i en samlet udgave; 2. del kom i begyndelsen af 1793. Så traf det sig, at han i efteråret 1792 havde forskellige forhandlinger med teaterchefen, i anledning af en påtænkt opførelse af syngestykket »Indtoget«. I disse samtaler berörte Ahlefeldt flere gange, at teatret manglede små stykker på én akt; han ønskede, at Heiberg og andre vilde tænke på at afhjælpe denne mangel. Foreløbig havde Heiberg ikke tid og ikke lyst. Men i begyndelsen af 1793 skrev han »*Hofsorgen eller testamentet.* Komedie i 1 akt«[1], og indsendte den i slutningen af Februar til teatret. Det gav anledning til en skarp brevveksling mellem ham og teaterchefen, der pludselig fik betænkeligheder og ikke vilde have noget med »Hofsorgen« at göre; han vilde ikke engang bryde konvolutten om stykket. Ja Heiberg måtte sætte notarius publicus i bevægelse for at få et svar på sine breve til ham.

Havde Ahlefeldt brækket konvolutten, kunde han for resten godt have forsvaret at kassere stykket; ti det er meget tarveligt. Det skal være en satire over det borgerlige snobberi, der ser det som sin egentlige livsopgave at være en hale, der følger hver eneste be-

---

* I Februar 1796 bekændtgör teaterdirektionen i »Adresseavisen« (nr. 38) følgende: den forefandt ved sin tiltrædelse i sommeren 1794 en del til den forrige bestyrelse indleverede stykker, dels originale, dels oversatte. Under den nuværende bestyrelse er der imidlertid indleveret så mange arbejder — og dem må censorerne först bedömme — at den har nok for dette teaterår og en del af det følgende. Forfatterne til de tidligere indleverede stykker anmodes derfor om at afhente disse.

vægelse af hoffet: bære sorg, når det bærer sorg osv. »Denne elendige higen efter den falske ære,« hedder det i fortalen (s. 48) til »Hofsorgen», »denne skammelige afgudsdyrkelse med rang og tomme titler har bidraget til at fordærve verden, og fordærver den langt mere, end man ved förste öjekast tager sig i agt for.« Denne fordærvelse har han stadig søgt at bekæmpe, og det er også opgaven for dette stykke.

Men opgaven er ikke lykkedes for Heiberg. Figurerne er så konstruerede, så stive, som var de klippede ud af kartonpapir. Og handlingen falder fra hinanden. Allerede titelen antyder en dobbelthed og denne dobbelthed kan forfatteren ikke få smæltet sammen til en enhed. Intrigen bygges over en påtænkt testamentforfalskning, som ikke har det fjærneste at göre med det egentlige æmne for stykkets satire; og opløsningen af knuden kommer så pludselig og uvæntet, som om man løb panden mod en væg.

Men dårligt eller ikke dårligt — Ahlefeldt havde selvfølgelig ikke lov til at behandle Heiberg på en så hensynsløs måde. At denne sag ærgrede Heiberg, er derfor ganske forståeligt; men kun et meget irritabelt menneske vilde i den anledning have taget sådan på vej som han gjorde*. Han gav en meget vidtløftig redegörelse for sit og Ahlefeldts mellemværende, aftrykte bl. a. hele deres brevveksling i den subskriptionsplan på 3. del af sine skuespil, som han udsendte i Avgust 1793**. Afsætningen af de to förste bind af

---

* At Tode i »Iris« roste Ahlefeldt (jfr. s. 26 anm.), og at udgiveren af dette tidsskrift, boghandler Poulsen, tilegnede Ahlefeldt det 10. bind af det, er nok for Heiberg til straks at göre to slutninger: at Tode blev særlig favoriseret af greven, og at han i sine nysnævnte ord vilde give ham selv, hans gamle konkurrent, et lille spark.

** Et par andre forfattere blandede sig ind i striden. En anonym udgav »Notabene ved hr. Heibergs klage,« et meget tarveligt produkt. Den fra Heibergs processer bekændte ad-

»Skuespil« — som Heiberg selv var forlægger af — havde nemlig været så dårlig, at han med fornöjelse modtog bogtrykker Schultz's tilbud om at afkøbe ham oplaget og overtage forlaget af bind III, hvis der blev tegnet et tilstrækkeligt antal subskribenter. Derfor kom denne subskriptionsplan.

Bemærkningen om afsætningen leder Heiberg ind på en omtale af hans forhold til kritiken. Han gör opmærksom på, at intet af tidens tre kritiske blade endnu havde omtalt de 2 förste bind af »Skuespil«, skönt de dog havde udbasunet skrifter, som var senere og ikke vigtigere*. »De der have haft lyst og lejlighed,« fortsætter Heiberg, »til at holde skridt med literaturens og i særdeleshed teatrets historie i de sidste år, kunne ikke have undgået at lægge mærke til de forhindringer og anstødsstene, som jeg stedse har været så uheldig at møde på min dramatiske bane. Jeg er bleven indviklet i fejder, blot fordi mine skuespil ere spillede med större bifald end nogle andres; snart har idéen til mine komedier været lånt, eller, i kritikens sprog, stjålet, og følgelig ikke original, snart har den været alt for meget original; snart have mine stykker manglet nationalånd, og snart have de haft alt for stor overflødighed deraf; og selv de der, af en eller anden årsag, have fundet mine komedier at være tålelige, ja endog gode, have ikke villet tillade mig at skrive syngestykker. — Ikkuns få af vores skribentere have vovet, dog vel at mærke under anonymitetens skjul,

---

vokat *Klingberg* skrev »Quid juris?« nr. 1—2 (Maj—Juni 1794), hvorpå fulgte et par småskrifter af Joh. Werfel.

* Subskriptionsplanen lader Heiberg aftrykke i bind III, 1. hft. af »Skuespil«, forsynet med en del nye noter. Her oplyser han, at »Lærde efterr.« og »Kritik og antikritik« senere har anmældt dem. »Derimod har det i et par år set ud, som om det sidste blad [»Kritik og analyse«] ikke vil tilstå mig den ære, at høre med til de danske skribentere.« Det er atter en hilsen til Tode.

ligefrem at erklære mine syngestykker for vås, usselheder og flovheder, men næsten alle, lige indtil gudinden »Dana« [et ubetydeligt månedsskrift], have været enige om at sige det samme på en forblommet måde.« Alle de beskyldninger, som hidtil ere rettede mod mine syngespil, skal jeg imidlertid fuldstændig »afbevise« i det tredje bind.

»Dog, de ubehageligheder, som forfattere og skribentere have forårsaget mig, have langt fra ikke været så betydelige, som de der have mødt mig fra andre kanter.« Afskyeligst ere »sådanne beskyldninger, der krybe lumsk frem i mørket, der hviskes fra øre til øre, og det på sådanne steder, hvor den anklagede ikke kommer og ikke kan komme.« Den mand, der én gang har fået ord for at have mod til at tale frit, kan næppe »skrive ti linjer, uden at de jo ere underkastede hundrede vrange fortolkninger.« Det er lykkedes disse snoge, som kan trække gift ud af enhver blomst, det er lykkedes disse krybende dyr at göre mine arbejder forhadte i de såkaldte höjere cirkler, »fordi jeg aldrig har kunnet nedlade mig til at kalde hvidt, hvad der er sort.« I disse kritiske tider har man en sjælden ævne til alle vegne at finde »Franskmænd og Jakobinere«, »friheds- og ligheds-principia.« Også det er blevet en anstødssten for mine dramatiske arbejder.

»Snart skal jeg aldeles nedlægge pennen, og trække mig tilbage inden nogle få udsøgte venners kreds, og derfra, med en tavs foragt, holde öje med de nederdrægtige hyklerier, de skammelige bedragerier og de millioner underfundigheder, der bevægede mig til at bruge pennen; ti jeg er ked af at se skurken gå mig skulende, og dog triumferende, forbi, fordi han vidste midler til at göre sandheden mistænkt og til at lede den ellers årvågne retfærdighed på afveje. Denne er min faste beslutning i henseende til forfatterværsenet i almindelighed, det teatralske som mit yndlingsfag und-

tagen*; ti måske blidere conjuncturer kunne en gang i tiden opfordre mig til atter at vove mig ud på denne bane, hvor jeg imidlertid med glæde skal se på de mænds fremskridt, der ere heldigere end jeg til at kunne parre hoffets og publikums yndest med hinanden.«

Da Heiberg optrykker subskriptionsplanen i fortalen til »Hofsorgen« (dat. 24. Juni 1794) tilföjer han følgende anmærkning: »Himmelen bliver alt mere og mere mørk; skyer trække op over literaturens horisont, og hvo fortænker mig, om jeg frabeder mig den ære at være den tordenleder, som först trækker uvejret til sig. Jeg skylder publikum at sende denne bog ud i verden. Den må gå sin skæbne i møde; og derefter nedlægger jeg min pen på sandhedens og frihedens alter, til hvis ære den har været helliget. Så længe som politiken skal være verdens förste guddom, så længe ve den, der ofrer på hine altere! Mine ord og min pen ere underkastede fiskaler, magtsprog og lænker. Ikke så mine tanker: de ere evig frie; ikke så min overbevisning: den er evig urokkelig.«

Således lyder Heibergs literære testament. Havde han nu virkelig god grund til at opgöre sit bo og trække sig ud af forretningen? For det förste chikanerierne fra teatrets side; dem var det, som allerede sagt, aldeles urimeligt at göre så meget væsen af. Adskillige andre forfattere kunde ligeledes beklage sig over teaterdirektionen, og gjorde det da også af hjærtens grund**. Heiberg står slet ikke her som en ensom martyrskikkelse.

---

* Det sidste nummer af »Rigsdalersedlens hændelser« udkom Decbr. 1793; det næstsidste var kommet i Septbr. 1790. Dette skrift havde aldrig vundet sikkert fodfæste i læseverdenen, og det var dets egen skyld. Det er altså nærmest *visedigtningen* han tænker på at opgive.

** Blot et par eksempler: *C. F. Thessen* indleverede 1787 et skuespil »Velgëreren«. Den daværende teaterchef, Warnstedt,

Og nu kritikens forurettelser over for ham. Heiberg er her lige så urimelig. Datidens kritik var i sin helhed meget anerkændende over for hans dramatiske virksomhed, og når den — i mådeholdne udtryk — dadlede noget af den, f. eks. hans syngestykker, havde den i hovedsagen ret.

Men det var, efter Heibergs eget udsagn, heller ikke den offentlige literære kritik, som var værst ved ham. Nej, det var den private kritik, der med sine vrange fortolkninger og udlægninger luskede omkring i krogene, tit på steder, hvor det var umuligt at få fat på den og imødegå den. Heiberg tænker her på sin polemiske virksomhed og de ubehageligheder for ham, som den gav anledning til. Her er der imidlertid to ting at lægge mærke til. For det förste: Heiberg havde flere gange fortjænt at få ubehagelighederne, f. eks. når han i »Virtuosen« retter direkte og *urigtige* sigtelser for uredelighed mod nogle af statens embedsmænd, eller når han, som i »Vor klub er dog en herlig sag,« kommer med udtalelser, der kunde medføre alvorlige politiske følger for vort forhold til udlandet. For det andet: selv om nogle af ubehagelighederne var ufortjænte — f. eks. den i anledning af »Indtogsvisen« — så burde Heiberg dog aldrig have glemt, at en samfundsreformator altid må være forberedt på

---

lod rollerne udskrive, men så hvilede det, til Ahlefeldt kom. Han sagde, det var noget »skidt«. Kronprinsen ønskede at læse stykket og fik det; men hos ham brændte det i 1794. Så skrev forf. det op igen, indsendte det atter, men det blev ikke antaget; hverken Thårup eller de andre direktører havde tid til at læse det. Så udkom komedien, efter 9 års lidelser, i trykken (1796). Alt dette gör fortalen rede for.

P. H. Haste indleverede i Maj 1793 et heroisk syngespil »Ariana« til teatret. Ahlefeldt antog det; men efter at det havde hvilet 2 år i teaterarkivet, blev det forkastet af den nye bestyrelse (Hauch, Thårup, Kierulf). Samme skæbne fik et andet stykke af ham, »Plejesönnen«. For alt dette göres der udførlig rede i fortalen til »Ariana« (trykt 1795).

også at komme til at lide *uforskyldt.* Og i den uforskyldte lidelse må han ikke tage sin tilflugt til jeremiaden, blive fornærmet og trække sig tilbage i sit telt.

Men det er det Heiberg gör. Der er noget af en jeremiade i de oven for anførte udtalelser, og han trækker sig tilbage fornærmet og mismodig. Efter at han i begyndelsen af 1793 havde skrevet »Hofsorgen«, *opgiver han i en række år næsten al literær beskæftigelse.*

I subskriptionsplanen havde Heiberg antydet den mulighed, at han under »blidere conjuncturer« igen vilde vove sig frem på scenen. De kom meget hurtigt; ti allerede i Avgust 1793 fratrådte jo Ahlefeldt sin plads, og dermed var hofregimentet forbi. Den nye bestyrelse, A. W. von Hauch, Thomas Thårup og Edvard Storm*, med sit »literære« præg, varslede om lysere dage for skuepladsen og skuespilforfatterne. Men Heiberg tav, og tav så længe han var i Danmark; han indsendte intet arbejde til teatret, og han lod intet skuespil trykke**. Men måske han vendte sig til andre af poesiens områder? Heiberg skrev fra 1793—1800 omtrent 30 viser, hvoraf de fleste er uden betyd-

* Storm døde allerede i September, og blev så efterfulgt af Jörgen Kierulf.

** Måske der er én undtagelse fra tavsheden: »Menneskehaderen eller de falske formodninger. Komedie i 5 akter.« Den blev först trykt i »Samlede skuespil«, 1. del (1806), men den er måske bleven skreven lige i slutningen af hans ophold her i landet. (Jfr. efterskriften til 3. del af »Samlede skuespil«). Stykkets hovedfigur er Alvis, der bilder sig ind, at han har en særlig ævne til at slutte fra det han ser, til det han ikke ser; men han drager uafbrudt gale slutninger. Æmnet kunde have passet for en vaudeville; her er det trukket ud til en komedie på 5 akter. Hovedfiguren er »outreret« ud over alle rimelighedens grænser, og intrigen er alt for »arrangeret«. Stykket er uden værdi. — Har komedien en baggrund: hans eget liv? Var det de »falske formodninger«, som han selv var genstand for, der gav ham idéen?

ning, medens nogle stykker har interesse ved deres vid og deres polemik*.

V.

Nutidskomedien: Tode. — Th. Thårup. — O. C. Olufsen. — Enevold de Falsen.

I en efterskrift til sin komedie »Ægteskabsdjævelen« (1783) udtaler *Tode* sig således: Både i dette og mine to foregående stykker finder man lærdomme som kunne gavne. »Og så længe jeg véd, at ingen af vore egne *mesterstykker* i moralsk nytte kændeligen overgår mine forsøg, så skal jeg, til trods for selvgjorte *genimænd* [ɔ: Rahbek o. a.], være stolt af det bifald de finde.«

Denne frejdige forsikring blev givet, da Tode endnu var en opgående dramatisk stjærne; men allerede i det foregående tidsrum var denne stjærne begyndt at dale. Han havde i 1788 gjort fiasko med »Bussemanden«**, men da den Ahlefeldtske sol begyndte at kalde en ny afgrøde frem, begyndte det også at röre sig i Tode. Han slog nu ind i en ny genre, syngespillet, idet han fik »Husarerne« opført i begyndelsen af 1794. Det var forsynet både med prolog og epilog, i hvilke der blev sagt publikum pæne ting. Det nåede imidlertid kun 2 opførelser mere end »Bussemanden« (1 gang). Så udgav han det, noget omarbejdet, under titelen »Theresia«, med en fortale, hvori han bad publikum om at be-

---

* Flere af dem vil blive omtalte senere.

** Han havde endvidere i »Iris« (April—Decbr. 1792) ladet trykke en original komedie »Alle i vildrede«; men den nåede ikke en gang til at blive særskilt udgivet.

dömme det »som et förste forsøg i dette fag.« Men det hjalp ikke, stykket gik alligevel til bunds, og så opgav Tode ævred*.

Thårup, der jo virkelig havde skabt en ny genre, den dramatiske idyl, med »Høstgildet« og »Peters bryllup«, tier stille i dette tidsrum. I 1802 prøver han at tage tråden op igen med »Hjæmkomsten. Syngespil i én akt.« Men det mislykkedes, og af gode grunde. Stykket skulde skildre stemningen den mindeværdige April-dag 1801; men Skærtorsdags-kampen på Kongedybet hører til det ny århundrede, og om det måtte der synges i nye toner.

Dette resultat ser noget bedrøveligt ud. Heldigvis har vi et par lyspunkter tilbage. D. 2. Maj 1793 opførtes på det kgl. teater »*Gulddåsen*«. Komedie i 5 akter« **. Stykket var anonymt, og der vågedes i begyndelsen strængt over anonymiteten. Men efterhånden sivede der et rygte ud om, hvem forfatteren var: *Oluf Christian Olufsen****.

Olufsen, der var født i 1764, havde taget landmåler-eksamen, og blev i Maj 1793 udnævnt til lærer ved det Classenske agerdyrknings-institut, der skulde oprettes på Corselitze på Falster. Foreløbig gik han på en 3årig udenlandsrejse (1793—96), for at sætte sig ind i andre landes agerbrug. Da han forbavsede sin samtid — og eftertid — med »Gulddåsen«, havde han ikke skrevet andet end »Jochum og Maren« (1790), en

* Ret betegnende slår han nu over i Tysk, og skriver tre skuespil på dette sprog: »Natur und liebe« (1794), »Röschen und Hannchen« (1798), »Die erscheinungen« (1800).

** Det blev udgivet i trykken samme år.

*** Nærværende forfatter finder ingen anledning til her at gå ind på spörgsmålet om, hvorvidt Olufsen er den virkelige og eneste forfatter af »Gulddåsen«, men skal med hensyn hertil nöjes med at henvise til »Ude og hjæmme« for Oktbr. 1878 (afhandling af Schwanenflügel), J. Steenstrup: Fra fortid og nutid (1892), C. Behrens: Forfatterskabet til »Gulddåsen« (1892) og »Dannebrog« for 2. Decbr. 1898 (Schwanenflügel).

tarvelig parodi på P. A. Heibergs syngestykke »Selim og Mirza« (jfr. III, 1, s. 293).

Indholdet af »Gulddåsen« er dette: En enkemand, proprietær Visberg, har en husbestyrerinde, jfr. Æbeltoft; hun og hendes broder, der er forvalter på gården, er et nydeligt kæltringpar, der i forening udplyndrer den godtroende Visberg. Jomfruen når en sådan magt over ham, at han til sidst en gang lover, at han vil ægte hende den følgende dag. Det næste skridt er det at få broderen, forvalteren, gift med Visbergs datter, Vilhelmine. Hun elsker ganske vist en ung mand Landsvig, men ham søger jomfruen at göre uskadelig ved bagvaskelser. Proprietæren har en gang mistet en gulddåse, som har tilhørt hans afdøde hustru, og nu påstår jomfru Æbeltoft, at det er Landsvig, som har stjålet den.

Så optræder den person, der, ligesom Henrik hos Holberg, skal spinde intrigens tråde. Det er Landsvigs ven Vandby. Först må han få det truende giftermål mellem Visberg og jfr. Æbeltoft forhindret, eller i alt fald skudt lidt ud. I det öjemed bortfører han jomfruen og sætter hende ud i en stor mose, hvor hun i flere timer tradsker rådløs omkring. Dernæst får han gennem en række intriger godtgjort, at det er det ædle søskendpar, der selv har stjålet dåsen. Så jages bægge Æbeltofterne på porten, og de elskende får hinanden.

Dette æmne passede til at behandles i et lettere lystspil i et par akter. Men forfatteren har begået den fejl at trække det ud til 5. Derved er det blevet bredt, udtværet og løst i bygningen på flere steder. Intrigen glider af og til ud i det farceagtige og utrolige, f. eks. bortførelsesscenen. Men karaktertegningen er gennemgående god, nogle steder ypperlig — i alt fald når man ser arbejdet ind i dets literaturhistoriske sammenhæng. Vi har her et morsomt galleri af slyngler, og forfatteren har frembragt en ypperlig virkning ved at lade dem forsøge på gensidig at narre og snyde hin-

anden. En scene er særlig udmærket: da jomfru Æbeltoft har fået løfte om at blive mad. Visberg, gör hun pludselig front mod sin broder, forvalteren: nu skal han holde op med sine snyderier, for nu vil de jo gå ud over hende selv. Men en trussel om at røbe hendes gavtyvstreger tager modet fra hende. Så er der ikke andet at göre end at optage ham i kompagniskabet ved at få ham gift med datteren. — Også replikskiftet er mange steder mærkværdig godt. Det er ejendommeligt for de fleste af den tids skuespil, at replikerne ofte er så underlig træede, døde, som om de blev frembragte af talemaskiner og ikke af mennesker. Men i »Gulddåsen« træffer man ikke så sjælden på virkelig levende repliker. — Tager man stykket som helhed, må man sige: det er, næst efter Holbergs komedier, det bedste lystspil i 18. århundrede.

»Gulddåsen« var en smuk begyndelse; den kom lige i det förste år af tidsrummet, som en vårbebuder. Men våren kom ikke. Olufsen tav til ind i det ny århundrede, og det varede 4 år, för der kom en anden nutidskomedie, som blot nogenlunde kunde tåle en sammenligning med »Gulddåsen«. Det var Falsens »Dragedukken«.

Enevold de Falsen havde gjort en hurtig karriere; i 1777 blev han, 22 år gammel, assessor ved overhofretten i Norge. Også som forfatter var han tidlig på færde: i sit 21de år skrev han en borgerlig tragedie, »Salvini og Adelson«, der efterfulgtes af andre dramatiske arbejder. Men i 1789 blev han uden ansøgning udnævnt til lagmand over Nordland og Finmarken, nok på grund af en privat skandalehistorie. 2 år efter blev han dog assessor ved Höjesteret i København. Han var i sine yngre år ivrig liberal, men svingede senere over i konservatisme og loyalitet. Omsvinget mærkes f. eks. af hans prolog »Festen i Valhal«, der blev fremsagt på teatret på kongens fødselsdag 1796: Hermod har fra en udflugt til jorden bragt kongens,

Christian d. syvendes, buste med op til Valhal; ejnherjer bærer den frem, guder og norner opstiller sig omkring den, medens Freja sætter en krans på dens hoved og valkyrier omvinde den med guirlander. — Og alt dette er ganske alvorligt ment.

Falsen skrev i årenes løb en del dramatiske arbejder, men de fleste af dem er et godt stykke under det respektable, og kun ét står lidt over det. I 1797 udgav han »*Dragedukken.* Et syngespil i 4 akter,« som vakte en del opmærksomhed. Recensenten i »Lærde efterr.« udbryder: »Så kvægende som et klart kildevæld må være for vandreren, der traver tørstig og vansmægtende gennem sandige heder, så glædeligt er det for den, der vansmægter i vor dramatiske literaturs nuværende sandørk, om end nok så sjælden, at træffe på en rig og klar åre af det kastaliske væld.« Stykket fortjæner, rent æstetisk set, »en höj rang blandt danske snilleværker«; men desuden har det moralsk fortjæneste, ti digteren har »med ædel kækhed påtalt en betydelig misbrug i vort skattevæsen.« — På teatret kom det förste gang frem d. 14. Marts samme år, og opnåede over 40 opførelser.

Indholdet af stykket er dette: En fattig skomager, Jakob, er lige bleven overrasket af sin hustru med tvillinger. Da han ingen udvej ser til at forsörge dem, beslutter han at lægge den ene af dem uden for en velhavende urtekræmmers dör. Hans kone, som ikke kan udholde tanken om at miste et af sine börn, lægger en udpyntet *dragedukke* i kurven i stedet for tvillingen. Skomageren anbringer kurven uden for urtekræmmerens dör, men denne griber ham på fersk gærning, og tvinger ham til, ikke blot at bære kurven hjæm igen, men også til at tage et andet barn med, som en ubekændt har lagt for hans dör. Det bliver imidlertid den fattige families lykke; ti i det lille hittebarns kurv ligger en rundelig sum penge og løfte om flere.

Titelen er ikke heldig, ti dragedukken kommer egentlig ikke til at spille nogen rolle i stykket, der overhovedet ikke er særlig heldigt i dramatisk henseende. Det gör mere indtryk af at være en lille novelle end et skuespil. Der er noget skitseagtigt over behandlingen; stykket er ganske vist inddelt i 4 akter, men denne inddeling er noget rent vilkårligt, og efter omfanget at dömme havde 2 akter passet bedre for det end 4*. Stykket har imidlertid sine gode sider. Der er en vis fart i fortællingen, og mange af replikerne, især skomagerens, er kvikke og i kostume. Og rigtig kostumerede repliker er ikke meget almindelige på den tid. »Dragedukken« er et af lyspunkterne i dette tidsrums dramatiske literatur. Men dermed er også Falsen færdig som digter. Hvad der kommer efter, står i værdi ikke langt fra nulpunktet. Og ikke blot Falsen er færdig, men *nutidskomedien* i sin helhed. »Gulddåsen« og »Dragedukken« er de to eneste lyspunkter**.

VI.

Tragedien: Samsøe: »Dyveke«. — Sander: »Niels Ebbesen«.

Det höjere drama, *tragedien*, havde stået i stampe siden Ewalds dage. Pram havde med sine arbejder i denne retning blot godtgjort, at han ikke kunde blive

* «Hele 3. akt kunde, for handlingens skyld, med störste lethed gå ud,« bemærker Henrik Hertz. (»Ugentlige blade«, s. 612).

** Skuespil som »Prokurator- og familieondskab« (1796), af en Mouridsen, o. lgn., står uden for literaturen.

— hvad Rahbek gærne vilde göre ham til — Ewalds arvtager (jfr. III, 1, s. 248). Pram må selv være bleven klar over dette, ti med »Frode og Fingal« (1790) siger han for bestandig farvel til det heroiske drama. Til ham kan det altså ikke hjælpe, vi kommer. *Rein* opgav ævred med sit mislykkede sörgespil »Hagen og Axel« (1786). *Birgitte Cathrine Boye*, der havde skrevet »Gorm den gamle« i 1781, vovede sig efter 14 års forløb frem med et nyt heroisk skuespil: »Sigrid eller Regnalds død«, men det var en umulighed, og *Hastes* heroiske syngespil »Ariana« (1795) var af samme slags*.

Heldigvis er vi ikke færdige hermed. Lördag d. 30. Januar 1796 blev på det kgl. teater spillet »*Dyveke*, et sörgespil i fem akter«. Det var imødeset med stor forventning. Man fortæller, at der den förste aften blev givet 6, 8, 10, 15 ja 30 mark for en parterrebillet.[1] Og forventningerne blev ikke skuffede; stykket gik over scenen under overordentligt bifald. Men det dukkede også næsten som et vidunder op af den store literære tomhed i tiden. Forfatteren var *Ole Johan Samsøe.*

Vi forlod Samsøe, da han i Oktober 1784 var vendt hjæm fra sin udenlandsrejse (III, 1, s. 11), så temmelig helbredet for sit tungsind. Et par år efter fik han ansættelse som pageinformator; men den stilling var han ikke tilfreds med. Han hørte til tidens fremskridtsmænd, som man bl. a. ser af hans afhandling i »Minerva« (Decbr. 1790): »Endnu noget mere om adel.« 1791 blev imidlertid pageinformator-institutionen ophævet, og så var Samsøe igen en fri mand, med 300 rdl. i væntepenge. Da han tænkte på at gifte sig, tog han plads som underlærer ved Frue lærde skole (Avg. 1792), men et halvt år efter fratrådte han

* En anonym (pastor Heilmann) udgav: »Knud Lavard, et sörgespil i 5 handlinger« (1791), men det står uden for literaturen.

atter denne stilling, da han og hans brud — skönt bryllupet allerede var bestemt — blev enige om at hæve forbindelsen. De tvivlede bægge om, at de passede for hinanden, og så skiltes de »med indbyrdes höjagtelse«, og »med en inderlig deltagelse i hinandens vel og ve.« Derefter levede han af sine væntepenge, lidt timeundervisning og sin pen.

Samsøe havde, som tidligere omtalt, betrådt forfatterbanen med en nordisk fortælling »Fridthjof«, i den Suhmske genre. Han fortsatte i denne retning med et par andre fortællinger, »Hildur« * og »Halvdans sönner«; den sidste regnes for den bedste af dem. Der er noget mere blødt, sentimentalt og undertiden noget mere stemningsfuldt over dem end over Suhms nordiske fortællinger; men de betegner ikke noget skridt ud over den Suhmske genre.

Men så var det, at Samsøe under en tilfældig samtale med sin ven Jörgen Kierulf, der i Septbr. 1794 var bleven en af det kgl. teaters direktører, fik den idé at skrive noget for skuepladsen. En aften, i slutningen af Februar 1795, traf Samsøe hos en familie sammen med Rahbek, og overraskede ham her med den nyhed, at han havde skrevet en tragedie »Dyveke«. Et par år i forvejen var der udkommet en dansk oversættelse af en tysk roman: »Mad. Sigbrit og hendes dejlige datter« (1793)**. Måske den har ledet hans tanke hen på dette æmne. Næste aften fik Rahbek en afskrift af stykket tilsendt i dybeste hemmelighed. Det var allerede da, under strængeste anonymitet, indsendt til teaterdirektionen. —

---

* En anmælder (Lærde efterr. 1798, nr. 40) finder, den står så höjt ved sine »strænge grundsætninger og den dybe ærefrygt for dyd, uskyld og pligt.«

** En anmældelse i »Lærde efterr.« (1793, nr. 49) siger om den: Den er en meget tarvelig bog; alting er »så afpenslet, så pænt, som var det 18. seculi sidste dekades modejunkere, der talede og handlede.«

Stykkets hovedfortjæneste er den, at der er virkelig stemning over det; der er scener, som kan gribe én, f. eks. den, i hvilken munken besprænger kirsebærrene med den giftige vædske. Men når man har indrömmet dette — dets lyriske fortrin — rejser indvendingerne sig.

For det förste: man må ikke vænte sig et historisk drama, og har for resten ingen grund til at vænte sig det, når man tænker på tidens uhistoriske karakter. Samsøe kunde desuden forsvare sig med, at der på titelbladet kun står »sörgespil«, ikke »historisk sörgespil«. Stykket hedder heller ikke »Christian den anden« men »Dyveke«. Det skal ikke være en skildring af denne konges tragiske kamp mod adel og gejstlighed, en skildring, i hvilken Dyveke vilde blive et blandt flere motiver til hans fald. Det er denne kvindes kærlighedsforhold til kongen, der er hovedmotivet, og hendes tragiske endeligt fremkaldes af dronningens hofmesterinde, der har private ærgerrige planer, af Fåborg, der vil redde sig ud af sine regnskabs-forlegenheder, og munken, pater Johan, en ren djævel, hvis ærgerrigheds mål er at blive ærkebiskop. Stykket er altså et borgerligt sörgespil, et optrin i en konges private familieliv.

Hvad karaktertegningen angår, så bærer den stærke spor af tidens tankegang. Her står en række skikkelser, som næsten ikke kan röre sig for bare ædelhed. Knud Gyldenstjerne er Rahbeks favorit, og man vil så være beredt på at møde megen dyd, når man kommer til ham. Han er overbevist om Sigbrits skadelige indflydelse, og håber at knække den ved at få Dyveke bort, men han vender sig med foragt fra hofmesterindens og paterens rænkefulde intriger. Og han er oplyst, fordomsfri — således som »Oplysningstiden« forstod disse ord. Han siger til sin broder, Torben Oxe, der vil ægte Dyveke: »Jeg skal aldrig glemme, at du og jeg og hver retskaffen adelsmand var menne-

ske, för han blev adelsmand. Men, min broder! den, som ikke vil fornedre sig selv, må ikke glemme sin tids herskende fordomme.« Den heftige og forelskede Torben Oxe er imidlertid langt længere fremme på den sociale oplysningsbane; han svarer: »Hvad er du mod mig? Du, en slave af usle fordomme! Nu står jeg ene i verden, fri som det förste menneske, Gud skabte — ingen over mig uden Gud.« Og han siger til Dyveke: »Kærligheden kænder ingen stænder« [ɔ: standsforskel].

At også Sigbrit hører til stykkets ædle figurer, vil måske overraske; det gör hun imidlertid. Ganske vist klamrer hun sig til magten og vil kæmpe for sin plads; men da den nedrige Fåborg vil tilbyde hende sine tjænester, afviser hun ham med et »Gå nedrige! en troløs tjæner kommer ikke mellem mine fortrolige.« Hun ønsker adelens ydmygelse, men ikke ad Slaghæks blodige vej, og hun er angst for, at kongen skal tro, det er dronningen, som står bagved intrigerne mod Dyveke.

Men ædelheden når först sit rette toppunkt, når vi kommer til dronningen og Dyveke. Dyveke er renheden selv; man forbavses noget over at læse en skildring som den følgende af en konges elskerinde. Da Knud Gyldenstjerne ikke kan overtale sin broder til at forlade Dyveke, siger han, at personlig misbilliger han ikke deres elskov. »Vi skamme os jo ikke ved at ægte det fruentimmer, som døden berøvede en kær ægtefælle; skulde da den fromme Dyveke, hvis hele forbrydelse er den, at hun elskede en konge, som en gang nødvendig måtte forlade hende, skulde hun være mindre værd, fordi en bitter nødvendighed, værre end døden, gjorde hende til enke? Nej, min broder, i mine öjne er Dyveke en undtagelse, om hun endog er den eneste.«

Det er underligt, at denne tid, der påtog sig den opgave at være moralens amme, skulde nå til et sådant forsøg på at rehabilitere en konges elskerinde. Den er da også ret betegnende, den lille tilföjelse

hvormed Gyldenstjerne ender — »om hun endog er den eneste« — skal det være en lille bagdör til at smutte ud af, hvis repliken alarmerede moralens vogtere? Men giver for resten ikke et sted som dette et bidrag til forståelsen af tidens begejstring for »moralen«. Var den i mange tilfælde andet end en etikette? Der var så lidt benbygning i den tids mennesker, at de ingen trang havde til at tænke konsekvent. Blev blot den sentimentale følelses sluser åbnede, så styrtede vandene frem og udslettede alle grænseskel: det moralske og det umoralske løb i ét, og Dyveke blev én engel i renhed.

Den psykologiske urimelighed i karaktertegningen når sit höjdepunkt i den scene, i hvilken Dyveke forklædt og tilsløret søger adgang til dronningen for at se hende, inden hun rejser bort — for bort må hun nu, da kongen har fået en ægtehustru, det føler hun; nu vilde deres forhold blive en brøde. Dronningen opdager hurtig, hvem den tilslørede skikkelse er; men man må ikke vænte, at hun med foragt jager sin mands frille på dören. Hun siger: »Dyveke! ja, du er god, som du er skön! Hvi mit hjærte ikke straks sagde mig, at det var dig? Kom i mine arme! . . . Lad os være venner! Selv glade og lykkelige, skulle vi göre vor Christierns dage lykkelige.« Dyveke: »O, at jeg ikke för kændte al denne storhed! tilgiv mig, dyrebare dronning! at jeg så længe berøvede Dem Christierns hjærte. Nu er det ganske Deres; fra nu af hører det Dem ene til.« Men Dyveke vil bort trods alle dronningens bönner om at blive og være hendes veninde. »Jeg kan,« siger hun, »ikke dele hans kærlighed med nogen anden, ikke en gang med Elisabeth!« Dronningen (efter lidt tavshed): »Jeg forstår Dem. — De kan have ret.«

En dronning, der beder sin mands frille om at blive, for at de i forening kan göre ham lykkelig — ja hvis det ikke — hvad det jo dog er — var det rene naive vrövl, vilde vi så ikke her have en tanke-

gang, der var på höjde med den mest moderne opfattelse af kærlighedsforholdet mellem mand og kvinde. Men de sentimentale tårer, som altid stod den tids mennesker i öjnene, forhindrer dem i at se tingen i sin nøgenhed; de ser den gennem en stemningståge, som dækker alt det anstødelige.

Og dog, når man nu har forbavset sig og ærgret sig over stykkets urimeligheder, føler man lyst til at slutte med det, hvormed der begyndtes: der er stemning i dette arbejde, og man kan overraskes ved, midt i alle urimelighederne, at føle sig virkelig greben. I et brev til Schack-Staffeldt skriver en af den tids mindre digteræmner (Stoud)[1]: »Den er ej af dette håret rejsende Shakspearske slags, ej heller er det den tyske bulder og tænders gnidsel; men der flyder en sød melankoli igennem det hele, som altid vil indtage og röre.« *En sød melankoli!* Ja, det er det rette ord, og kan man så undre sig, om den tid følte, at det var kød af dens kød — hvis det billede ikke smager for meget af kraft og sundhed.*

Der må have været noget af en digter i Samsøe, og da han på denne tid stod i sin fulde manddomskraft (36 år gl.), kunde det jo se ud, som om det her begyndte at lysne. Han havde allerede lagt planer til nye arbejder (»Marsk Stig«, »Tordenskjold«), så

* Det store publikum var rört over »Dyveke« og beundrede det. Kritiken var enig med publikum; se f. eks. Rahbeks breve om stykket i »Minerva«, Oktober 1797 flg. Der er dog en undtagelse; den noget nøgterne filolog J. Baden, der ikke så let blev rört og sentimental, skriver i sin »Universitets-journal« (1797): Dyveke er »en ikke alene uinteressant, men også for stykkets interesse skadelig person.« Hun »trodser på sit frilleskabs formente rettigheder imod en ægte kone, imod sin dronning.« »Dyvekes sædelære er af et yngre datum, og sætter hende nogle hundrede år frem i tiden, for at göre hende antagelig for vor tids løse og letsindige moralister.« Også handlingen anser Baden for temmelig mislykket.

døde han, efter nogle ugers sygeleje, den 24. Januar 1796.

* * *

Et öjeblik så det ud, som om et friskt bøgeskud var ved at skyde frem, til trøst for den cypres, som samtiden havde plantet på Samsøes grav. Netop et år efter at »Dyveke« var gået over scenen, den 31. Januar 1797, var det kgl. teater fyldt med et forvæntningsfuldt publikum. Tæppet skulde gå op for en ny, endnu utrykt, original dansk tragedie: »*Niels Ebbesen af Nörreris* eller *Danmarks befrielse.* Sörgespil i 5 akter«.

Stykket greb tilskuerne. I »Minerva«'s artikel »Skuepladsen« for Januar 1797 hedder det: »Kan den enkeltes tak være digteren velkommen, der allerede i mange ædle medborgeres erkændtlige tårer, i de store, menneskelige følelser, han vakte hos dem, har fundet sin skönneste, kæreste lön, så modtage digteren også anmælderens varme, inderlige tak.« Anmælderen, der har set stykket to gange, har glædet sig over den mand, »der vover, og er værdig at vove, at træde i vor bortrevne Samsøes spor« *.

Denne mand var *Levin Christian Sander*, »den itzehoeske skræddersön med det lille, skrøbelige legeme og den sygelige, kolossale ærgerrighed« (jfr. II, s. 355). Han havde haft forskellige stillinger, havde bl. a. været lærer ved det bekændte philanthropin i Dessau, og var i 1791 bleven sekretær ved generalvej-kommissionen. Hans literære virksomhed havde så godt som udelukkende bestået i oversættelser fra Dansk (og Fransk) til Tysk, og han havde knap skrevet et par bøger på Dansk, da han pludselig udgiver »Niels Ebbesen«. Det var rimeligt, at dette måtte vække nogen forbavselse. Hvorledes er så denne tragedie?

---

* Stykket blev i alt opført 37 gange, sidste gang 1834.

I teknisk henseende er stykket ikke heldigt, men det var, hvad man måtte vænte. Tiden havde selv for lidt åndelig benbygning; den manglede betingelserne for at forstå, hvorledes de enkelte dele af et dramas skelet skulde föjes sammen, så de kunde danne et sluttet, kraftigt hele. Stykkets interesse ligger i karaktertegningen; lad os da se på den.

Hovedpersonen skulde jo Niels Ebbesen være, men han er mislykket. Hvorledes har forf. tænkt ham? Er han adelsmanden, der vil hævde sin stands rettigheder over for Gert? Nej, således er han ikke taget her. Adelsmændene er skildrede som smålige egoister, der hver kun vil værne sin egen rede (s. 117). Så er der jo den anden mulighed: han er patrioten, der vil frelse sit land fra fremmed vold. Og således har Sander også villet skildre ham, hvad jo allerede titlen antyder. Men det er ikke lykkedes ham at få denne skikkelse, patrioten, klart frem. Ganske vist er der en hel del patriotisk deklamation; der kan være en vis kraft i en enkelt af Niels Ebbesens repliker (f. eks. den s. 177), men det meste er tomt rabalder. Og i den afgörende scene på danehoffet, hvor kongevalget drøftes, er den egentlige modsætning ikke Dansk — Tysk. Ganske vist siger Niels Ebbesen: »Lad en tysk krønike fortælle efterverdenen: År efter Guds byrd 1340 var der en sådan dyr tid på gode og vise mænd i Danmark, at de frie, odelsbårne Danske måtte vælge en udlænding til konge.« Men det er ikke hans förste og vigtigste grund til at modsætte sig Gerts valg. Til Stig Andersen, som arbejder *for* dette, siger han: »Alt, hvad jeg har at indvende imod Andersens skönne tale, er disse få ord: Danehoffet er ikke beföjet til at kåre en udlænding.« Niels Ebbesen støtter sig således til en juridisk grund: valget af en udlænding vil være imod »fædrelandets gamle love.«

Niels Ebbesen træder ikke klart frem som nationali-

tetens forkæmper; og det er en mangel, ti således er han åbenbart tænkt fra forfatterens side. Og skikkelsen har andre mangler. Han er, som allerede sagt, for meget af en deklamator, og han ligner ikke stort den virkelige ridder fra Nörring Ris. Han er bleven moderniseret, udstyret med det 18. århundredes ædelhed og dyd. Han gruer for tanken om at dræbe et menneske, vilde gærne have sparet grevens liv, og da det ikke er görligt, vil han lade læse sjælemesser for ham. Døende udbryder han: »Ikke hævn, ædelmodig tilgivelse sömmer os Danske.« Niels Ebbesen bliver usand og uinteressant af bare ædelhed.

Det gælder derimod ikke om grev Gert; han er stykkets interessanteste skikkelse, og den, som egentlig giver dramaet hvad værd det har. Gert er en stort anlagt natur, han er født til høvding, ja til at bære en krone, mener han selv. Han har en sviende foragt for de danske adelsmænd. »Sig, hvad ere disse riddere, der ægge folket mod dets herre? Blandt deres bønder de ypperste bønder. Og al deres id? De sidde hjæmme, drive ploven, jage en hare, bruge sværdet såre sjælden en gang mod deres nabo; og når de nu dø, kan kapellanen skrive deres hele liv og levnet på én ligsten.« Det er disse selvskabte småfyrster, der har gjort denne nye opfindelse med en »håndfæstning«. »Kongers konge! det vil de være.« De vil have en konge, »der i sin håndfæstning fremlægger en smuk prøve på, at han kan skrive, som de höje herrer sige ham til.«

Gert har visse betingelser for at kunne blive en stor konge, vel at mærke ikke den faderlige enevoldskonge, hvis trones grundvold er undersåtternes kærlighed, men selvherskeren, der er stærk ved sin kraft og sin hensynsløshed. Han er en menneskeforagter: »Ha, ha, ha! disse uslinger, man kalder mennesker, skulde elske mig? Nej, dertil krybe de for dybt . . . Frygte

kan disse uslinger, men elske? — — nej ingen, uden sig selv« (s. 203).*

Gert tror kun på styrkens ret. »Himlen selv har skabt alle væsener til evig indbyrdes krig. Alle, fra hvalen til — — edderkoppen, leve de på andre skabningers bekostning. Vore vise kalde naturen alle levendes moder, og dog ser denne moder til med samme ligegyldighed, når den halvsovende hund snapper en flue, der surrer om dens øren, som når et jordskælv opsluger et helt folk.«

Men denne vældige kraft, som ikke bæres af en personlighed, der har sin rod i evigheden, den hviler som på sand. En natteravn, som slår med vingen mod ruden, er nok til at slippe alle det bundløse mørkes rædsler løs, og så vakler den vældige kolos i sin grund. »O, menneske! menneske!« udbryder Gert, »du drömmer dig til at være jordklodens hersker — og ethvert foragteligt tilfælde leger bold med al din manddom! Tilfælde? hvad er tilfælde? — O, verdens bestyrer! agter du virkelig på disse skabninger, der krybe her i støvet? Vil du advare Gerhard? Nej, nej! du, hvis sprog ingen dødelig fatter, du kan ikke åbenbare dig for os.« Da han gennem tilfangetagelsen af en spejder har fået anelse om faren, der nærmer sig, beslutter han at tage forholdsregler mod den, og udbryder så: »Ere I nu tilfredsstillede, I usynlige hærskarer? Eders höjtidelige advarsler vare ikke unyttige.«

En anden interessant figur er Stig Andersen, der

* Forf. har dog ikke villet göre Gert til et rent umenneske. Da den mægtige greve mødes med en ungdomsven, kaldes der på, hvad der endnu er tilbage af mildere følelser i ham, og han udbryder: »O, hvor jeg føler mig fattig med al min min magt! Ikke et eneste hjærte hænger ved mig. Kun i barndommen elsker man oprigtig, og barndommens følelse kan vel bedøves, men aldrig udslukkes. Jeg havde dog ikke troet det.«

har sluttet sig til grev Gert. Hans personlighed træder klarest frem i hans taler på danehoffet: Hvis der var fred og ro i landet, skulde han være den förste til at kåre prins Valdemar. Men skal denne, som forholdene nu er, nå tronen, må han vade gennem ti tusinde brødres blod; og har han magt til at göre det, selv om han havde hjærte dertil? Kan man virkelig sammenligne Gert med Valdemar? Han har spurgt sig selv: »Hvo er vor olds fuldkomneste mand?«, og han har været nødt til at svare: Gert. Den mand kan, hvad måske ingen anden kan: bringe fred og ro i riget. Stig Andersen har ikke siddet hjæmme på sin borg og »forsumpet«; han har været i fremmede lande, har set og hørt og sammenlignet, og det, mener han selv, har givet ham en videre synskreds. »O! lader os dog ikke blot være Danske, lader os være mennesker! Kun niddingen — ingen stor mand — bör være fremmed for os.« Derfor har Stig Andersen sluttet sig til greven, men da denne er falden, foregår der et omslag i ham. »Grevens død har rystet mit inderste,« udbryder han. »Fra forfængelighedens dröm er jeg vågnet op med skræk. Grevens død forandrer alting omkring os. Så længe han levede, troede jeg fædrelandet ikke sikkert uden under hans scepter. Måske tog jeg fejl —.«

Det ligger nær at anstille en sammenligning mellem »Dyveke« og »Niels Ebbesen« der ligger kun et år mellem de to arbejders opførelse, og det förste har rimeligvis hjulpet til at fremkalde det sidste. I vore dage lyder dommen gærne således: en sammenligning er en urimelighed; ti »Dyveke« er et virkeligt digterværk, »Niels Ebbesen« kun et fuskerarbejde*. Denne

* Også samtiden erklærede en sammenligning for en urimelighed, men det var ud fra æmnets forskellighed. »Minerva« (Febr. 1797) kalder »Dyveke« og »Niels Ebbesen« for »aldeles incommensurable störrelser.« »Iris og Hebe« (1798, III) mener, at kvindekönnet som regel vil foretrække det förste stykke, mandkönnet det sidste.

dom er imidlertid noget forhastet. Som helhed står Samsøes drama ganske vist over Sanders; det bæres af en helhedsstemning, og det gör det andet stykke ikke. Men så har dette fortrin i andre retninger. »Dyveke« er et borgerligt skuespil, medens Sander har stilet mod at frembringe et historisk drama. Endvidere: det förstnævnte skuespil har ingen karakter, der i anlægets interessanthed kan måle sig med grev Gert. Det er let at påvise fejltegninger i denne figur, f. eks. den at lade en holstensk greve fra det 14. årh. udtale sig omtrent som en moderne evolutionist. Men der er noget virkelig stort og ejendommeligt i planlæggelsen, og man fristes uvilkårlig til spörgsmålet: hvorledes har dog Sander fået fat på denne karakter? Der er jo ellers intet i hans forfatterskab, som kan forklare det? Der er dog én forbindelseslinje mellem Gert og den itzehoeske skræddersön: den kolossale ærgerrighed — hos den sidste ganske vist tilsat med magtesløshedens sygelighed. Vi har altså måske i Gert et stykke af Sander — i forstörret målestok.

»Niels Ebbesen« blev först trykt i »Skandinavisk museum« for 1798 (I)*, og så kom anmældelserne. De har adskillige betænkeligheder med hensyn til stykkets indhold. »Universitets-journalen« (1798) kalder drabet på Gert for et »overlagt mord«; »Lærde efterr.« (1799) finder, at Niels Ebbesens *hensigt* ikke retfærdiggör drabet; ti hans hensigt var ikke — således som tilfældet var hos Brutus — at give sit land friheden**. Han vilde kun skaffe et skud af den gamle kongestamme, om hvem man egentlig intet vidste, på tronen, og fordommene »om en vis families [kongestammes]

* Også særskilt trykt, med nogle forandringer.

** Denne opfattelse møder vi derimod i M. C. Bruuns ode »Niels Ebbesen, tyrandræberen«, der var skreven för Sanders tragedie. I denne ode hedder det: »Bag enevældens nat en Romer-dåd jeg skuer, — en *Brutus* i mit Danmark født.«

værd og hellighed fremfor andre tabe sig alt mer og mer.« »Niels Ebbesen var dog en morder.«

Det var altså væsentlig moralske betænkeligheder man havde. Derimod hævder journalen, at stykket gör hr. Sander »som komponist, usigelig ære«; ja »Iris og Hebe« (Febr. 1797) drister sig endogså til at kalde stykket »det fuldkomneste, om ikke eneste, vor literatur i sin art ejer.« En tredje anmælder forsikrer, at man med længsel vænter på det næste arbejde fra forfatterens hånd.* Men hvad der fulgte efter — og det kom förft i det ny århundrede — var af den art, at det skaffede forfatteren navnet: »Niels Ebbesens« utrolige forfatter.

VII.

Romanen.

I den dramatiske literatur var der altså et par lyspunkter. Med *romanen* ser det derimod sörgeligt ud. *Rahbeks* virksomhed på dette punkt er allerede omtalt (s. 15). *Tode* tier ganske stille, på Dansk i alt fald; hans »Moralische erzählungen« (I, 1799) er væsentlig oversættelser af tidligere danske småfortællinger. Således gik det med det grönne træ.

I 1794 stod der i »Lærde efterr.« (nr. 11) følgende subskriptionsindbydelse: »Charlottes tildragelser, en original dansk fortælling, af *H. J. Birch.* — I ovennævnte fortælling agter jeg at skildre danske og norske folk af alle stænder efter deres karakter og sæder, efter deres huslige og borgerlige lyksalighed, og deri

---

* Rahbek holdt forelæsninger på universitetet over »Niels Ebbesen«; indledningen til dem blev trykt i »Minerva« 1797.

at indklæde mine tanker og erfaringer om de vigtige og i vore dage så omtvistede materier: religionen, opdragelsen, frihed, lighed, regeringsformerne, folkefilosofi og folkelyksalighed... Jeg skal stræbe at skildre menneskene og mine landsmænd, som de ere, og som de kunde og burde være for at være lyksalige... Det skal være min yderste bestræbelse, også ved dette skrift, at kunne gavne og fornöje.«

Forfatteren til denne lovende subskriptionsplan var sognepræsten i Middelfart, *H. J. Birch* (f. 1750). Han havde i nogle og tyve år drevet en stor bogfabrik, der forsynede de fleste af literaturens områder. Turen var nu kommen til romanen. Men af det bebudede værk, der sikkert var blevet typisk i sin art, kom des værre ikke mere end subskriptionsplanen. Forfatteren døde allerede 1795.

VIII.

Lyriken: P. A. Heiberg. — Rein. — Haste. — Zetlitz o. fl.

Vi har endnu *lyriken* tilbage. Vender vi os til digterne fra det foregående tidsrum, er resultatet dette: næsten alle *har* de sunget deres bedste sange. Der er nedgang over hele linjen. Det gælder om J. N. Bruun, Cl. Frimann, Th. Thårup, C. Lund o. fl. *Heiberg* bliver ganske vist ved at synge sine kvikke »viser«; men ud over den politiske lejlighedsvise nåede han ikke. Han var selv klar over sin lyriske begrænsning. Da han i 1794 i »Tilskueren« offentliggjorde en, i en alvorlig tone holdt sang til sin svigerfader på hans fødselsdag, ledsager han den med følgende bemærkninger: »Jeg véd meget vel, hvor grænserne for mine ringe talenter stå afpælede«, og jeg vover mig ikke uden for dem, uden særlige omstændigheder opfordre dertil. — Sangen havde

för været trykt med en meningsforstyrrende trykfejl; kun derfor beder han »Tilskueren« om at aftrykke den på ny.

Hvad lyrikens art og karakter angår, så er der ingen forandring: man forsøger sig som för i alle mulige retninger: oder, læredigte, romancer* osv.; men de to ejendommeligste digtarter er stadig det underlig sammenkoblede par: *elegien* og *drikkevisen.* Lad os se på nogle enkelte af tidens lyrikere.

* * *

»Den sande sorgs ulignelige sanger«, *Rein*, udsukker også i denne periode af og til sine elegier. Hans bedste digt er »En faders sang ved sin moderløse datters vugge[1];« det ender således:

Sov, bedste pige! sødelig,
voks, bliv din faders trøst og glæde,
og lad hans kærlighed dig lede,
o, himlens engle vogte dig!
Men ak! om uskylds rose svinder,
om tabet af din dyd jeg ser
en gang i gråd på gustne kinder,
sov, bedste pige! vågn ej mer.

---

* Her skal dog nævnes et ret ejendommeligt forsøg på at forny folkeviseformen; det findes i Birg. C. Boyes »Sigrid eller Regnalds død,« og lyder således (det er Sigrid der udsynger sin hjærtekvide):

Så kurred' den due for jomfruburets dör,
så sörgelig en klage lød ej i lunden för.
Al kummer kan få ende.

* * *

Hun spændte røde fødder om en fortörret gren,
og kurrede så ene for stok og kampesten.
Al kummer kan få ende.

Hun spændte spæde fødder om egegrenen fast,
så kurred' den due, til kvalte hjærte brast.
Al kummer kan få ende.

Det er könt sagt, men hvor underlig modløst! For resten kan man lede længe i hans »Samlede digte« (I–II. 1802), för man finder en præsentabel sang. Samlingen ender med et digt »Til musen«, hvori han beder hende tage sin gave — hans harpe — tilbage:

ej længer jeg din gave vil vanære,
jeg rörer den med matte hånd,
ti mismod hviler på min ånd.

Det var nok også på höje tid, at han leverede den harpe tilbage.

Peder Haste (jfr. III, 1, s. 301) havde slået sig fra teologien og levede i København som »literat«, indtil han i 1798 blev told- og konsumtions-inspektør i Middelfart. Det var uheldigt, at literaturen blev hans levebrød, for det bragte ham til at oversvømme det literære marked med sine produktioner*. Til »Nytårsgave for damer«, en samling digte, er han i flere årgange den störste bidragyder. Men da hans spæde lyriske kilde blev tvungen til at springe så ofte, blev det, der kom, derefter. Det barnlige og simple lykkes bedst for ham. Det ejendommeligste han har skrevet er »Hannas sange«, særlig »Strikkevise« og »Spindevise« (bægge i »Nytårsgave for damer«, 1794). Her er et par vers af strikkevisen:

Vist ingen Amazone
den förste strömpe bandt,
en nordisk yndig kone
den ædle konst opfandt.
På glutter ömt hun så:
hvor frøs de kære små!

Da tog hun fire pinde,
og knuder slog derom,
og af en ulden tvinde
to strömper snart fremkom;

* Han udgav et dramaturgisk blad »Thalia« (1795–96), skrev, som tidligere anført, »Ariana, et heroisk syngespil« (1795), oversatte en del pædagogiske arbejder m. m.

hun sagde: »Pusling ti!
put könt dit ben heri.«

* * *

Hvor morsomt er det ikke,
med nøglet i sit skød,
en strömpe selv at strikke
og sysle for sit brød!
En stakkel får den mand,
hvis brud ej strikke kan.

Man kan sige, at denne tone ikke stiger mod det höje; men den var ny og ejendommelig den gang. —

Den löjerlige to-stemmige sang, som vi hørte klinge i forrige tidsrum, i hvilken den ene stemme sang: »Fryd dig ved livet«, og den anden: »Du venlige grav...«, den bliver — som alt antydet — ved at klinge. *Gutfeld*, der den gang var præst i Hirschholm, synger f. eks. således i »Tilskueren« for 28. Okt. 1793:

Du dødens mørke, stille bolig,
som gemmer snart mit kolde lig,
hvor er du blid, hvor hvile rolig
udi din favn de trætte sig!
Omsvævede af venlig fred
de sank i dine skygger ned.

»Ja blid er du for dem, som lide, o grav! ... o, måtte du da også blive for mig en trøst i nød!«

Da skal jeg så mit liv bortile
og glædes, at det iler bort,
da skal jeg vandre til min hvile,
fornöjet, at min vej er kort.
Se! hisset vinker lönnen mig.
Ak! stille grav! — ak åbne dig!

Et par måneder efter synger i samme tidsskrift (23. Decbr.) den teologiske kandidat M. F. Liebenberg:

Det såre underligt går til
på denne jord i vore dage;
man spörge, hvor man spörge vil,
så høres alle vegne klage.
Hvad nytter denne klynken her?
At le og drikke bedre er.

Forf. blev det følgende år præst ved tugt-, rasp- og forbedringshuset på Christianshavn.

I det følgende nummer afsluttes årgangen 1793 med nogle betragtninger over død og grav: Vort liv er en rejse; graven er ikke dens mål, men dens ende; vort livs mål er derimod »sand, uafbrudt lyksalighed.« Og hvad skulle vi frygte for ved vor rejses ende? »Vi have intet at tabe, men meget at vinde.« Vi kunne tabe vort guld, vor rang, vore fornöjelser. Og ere da de så uundværlige? Men vore frænder og venner, hvis jordiske udsigter måske afhænge af os! Sörgeligt vilde det være, om vi ikke forinden havde gjort, hvad vi kunde, for at sikre deres fremtid. — Så ville vi da »uden angst se den tid i møde, da også vi skulle nedlægge vor vandringsstav, og imidlertid skænke deres minde, der nedlagde den för os, en öm vemodståre.«

Umidelbart derefter følger et digt »Håbet« (af H. W. Lundbye). I selve ordets klang er der noget frejdigt; når vi lige er dukket op af den foregående gravstemning, og mærker det friske pust fra håbets vinge, er det som at komme ud igen i dagen og livet. Men det bliver til bare skuffelse. »Håbets« förste toner lyder så:

Når — når vil du, fredens engel, svinge
smilende din fakkel over mig?
Når skal jeg på lysets æter-vinge
hæve mig og blive lykkelig?
Når skal dette kummerfulde hjærte
læges for sin uro og sin smærte.

Når man den gang håber, håber man mod graven og landet på den anden side den.

Elegien beholdt sin dominerende stilling lige til århundredets slutning. Da R. Nyerup anmælder[1] »Charis for 1801«, véd han ikke, om han skal anse det for en fortjæneste, »at den næsten består af lutter elegier, næsten helt igennem ånder enten tungsindighed eller höjtidelig

alvorlighed... Der er lidet, ja næsten intet, der kan vække munterhed eller oplive en vennekreds en hellig [!] aften, ingen vittige indfald... ikke en gang en drikkevise med omkvæd: så drikker, brødre! for at glemme vor hele sörgelige jord.«

Den slags viser var der jo for resten ellers ikke mangel på. Man gik ikke altid omkring med våde öjne; der var dem som forstod at tage verden let. Til den slags folk hørte f. eks. *Thomas Christopher Bruun*, forfatteren til »Mine fritimer« (1783), han der i sin tid måtte møde til overhøring i religion oppe i bispegården hos Balle. Det tog dog ikke modet fra ham. Nogen tid efter vovede han sig frem igen, og udsendte den ene samling rimerier efter den anden: »Blandinger«, »Særsyn« m. m. Der er stor lethed og og smidighed i formen, og glimtvis kvikke tanker. Men de fleste læsere vil glemme det over den råhed i tankegangen og den smudsighed i fantasien, der præger så meget af hans digtning. Hans rå tankegang kommer særlig frem over for det religiøse. At han driver plumpe löjer med Balle og præster i det hele taget, er jo endda ikke det værste; men hvad skal man sige til et par linjer som disse (i »Skriftemålet«) — og de er ikke enestående:

Jeg tvivler på, at Gud til mama
Maria ved sin fuldmægtig gjorde —

Og så hans slibrige skildringer. »Oplysningstiden« er en löjerlig tid: den svulmede over af begejstring for »moralen«, og fandt Bruuns slibrigheder vittige og uskadelige*. Så var det jo ikke så forunderligt, at forfatteren selv med patos kunde erklære, at han ikke havde det fjærneste udestående med »moralen«.

* Således er tonen i de fleste anmældelser. En undtagelse danner dog en anmælder i »Lærde efterr.« (1797, nr. 41) Han siger först nogle könne ord om Bruun personlig, men tilföjer så: »Aldrig kan jeg læse hans digte uden at spörge: er da ikke den herskende frivolitet og letsind stor nok?«

Bruun er dog heldigvis ikke den eneste repræsentant for tidens livsglæde. Der er over de fleste af dette tidsrums *drikkeviser* en vis borgerlig skikkelighed, men rigtignok også en hel del spidsborgerlighed. Én undtagelse fra spidsborgerligheden er der dog; der er én digter, i hvis sange livsglæden har kunnet løfte sig over klublokalernes puncheduftende luft. *Jens Zetlitz* lever endnu oppe i sin norske præstegård og synger uforknyt videre. Overgivenheden i hans drikkesange er måske ikke så løssluppen som i forrige tidsrum, skönt den kan gå vidt nok, f. eks. i »Noahs minde. Ved et glas madera« (1797). Samme år retter han følgende bön »Til Evan«:

Ræk mig bægret! lad mig nyde
af din nektar nok en gang!
Aldrig skal din skjald fortryde,
hvad han til din ære sang.

Både Zetlitz og Rein hilste i poetiske epistler, i »Charis for 1799«, Rahbek som ægtemand. I den anledning anstiller samlingens recensent i »Lærde efterr.« (1799, nr. 2) en sammenligning mellem de to digteres naturel. Zetlitz synger om, hvorledes Rahbeks »glædedrukne öje — skal næppe skyggen se af jordens möje«; men Reins stemme er fuld af stille vemod, ja af gråd:

Du véd, vor jord er ikke glædens sæde,
vor gode engel sukker, når vi le;
han ser, at snart igen skal öjet græde,
o! kun om trøst og lindring bör vi se.

Hvem har så ret af de to? Recensenten svarer: »Held Zetlitz med hans lykkelige kår og lette sind, men — Rein har ret!« — »Nå så det har han«, udbryder Zetlitz i et digt han lod indrykke i den næste »Charis« (for 1800):

Sig, er den kun et selvbedrag, min glæde?
Må, når jeg ler, partout min gode engel græde?

I så fald har jeg ondt, ret meget ondt af ham;
ti så går han den halve dag og flæber.

Og alle sentimentale hængehoveder på trods bryder Zetlitz ud i en jublende lovprisning af »Våren«. Det lyder som stigende lærkesang:

Vådt er dit hår
af dug, og morgenrøde
kranser det. Vår!
dig jubler alt i møde.
Vældig og blid, som en strålende ånd
jorden du løser og kvæger.
Mægtige vår! i din skabende hånd
bruser begejstringens bæger.
    Hil dig! du vandt;
den senestærke kæmpe,
vinteren, svandt.
Så viger vold for læmpe.
Stærk ved dit smil og frigjort ved din hånd
skumme langs grönnende dale
elvene, brydende skinnende bånd,
höjt om din vælde de tale.
    Prægtrige vår!
du kommer, fjældet ryster
sne af sit hår
og i sin pomp sig bryster;
mysk og avrikler ad rifterne gå
kransende mossede stene!
Gulgrönne birke indbydende stå,
sang er på fødende grene.

Her synger en digter; men de tre sidste vers er rigtignok kun en tarvelig prædiken om »den *retvise* amor«, om dyd der sværger lasterne krig o. s. v. —

Det er ingen farvestrålende, vellugtåndende buket, man samler på sin vandring gennem tidens lyriske flora; farverne er blege, duften svag, mangt er tört og vissent. Og dette sörgelige resultat skyldes ikke mangel på flid og ihærdighed. Man sled i det, og man væntede undertiden med en rörende udholdenhed på at se udbyttet af sit slid. En af tidens digtere H. W. Lundbye,

forfatter til det foran (s. 57) anførte »Håbet«, offentliggjorde i 1797 en subskriptionsindbydelse på en samling digte. Den udkom 1801.

IX.

J. Baggesen.

»Mangel på sanddruhed var den orm, som tærede på hans liv.«
(Charlotte Schimmelmann)[1].

Det har været en nedslående vandring hidtil, som gennem en by, hvor forfaldet er begyndt, hvor öjet jævnlig standses af ruiner. Men måske vi har det bedste tilbage.

Det var nu en halv snes år siden, at en »rus, en dreng, en underlig, entusiastisk, melankolsk, ubeskrivelig én«, var trådt ind i Prams stue og havde forbavset ham med en hel lille prøvesamling digte. Et par år efter (1785) havde han forbavset sin samtid med en hel samling komiske fortællinger; med »Ungdomsarbejder« (1791) og »Labyrinten« (1792—93) havde han vundet stillingen som Danmarks störste digter. Og han var endnu ikke 30 år gammel. Her var vel dog en grund at bygge lyse forventninger op på. Lad os i denne stemning følge hans spor ned gennem de kommende år.

Det er slet ikke så let at følge disse spor. Man kunde færdes meget i København og københavnske krese, uden at træffe på Baggesen. Selv i Rahbeks »Erindringer«, dette pulterkammer for alle mulige rare ting fra de dage, er han en sjælden figur. Sagen er, at Baggesen i årenes løb gled mere og mere ud af de danske krese og slugtes af de tyske. Man skulde ikke længer søge ham i Selines lille stue eller selvfjerde i

Rahbeks sæng*, men i de Reventlowske og Schimmelmannske palaiser, og om sommeren ude på Sofienholm (Frederikke Bruun), Sølyst (Schimmelmann) og lignende steder eller — fjærnt fra Danmark — vandrende rastløst fra den ene ende af Evropa til den anden.

I Juni 1791 er han med den Schimmelmannske familie i Hellebæk. Her vilde de fejre Schillers mindefest — et rygte om hans død havde fyldt alle deres hjærter med sorg. Under en klar sommerhimmel, med öjet søgende ud over Kattegattets bølger mod det fjærne Kullen, deklamerede Baggesen Schillers ode »Freude! schöne götterfunken«. Horn og klarinetter faldt ind. Stemningen tog dem og de sang alle med i kor. Intet öje var tört. I tre dage blev de sammen, læsende Schillers ypperste arbejder.

I Maj 1792 hilste Baggesen med jubel sin förstefødte sön. Den følgende sommer tilbragte han på Sofienholm, da hans hustru trængte til landluften; hun var betænkelig syg. En rejse til Syden viste sig nødvendig. Grev Schimmelmann bad Baggesen betjæne sig af hans formue, som var den hans egen, og i April 1793 rejste Baggesen med sin hustru over Kiel til Schweiz. Her lod han Sophie blive, medens han selv, i Decbr. 1793, drog over Wien til Italien (Venedig og Florenz). Det meste af året 1794 tilbragte han i Schweiz, hvor han hørte filosofen Fichtes private forelæsninger i Lavaters hus. I Januar 1795 begyndte hjæmrejsen, der gik over Paris. I Juli 1795 kom han, sammen med sin hustru, til Augustenborg, hvor han var hertugens gæst. Vinteren 1795—96 tilbragte han i Kiel, for at være i nærheden af sin ven filosofen Reinhold. Nu begynder han sin virksomhed som *tysk* digter, idet han der forfatter de 5 förste sange af *Parthenais* foruden flere andre tyske digte. Han er nu for alvor på vej bort fra Danmark og sin moders mål.

---

* Se Rahbeks »Erindringer« III, s. 16.

I Juli 1796, efter mer end 3 års fraværelse, kom Baggesen til København, hvor hans velyndere havde skaffet ham en plads som viceprovst på Regensen. Man havde på én gang gjort ham til »provst, præpositus, reparationsinspektør, dörvogter, husvært, natvægter, gårdskarl, universitetsbud m. m.«; desuden skulde han 2 gange om ugen holde gratis forelæsning over deklamation. En af hans undersåtter, stud. theol. A. Gierlev, skildrer ham på dette tidspunkt således[1]: »Han ser genimæssig nok ud, har rundt hår, er sortladen, middelmådig höj og før, har et ej meget lovende, lidt vildt og temmelig groft ansigt«.

D. 18. Septbr. flyttede Baggesen ind på Regensen, og efter at være kommen lidt til ro, skrev han i løbet af efteråret en del danske digte: d. 3. Oktbr. »ekspederede« han 14 poetiske stykker til den af Rahbek redigerede almanak »Charis«, d. 9. Novbr. 9 til »Nytårsgave for damer« m. m. Bidragene bestod af et par prøver på den utrykte fortsættelse af »Labyrinten« og en del lyriske digte, hvoraf adskillige er rene bagateller og ingen betydelige. Desuden arbejdede han på en oversættelse af Homer og deltog i oprettelsen af »Skandinavisk literatursælskab«.

Med Sofie blev det værre og værre; lægen erklærede, at hun stod ikke til at redde, med mindre Sydens mildere luft kunde udrette noget. Så rejste Baggesen i Marts 1797 til Kiel med sin hustru; men her blev hun så dårlig, at der ikke var tale om at komme videre. D. 5. Maj læste han for hende »halvdelen af »Christi død«* gennem strömmende blodtårer«; hun græd med af salig fryd. Og så døde Sofie, mens lærkerne uden for vinduet sang det ny forår ind.

Baggesen var, efter sin egen skildring, som knust af dette slag. Da han den følgende dag kom lidt til besindelse igen, lå han syg i Reinholds hus. I et

---

* Et oratorium af ham selv.

digt »Palmines bortgang« udbryder han: Jeg vil knæle andægtig og kysse hvert et segnet strå, hun trådte på, indtil »jeg, med min elsktes kvalte navn på læben, opgiver sødt min ånd.«

D. 27. Maj, en 3 uger efter den oprivende scene ved dødslejet, er han på en køretur med flere andre; blandt dem en Benedikte v. Qvalen*, der havde været meget om Sofie i hendes sidste dage. Baggesen fortæller i sin dagbog (for 1797)[1] således: »Hendes fod hvilede på min, vi havde himmelske samtaler om Sofie; hun tillod mig ofte at holde sin hånd, trykkede ofte min, og betragtede mig et par gange med medlidenhedens inderligste kærlighed. — Jeg var overordentlig munter, og sang ved kaffen på Annas bön »*De ce refus*«. På hjæmturen var han tungsindig efter sit anfald af munterhed. »Jeg greb en gang hendes hånd, da jeg så hende græde; hun lod mig beholde den; jeg bedækkede handsken med utallige kys, holdt hendes hånd, som trykkede min hele kvarter ad gangen, krampagtigt i min hånd, så på hende, mit liv hang i hvert blik ved hendes liv, og jeg var salig — salig som jeg ikke troede, at jeg nogen sinde igen kunde blive, kaldte Sofie ned fra himlen som vidne til min oplivelse.«

Benedikte forstod, hvad Baggesen mente; men »hun havde intet hjærte at give ham«, kunde ikke blive »moder for hans hulde börn«. Baggesen fortvivlede. I hele denne frygtelige tid, udbryder han, var Sofie uophørlig hos mig; hendes billede lå foran mig, hendes billede omsvævede mig, hendes ånde kølede mig, og hendes hjærte slog i mit hjærte. — Endelig vågnede Baggesen op af sin rus, erkændte det for at være en rus og drog bort, mod Syden.

Han bliver sig selv lig i sin uberegnelige stemnings-

---

* En niece af grev Holck på Bordesholm; hendes søster hed Anna.

vekslen. En dag læser han i Jacobis: »Eduard Allwills brevsamling«, og kommer til følgende sted[1]: »Eduard! et höjst usædvanligt menneske er De sandelig. Hvem der kænder Dem til bunds, må det ofte synes underligt, at De ikke er bleven en engel i dyd eller en satan i lyst. Deres væsens modsigelser modstår enhver forståelse: ubændig sanselighed — og stoisk hang; kvindelig ömhed, overordentlig letsindighed — og det koldeste mod og den fasteste troskab; tigersind — og lammehjærte, allestedsnærværende — og intetsteds; alt — og aldrig noget.« Ved at læse dette kommer Baggesen til at tænke på nogle af Sofies sidste ord: »Baggesen, du er et usædvanligt menneske!«, og det slår ned i ham som et lyn: hun må have ment, at du havde en natur som Eduard Allwills. Han er som sønderknust. At Jakobi forsikrer ham, at han havde tænkt på sig selv ved Allwill, kunde ikke berolige ham. Han føler trang til at göre bod for sit forbigangne liv, til at ydmyge sig. Så beslutter han »at lægge sit inderste blot for Jacobi og hans hustru, ikke at skjule nogen af alle sine fejl og skrøbeligheder for dem; de skal læse hans hemmeligste breve og optegnelser. Og så skal Jacobi hjælpe ham; han skal sige, *hvor* han bedst skal få fat på Satan i sig, og *hvorledes* han hurtigst skal dræbe ham«.

Baggesen rejser videre mod Syd. I Schweiz er han et par gange på vej til at vinde en erstatning for sin uerstattelige Sofie — den ene gang kommer det endogså til lysning i kirken; men det bliver til ingen ting. For resten morer han sig på bedste måde; gör en rejse til Italien og bliver efter tilbagekomsten til »den helvetiske republik« reven med ind i dens politiske intriger. Man spörger ham ligefrem til råds. På tilbagevejen bliver han i Paris (Septbr. 1798) bekændt med *Fanny Reybaz*, datter af en reformert præst fra Genf, der på den tid var ministerresident ved den franske republik.

D. 27. Novbr. var Baggesen igen i København, hvor hans velyndere havde skaffet ham en stilling som medlem af det kgl. teaters direktion. Men allerede i begyndelsen af Juni 1799 rejste han igen bort; han skulde til Paris for at holde bryllup med Fanny. I September vendte han tilbage med sin hustru og svigerfader. Her var de gamle mørke regensværelser bleven stadsede op for at modtage deres forvænte herskerinde. I et brev til fru v. Haller skildrer han dem omtrent således[1]:

»Efter at de elegante møbler ere komne fra Paris, vilde De på ingen måde kunne genkænde de gamle værelser. Sofa og stole ere malede hvide og overtrukne med himmelblåt atlask, hvori hvide blomster; de trende vinduesfag dækkes af blå silkegardiner, der hænge ned til gulvet; i hvert hjörne står en gudinde eller nymfe; midt på væggen en smuk ovn med en vase; øverst er der et stort fortepiano af mahogni og den himmelske gyldne harpe; længere nede den store skönne kommode, som De så i Paris, med taffeluret og smukke grupper af biscuit fra Sevres. Fra loftet hænger en smuktformet krystallampe med to store spejle lige over for. På sofaen sidder, ved siden af et lille, overordentlig fint indlagt bord med en rund marmorplade, den hulde Fanny og skriver . . . .; ikke langt fra hende, ved et andet lille bord, stå Carl og Avgust og vise hinanden kobberstik — og omtrent midt i stuen sidder jeg, for at beskrive Dem alt. Vort sovekammer er nu også færdigt, og som alt er her hvidt og himmelblåt, således er alt der hvidt og rosenrødt.«

»Og nu til det historiske. Vi leve den ene dag som den anden, og det er altså tilstrækkeligt, for at orientere Dem i vor hele huslige gören og laden, at give Dem et begreb om én eneste af disse. Når Fanny vågner, nyder hun en kop chokolade, og jeg har fra 9—10 en øvelsestime på flöjte. Kl. 10 må jeg gærne

ud; börnene komme ind og ønske os »god morgen«, hvorpå de sædvanlig forblive hos Fanny . . . Når jeg kommer hjæm, finder jeg for det meste Fanny i sængen; hvis hun kan være oppe, er hun ved klaveret eller beskæftiget med syning. Kl. 3 omtrent, senest halv fire, spise vi alle fem ovenpå, hvorpå vi passiare nedenunder, indtil jeg går i teatret eller må ud i andre forretninger. Kl. $9^1/_2$ forsamle vi tre [svigerfaderen, Fanny og B.] os ved vort aftensmåltid. Vi overholde strængt, at ingen går sildigere til sængs end kl. 2, og vi sove ofte allerede, för natvægteren råber 3. Men i dette punkt ville vi søge at göre den store forandring, at vi allerede ere i sæng för midnat; hvilket Gud give!«

*   *   *

Og nu i disse år, da Baggesen for frem og tilbage mellem Danmark og udlandet, hvad skænkede han så i den tid sit fædreland til gengæld for al den hensyntagen, den overbærenhed, der vistes ham? Det hele beløber sig til en operatekst, »*Erik Ejegod*« (1798), der i det væsentlige stammer fra en tidligere tid og er uden betydning*, samt en 30 mindre digte, der blev offentliggjorte i nytårsgaver og tidsskrifter. Dette er alt — hvis man da ikke vil regne »planerne« med. Der var begyndt i hans fantasi at fremspire en idé til et mægtigt epos om Napoleon Bonaparte. Men det blev ikke til noget. Heller ikke oversættelsen af Homer blev andet end et tilløb.

Og når der så endda blandt disse 30 digte havde været nogle, der, én gang læste, aldrig glemtes. Men det er der ikke. Der er intet som helst nyt i dem,

* I operaen har Baggesen optaget den tidligere (III, 1, s. 200) omtalte romance »Alf og Lyna«, og her har forfatteren, betegnende nok, opgivet at lade Lyna *danse* i himlen; det hedder nu: »Men Lyna *svæver* i himlen.«

intet skridt ud over det, som var nået i »Ungdomsarbejderne«. Her er hymner, oder*, drikkeviser, rimbreve m. m., men alt efter den gamle recept. Der er ikke en gang formelle fremskridt af nogen betydning. Og intet af alt dette har kunnet leve til vore dage, undtagen det lille vers — og det er endda digtet tidligere** —

Ak! ingensteds er roserne så røde,
ak! ingensteds er tornene så små,
og ingensteds er dunene så bløde,
som de, vor barndoms uskyld hvilte på.

Baggesen kunde jo ofte sige morsomme, kvikke ting. »Frk. Lunas indfald« (1798) beretter, hvorledes månen en gang, generet af sin nøgenhed og misundelig på de andre kloder, bad moder natur om en klædning, som hun altid kunde bruge, både til hellig og sögn. Moderen bebrejder datteren hendes uforstand: »én uge er du fed, en anden maver«, hvordan skulde den samme kjole altid kunne passe dig.

Du finder, læser! månen rent af lave;
men hvordan finder du den feje, brave,
frie, bundne, lille, store, höje, lave,
grusomme, kælne menneske-nation,
der endelig med djævels magt vil have
en *varig engle-konstitution?*

---

* Digtet »Tavs tilbedelse. Til Palmine« begynder med de bekændte linjer: »Den höjere begejstrings himmelelv — henrinder uden sprudlen i sig selv« — men hvordan har det sig da med hans egne hymner og oder? For det kan ikke nægtes, at de både sprudler og sprutter.

** Det er indsat i digtet »Danmark. Gensyn og tilbageblik.« Dette digt er temmelig »Thårupsk« i sin stemning og sine udtryk. Der er enkelte könne steder deri, som dette: »Skrækhorns himmelspids er dog ej höj som banken, hvorpå jeg efter månen greb.« — Af hans andre lyriske digte fra dette tidsrum er ellers »Citharspilleren« det smukkeste.

Kunde menneske-slægten leve af vittigheder, kunde satiriske digte og spøgende, kokette rimbreve nedlægge sædekorn til en ny tid og et nyt åndsliv, så kunde Baggesen også have været med til at føde det 19de århundrede. Nu kunde han kun levere fyrværkeriet til den nye tids fødselsfest.

Et af de allersidste digte han skrev, för han forlod Danmark, er rimbrevet »Vor verdens skabelse«: En gang kedede Olympens guder sig ganske »morderlig«, det var ligefrem ikke til at holde ud. Endelig fandt Momus på råd:

»Hvad om vi gav os til at skabe,«
så, halv i skægget, lød hans ord,
»et billed af os selv, en abe?
et billed af Olymp, en jord?
en verden, narrisk sammenblandet
af gråd og latter, hvis natur,
endskönt det ene som det andet,
var netop vor karrikatur?
Og, at des sikrere der ikke
skal spores mindste plan deri,
hvad om vi gav os til at drikke
en dråbe först? Hvad siger I?«

Det vedtoges og jorden blev skabt »med alt sit skramleri, paladser, hytter, templer, telte, poeter, krøblinge og helte, kort sagt — det hele fuskeri.«

Dette var Baggesens literære testament ved bortrejsen fra fædrelandet, hans afsked med det gamle århundrede, hans hilsen til det nye.

Da Baggesen i 1799 sendte Rahbek et bundt smådigte til en nytårsgave, skrev han[1]: »Ikke af min poetiske rigdom, men af min poetiske armod sendes dig hosfølgende småblomster til din »Charis« — mere for at vise dig min velvilje til at göre hvad du beder mig om, end for at lade publikum mærke, jeg er levende endnu, endskönt jeg vel som digter torde være død.«[2]

Fanny kunde ikke döje København, trods de him-

melblå silkegardiner m. m., og hendes grundige misfornöjelse med alt her hjæmme påvirkede også den så let påvirkede digter. Baggesen har ganske vist en gang sunget: »Ak, ingensteds er dunene så bløde — som de vor barndoms uskyld hvilte på«; men han har også sagt, og det mere end én gang: *patria ubicunqve bene!* [Fædrelandet er alle vegne, hvor der er godt at være!].[1] Der var ingen stærke bånd som bandt ham til Danmark, og der var nok som drev ham bort fra det: Fannys misfornöjelse, økonomiske bekymringer og frem for alt: den aldrig hvilende rastløshed på bunden af hans sind. Han måtte bort.

Mange havde en følelse af, at Baggesens farvel denne gang blev for lange tider, måske for bestandigt. Så fik et par unge mennesker, H. Chr. Ørsted og Adam Oehlenschläger, den idé at foranstalte en afskedsfest for ham. Det var mod løvfaldstid, en aften sent i September 1800; det gamle århundrede stod kun et skridt fra sin grav. Baggesen sad i Dreyers klub, i hånden en afskedssang, som Oehlenschläger havde skrevet til ham; omkring ham en kreds af mænd, gamle og unge, der sang om barndomshjæmmet med de torne små og de dun så bløde — og Baggesens tårer faldt på bladet i hans hånd. Der var vel dem, som var bevægede, som over for et stort tab. Men vidste de mennesker, som den aften stod om Baggesen, egentlig hvem og hvad han var? Forstod de til fulde denne store, forunderlig rige begavelse? Næppe. Så de klart reversen af den rige begavelse: denne halvt bruskagtige benbygning, der betingede den overordentlige smidighed, disse svage antydninger af faste karakterlinjer, der hvert öjeblik overskylledes og udslettedes af stemningsbølger, denne Janus med de to åsyn, ja denne Proteus med de hundrede skikkelser, dette kalejdoskopagtige sind, hvis elementer uafbrudt skiftede plads med et kalejdoskops hele uberegnelig-

hed, denne »mangel på sanddruhed« *, der altid kommer der, hvor en natur ikke har sat kærne i et selv, hvor der intet fast begyndelsespunkt er og derfor heller ingen faste fremgangslinjer, hvor der intet andet er, end havets planløse og målløse skyllen frem og tilbage — forstod den kres, som stod om Baggesen, at således var denne mand? Næppe. De unge var vel for unge til helt at gennemskue ham, og de gamle, ja hvordan skulde de gamle kunne forstå ham, naar de ikke forstod sig selv. Baggesens grundskade var hele tidsalderens grundskade. Tiden måtte have holdt dom over sig selv, för den kunde holde dom over sit eget billede i stort format. Men tiden hverken vilde eller kunde dömme sig selv.

Og sangen lød videre; dens sidste toner klang gennem rummet:

Gud glæde dig for hver en glæde,
din sjældne sang de Danske gav!

Med det tårevædede eksemplar af sangen i sin hånd gik Baggesen hen til Oehlenschläger, gav ham det og sagde: Hermed testamenterer jeg dig »min danske lyre!«

Hvilket forunderlig dramatisk optrin! Historien kan være en fortræffelig arrangeur. Men mon nogen af de tilstedeværende så det dramatiske, så, at en gammel tid gik ned i sin grav, og at en ny gjorde de förste, usikre skridt fra sin vugge, ja så den gamle tage kronen fra sit eget hoved og sætte den på den unges? Hørte nogen det runge gennem det gamle klublokale: kongen er død! kongen leve! — Sikkert ingen.

Og så satte Baggesen sig på postvognen og rullede ud ad Vesterport, ud i den vide verden, ud for at søge lykken!

Ak, ingensteds er roserne så røde . . . . .

---

* Jfr. mottoet s. 61.

X.

De unge: 1) Lyriken: M. C. Bruun. — F. Høegh-Guldberg. — J. H. Smith. — R. Frankenau.

Den gamle slægt var åbenbart bestemt til at dø i ørkenen. Men måske der allerede var vokset op en ungdom med forjættelser i sit følge? Lød der ikke allerede i halvfemserne midt iblandt de gamles matte, modløse toner en ungdomsmodig sang? Ny poetiske spirer skyder gærne frem i tidsskrifter, nytårsgaver o. lgn. i form af lyriske digte. Så går vi da til »Minerva«, »Tilskueren«, »Nytårsgave for damer«, »Charis« osv., og lader blikket søge ned gennem indholdsfortegnelsen. Og der møder vi da også, ved siden af veteranerne, navne på nye mænd — om de er en ny *tids* mænd, skal et rundskue over dem afgöre.

* * *

Fra Juni 1790 dukker der i »Minerva« en ny lyriker frem*, der i de følgende år oversvømmer næsten alle datidens tidsskrifter med sine digte. Det er *Malthe Conrad Bruun*, en 15årig rus. 22 år gammel samler han alle disse spredte bidrag i »*Poetiske forsøg.* Förste del.« (1797)**.

Det er en meget broget samling. En stor del af digtene er oversættelser fra Græsk, Latin, Tysk og andre sprog. Blandt de originale spiller, især i begyndelsen, de erotiske en fremtrædende rolle. De danner en modsætning til hans navnes T. C. Bruuns rimerier. Der er noget *rent* over den, og Rahbek frem-

* »Til Melpomene«. Digtet er anonymt.

** Af II del udkom kun 1. hft. Det er fortællende digte, næsten udelukkende oversættelser.

hæver ham også som en ren natur. Samlingens förste digt hedder: »Til uskylds gratie«, og slutter: »Lad din rene himmels flamme gløde — evig i min sang og i mit bryst.«

Der er for resten intet nyt i disse erotiske sange. Så er der nogle politiske sælskabssange, som »Aristokratisk sælskabssang« og »Vise i anledning af fiskalens påstand«, der er efterligninger af Heiberg. Mere ejendommelige er en række odeagtige digte, der lovsynger friheden, den kraftige vilje osv. I »Menneskeadel. En sang for de gode« hedder det:

Se, morgenrødens purpur luer!
  Det lysner over himlens rand!
I håbets rosenlys jeg skuer
  hist friheds förstefødte land.

* * *

Se, mørkheds börn alt ængstlig bæve,
  hist glimter lyse dagskær frem.
O, leve frihed, sandhed leve!
  Snart hele jorden hylde dem!

I »Det kommende« jubler han det nye sekel i møde: »Jordkloden som en brud sig pryder — sin længeventede at imodtage.«

Triumf! — det store sekel kommer.
»Triumf!« skal himmelen og jorden synge.
»Triumf!« jeg synge skal med sølvgrå hår*, jeg så dig,
og nu jeg dør med fred.

Naturligvis findes der i samlingen også *elegiske* digte, men de er nærmest et offer på modens alter. Bruun var i virkeligheden en frejdig natur, der ingen trang følte til at sidde sukkende mellem grave. Der var det i ham, som kunde tiltales af Kantianismens »Du skal.« I »Livets trøst. En sang« har han taget som motto Goethes: »Erdennoth ist keine noth.« —

---

* Da sang M. C. Bruun nok på en anden melodi.

»Nej, jordens nød er ingen nød — og livet bande ikkun dårer.«

Ja, dig jeg spörger, Gud i os,
selvhandlende fornuft, som byder,
oprörske drifters vink til trods,
os kæmpe efter rene dyder;
hvis livet her en valplads er,
er da din sejr ej kampen værd.

Og når den matte sjæl ikke kan rejses til handling af dit strænge, rene bud, så peger du på en nådig Gud, som »kan sone dyd med skæbne.«

Hans »*Ode ved Bernstorffs død*« fremhæves ikke blot som hans bedste digt, men det regnes for noget af det mest fuldtonende i dens tids lyrik, ja der er dem som har ment, at det også i vore dage kan forsvare sin plads i de forreste rækker.

Hvi toner Herthas dal af dyb, af ængstlig klage?
og fjældets marmorhal den sukker hult tilbage,
og genlyd svarer den fra Dannerkongens borg. —
Sorg i den gyldne sal, sorg i de dunkle hytter,
hvor tårne knejse stolt, hvor hyrden telte flytter,
hvor bølger bruse vildt, er idel, idel sorg.

Så begræde ikkun börn en fader.
Så begræder kun et folk sin ven.

Det er ode-klangen vi hører her. Den tyr tidsalderen næsten altid til, når den vil give stærke følelser luft. Digtet er for resten ikke uden smukke enkeltheder. Linjerne »Så begræde ikkun börn osv.« gör virkelig effekt, med deres dæmpede, langtsomt faldende rytmer følgende umiddelbart oven på de indledende höjtidsfuldt svulmende linjer. Der er det som kan minde om Ewalds kantate over Frederik V. — Også slutningslinjerne er ganske heldige:

Dæmp, o dæmp din tubas stolte toner,
slør dit guddomsblik, Calliope!

Kun som havets skvulp for aftenvinde
mod den tavse kyst dit suk opløfte sig!
Fjærne klippevælds den matte rislen lig
mellem Danmarks tårer dine tårer rinde!

Og dog gör digtet et koldt indtryk, der er noget arrangeret over det. Det er et deklamations-nummer, der i officiel festdragt med indstuderede teaterskridt træder frem for lamperækken.

Hovedindtrykket af Bruun som digter er: en intelligent, let opbrusende natur, men intet stort vingefang i fantasien, og ingen större dybde i følelsen. Han er mere deklamerende journalist end digter*.

* * *

Frederik Høegh-Guldberg (f. 1771), en sön af den bekændte statsmand, havde i 1790 taget examen artium med udmærkelse, og blev i 1797 ansat som lektor i det danske sprog ved Blågård seminarium. Han havde debuteret som forfatter i »Samleren« (1792) med »Herman Hermansens levned«, en ubetydelig fortælling, og blev så fra 1793 en hyppig gæst i datidens forskellige tidsskrifter. Han har imidlertid intet nyt at at sige. Man arbejder sig mistrøstig gennem den lange række af lyriske digte, forgæves ledende efter spor af en ejendommelig begavelse**. Det mest bekændte af dem er »*Assistentskirkegården*« (»Danske tilskuer«, 1796). Den slægt der gik og drömte om gravens ro, dens trygge fred, den måtte jo føle sig som hjæmme i »de

* Anmælderen i »Lærde efterr.« (1798, nr. 45) af »Poetiske forsøg«, vil ikke påstå, at Bruuns digte er mesterværker, men han er en håbefuld yngling med herlige anlæg. — Den formel vil vel sige så meget som så, at hans digte ikke er meget værd.

** Hans »Samlede digte. I—II« udkom 1803; de havde 700 subskribenter.

dødes have«. Guldbergs digt kommer derfor som noget selvfølgeligt, man undres blot over, at ingen digter för ham havde fundet ud på »Assistentskirkegården« *. Man havde besunget den stille landsbykirkegård, sådan i al almindelighed; först nu opdager man en virkelig kirkegård.

Guldbergs digt er langt**; man bliver træt, inden man kommer til ende med denne vandring imellem grave. Men man støder, især i begyndelsen, af og til på stemningsfulde steder:

> Ja, hil dig, dødes have! hvor i fred,
> i blomsters ly, de hedenfarne sove,
> hvor hyldens mørke skygger dale ned,
> og kølig nat på hede dag os love.

Og er det underligt, om höjtidsfuldt alvor hviler over denne plet: den er jo »evighedens alterfod«.

Guldberg har imidlertid ikke ført os ud på »Assistentskirkegården«, for i al almindelighed at vække gravstemningen hos dem der følger ham. Han vil vise os, at vi her vandrer i »de *store* dødes have«. Han fører os fra bavtasten til bavtasten. Vi blotter hovedet og følger ham ind i de store minder.

Her standser vi ved den förste sten. Hvem er det? »En miskændt olding«, som »forfulgt med hån, kun søgte dyd at fremme«: salig *Balling*! Balling (med »Aftenposten«, kighosten m. m.), den agtbare, hæderlige — spidsborger, så han er den förste vi støder på, i det vi træder ind i mindehallen. Er der noget symbolsk i det? Vi møder dog senere bedre navne: A. G. Carstens, A. Hwiid, Samsøe, Storm o. fl., brave, hæderlige hver på sin vis dygtige mænd — men hvorfor begynde med Balling, med den stemning, som dette navn vækker?

* Den var bleven anlagt 1760.

** I »Idunna«, hvor han senere trykte det op igen, har han oven i købet gjort det længere, end det oprindelig var.

Vandringen er lang; Guldberg vanker den ganske nat mellem Assistentskirkegårdens grave.

Naturen tier. Kun afmægtig vind
igennem sorte hyld med gysen bæver,
og trindt om oplyst gravs det hvide skin
i spejderkreds kun aftenbakken svæver.

Den store stille nat går frem —

Hvi køler vinden nu den milde nat?
hvi kvidrer fuglen vel på lindens grene?
— — — — — — — —

O! det var morgenvind, der rejste sig
at vække blomsterne på dødes höje.
— — — — — — — —

Så kort, men og så salig var den ro,
mit hjærte nød, o nat! i dine skygger.
— — — — — — — —

Ja, selv den sidste nat er kort og sød,
og, som i vår, det snart og venligt dages.
Så frygter, brødre, ej for grav og død,
af barnet ej i moderskødet klages.

Så er altså også den unge slægt med til at søge ud på kirkegården. Ja havde den endda søgt derud for at synge en arvedrape ved de hedengangnes bavtastene, en arvedrape, som kun sænker sig i mindernes ström, for at øse håbets kræfter til ny dåd! Men gik de unge fra de dødes stille have ud i livets larm og dåd? Nej, ikke altid i alt fald; de blev ofte siddende, længe ad gangen, derinde mellem buksbomhækkene, drömmende om hvilen i gravens trygge »moderskød« og om lyksalighedslandet bag nattens vande.

I 1799 slog Guldberg sig sammen med en anden fremskydende digterspire *Jens Hansen Smidth** om at

* Født 1769, teologisk kandidat 1796, præst i Allesø på Fyn 1800.

udgive »*Idunna.* Poesier af F. H. G. og J. S. Förste samling.« Smidth havde fra 1791 også hjæmsøgt tidsskrifterne med sine digte, men han står rigtignok et godt stykke under sin kompagnon, Guldberg. De fleste af hans digte er den rene ynkelighed. Og det er ret betegnende for de to kolleger: da de tænker på den förste udgave i bogform af deres digte, har de ikke kræfter eller mod til at stå hver på sine ben. De må danne et firma: Guldberg & Smidth.* Anmælderen i »Lærde efterr.« (1798) kalder bogen »et af de skönneste offere, der nogen sinde i vort fædreland er nedlagt på musernes og gratiernes alter«, og han spår de to unge digtere en fremtid, der kun skal staa tilbage for — Ewald! Af alle uheldige profetier er dette en af de uheldigste.

I slutningen af firserne begyndte der i »Minerva« at dukke et nyt digtermærke frem: *F.*, med en del prikker efter. Det var *Rasmus Frankenau* (f. 1767), der studerede medicin og døde som hospitalslæge i Slagelse (1814). Han synger, ligesom de fleste andre digtere fra den tid, i næsten alle tonarter**, lige fra elegien til den ubevidste travestering af folkevisen (f. eks. »Aage og Signe«); men det var dog særlig hans sælskabssange og viser, der gjorde ham yndet.

Desværre er indtrykket af Frankenaus Digte det sædvanlige: man støder så godt som på intet, der ikke har været sagt för på samme måde, og sagt lige så godt eller bedre. En enkelt gang standser man og studser; f. eks. ved et digt »Aftentanker. (Hannovers vold d. 14. Novbr. 1795)«:

---

* I 1807 kom »Poesier af Jens Smidth. Förste bind.« (1807). Der hørte unægtelig mod eller en uhyre mangel på kritik til at udgive en sådan samling som den efter 1803.

** »Vuggesange« træffer man hyppigt på i den tids digtsamlinger, og de er næsten altid blandt de bedste af digtene. Også Frankenau har en »Vuggevise« med omkvæd: »Nu stille — du lille! — din moder jo våger hos dig.«

Höjt på himlens azurblå hvælving svæver
bleglig smilende nattens fulde måne,
rædsomt suse blandt agrens visne stubbe
aftenens vinde.

Hvor klinger det ikke »langeligt sukkende« i den sidste linje; hvor fortrinlig står ikke dens rytme til den foregående linjes! Der er ganske vist det i disse linjer, som røber det 18. århundrede, men der er på den anden side en rytmebølge, en susen i dem, som vækker anelser om noget der endnu ikke er, men som fantasien i lykkelige öjeblik drömmer om og famler efter*.

Og så er vi færdige med, hvad man kan være bekændt at nævne af de unges lyrik. På dörtærskelen til det ny århundrede, i efteråret 1800, udkom der en lille digtsamling: »*Sange for almuen til huslige dyders befordring og skadelige vaners og lasters afskaffelse.* Indkomne i anledning af tvende præmieindbydelser«. Blandt digtene er der to om brændevinsdrikkens skadelighed, med fortaler af Tode og prof. F. L. Bang. Af bidragyderne kan fremhæves en »studiosus typogr. & cultur.« — hvad så det er — og en discipel i mesterlektien i Randers skole.

Det 18. århundrede bliver dog sig selv ligt til det sidste.

---

* Slumper så den tids digtere til at sige noget könt, véd de ikke en gang selv af det. Frankenau optog ikke »Aftentanker« i sine »Samlede digte« (1815), hvilken samling »er gjort med valg og strænghed.«

XI.

De unge. — 2) Dramaet: F. Høegh-Guldberg. — Kotzebue. — Iffland. — 3) Romanen: A. F. Just. — Lafontaine.

I de unges lyrik var der ingen trøst at hente. Det er da ikke med store forhåbninger, at vi vender os mod poesiens andre egne. For det förste *dramaet.*

D. 31. Januar 1793 blev der på det kgl. teater opført et nyt syngespil, »*Lise og Peter*«: En ung kapitalist fra København, har, under et antaget navn, Frits Villiams, i flere år om sommeren slået sig ned i en sjællandsk landsby, hos en forpagter Ole Hansen. Grunden dertil er denne: hans fader har i sine unge dage forført en bondepige, og sönnen gör det nu til sin livsopgave, at opdage den, der blev frugten af faderens brøde: hans egen halvsøster.

Det er åbenbart »Høstgildet«, der har lokket Guldberg ud til landsbyen og bonden:

I hans hus bor munter fred,
i hans sjæl uskyldighed —

hedder det i en af sangene. Bonden er den ideale skikkelse. »Lykken,« siger Villiams, »er snarere flyttet fra de höjere stænder, og bör altså ikke heller søges der.« Poetisk set har stykket meget lidt værdi; det var sangene, der bar »Høstgildet« oppe, men dette syngespil bliver hverken støttet af sine sange eller sin prosadialog.

Forfatteren var den ovennævnte *Frederik Høegh-Guldberg.* Underligt nok: den ivrigste bekæmper af tidens romantiske sværmeri for bondestanden, Ove Høegh-Guldberg, bliver fader til denne bondestandsbegejstrede yngling. Det er forståeligt, at den liberale sön måtte blive modtaget med begejstring i fremskridtets lejr.

»Hans fuldkommen simple og pretensionsløse adfærd overraskede meget behageligt hos en gehejmerådssön og adelsmand.« (Pawels[1]). En anmælder i »Lærde efterr.« (1798, nr. 46) omtaler ham som »denne yngling med det skarptseende öje, den stadige hånd og det ædle, varme hjærte.« Hans begejstring for frihed og fremskridt gik så vidt, at han i »den eksilerede Heibergs stambog skrev et digt, der vilde bragt ham på Munkholmen, om det havde været trykt«.*

En anden omstændighed bidrog til at henlede opmærksomheden på Guldberg og hans stykke. Det indeholdt blandt andet en lovprisning over negerhandelens afskaffelse; men Ahlefeldt påstod, at kongen ikke vilde synes om at høre sin egen berömmelse fra det kgl. teaters scene, og forlangte en omarbejdelse. Guldberg protesterede, men måtte falde til föje. Så sagde publikum, at det var Ahlefeldt, som ved sin påtvungne forhutling var skyld i, at stykket ikke gjorde den lykke, man havde væntet og håbet. En anmælder i »Lærde efterr.« (1793) finder ganske vist »adskillige temmelig forslidt-romantiske tildragelser«, usandsynligheder m. m. i stykket; men han roser med inderlig fornöjelse »den ædle diktion«, den lette smidige dialog og særlig sangene, som vidne om sand lyrisk ånd. Anmælderen har med sand glæde set Guldbergs indtræden i Apollos tempel og håber noget dygtigt af ham.

Alt dette gav Guldberg mod og publikum forhåbninger: måske en ny Thårup var under opsejling. I slutningen af 1793 indleverede digteren så et nyt stykke »*Skrivefriheden.* Et dansk original skuespil i én akt. Uegennyttig tilbudet til brug for den kgl. danske skueplads.« Trods uegennyttigheden vilde teatret ikke have

* Guldbergs liberalisme synes for resten nærmest at have været en börnesygdom. Senere, omkring 1801, begyndte han at skrive vers til fyrstelige personer og blev en slags hofpoet[2].

det. Stykket var indsendt anonymt, og det af gode grunde. Det er nemlig et meget varmt og meget ungdommeligt indlæg *mod* adel, lav osv. og *for* oplysning og skrivefrihed. Al slubbertagtighed er sammentrængt i hofmanden lord Hudschisbey. Det vilde Ove Høegh-Guldbergs sön dog ikke skrive under navns nævnelse*. Så vendte han sig igen til mere idyllisk-fredelige æmner. I April 1795 spillede teatret hans »*Aftenen*. Syngespil i én akt.« Det er en lille idyl ude ved en landsbykro, hvor krodatteren efter nogle vanskeligheder vindes af en ung herre fra København. Der er her ikke noget nyt ud over »Lise og Peter«, og det nåede kun tre opførelser. Så er Guldberg for lange tider færdig med teatret, og det er forbi med håbet om, at han skulde genføde skuespillet; men dermed er også hele den yngre slægt færdig med dramaet, ti Guldberg var den eneste, der gav løfter i den retning**.

* * *

Når den indenlandske produktion ikke var tilstrækkelig for vort teaters behov, så måtte vi ty til indførte varer. Det gjorde vi da også, og Tyskland blev det marked vi vendte os til. I 1790 var *Kotzebues* komedie »Menneskehad og anger« bleven opført

---

* Stykket udgav han 1794, ligeledes anonymt. Det blev (i »Lærde efterr.«) fejet af på en meget hånlig måde, både som digterværk og som et indlæg for trykkefriheden. Mon anmælderen vidste, hvem forfatteren var? — Samme år udkom hans »*Duellen*. Komedie i én akt«; den var også bleven forkastet af teatret, som en dårlig kopi af Heibergs »Virtuosen«.

** Det var ligefrem blevet en modesag at føre bonden frem på scenen. Endogså en adelig godsejer, F. C. Wedel-Jarlsberg, der i 1782 havde udgivet et lystspil »Bondedyd«, skrev »Den sjældne unge herremand« (1793) og »Det var omsonst« (1794), der skildrer forholdet mellem bonden og herremanden fra et bondevenligt synspunkt. De er uden al poetisk værd, men interessante i social henseende.

under stort bifald fra publikums side, og fra det öjeblik havde han fast fod på vor scene. Der er i alt blevet spillet over 70 stykker af ham, og af dem er f. eks. det nys nævnte stykke gået 35 gange.

Kritiken var ikke ubetinget glad derover. Dommen lyder for resten lidt forskellig, selv i et og samme tidsskrift, »Lærde efterretninger«. I nr. 3 af 1793 siger en anmælder, at der er dem, som uden videre erklærer Kotzebues arbejder for mådelige; men det er uberettiget, der er virkelig gode ting iblandt dem; de »have den fortjæneste, at de efterlade sig et totalt gavnende indtryk.« Men et andet sted (nr. 28, 1794) hedder det: »Kotzebue er en af de forfattere, der have haft den lykke at komme i ikke ubetydelig og dog for största delen ufortjænt reputation.« Ethvert af hans arbejder bærer præg af hastværk. Han er stadig gået ned ad lige fra »Menneskehad og anger«. Nu er der ryggesløshed og kådhed i hans stykker.

I anledning af Kotzebues stykke »Indianerne i England« udtaler en recensent i ovennævnte tidsskrift (1793, nr. 6) sig således: »Tysklands konstdommere ere for nærværende tid enige om Kotzebues digterrang. Mer *bel esprit* end sand digter, véd han ved vittigheder, ved kække idéer, ved enkelte rörende træk og især ved uvæntede romantiske begivenheder at fængsle opmærksomheden et öjeblik. Selv den strængeste kænder ser og læser hans stykker med en flygtig, endskönt ikke ublandet fornöjelse, og glemmer dem for at studere Shakspeare og Lessing og Ewald.«

Den största fare ved Kotzebues stykker var ikke deres rent tekniske fejl: at de så ofte mangler plan, at personernes handlinger ikke begrundes i deres karakter, og at han derfor mere skildrer tildragelser end handlinger. Hovedfaren lå i indholdet, i tankegangen i dem. Den tid kunde, som tidligere berört, med al sin præken om moral dog blive rört over, ja begejstret

for ligefrem umoralske forhold, blot de var tilstrækkelig indbalsamerede i en sentimental fremstilling. Og det er netop det, Kotzebue har en sjælden ævne til. Derfor var han en mand efter det store publikums hjærte, og derfor var nogle enkelte kritikeres indsigelser magtesløse. Den ene aften efter den anden gik hans stykker over det kgl. teaters scene, og publikum skiftede med at le og græde over dem, bægge dele af fuldt hjærte.

Næst efter Kotzebue var *Iffland* den hyppigst oversatte dramatiske forfatter; men der er dog et stort spring imellem dem: af Ifflands stykker er der i alt blevet spillet 20, mod den andens 70. I en anmældelse af et af Ifflands stykker søger en recensent i »Lærde efterr.« (nr. 13, 1797) at give en karakteristik af denne forfatter: De *Ifflandske* skuespil er nu så godt kændte iblandt os, at vi må kunne bestemme deres egentlige og sande værd. De har fejl endogså betydelige fejl; planen i dem er tit løs; han forfalder tit til svulst, og taler jævnlig selv gennem sine personers mund. Men hvor meget opvejes ikke disse fejl ved hans stykkers sjældne og umiskændelige fortrin! I det han vælger sine scener fra det daglige liv, finder han den nærmeste og sikreste vej til sine læseres eller tilskueres deltagelse. Han viser et dybtgående kændskab til det menneskelige hjærte, og er en mester i karaktertegningen. Han har leveret et helt galleri af »veltrufne familieskilderier,« der, trods slægtskabet mellem dem, dog hvert har sit ejendommelige præg. — Så vidt recensenten; der må naturligvis trækkes en del fra på flere punkter. Ifflands skuespil har imidlertid det virkelige fortrin fremfor Kotzebues, at de ikke er så sentimentale og ikke så frivole.

Der var flere egenskaber, som bidrog til at göre denne art skuespil yndede. For det förste: de var virkelighedsskildringer fra samtiden:

Akkurat som det i livet går,
til eders fryd I skue får.
— — — — — — —

Og i disse teater-afbildninger af samtidens liv var der foretaget nogle omflytninger og omposteringer, som gjorde dem endnu mere tiltalende for den brede befolkning: skurkene hørte altid til de höjere klasser; det at være kammerjunker var — som det er blevet sagt — en særlig anbefaling i retning af djævelskab, medens »fattig« og »ædel« næsten blev enstydige ord. Og endelig taltes der i disse stykker meget om »moralen«, selv om der just ikke altid handledes moralsk:

Af moraler stykket er pærefuld —

men det er dog *lidt* for hårdt, når digteren tilföjer:

og fremfor alt af poesiens savn.

*   *   *

Vi har *romanen* tilbage. Det kunde et öjeblik se ud, som om Tode skulde få en efterfølger. *A. F. Just* (f. 1766), en landmåler, der i 1789 havde giftet sig en gård til, udgav i 1792 en samling »Digte«, hvorom »Lærde efterr.» bemærker: »At sige hver slags ting på den löjerligste og tillige mest uvæntede måde, deri har han en styrke, der fuldelig når Wessel,« en bemærkning, der med et mildt udtryk — er noget overdreven. I 1798—99 udgav dette lovende digteræmne »*Fortællinger*, I—II.« Efter at have læst den nys omtalte anmældelse går man til dem med en vis forvæntning. En anmælder, i »Iris og Hebe«, siger om dem: »En original dansk roman er et sådant særsyn i vor literatur, at anmælderen med begærlighed tog den i hænde« — og han roser den da også for »ikke liden grad af Todisk

vittighed.« Bogen er i virkeligheden meget tarvelig, forfærdelig bred og snaksom.

Og så er vi færdige med tidens originale danske romanliteratur. Der var da intet andet for end at leve af oversættelser. Og her stod atter Tyskland, ligesom ved dramaet, rede til at forsyne det literære marked. *Lafontaines* romaner beherskede på denne tid den tyske læseverden; anmældelserne er også (indtil 1798)* overvejende anerkændende. Hans moralske sans var slap og upålidelig, fordi hans karakter var bleven opblødt af bare rörelse. Men der tales i hans romaner meget og med rörelse om dyd og ædelhed; selv de sletteste personer forbedrer sig gærne i fortællingens løb. Lafontaine var en mand efter tidens hjærte, og selvskreven til at indføres i vor literatur.

I »Lærde efterr.« for 1798 (nr. 32) stod der en subskriptionsplan på »*Lafontaines familiehistorier*«. Der er, siger planens forfatter, præsten E. L. Grüner i Helsingør, en utilgivelig synd hos mange prædikanter: de vil uddanne deres tilhørere til at blive borgere i himmerig eller helvede, og glemmer rent, at vi först og fremmest hører den skönne jord til. Mange romanforfattere gör sig skyldige i en lignende synd: de vil hæve deres læsere til væsener skikkede til at leve på månen eller en endnu höjere planet, skönt de dog skal leve og handle på Guds grönne jord.

Men det gör Lafontaine ikke. »Han kommer naturen og virkeligheden så nær som muligt, og skildrer det menneskelige hjærte så overensstemmende med hverdags-erfaringer og så passende til det daglige liv. Hans valgte ædle karakterer ere, med alt dette, dog så tiltrækkende og efterlignelige, at ethvert menneskensbarn, når det ikke er alt for hærdet i gamle synder og vaner, må føle brændende lyst til . . . at danne

* Det er i dette år, at W. Schlegel i »Athenäum« offentliggör en tilintetgörende kritik af Lafontaine.

sig efter dem.« — »Han fører sine hovedpersoner ikke blot til brudesængen; men han viser os dem som — retskafne ægtefæller og ædle fædre.« *

Det er med Lafontaines tårevædede romaner i hånden, at det 18. århundrede går i sin grav.

XII.

Tilbageblik og afslutning.

Atter en cypres i lavrbærlunden!
Ak! hvad nyt forlis bebuder den?
Snart er lundens hele pryd forsvunden,
sörgeminder har den kun igen.

Så er vi da færdige med vor vandring gennem halvfemsernes poetiske literatur. En nedslående vandring! Er det ikke, som det hele tiden klang så vemodsfuldt:

Atter en cypres i lavrbærlunden!

det motto, hvormed der begyndtes, og hvormed der endes. For det er jo virkelig således: de, som så frejdigt bredte vingen til flugt, den gang de selv var unge, og hele verden var så ung og så lovende,** de sænker nu, den ene efter den anden, i århundredets sidste dage mat deres vinge og søger mod jorden. Skuffet og bitter trækker Heiberg sig tilbage fra literaturen; Pram søger ind i økonomi- og commerce-kol-

* Det var ikke alle, som havde så gode meninger om Lafontaines romaner; det konservative tidsskrift »Kritik og antikritik« kalder dem en gang «de forborgne synders føde.« (8. Febr. 1788).

** Jfr. III, 1, s. 81.

legiet; Todes friske vid rinder svagere og svagere; Thomas Thårup tier; Baggesen mener selv, at han »poetisk turde være død« osv.

Og der er et andet forhold, endnu mere nedslående: flere gange göres der nye tilløb, og så er det forbi med det samme. Olufsen skriver »Gulddåsen«, og så er han færdig; og på lignende måde går det jo med Falsen og Sander; »Dyveke« går over scenen, men da er dens forfatter allerede død —

Atter en cypres i lavrbærlunden —

Men er nu denne dom retfærdig? Når vi har ladet hele bunken gå gennem soldet, er der jo ikke blevet andet tilbage end et par dramatiske arbejder og et par lyriske digte. Men har vi ikke ladet for meget gå gennem soldet? Der kan jo være anvendt en målestok, som literaturhistorien ikke har justeret. Lad da tiden selv fælde dommen over sit eget arbejde.

Lad os begynde med Rahbek. Hele hans stilling i tidens åndsliv giver hans ord vægt, og ingen vil mistænke ham for at dömme for hårdt.

I høsten 1797 giver Rahbek i »Danske tilskuer« (7. Septbr.) en udsigt over den poetiske literaturs daværende tilstand. Der er høststemning over dette rundskue: »O! det ser sörgeligt ud på det danske Parnas! Ewald, Wessel, Vibe, Storm, Fasting, Samsøe, Riber bortreves i den favreste alder, i deres fulde midsommers kraft; Malling, Pram, P. H. Frimann, Olufsen have forsaget lavrbærkronen for akse- og egekransen; Thårup er tavs som Abrahamson, C. Frimann og Tode, og hvo véd, når Baggesens mangetonede citar atter skal høres; undres kan man ikke, at »Vonners og Vanners« og »Dragedukkens« digtere tie! Kun enkelte og sjældne toner lyde over havet fra kirkegårdens filomeliske sanger på Møen* . . . .« Få, såre få ere

* C. A. Lund, jfr. III, 1, s. 23.

de, som endnu vove at hæve røsten til sang: Guldberg, Haste, M. C. Bruun, Sander. »Vedvarer denne epoke, og desværre — dens ende synes ikke så nær, vel må man da befrygte den tid, da den danske poetiske literatur, ligesom Amalienborgs marmorkirke, vil blive udlændingen fremvist, som et minde af, hvad man i fordum dage forsøgte, men ej havde kraft til at fuldføre« *.

Der blev jo skrevet og rimet nok, det var ikke det der var i vejen. Men af hvad beskaffenhed var det? Lad os høre en udtalelse fra samme år som den nys anførte. I en anmældelse i »Lærde efterr.« (nr. 41) af »Nyeste samling af sælskabssange. I—III. 1793—97« siger recensenten: »Tre hundrede for det meste nye sælskabssange i 4 år! Sandelig! det går for vidt; og det var höj tid at standse denne syndflod, der ellers, hvis Leanders spådom hos Holberg skulde være sand, såre betydelig må fremskynde verdens undergang. Men hvorledes kan den vel standses? . . . Når en klub holder en höjtid, eller et skydesælskab til fædrelandets tarv har udøvet den heltegærning at fælde en træpapegöje, for i sin tid at kunne tage den fjendtlige armé vis, om den hændelsesvis skulde komme ansættende i luftmaskiner**; når en dannemand eller en dannekvinde celebrere deres fødselsdag, deres sølvbryllup, deres guldbryllup, deres — dog hvo kan opregne det alt, straks fremtræder en versifikast, der, begejstret af Pampludria, har fået et halvdusin rimede stanzer på papiret, og producerer sit hjærnefoster.«

Det var to domme over vor poetiske literatur fra 1797. Omtrent fra samme tid stammer følgende udtalelse, der står i en anmældelse[1] af »Nytårsgave for damer. 1798«. »Recensenten vil ikke nægte, at han

* Jfr. også Rahbeks »Erindringer«, V, 329.

** Den kom dog på en simplere måde i 1801 og 1807; men hvem kunde tænke sig det i denne alderstegne fredsperiode!

jo ved læsningen af nærværende samling fandt sig bestyrket i den sörgelige tanke, at den danske poesi ligger i sidste åndedrag.«

Således dömte altså tiden selv, og så har vel Rahbek også ret, når han kalder tidsrummet 1794—1801 for »de syv magre år« i Danmarks poetiske literatur[1].

XIII.

Æstetik. — De skönne konster.

Der er allerede i det foregående givet en række spredte prøver på tidens æstetiske kritik. At samle disse spredte bemærkninger ind som led i en systematisk æstetik lader sig ikke göre; et æstetisk system, formet ud fra en bestemt grundtanke, kænder tiden ikke. Det er lutter enkeltheder, stykværk, her som på andre områder. Man levede væsentlig på Batteux's tanker, tilsatte med elementer fra tyske æstetikere. Rahbek er her typisk; og Rahbek som æstetiker er jo et pluksammen (jfr. s. 16). Da forholdet er således, skal her blot, som afslutning, anføres nogle udtalelser om enkelte hovedpunkter.

»*Sælskabet for de skönne og nyttige videnskaber*«, denne literære opdrætningsanstalt, er så betegnende for tiden. Mange rosende ord blev der sagt om det; man mente jo, at det havde en væsentlig del i literaturens opblomstring, at man uden det ikke havde nået hvad man nåede.

I Januar 1789 bragte »Minerva« fölgende meddelelse: »Sælskabet til de skönne videnskabers forfremmelse har i adskillige år forgæves væntet at kunne

modtage så mange arbejder i poesi og veltalenhed, at det kunde have fortsat sine samlinger efter den hidtil fulgte plan.« Der er næsten som en vemodig klang i disse ord. De dage var længst forbi, da sælskabet havde rigelige bidrag til at vælge imellem, havde råd til at kassere Ewalds »Rolf Krage«.

Årsagen til denne forandring finder sælskabet i »en mere udbredt god smag og den tiltagende læselyst hos publikum« — skönt hvorfor skulde det stoppe op for tilströmningen? Man indså imidlertid, at der måtte vælges en ny fremgangsmåde. I et møde d. 13. Novbr. 1788 besluttedes det at ophøre med udgivelsen af »Forsøgene«, hvoraf der i alt var kommet 14 stykker (7 bind), og i stedet for at udsætte en præmie på 1000 rdl. for »det bedste episke digt af den alvorlige slags.« Besvarelserne skulde indleveres inden Januar 1793. Desuden indbød sælskabet »nationens skribenter til at udarbejde og til det at indlevere andre originale værker i poesi og prosa, såsom: læredigte, poetiske breve, samlinger af oder, sinddigte osv., en dansk talekonst, en dansk poetik, levnedsbeskrivelser« m. m. De antagne stykker skulde trykkes for sælskabets regning; honoraret var 10 rdl. arket for poetiske og 5 rdl. for prosaiske bidrag. — [Her har vi altså en slags officiel vurdering af værdiforholdet mellem poesi og prosa].

Den förste virkning, dette livstegn fra sælskabet havde, var en artikel i det følgende hæfte af »Minerva«. Artiklen giver en meget skarp kritik af sælskabets virksomhed i firserne: det havde jævnlig været uheldigt i valget af æmner for prisopgaverne, og af dem havde det ingen udsat siden 1782; endvidere: hvad var der blevet af dets pengemidler? Der måtte være et overskud på 4965 rdl., det havde Pram regnet ud, for det var ham som var forfatter til artiklen. — Prams artikel er en ligtale over sælskabet, og det endda en ligtale over en genganger; ti sælskabet var i virkeligheden afgået ved døden nogle år i forvejen[1]. —

Det var en *gammelagtig* tid, slutningen af forrige århundrede, det mærker man på alle punkter, også i en artikel som den følgende (af Rahbek): »At *ungdomsdigteren* kan udtrykke ungdoms-følelser, at en munter vise, en erotisk bagatel osv. kan lykkes ham, nu ja, det er höjst naturligt; men at han, hvis idékreds ikke endnu kan være meget udstrakt, hvis kundskabsvæld ikke kan være meget rigt, let står fare for at udtömme og snarligen udskrive sig ved tidligt og hyppigt forfatterskab« — det har, siger han, »Danske tilskuer« tit mindet om. Og naturligvis er der noget sandt i dette; men hvor er det rigtig sete og det skævt sete dog ikke filtrede ind i hinanden! Man skulde jo efter dette tro, at en ung digter ikke kunde skrive andet end »en munter vise, en erotisk bagatel«. Hvor skulde Rahbek og hans samtid kunde forstå, at en digtning som »Sankt-Hansaftens-Spil«, skreven af en ung dagdriver i hans förste digtsamling, at den var noget mere end en bagatel, at den betegnede et vendepunkt i dansk digtning. —

Skal man pege på kærnepunktet i tidens æstetiske tankegang, må det vel være den berömte regel om »*at gavne og fornöje*« som poesiens mål og opgave. Og dermed står noget andet i nöje forbindelse. Kunde en digter virkelig gavne, hvis han ikke var en god mand? Rahbek mente nej; det standpunkt havde han hævdet allerede ved sin förste fremtræden, og han fastholder det som moden mand. I anledning af Samsøes død taler han[1] om »den usigelige vinding, det er for den menneskemalende digter at være en *god mand.* — Man kalde også det sværmeri, om man vil; men et ædelt og usmittet hjærte er lige saa vel det förste rekvisit til den rörende digters, som til den rörende skuespillers geni; ikke blot giver det ham mønster og æmne, når han har Knud Gyldenstjerner og Torbener og Elisabether og Dyveker at skildre; men det styrer og hans hånd, når han maler munke, Mønstrupper og

Fåborger, så at disse, midt i deres udåd, ikke blive kødelige djævle.«

En gang kommer Rahbek i »Tilskueren« (1792) til at tale om forsøgene på at skrive gode sange for *folket*. Han nævner i den anledning »Den brave husbonde« af præsten Victor Hjort, og meddeler så et digt, »Den brave digter«, skrevet af Baggesen og tilegnet Hjort. Det begynder:

Den mand fortjæner digternavn,
som med forstand sit vid regerer,
som skönner almues sande gavn,
og lyst til borgerdyd formerer.
Ti Gud velsigner sådan sang,
men aldrig tomme bjælders klang.

Du sanger! derfor tænke må,
vel også føle — men til måde:
du må fornuftens brug forstå,
at ej din fantasi skal råde.

Dette er tidens æstetiske trosbekændelse, som der ikke måtte rokkes ved — indtil, et par år efter, en ung fyr tog mod til sig, og i en parodierende tone deklamerede løs:

i ret fornuftig poesi
bör aldrig spores fantasi — —

* * *

Således er i hovedtrækkene tidens opfattelse af »*det skönne*«, forsåvidt dette åbenbarer sig gennem ordet i *poesi*. Men hvorledes forholder det sig nu med de bildende konster og musik? Ja man møder her, som rimeligt er, de samme æstetiske grundtanker. I denne fremstilling skal der dog kun beröres et par hovedpunkter.

Hvad er *konstens opgave*, og ad hvilken vej skal denne opgave løses? Den tyske æstetiker Sulzer ud-

taler sig således herom: »Den höjere allegori er konstens höjeste og vanskeligste trin.« At allegorien tit er bleven misbrugt, gör ikke disse ord mindre sande. En af de smukkeste opgaver for konsten vilde f. eks. være at male »sædernes forbedring ved videnskabernes fornyelse.«

»Minerva« (Juli 1791) anfører disse ord af Sulzer og tilföjer så: Maleren Abildgård har foretaget et endnu större og tillige vanskéligere æmne: Evropas historie.« Han har fremstillet den i fire afdelinger. Den förste forestiller *vildhedens* tilstand: et sundt, stærkt og skönt fruentimmer, men der er råhed og vildhed i hendes træk. I det andet tidsrum er Rom verdens herskerinde; det fremstilles under *Bellonas* skikkelse. Den tredje afdeling er *hierarkiets* epoke: et fruentimmer knæler for et alter, hvortil hun med lænker er bunden fast, hendes öjne er tilbundne; på alteret den pavelige tiara m. m. Det fjerde tidsrum begynder med *krudtets opfindelse, opdagelserne* osv.: Evropa i et fruentimmers skikkelse sidder på en kanon, med et kompas i den ene hånd og en vægtskål i den anden. »Vægtskålene stå i ligevægt, men ere tomme. Hvor sindrigt udtrykkende!«*

Konsten skal altså »*moralisere*«: meddele gavnlige kundskaber på en skön måde, ganske som poesien. Men så må den naturligvis heller ikke vælge »umoralske« æmner eller fremstillingsmåder. På konstakademiets udstilling i Avgust 1791 var der bl. a. en tegning efter et maleri af Poussin, forestillende Jehovah talende med Moses fra den brændende tornebusk. En indsender i »Minerva« er meget misfornöjet med dette maleri. Dets konstværdi lader han stå hen, men hvad skal man sige om dets moralske virkning? Oplysningens venner arbejder af alle kræfter på at rense vore forestillinger om Gud, og så tillader man, at et

* I parentes bemærket: hvori ligger egentlig sindrigheden?

sådant maleri er offentlig udstillet på vort akademi, et maleri, der ikke kan andet end liste lögnagtige forestillinger ind i mange menneskers sind. »Ti lögn er det, at guddommen har legem og hoved, og hår og skæg osv.« Indsenderen har hørt börn udbryde: se, det er Vorherre! »Arme börn! hvilken kamp vil det koste, inden I få overvundet det bespottelige billede, som Poussin malede i sin letsindighed, og som vi droge frem og satte hen til eders forførelse!«

Men hvorledes forsvarer man da en sådan adfærd? »Jo, bliver svaret, en konstner ser på intet uden konsten. Har et stykke god opfindelse, god tegning, god kolorit osv., så er stykket godt; hvad indflydelse det kan have på sæderne, det er ikke konstnerens sag ... Næppe skulde man tro, at der taltes således for alvor, dersom vi ikke daglig så sådan grundsætning fulgt på skuepladsen eller rettere syngepladsen, og dersom vi ikke så den fulgt i andre konstværker.« Vil man endelig tillade konstneren at fremstille alt hvad en utöjlet indbildningskraft falder på, vil man vise det skönne i det nøgne menneskelegeme, så burde dog sådanne stykker forblive i private kabinetter, aldrig være til offentlig forargelse. »Vi andre burde spares, vore börn, vore kvinder burde spares.«

Altså: da dog vel ingen vil nægte, at det vilde være uanstændigt, umoralsk, om man gjorde det til en eksamensopgave for unge mennesker at oversætte Voltaires »Pucelle«, mon man da ikke også kunde blive enig om, at det er umoralsk, at en ung konstner konkurrerer med en tegning efter det nævnte maleri af Poussin. Må man nok friste mennesker gennem öjet, men ikke gennem øret? *

* Imod denne tankegang bliver der dog gjort indsigelse af en anden indsender i »Minerva« (Septbr. 1791): Det er ham en gåde, at nogen for fuldt alvor kan påstå, det skulde være konstnerens opgave at bibringe folk metafysiske, teologiske eller moralske begreber. (Jfr. Oktober-hæftet).

At give en fremstilling af vor hjemlige konsts udvikling i oplysningstiden, ligger uden for dette værks opgave*. Her blot dette: grundretningen i den er en bevægelse bort fra paryktidens forlorne klassicisme tilbage mod den ægte klassicisme, antiken. Man sporer bevægelsen både i arkitektur, billedhuggerkunst og maleri (Harsdorff, Carstens, Abildgård). Det er denne udvikling, som i det ny århundrede sætter sit kronskud i Thorvaldsen.

Trangen til renere, mere *naturlige* former giver sig også udslag i havestilen. Den *engelske* havestil begynder at fortrænge den *franske*. Men tidens skönhedsinstinkter er så usikre i deres virken. »Hvor man,« siger en samtidig[2], »har villet frembringe noget i en bedre smag, har man ikke sjælden været uheldig. Man har anbragt krumt snurrepiberi i stedet for det lige, og haverne, som för vare unaturlige for deres stivhed, ere nu stive af alt for megen natur.« Og hvad mener man om en bemærkning som denne, af den norske præst og topograf Wilse[3]: Jeg savner i Danmark »Norges underlige afvekslinger i naturen, i hvilken henseende alt, hvor jeg står og går omkring min præstegård, forestiller mig partier af engelske parker, hvor intet fattes uden templer og andre arkitektoniske prydelser« — f. eks. et græsk tempel oppe i »Jotunhejmen«? Det var jo også, på sin vis, »at forbinde Nordens kraft med Sydens skönhed.«

---

* Man mente jo, man kunde opdrætte »digtere«, og så er det jo i sin orden, at man også vilde opdrætte konstnere. Et kancelli-rescript fra 1781 bestemmer, at konstakademiet skulde sörge for, »at staten altid kunde være forsynet med: 2 billedhuggere, 1 historiemaler, 2 bygmestre i hovedstaden, 2 portrætmalere, 1 miniaturmaler m. m.«[1] Det følgende er i samklang med denne tankegang. En korrespondent til »Politisches journal« meddeler (Marts 1789), at kronprinsen har anvist en duelig landskabsmaler beskæftigelse i Norge, »hvis maleriske naturskönheder ikke har befrugtet noget ægte konstnergeni siden A. v. Everdingen.«

Tiden er her, som på alle andre punkter, en underlig broget blanding af gammelt og nyt, undertiden så rent forvirrende filtrede ind i hinanden.

* * *

I »Minerva«s September-hæfte 1786 offentliggöres følgende »Plan til et *musikalsk akademi* i København.« »Fædrelandet har endnu ingen *musik*, som det kan kalde sin egen,« hedder det i en indledning til denne plan, og det var jo sandt. Når man undtager de gamle folkevisemelodier med deres »subtilige og søde« melodier — og hvem kændte dem, undtagen bønderne — havde vi ingen national musik; vi levede af smulerne fra de fremmedes bord. Men nu skulde det blive anderledes, ved hjælp af musik-akademiet, mente man. Men vi blev længe ved at leve af smulerne. —

I opfattelsen af musikens *væsen* og *mål* sporer vi tidens særegne tankegang; her som på alle andre områder. I tidsskriftet »For sandhed« stod der i 1798 (I, 245) en afhandling »Over de midlers værd, ved hvilke tonekonsten kan blive almennyttig«. Forfatteren, H. O. C. Zinck (f. 1746), var ansat i det kgl. kapel og tillige musiklærer ved Blågård seminarium. Han var af tysk afstamning, som jo næsten alle »danske« komponister den gang var, og for en del har været siden.

Zinck bestemmer först tonekonstens *mål*; det er »at forædle mennesker«, det vil sige: udvikle deres skönhedssans og — og det ikke mindre — deres moralske følelse. Ud herfra kommer han til følgende rangforordning: »Sangen er det ideal, efter hvilket instrumentalisten skal arbejde.« Og det begrunder han således: »Den musikalske digtekonst blev udset til at göre menneskene tonekonsten fattelig, og tillige til at indgyde musikken et moralsk værd. — Menneskets

moralske uddannelse ved musikken beror især på digterens ord, der indklædes i sange, viser m. m., for at få dem anvendte i skoler, i kirker osv.« *

XIV.

Tidsskrifter. — 1) de kritiske. — 2) de moraliserende.

Blandt de »kritiske« tidsskrifter er »*Lærde efterretninger*« endnu stadig det toneangivende. »Minerva« og »Lærde efterr.« udfyldte hinanden. Hvad det förstnævnte betegner på det »moraliserende« område, betegner det sidste på det »kritiske«. De to udgivere, Rahbek og Nyerup**, var ikke blot personlige venner, de indtog også omtrent det samme standpunkt: det moderate fremskridt, Nyerup vel en streg længere til venstre, især i religiøs henseende.

Tode havde jo i forrige tidsrum (jfr. III, 1, s. 160 fl.) søgt at bekæmpe »Lærde efterr.'s eneherredömme i det kritiske departement, först i »Kritik og antikritik« senere i »Kritik og analyse«.

»*Kritik og antikritik*« blev, efter Todes fratrædelse (1790), organet for »ortodoksernes« yderste höjre flöj. Redaktøren var J. W. Bentzon, fra 1782 förste kapellan ved Frue kirke; blandt de vigtigste medarbejdere var Rasmus Fleischer, sognepræst i Kallundborg. Han var

---

* »Mozart kændte man endnu slet ikke til,« siger Oehlenschläger i sine »Erindringer« (I, 112); man påstod han var *umelodiøs*, og egentlig kun komponerede orkestermusik. Og så kunde man ikke bruge ham.

** Efter sin afskedigelse redigerede *P. Collett* »Lærde efterr.« fra Januar 1798—Septbr. 1799[1]. I samme tidsrum var han medudgiver af »Minerva«. (Se herom senere).

en stridbar natur, og det gjorde ikke hans sind blidere, at han længe forgæves måtte søge om forflyttelse. Da han troede Balle stod bag ved, kom han i den følgende tids kampe flere gange til at göre front mod sin biskop. En anden medarbejder var den mere end uheldige præst ved Nikolaj kirke, J. H. Rørbye. Han gjorde sig latterlig ved sin optræden under tømrer-urolighederne i 1794*, og han sank endnu dybere i det almindelige omdömme, da han viede en berygtet bordelvært (»Prins Kørud«) til hans anden kone.

Bladet satte det ligefrem som sin opgave at være en modvægt mod »Lærde efterr.« »Havde der i den liturgiske fejdes tid«, hedder det i nummeret for 9. Avg. 1791, »været flere journaler i Danmark end de Berlingske efterretninger, vilde alt uden tvivl fået et andet udseende, og en stor del af publikum var da ved vrange forestillinger og ensidige domme ikke førte bag lyset.« Bladet kaster sig da også med hæftighed ind i 90'ernes religiøse kampe. Fremskridtsmændene hadede og foragtede det, og kunde ikke finde hårde ord nok om det. Voldsomst af alle i sine angreb var Malthe Møllers »Repertorium«. Et tysk kritisk tidsskrift[1] kalder det »dette almindelig foragtede blad«. Ja Olufsen trækker det med navns nævnelse frem i »Gulddåsen«. Vandby siger: »Jeg forsikrer Dem, jeg vil næsten heller skrive en fornuftig bog, og lade den recensere i »Kritik og antikritik«, end nok en gang indvikle mig i en handel med disse lovkyndige gavtyve.«

Til sidst blev det Bentzon for hedt**, og han fratrådte med nummeret for 19. Maj 1795. Redaktionen gik så over til biblioteksekretær Fr. Ekkard, der fra April 1792 havde været udgiver af ugeskriftet »Sam-

* Se herom under M. C. Bruun.

** Malthe Møller påstod, at Bentzon blev bange, fordi han vidste, at der i »Repertoriet« vilde komme et voldsomt angreb på bladet: »Krypto-katholicismus i Kritik og antikritik.« (Se herom senere).

leren«. Han havde omfattende kundskaber og interesserede sig særlig for historie og naturvidenskab, men ikke meget for teologien. I nummeret for 26. Maj 1795 meddeler han sit program: Han beklager den overvægt, som teologiske stridigheder lige siden »munkenes tid« har haft i den åndelige verden, ligesom også i dette tidsskrift. For fremtiden ønsker han at lægge mere vægt på anmældelser af de »almennyttigere kundskabsskrifter ... som på denne jord ere nødvendigere end den lærde teologi og polemik.« »Kritik og antikritik« skifter derfor efterhånden karakter. For at faa friere hænder lader udgiveren bladet holde op med nummeret for 29. Marts 1796 og opstå igen som »Kritisk og antikritisk journal«, et månedsskrift med mere neutral farve.

Den konservative lejr havde derved mistet en forbundsfælle i kampen mod fritænkningen; men den havde til gengæld fået en anden. Med 1793 havde Jacob Baden begyndt udgivelsen af et kvartalsskrift, »*Københavns universitets-journal*[1]«. Det bragte meddelelser om forskellige universitetsforhold, men desuden kritiske anmældelser; og i dem tog Baden ikke altid med lempelig hånd på fremskridtets mænd.

* * *

De »*moraliserende tidsskrifter*« havde oprindelig haft en temmelig fredelig karakter. Kom satiren frem i dem, var den i reglen af en ret uskadelig art, og de tog meget forsigtigt på sådanne brændbare stoffer som religion og politik. Men i tidens løb skifter de til dels karakter, og særlig i halvfemserne slynger de den ene brand efter den anden ind i den gamle statsbygning og det gamle kirkehus. Og de var ikke brandfri.

Af de »moraliserende« tidsskrifter vedligeholdt »*Minerva*« og »*Danske tilskuer*« deres i forhold til de

andre fuldstændig overlegne stilling (se herom s. 18). Den utrættelige *Tode* var heller ikke på dette område bleven træt endnu. Han forsatte således månedsskriftet *Iris**. Det skulde være et slags sidestykke til »Minerva«, og mødte derfor også med en »historisk artikel«, der gav en oversigt over den forløbne måneds politiske begivenheder. Artiklen blev skreven af Tode selv. Den betegner et mere konservativt standpunkt end »Minerva«s. Fra Januar 1796 fik tidsskriftet navn af »*Iris og Hebe*« og varede århundredet ud (Decbr. 1800). Tode ophørte med sin historiske artikel i Febr. 1796 og trådte i det hele mere og mere i baggrunden. Han vedblev dog at fortsætte sin halvt medicinske, halvt underholdende tidsskrift-virksomhed: »Sundhedsjournal«, »Sundhedstidende« m. m.

Men foruden disse fortsættelser af de ældre tidsskrifter, træffer vi også på flere nye. *Samleren*, der var begyndt December 1786 som et ugeskrift, gik fra Januar 1794 over til at blive et månedsskrift. Det havde tidligere på titetbladet haft et par höns som fodredes; helt idyllisk. Nu bliver tonen en anden. Forlæggeren var Winding (i Kannikestræde), og han var særlig bekændt som forlægger af skrifter, der vovede sig lige ud til grænsen af det juridisk tilladelige — og som derfor var sikre på et publikum. »Samleren« bliver, både religiøst og politisk, organ for den radikalere fremskridtsretning. M. C. Bruun var en tid en hyppig bidragyder.

Boghandler Poulsens »Morgenpost«, hvori Rahbek skrev sine dramaturgiske breve, gik fra Januar 1794 over fra at være et ugeblad til at blive et månedsskrift med titlen »*Journal for politik-, natur- og menneske-kundskab*«. Et ret omfattende program! Indholdet var væsentlig oversættelser, men der fandtes dog også originale, undertiden ret radikale, artikler deri. Tids-

---

* »Kritik og analyse« kom som et tillæg til dette blad.

skriftet bliver imidlertid temmelig hurtigt ren underholdnings-lekture.

Med Januar 1793 begyndte et andet tidsskrift: *Politisk-fysisk magasin, mest af udenlandsk læsning.* Redaktøren var *Rudolf Buchhave*, der havde haft en noget broget livsskæbne[1]. Han havde en tid været læge ved Sorø akademi, men opgav den stilling på grund af »private fortrædeligheder«, gjorde så et rigt parti og købte herregården »Grevens Vænge« på Sjælland; men det gik så dårligt for ham, at han (1781) måtte flytte ind til København og genoptage sin lægevirksomhed. Så gjorde han en »opdagelse«: vor hjæmlige nellikerod kunde udmærket erstatte den fremmede, kostbare kinabark. Men »opdagelsen« slog ikke igennem, og han kunde heller ikke skaffe sig en praksis. Så følte han sig tilsidesat og forurettet; »han anså,« siger hans biograf, »de fleste for partiske og uretfærdige, især iblandt sine landsmænd.«

Denne bitre stemning måtte have luft, og han måtte se at forbedre sin økonomiske stilling. Så begyndte han udgivelsen af magasinet. Indholdet var, som titelen antyder, mest oversættelser, og det var udlandets radikale politiske og religiøse literatur, der blev importeret gennem disse oversættelser. Som eksempler på artiklerne kan anføres: »William Pitt d. yngres forkerte ministerstreger«, »Engelsk politisk ordbog«, »Er det skyldighed eller nåde, når en fyrste regerer sit land vel«? osv. — »Det overnaturlige prøvet af en frivillig«, »Atter en scene fra Helvede«, »Noget om kirkers afskaffelse« osv.*

I Maj 1797 har tidsskriftet en artikel: «Betydelige og store reformer bevirkes ikke ved langsomhed og sindighed«: En bevægelse, der skal bryde igennem fordomme og en forstenet tankegang, må der være

---

* I Nov. 1796 døde Buchhave, og redaktionen gik så over til hans svigersön C. C. Boeck.

fart og kraft i — og så sætter magasinet fart og kraft i sine artikler. Den radikale tone vakte betænkeligheder på mere end ét sted. I anledning af en temmelig skrap artikel lod regeringen forespörge, hvem den anonyme udgiver af magasinet var. Men det blev dog ikke til mere (jfr. Oktbr. 1797).

Der var imidlertid andre, som også blev betænkelige. Man levede i stadig frygt for skærpelse af trykkefrihedsbestemmelserne, og var bange for, at der skulde gives regeringen en anledning hertil. Og gav magasinet ikke sådanne anledninger mere end én gang, særlig ved sine politiske artikler? Derfor fik tidsskriftet flere end ét hib fra de moderate fremskridtsmænd, ja endog fra folk som Malthe Møller i hans »Repertorium«.

Tode irriterede magasinet med sine både humoristiske og alvorlige bemærkninger om de oplysningsapostle, som havde fået bisselæder i skoene. Så fremsatte det (Juli 1797) følgende spörgsmål: »Burde man ikke råde en læge, som idelig dogmatiserer og polemiserer i aviser, heller rent at forlade Æskulap, og i dets sted gribe den gejstlige hyrdestav. Og var det ikke vænteligt, at han fik dispensation fra attestats? Fjolleri er fra en læge endog mer påfaldende end filosofi fra en bonze« [buddhaistisk præst]. —

En række andre tidsskrifter vil senere blive udførlig omtalte, så der skal her blot nævnes nogle af de vigtigste: *Religiøse*: »Jesus og fornuften« (Horrebov), »Biblen forsvarer sig selv« (Balle), »Repertorium for fædrelandets religionslærere« (Malthe Møller). — *Politiske*: »Folkevennen« (Steineck), »Folkefjenden« (Joh. Werfel). — Endvidere *M. C. Bruuns* forskellige tidsskrifter o. fl.

Den videnskabelige literatur*.

I.

Universitetet. — Den videnskabelige literatur uden for universitetet: 1) Teologien. — 2) Historien.

Da den dumpe lyd fra guillotinens økse hin Januar-dag rungede ud over København, vakte den også ekkoet på den stille Frue plads, og ekkoet klang ind under kirkens hvælvinger og gennem universitetets høresale, ind i bispegårdens stuer og Frue skoles klasseværelser. Og hvad skete der så? Kom der nyt liv og röre i alt det sovende og drömmende? Der gik som en skælven gennem alt, men så var det, som om alt igen slumrede videre i stilheden. Tilsyneladende var det i alt fald så; men denne skælven efterlod dog vist sine følger i mer end ét sind. Man havde et öjeblik følt den faste jord vige bort under sine fødder.

* * *

Inde i *universitetets* høresale og i professorernes private forelæsnings-stuer er alt i omtrent samme forfatning,

* De eksakte fagvidenskaber forbigås i denne fremstilling.

som da vi sidst var der, og der sker ingen forandring af betydning århundredet ud. *Moldenhawer* holder endnu sine elegante latinske foredrag, men de, som krævede mere af en teologisk forelæsning end Ciceroniansk Latin, blev skuffede. »Han meddelte intet,« siger Mynster,[1] »uden hvad man lige så godt kunde finde i de bekændteste håndbøger og kommentarer.« *C. F. Hornemann* søger endnu at oplive sine tilhørere med anekdoter og vittigheder, men er afgjort i nedgang. Han blev tidlig døv, og gik mere og mere op i landvæsen og havebrug*. Det bliver da *Fr. Münter*, hos hvem man må søge efter ungdommen og fremskridtet. Men der søger man forgæves. Som teolog var han nærmest rationalist; hans egentlige interesse gik i retning af arkæologien. Han var en tör stuelærd.

I det *filosofiske* fakultet fortsætter gamle *Riisbrigh* med sin monotone »definition af definitionen«; for resten søgte han efter bedste ævne at følge med tiden og sætte sig ind i Kant, da hans tid kom her hjæmme. Det er ret betegnende for manden, at han på sine forelæsninger advarede mod »Tusind og én nat« som en bog, »ved hvis læsning man fordærvede sin smag.«[3] Der var imidlertid ved siden af ham dukket en anden filosof frem, en mere bevægelig natur. I 1788 var *Anders Gamborg* (f. 1753) bleven ekstraordinær professor i filosofi.[4] Faderen, en præst, var, siger sönnens biograf, så retsindig og sanddru, »at han endog i sin alderdom afstod fra sin barndoms tro og lærdom, så snart han fik fornuftige grunde dertil.« Moderen var meget religiøs, men ingen »oplyst« natur. »Derfor lærte sönnen af hende tidligen (slavisk) at frygte Gud og biblen, så vel som djævelen og hans engle, spøgelser og

* Hornemann havde dog — vist som et modtræk til Balles homiletisk-katekiske sælskab — oprettet en teologisk forening for det religiøse fremskridts mænd. I denne forening oplæste bl. a. Horrebov en oversættelse af den 68. salme.[2]

helvede.« Men Gamborg slægtede faderen på, og blev derfor »i en modnere alder i stand til at ophöje sig over sin barndoms tro og undervisning.«

I 1790 vakte han opsigt og stærk gæring ved sit skrift »Nysa« (jfr. III, 1, s. 336). Hans følgende skribentvirksomhed er meget broget; »oplysningens« mænd havde et åbent hjærte for alt til borgerheld sigtende. Han skrev om moralfilosofiske æmner, om vornedskabet, om vore brandredskaber, om tontine m. m. og var i 50 år stærkt optaget af at udfinde den letteste og hurtigste måde, på hvilken man kunde lære börn at læse. Den tanke syslede han endnu med på sit sidste sygeleje. Det ejendommeligste af hans moralfilosofiske skrifter er »Jesu moral« (1799), som han senere omarbejdede under titlen »Katekismus for alle mennesker«. Skriftet er en sammenstilling af »det egentlig moralske i Jesu samtaler.» Standpunktet er ren rationalisme.

Gamborg læste væsentlig over etik og pædagogik. Han talte med en meget svag stemme, ligesom ind i sig selv. Steffens siger[1], at hans fremstilling »var et løst raisonnement, en blanding af naturret og sædelære.« Han var ikke skikket til at gribe en ungdom. Som menneske var han en ædel natur, uegennyttig i sin virksomhed som universitets-lærer, på en tid, da adskillige af hans kolleger mer eller mindre var forretningsmænd. Han mente, at han ved forskellige lejligheder var bleven tilsidesat, og det gjorde et stærkt indtryk på ham. En tid synes han endogså at have mistet ligevægten i sit sind. Når han listede omkring i sin blå kappe — i hvilken han mindede om datidens glarmestre[2] — så han ud som én, der var ved at falde sammen. Men som en ægte ven af »oplysning« tænkte han kun på at göre godt, at reformere; og han vilde ikke blot reformere sine medmennesker, men også selve den ydre natur. Lige på overgangen til det ny århundrede offentliggjorde han (i »Skandinavisk mu-

seum« 1800, I) et »Forslag til at forbedre fuglenes sang i vore skove«: man skulde lade spurveæg udruge af kanariefugle, så vilde spurvene komme til at synge som dem.

Tiden kunde blive kuriøs af bare reformbegejstring! For resten, der var på sin vis noget om det: der var en spurveunge, som havde begyndt at pippe omkring i tidsskrifter og nytårsgaver, men som snart skulde stige mod sky som en kvidrende lærke. —

Det har ikke været nogen oplivende vandring, denne gang fra kateder til kateder; men så lysner det. En yngre filosof, lige hjæmkommen fra en studierejse i udlandet, begyndte i efteråret 1793 en forelæsning over Kant. Det var aktuelt, det kunde få tilhørerne til at lytte.

Christian Hornemann, en præstesön fra Viborg, var bleven student 19 år gammel (1778). Faderen var en retsindig, from natur, med en rodfæstet frygt for alle nye meninger i religionen. Sönnen havde altså fra barndommen indåndet en luft, der var »fyldt med alle den positive religions uudgrundeligste hemmeligheder,« som hans biograf udtrykker sig. Men han var en født tænker, og hans søgende tanke stødte snart sammen med disse »hemmeligheder«. Han begyndte vel på teologien, men forlod den snart. Så studerede han frit, læste til ingen embedseksamen og fik ingen.

Hornemann lignede en del Poul Møller. I hans værelse var der altid stor uorden, men den glemte man over manden selv. Der var noget mærkelig betagende ved ham. I sælskaber dannede der sig stedse en andægtig lyttende kreds om ham, og besøgte man ham på hans værelse, traf man næsten altid nogle af hans venner der. »Ingen kunde omgås ham længe, uden at vinde noget derved,« siger hans ven og biograf (J. Bindesbøll). »Jeg gik ofte til ham, alene for at forfriske sindet; men jeg gik altid fra ham roligere og gladere, visere og bedre.« »I sine venners kres

var han som i himlen; der glemte han alt andet . . . Han levede virkelig ofte mere for sine venner end for muserne.« Trods sin fordringsløse optræden, var han dog altid en avtoritet for sine omgivelser. Fra ham væntede man det forløsende, det afgörende ord.

Grundtrækket i hans natur var »en jævn, stille rolighed, lig den rene, skyfri himmel,« en rolighed der næsten gik over i apati. Kun tre ting kunde ruske ham op af den: skurrende toner i musik, skæve raisonnementer og lave karaktertræk. Denne skyfri rolighed havde sine fordele. Den satte ham i stand til at slå sig rigtig til ro for en tid ved en genstand, se den fra alle sider og i alle belysninger, og følge dens forbindelseslinjer ud i de forskellige retninger. Hans tanke var skarp og klar. »Jeg har ingen kændt,« siger Bindesbøll, »der i så höj en grad som han besad den ævne: at tænke sig enhver ting ganske bestemt, grant at se enhver idés omfang og grænser.«

Men apatien havde også sine mangler: han var en mangesidig natur, med interesser ud i forskellige retninger, og han havde ikke energi nok til, for et længere tidsrum at samle alle de søgende tanker i sit sind om en bestemt hovedgave. Historie, filosofi, matematik, jura m. m. fangede vekselvis hans interesse; han tegnede og spillede klaver, komponerede endogså; allerede som barn syslede han med planen om et *perpetuum mobile.* Og han kunde ikke nöjes med flygtige visiter de forskellige steder. Han vilde til bunds overalt; »han kunde aldrig blive færdig.«

Derfor varede det noget længe, inden han fik sig ordentlig samlet om sin egentlige livsopgave, filosofien. Andre forhold virkede i samme retning. »Sværmerske elskovsgriller« satte en tid hans sind i gæring og uro, indtil han havnede i et lykkeligt ægteskab. Han var ubegribelig sorgløs i pengesager, som i så meget andet, og måtte spilde en del tid med uvedkommende og hæmmende brødarbejde. I nogle år var han således page-

informator. Endelig i 1791, 13 år efter at han var bleven student, lykkedes det ham at komme til Jena og høre Reinholds filosofiske forelæsninger. Fra den tid af var han en begejstret Kantianer; han drev næsten afguderi med Kant, synes hans biograf.

Efter sin hjæmkomst begyndte han i forsommeren 1793 forelæsninger over Kants »Kritik der reinen vernunft«; men allerede d. 23. Oktober 1793 var han død. Hans død blev følt som et stort tab. J. F. W. Schlegel mener, at han »kunde have gjort epoke i filosofien,«[1] hvis hans liv var blevet længere, og Bindesbøll erklærer: »Jeg kænder ingen, der kunde blive hvad han var.« Han besad grundige kundskaber, en skarp tanke og ævne til klar, almenfattelig fremstilling. Hans filosofiske arbejder blev få*, men hans samtidige følte det, som om han gennem sin personlige omgang havde plöjet jorden og sået en sæd for kommende dage i mangt et sind.

Atter en cypres — — — —

Det var et lille lyspunkt i universitetets historie, da *Rahbek* (1790) blev professor i *æstetik*; der gik en poetisk luftning, om end en svag, gennem den gamle bygning, og Rahbek havde, i alt fald i begyndelsen, en ret talrig tilhørerkres. Men han blev jo efterhånden mindre tilfreds med sin virksomhed (s. 10), og opgav den i 1799. At *Rasmus Nyerup* i 1796 blev professor i *literærhistorien* kunde synes et andet lyspunkt, men det var rigtig nok kun et meget svagt. Han og Rahbek delte behandlingen af den danske literaturs historie imellem sig således, at Rahbek besörgede den mere

* De blev udgivne i »Efterladte filosofiske skrifter« (1795), med en karakteristik af forfatteren ved J. Bindesbøll. Foruden forelæsningerne over Kant indeholder de flere mindre filosofiske afhandlinger (»Over adskillige almindelig-gangbare moralske udtryk«, »Noget over moral-principet« m. m.).

poetiske del af arbejdet — den æstetiske vurdering — og Nyerup den mere prosaiske — de literærhistoriske enkeltheder. Men Nyerup med sine bogtitler og årstal hørte afgjort mere hjæmme i biblioteket end på katedret. Han var så lidt en ordets mand, at da han ved sit studenterjubilæum skulde takke ved en festlig sammenkomst, havde han i forvejen ladet lægge en trykt takskrivelse ved hver kuvert. —

På det *historiske* kateder står Kall endnu, lige grundig og lige tör. Men i 1787 havde en ung mand begyndt som privatdocent at holde historiske forelæsninger ved universitetet; året efter blev han udnævnt til professor. Det var *Frederik Sneedorff* (f. 1761), sön af J. S. Sneedorff, udgiveren af »Den patriotiske tilskuer«.

Sneedorff havde et svagt helbred og et nervesystem som meget let blev sat i stærke svingninger. Musik kunde sætte ham i en »forfærdelig gæring.« »Mit blod,« skriver han et sted,[1] »flyder uordentlig ved den mindste arie jeg hører.« Han var en samvittighedsfuld natur, med tilböjelighed til at gruble over sig selv; for øvrigt tilbageholdende og beskeden i sin optræden. Hans foredrag var »særdeles levende og behageligt,« og folk strömmede til hans forelæsninger. Man oplevede det særsyn, at en privatdocent havde 136 tilhørere; flere kunde tilhørersalen ikke rumme.[2]

Det var især de 3 sidste århundreder, Sneedorff syslede med. Og hans egen samtid, hvor var den ikke egnet til at skabe en historiker! Det ene store gribende drama fulgte efter det andet på verdensscenen. Men ganske vist, han stod på afstand og så. Det følte han selv; trangen til at stå ansigt til ansigt med historiens store skikkelser drev ham ud. I 1791 gik han syd på, gennem Tyskland til Schweiz, derfra videre til Frankrig og England. Hvilke mægtige optrin udfoldede der sig ikke for hans blik! Her så og hørte han de mænd, der stod med Evropas skæbne i deres hånd.

Det var en skole i stor stil for en historiker.* Kunde han allerede för sin rejse fylde sin høresal med lyttende ansigter, hvad kunde man så ikke vænte, når han kom hjæm, forynget og forfrisket efter dette bad i verdenshistoriens levende ström. Men han kom aldrig hjæm. I England løb hestene for en postkaret løbsk; han sprang af vognen og slog sig ihjæl (1792).

Atter en cypres — — — —

Hans efterfølger ved universitetet blev *Jørgen Kierulf* (jfr. III, 1, s. 53), en dannet mand med æstetiske interesser. Men der var plads nok i hans høresal, og han udgav ikke et eneste skrift af videnskabelig betydning.

Denne vandring gennem universitetets sale er ikke opmuntrende. Samtiden så da heller ikke med videre beundrende blikke på Danmarks höjskole; den fandt så meget at kritisere. P. A. Heiberg har i sin »Sproggranskning« den bekændte artikel: »*Professor*. En lilje på marken, der spinder ikke og dog klæder hans himmelske fader ham. Hvad en professor egentlig bör profitere, er det, at ingen må profitere af ham, men han profitere af alle.« Man ankede over, at professorerne ofte tog sig livet for mageligt, ikke stod i forhold til studenterne, var partiske i uddelingen af stipendier, undertiden selv manuducerede til de eksamener, hvor de skulde eksaminere** osv. —

* * *

* Sine indtryk skildrede han i en række breve til »Minerva« (jfr. III, 1, s. 212, 379). De vidner om en frisindet ånd, der dog var klartseende nok til ikke at lade sig beruse og besnære.

** En indsender i »Danske tilskuer« (10. Marts 1794) udsatte en præmie for den bedste undersøgelse over denne uskiks skade-

Men heldigvis, universitetet og videnskaben falder jo ikke sammen; der har jævnlig været mere af den uden for end inden for bygningen på Frue plads. Vi må derfor tage et overblik over det videnskabelige arbejde uden for universitetet. Det kan des værre göres meget hurtigt.

For det förste *teologien.* En anonym forfatter udgav i 1797 en kritisk udsigt over den danske teologiske literatur i de nærmest foregående 5 år. Udsigten er ikke lystelig: »Den danske teologiske literatur gör just ikke nogen glimrende figur. Vi finde intet til klassiske originale værker, som have gjort epoke i videnskaben.« Vi mangle jo aldeles al religions-system, en samlet fremstilling af religionens sandheder, renset fra krasse fordomme. Guldbergs og Sporons bøger ere fulde af sådanne fordomme. Derfor må vi tage til takke med tyske religions-systemer. »Sandelig! den utællelige mængde af oversættelser i dette fag, der publiceres i den ene avis efter den anden, synes at bevise, at Danmark enten ingen lærde selv ejer, eller at det ejer dem, men at disse lærde ere særdeles, for ej at bruge noget hårdere udtryk, ligegyldige.« — Dette er en hård dom, og den får så meget mere vægt, som forfatteren ingenlunde hører til de mere radikale elementer.

Hvad har bevirket denne sörgelige tilstand? Forfatteren nævner følgende årsager: 1) det ringe marked, 2) syndfloden af oversættelser, 3) de gejstliges, særlig professorernes, for store indtægter (de behøver ikke at bruge deres pen), 4) den uheldige plan for det teologiske studium: teologien vælges af mange som et blot og bart brødstudium, man skal haste igennem så hurtigt som muligt, og er man först kommen i et embede, så farvel til alt studium.

---

lige virkninger. — Man fremhævede endvidere jævnlig det uheldige i, at de mænd, som holdt forelæsningerne, også eksaminerede; i stedet for foresloges oprettelsen af eksamens-kommissioner.[1]

Dommen er ikke for hård. Der var en tid, det 16. og 17. århundrede, da den protestantiske teologi var i sejrrig fremrykning; det endte med, at den besteg tronen som videnskabernes dronning. Men i det 18. århundrede gjorde den ene videnskab efter den anden oprör, og teologien havde måttet vige skridt for skridt, fra skanse til skanse. På et tilbagetog kan der ydes en sej og beundringsværdig modstand — som Balle gjorde det — men der indvindes ikke ny jord. Dogmatiken bryder ikke nye baner; det er apologetiken, som søger at redde stumperne. Dette arbejde vil blive skildret i fremstillingen af kirkens kamp mod fritænkningen. —

Hvem er den störste *historiker* i slutningen af 18. århundrede? Samtiden vilde, næsten med én røst, have svaret: vor »uforlignelige« *Suhm.* Nyerup skriver om ham[1]: »Et större, hæderligere og mere udbredt navn hele Evropa over end P. F. Suhms har ingen dansk lærd haft i nyere tider, og i ældre ikke heller lettelig nogen, uden det skulde være *Tyge Brahe*«.* Suhm indtager en ganske ejendommelig stilling i hin tids åndsliv, ikke blot ved sit ry som videnskabsmand, men fordi han, adelsmanden, var en fremskridtsmand, både politisk og religiøst. Skönt han offentlig så godt som ikke kom frem med sine meninger, føltes han dog som

* Den bekændte rektor Oluf Worm var dog af en anden mening; han skriver i et brev til Nyerup: »Jeg har aldrig kunnet overbevise mig om, at denne mand af naturen har været udrustet med noget stort talent, allermindst af det slags, som hører til at være historieskriver, og det er mig ubegribeligt, hvorledes man kan sætte ham ved siden af eller over en Gram, Schøning og Guldberg. Jeg må tage hvilket jeg vil af hans historiske skrifter, så finder jeg intet andet end *confusum chaos og data facta* [et forvirret kaos og kændsgærgærninger] i den kedsommeligste stil mængede blandt hverandre; bliver jeg ved at læse, sortner det for mine öjne, og jeg véd endnu slet intet.«[2]

et solidt rygstød af alle liberale forfattere. Bare det at vide, at den store Suhm i hjærtet var med på det store tog mod oplysningens tusindårsrige, bare det gav mod. Derfor var sorgen over hans død (1798) som en folkesorg. En lang og repræsentativ skare fulgte efter Suhms kiste gennem Københavns gader. På Købmagergade vilde en »hochgeborner«, en »daraussens durchlauchtighed» til hest bryde gennem sörgeskaren. Almindelig forbitrelse over denne hån mod en af folkets store mænd. En af følget greb hesten i töjlen, og satte, med et rask tag, den og dens rytter ind i Silkegade. Det gjorde godt, en gang imellem at kunne vise en af disse fornemme herrer vintervejen.[1]

Nyerup håber, i sin levnedsskildring af Suhm, at eftertiden vil underskrive samtidens dom om den store historiker og frihedsmand. Det har den imidlertid ikke gjort. Den har indrömmet, at hans hovedværk, »Historie af Danmark«, er en kæmpemæssig materialesamling, der ganske vist også som materialesamling har sine mangler, men dog er næsten uundværlig for senere historikere; men den giver ham ingen fremtrædende plads som kritiker og fremstiller. Og den kunde nok have ønsket, at han ikke, i egenskab af fremskridtsmand, i den grad havde givet den store tavses rolle.

Men hvad mangler Suhm nu end har — ved siden af ham blegner dog alle dette tidsrums andre historieskrivere. Hvad Sneedorff kunde være bleven til, véd vi ikke; han døde jo, inden han fik ret begyndt. —

Det går ikke bedre, når vi kommer til *filosofien*; heller ikke her kan vi fremvise noget selvstændigt eller betydeligt. Alligevel må vi dvæle noget nöjere ved dens udvikling, fordi den står i så nöje forhold til åndslivets historie. —

Lad os slutte denne fremstilling med en samtidig dom! Lad tiden dömme sig selv! Den recensent, som anmældte den oven for nævnte »Kritiske udsigt« i »Lærde

efterr.« (1797, nr. 9), finder, at det endda ikke ser så galt ud med teologien som i den øvrige literatur; ti i den have vi »i de sidste 5 år fast intet, på et par skrifter nær, at fremvise, uden stridsskrifter om personalia, klubviser og grovheder — alle gangne i forglemmelse, inden året var omme.« Som et oplysende eksempel anfører recensenten, at da videnskabernes sælskab havde udsat en præmie for den bedste afhandling om »Brandanstalter i store stæder,« var der blandt 28 besvarelser kun 1 dansk.

II.

Den videnskabelige literatur uden for universitetet:
3) Filosofien: Eudaimonismen.

Chr. Wolf († 1754) havde søgt at opstille et alt omfattende filosofisk system. Men tiden vendte sig, med sin afgjorte ulyst til strængt gennemført systematisk tænkning, snart fra det, for at nå det forjættede land ad en nemmere vej. Så blev den systematiske tænkning afløst af raisonnementet, og vi fik *populærfilosofien.* Den er »oplysningstidens« videnskabelige trosbekændelse. For metafysiske og logiske undersøgelser havde den ikke megen interesse; den forlod den spekulative tankes höjder for at stige ned i det praktiske liv. Det var *etiken, moralfilosofien,* som særlig optog den. At give en sammenhængende fremstilling af tidens filosofiske tankegang er ikke let, fordi det løse, populære raisonnement er så væsentlig en bestanddel i den. Det er imidlertid så heldigt, at en dansk forfatter gör et *forsøg* på at föje det populære

raisonnements mange løst forbundne tanker sammen i et systematisk hele. Henimod århundredets slutning udgav *Johannes Boye* »Statens ven«. Her er der gjort et tilløb til at sætte *Lyksalighedslæren* (Eudaimonismen) i system; ved det må vi dvæle en tid.

Forfatteren, *Joh. Boye* (f. 1756) var i 1783 bleven rektor ved Nakskov latinskole. Skolen var i en ynkelig forfatning, og Boye var nok selv ingen dygtig skolemand. Så er det jo naturligt, at hans gærning ikke tilfredsstillede ham. »Som embedsmand,« siger han,[1] »er jeg hensat i et fag, hvor man hidtil har måttet arbejde meget for at udrette lidet, i et embede, hvor jeg nu i 13 år har trællet, for at få en hob unge mennesker af de forskelligste ævner og år ikke dannede og oplærte i nyttige ting, men bragte så vidt, at de kan udholde en sprogeksamen, der er öjemedet af alle skolers slaveri. Dette hentærer og spilder min meste og ædelste tid.«

Dette er imidlertid blot den mørke side af maleriet; der er ogsaa en anden. Skolegærningen slugte ham ikke helt, og sin fritid kunde han anvende som han vilde. Og her så alt lysere ud; thi, siger han, »her i Danmark have vi ikke censur og åndeligt slaveri, men *frihed*; ikke töjlesløs folke-despotisme, men *ro*. »I en af rigets afkroge føler jeg selv denne styrkende ro og frihed. En fri sjæl, fri fra fordomme, fra lidenskaber, fra underherrers åg, den kan et menneske være stolt af at eje«.

Så gav han sig da til at gruble over de store spörgsmål: *hvorfra* — *hvorfor* — *hvorhen,* og udbyttet af denne grublen fremlagde han i »*Statens ven*«, hvoraf förste del udkom i Februar 1793.

Fortalen er meget oplysende; den giver os straks forfatterens standpunkt.

Det er en åndelig grundlov, siger han, at enhver åndelig bevægelse i sin förste begejstrede fremstormen styrter over grænsen. Således gik det med den franske

revolution og med den Kantiske filosofi. Når entusiasmen har bruset af, glider bevægelsen tilbage inden for den rette grænse. Man har fundet »den fornuftige middelvej.« »Man behøver kun at lade oplysning på en mild og fredelig måde lære os alt det sande: orden og frihed vil da snart parres.«

Det er »den fornuftige middelvej« han vil vandre ad. Han ønsker bl. a. at vise, »at vor gamle religion er hverken saa forkastelig som nogle mene, heller ikke saa ufordragelig med oplysning som andre [mene].«

Det er sine private meditationer, sine »egne beroligelser,« han her fremlægger. Han vil ikke *nøde* dem ind paa andre. »Det er mig en glæde,« siger han, »at se alle omkring mig leve fredeligen, og dog følge hver sin særdeles tænkemåde, handleart og tro. — Naturen skaber ikke to planter ens. — Enhver Tyrk, Socinianer, Papist er mig kærkommen, når han kan lære mig noget.« —

Hvis du vil høste livets frugt,
da gå ad middelvejen smukt! —
den sætning mig så vel behager,
at ej en gang jeg vers undtager.

Man sætte »filosofi« for »vers«, så kan vi prægtig bruge verset her. Og hvor skulde den klartskuende besindighed høre mere hjæmme end i tænkningens rige? Og dog gælder også her den store grundlov: den der skal gå ad middelvejen, må ikke være »entusiast«, og dog er det kun entusiasten som finder ny jord. Når vi da nu ved Boyes side vandrer hen ad livets middelvej, må vi ikke gå i spændt forvæntning om uvæntede syn ind i löndomsfulde dybder, eller om vidtfavnende udsyn fra himmelhöje fjældtoppe. Landevejen er bred og magelig, men den strækker sig fremefter i al sin ensformige fladhed.

I indledningen trækker forf. et grundris af hele den følgende fremstilling:

Hvor Ovid i sine »Forvandlinger« beskriver Dianes skönne grotte, siger han, at naturen havde i dens dannelse efterlignet konsten: af voksende stene [træer] havde den ligesom bygget en konstnerisk bue. Digteren sætter altsaa konsten som det höjeste, som forbillede for naturen. Har han ret i det? Det er et meget vigtigt spörgsmål, hvis afgörelse vil få betydning for hele den følgende undersøgelse. —

I enhver ting i verden har skaberen nedlagt en grundplan, efter hvilken den skal udvikle sig for at nå fuldkommenhed. »Alt stræber at udvikles væsensmæssigt, og at sejre over de hindringer, som lægges dets naturudvikling i vejen. Overladt til sig selv gror træet rank, strömmen flyder lige; alt iler for at nå orden, skönhed og fuldkommenhed. Ti hvad er skönhed andet end enhver tings udvikling overens med dens natur?«

Men nu er sagen den, at tingen, under sin udvikling mod fuldkommenheden, møder hindringer på sin vej.

Intet i verden kan udvikle sig uden i vekselvirkning med andre ting. Plantespiren skød ikke op af jorden, hvis ikke sol og vejr om våret kaldte den op. »Selv kan sjælen ikke udvikle sig. Ja, för dens forening med legemet vide vi ikke en gang, at dens kraft endnu har ytret sig i mindste virksomhed. Den blev uden denne forbindelse ikke andet end en plan og mulighed, hvis udførelse slet ikke hænger af den selv.« Först når sjælen, iklædt sit legeme, træder i vekselvirkning med tingene i verden, begynder udviklingen. »Den udvortes coeksistens er det som danner mennesket, og gör ham enten dydig eller lastefuld.«

Hvis denne verden var som den skulde være, så vilde vekselvirkningen kun virke fremmende. Men det er den jo ikke. I sin bestræbelse for at udvikle sig væsensmæssigt, møder tingens anlæg hindring på hindring. Ti der er fjendskab mellem tingene i verden. »Jordskælv, oversvömmelser, ypperlige geniers tidlige død ere følger af borgerkrige i naturen.« Og mennesket

må, i sin stræben fremad mod dyd og lyksalighed, uafladelig kæmpe mod det lavere sanselige.

Nu bliver opgaven denne: gennem alle hindringer at udvikle den grundplan, skaberen har nedlagt i enhver ting. Og denne opgave kan løses. »Mennesket vil, når han aflærer de tilsatte vaner og færdigheder, ved egen kraft arbejde sig frem til immer större lyksalighed. De fremmede hindringer må kun bortryddes, så at naturen bliver overladt sig selv i frihed. *Man behøver kun at rense og planere dydens vej, så går mennesket af sig selv frem derpå.**

Men for at løse denne opgave: hindringernes bortryddelse og vejens planering, må vi have et nöje kændskab til den tings væsen og anlæg, om hvis udvikling det gælder. Vi må studere naturen selv, og fremfor alt mennesket.

Hvorledes lærer vi nu at kænde menneskets »*grundplan*«? »Den plan man finder, at mennesket til alle tider og på alle steder, skönt under bestandige afveje, har ideligen fulgt — den kan man tro er en vej han har fulgt ifølge sin natur.« Denne plan må vi søge at udforske hos kultiverede og ukultiverede, i årbøger og levnedsbeskrivelser osv. Kænder vi först planen, kan vi lede os selv og andre frem mod det store mål.

Planen for dette værk bliver altså følgende: »I det *første* stykke tage vi mennesket ligesom et mekanisk værkstykke fra hinanden: vi borttage de tilsatte vaner og udskejelser, for at se, hvad det er for en oprindelig vægt eller fjerkraft, der sætter hele maskinen i bevægelse ... Da få vi at se, at dyd, og kundskab forenet med dyd, er planen, og at en ganske indvortes frihed er det ene mulige middel til at dannes overens med denne plan.«

»I de *følgende* stykker vil vi undersøge de omstændigheder, der enten fordre eller hindre mennesket i

* Udhævet af nærværende forf.

denne fremarbejdelse. — Da skal vi efterforske, hvorledes en stat bör være indrettet, for at mennesket i den kan blive ved at fremarbejdes efter planen... Og endeligt, om tid og ævne strække til, vil vi gætte, om denne menneskets lyksaligheds plan i dette liv blir fortsat og udviklet i det andet, og hvor meget timelig dyd og lyksalighed her bidrager til at forøge den evige hisset.«

* * *

I förste kapitel undersøger forf., hvad der er *menneskets mål* her i verden. Hvorledes får vi svar på det spörgsmål? Han har allerede antydet det i indledningen:

Hvad alle mennesker, siger Epiktet, til alle tider og på alle steder stræber efter at nå, det er åbenbart det, som mennesket har sat som sit mål. »Nu er der uimodsigeligt intet, hvori alle mennesker uden undtagelse ere mere hinanden lige end i bestræbelse for at göre sig lykkelige. — *Lyksalighed* er den ene genstand, som alle mennesker stræbe at nå.«

Men hvori består nu lyksalighed? *Lyksalighed er kun en udsigt over en varig række fornöjelser**. Men hvad er så fornöjelse? Forf. er tilböjelig til at tro, at »fornöjelse er ikke andet end en begærings tilfredsstillelse.« Det ser ud, som om mennesket består af en vrimmel af begæringer; men der er noget fælles på bunden af dem alle, og dette fælles »er ikke andet end en *uophørlig bestræbelse efter at tænke*« (s. 57). »Denne tænkedrift er den eneste kraft, jeg har kunnet opspore i vor sjæl. Vilje, begæring, dömmekraft, fornöjelse og misfornöjelse og alle andre sjælens handlinger og lidelser er kun denne drift i forskellige dragter,« og det er tilfredsstillelsen af denne grunddrift,

* Udhævet af nærværende forf.

»som frembringer *fornöjelse* i alle dens utallige arter.« Lad os undersøge de vigtigste af dem.

Der er först de *sanselige* fornöjelser. De er kortvarige; »vore sanser tilfredsstilles snart.« »Længere og inderligere derimod kan det sanselige more os, når noget åndeligt er blandet med det.« De tvende finere sanser, hørelsen og synet, er nær beslægtede med det åndelige.

»*Indbildningens* fornöjelser kalder jeg dem, som ere enten blot gentagelse af sansernes eller sammensætningerne deraf. Menneskets indbildning er ligesom verdens spejl.« De i hukommelsen opbevarede erfaringer forestiller indbildningen os mere eller mindre livagtig igen.

»Indbildningens fornöjelser have med individuelle genstande at bestille; men de *intellektuelle* beskæftige sig med ganske almindelige begreber.« Det er videnskabens vidtudstrakte rige, hvorfra fornuften henter sine fornöjelser. »I ingen videnskab har man så lang en række af sikre, tydelige og nöje forbundne slutninger at overse og anvende som i matematiken, og heller ingen gir så fuldkomne intellektuelle fornöjelser som den ... Men hjærtet tager ingen del i fornöjelsen: den er derfor en tör og uinteressant videnskab for dem, som tillige elske at føle.«

»De *moralske* fornöjelser skal man finde bör deles i tvende arter, som jeg vil kalde de *sælskabelige* og de *höjere*. Hine bero på sympati, disse på fornuftig kultur og en ædel selvfølelse af höjere fortrinlighed.« Vi undersøger foreløbig kun den förste af dem. Naturen har nedlagt i menneskets sind en ævne, en drift til at føle med og for andre mennesker. Vi kan glæde os med de glade og sörge med de sörgende. Denne drift kan svækkes af egenkærligheden, men den kan aldrig rykkes op med rode. Dertil er den plantet alt for dybt ned i menneskets naturgrund. Dermed er så også sagt, at der *ingen arvesynd* er.

Lad os nu undersøge de forskellige fornöjelsers indbyrdes *værdi.*

De *sanselige* fornöjelsers værdi er temmelig ringe: de virker ofte skadeligt på legemet, man bliver hurtig mæt af dem, og de er i höj grad afhængige af ydre betingelser. Med de *intellektuelle* er forholdet derimod et andet: deres skadelige virkninger på legemet er — ved en fornuftig levevis — temmelig ringe; jo mere de nydes, des ædlere bliver de, og de er i meget ringe grad afhængige af ydre betingelser.

De intellektuelle fornöjelser har desuden endnu en stor fordel. »De rense de *moralske.* Fornuftens øvelse svækker sanseligheden, og da denne er lasternes kilde, så kan ingen rigtigen dyrke sin fornuft, uden tillige at rense sit hjærte. Fornuft og dyd ere hinanden nær beslægtede. Ja det synes, at dyden ikke sikkert kan grundes uden på færdighed i mentale fornöjelser. — Ikke grundet på fornuft må dyden opholdes ved løfter om guddommelig hjælp, ved vilkårlige straffes trusler, ved skræk for rædsler efter døden.« —

Vi har altså nu set, at den egentlige grunddrift i menneskets natur er »stræben efter lyksalighed,« at lyksalighed er »en udsigt over en varig række fornöjelser,« samt at af fornöjelserne er de intellektuelt-moralske de vigtigste og höjeste. Og et menneske, som søger den sidstnævnte art af fornöjelser er et *dydigt* menneske; ti »*dyd* består i færdighed og smag på moralske fornöjelser; det er: den kaldes dydig, som finder fornöjelse i at befordre lige så vel næstens lyksalighed som sin egen.«

Men hvad bevæger mennesket til at være dydig?

Lad os et öjeblik se på forholdene i den fysiske verden. Hvad er det som her frembringer den store harmoni, bevirker at hvert legeme finder sin rette plads? Det er jo tyngdekraften. I den sælskabelige verden er det dyden, der skaber harmonien. Men så må også denne åndslov være nedlagt i alle sjæle, som tyngde-

kraften er det i alle legemer. »Dydens rod må nødvendigvis findes overalt,« den må være en oprindelig grunddrift i mennesket.

Og hvad er nu denne grunddrift? Lyksaligheds-driften! »Hvis jeg ikke føler mig bedre, ædlere og större ved at opofre noget for at lyksaliggöre et menneske, hvad er der da i hele verden, som kan forbinde mig til dyd?«

Kun hvad der gör mig selv lyksalig, er forbindende for mig. Men én lyksaliggöres ved at få sin trang til at slå mennesker ihjel tilfredsstillet, en anden ved at opofre sig for dem. Ganske rigtigt! Men jeg har ingen anden pligt end at følge mine drifter. »Naturen kan ikke synde. Har den givet mig drift til en ting, så synder jeg ikke, om jeg følger denne drift. Jeg bör alene se til, at jeg følger den rigtig efter de mekaniske love, som ere foreskrevne alle kræfter. Der er alene den forskel mellem naturdriften, eller tyngdekraften, i legemverdenen, og lyksalighedsdriften i den åndelige, at hin er kun ytrelig på én måde, og er slet ikke frivillig, det er: kan slet ikke modellere sig selv. Denne derimod kan virke på mange arter ... og give sig selv mangfoldige modeller.«

Lad os tænke os et menneske i den rå naturtilstand. »Hvad forbyder ham her at myrde og bortrydde andre mennesker, når han derved kan befordre sit dyriske vel? — Han søger sin lyksalighed så god som han er i stand til at smage den; dertil drives han af sin medfødte uudryddelige drift. Han går fremledt ved naturens hånd, og hvo tör sige han går på afveje?«

I den rå naturstand er der intet som hedder pligt, dyd og last. Dyd kan kun findes hos kultiverede mennesker.

Vi har ret til at eftertragte alt, hvad der bidrager til vor lyksalighed. Det står fast. Men jo mere fornuftmæssigt mennesker bliver, des skarpere ser han, at visse drifters tilfredsstillelse skaber en varigere, og

altså större, lyksalighed end andre. Her må altså vælges. Og naturligvis vælger det oplyste menneske den större tilfredsstillelse frem for den mindre. Men den stærkeste grunddrift hos det oplyste menneske er netop det at ofre sig for sin næste, fordi det giver ham den största lyksalighed. Ti det til grund liggende i menneskenaturen er ikke arvesynden, men sympatien.

Det er let at vise, at dyden bidrager til min lyksalighed som medlem af staten. »Ved at være tjænstagtige, föjelige, eftergivende, göre vi os andre forbundne, og vi finde igen tjænstagtighed og föjelighed hos dem. Ingen i verden, hvor mægtig han end er, kan undvære andres godhed og hjælp.«

Dyd er altså nyttig for mig som samfundsmedlem. Men den er også nødvendig til mentale fornöjelser. Det er den »indvortes ro for lidenskaber, denne sjælens havblik,« der ene helt og fuldt kan åbne mit sind for intellektuelle nydelser. Men lidenskabens storme kan kun dyden dæmpe.

Og uden dyd er der ingen god samvittighed. Samvittigheden er »menneskets lydelige dom over sig selv.« Til at dömme fordres imidlertid kundskab, og som kundskaben er, så er dommen: En holder det for godt, som en anden holder for ondt. Men jo mere oplyst menneskene bliver, desto enstemmigere bliver samvittighedens domme over, hvad der er godt og ondt.

Kundskab er dog ikke tilstrækkelig til samvittighedens rette virksomhed. Selv det kultiverede menneske kan vide det rette og göre det onde. Foruden kundskab kræves der derfor også en udviklet følelse. Men hvad er følelse? »Den er ikke andet end en mængde hidrörende begrebers hastige og simultane opkomst i sjælen ved en tanke, som er denne mængdes lænkende begreb.« »Det er eftertanken, der skal vække følelsen.«

Der er to arter af dyder: den *negative*, »som består i renhed for alle usælskabelige lidenskaber,« og

den *positive* eller höjere dyd, der »består i færdighed til at göre opofrelser for næstens vel.« Også den bunder i drift. »Ingen pligt forbinder mig til at handle *mod* min drift, og at handle *efter* driften kan ikke kaldes *pligt.* — Dyden er sin egen belönning.« —

Således er forfatterens besvarelse af spörgsmålet: *hvorfor?* Hvad er formålet for, meningen med vort liv i denne verden? Vi kommer nu til de to andre spörgsmål: *hvorfra* -- *hvorhen?*

»Der er en harmoni mellem den åndelige og den legemlige verden, i det bægge, i at befordre mennesket til arbejde og lyksalighed, ere hinanden behjælpelige.« Desuden er hver af dem så planmæssig anlagt, at man med vilje må lukke öjnene for ikke bag ved dem at öjne en *skaber.* Og vished om et forsyn er nødvendig til lyksalighed. Ti trods harmonien mellem de to verdener, kan vi ikke nægte, at det tit ser ud, som om de stod hinanden imod: den flittige og retskafne trædes under fødder, medens hykleren skummer tilværelsens fedme osv. Men når vi tror, at »der er et væsen, som har naturens kræfter i sin magt, et væsen, som styrer dem til de fornuftige skabningers lyksalighed«, da kan vi finde os i alt dette.

Troen på et forsyn er imidlertid ikke nok til lyksalighed. Der står tilbage at få svar på det tredje spörgsmål: *hvorhen?* Ved enden af løbebanen ser vi porten, der fører ind til *dødens* mørke rige. Er det den havn, hvori tilsidst vort livs skude skal søge ind som et synkefærdigt vrag, så er der ingen virkelig glæde, ingen mening i livet. Men således er det ikke. For det förste: døden selv, adskillelsen mellen sjæl og legeme, er den noget rædselsfuldt, som vi skal grue for? Nej, vi kan være sikre på, at »døden, når sygdomsplagen fraregnes, ikke alene er smærteløs, men endog ledsaget af behagelighed.« De bånd, som døden skal overskære, de er allerede løsnede ét for ét. »De gamle patriarker siges med rette at være bortdøde, mætte af dage og

fornöjelser. De ligesom klæde sig af, for at gå til sængs.«

Imidlertid, en forholdsvis smærtefri *tilintetgörelse* er ikke nok for vor lyksalighedsdrift. »Hvad nytter det, at vi med Moses kan fra Nebo-bjærget se ind i det forjættede land, når vi som han skal der begraves på bjærget?« Hvad nytter det at stræbe efter fuldkommenhed, når broen brister under os, för vi når den? »Hvad nytter liv uden udødelighed?«

Og »sjælen er udødelig,« det siger analogien med den fysiske verden os. »Element-partiklerne« er uopløselige, og sjælen må være en sådan åndelig element-partikel. »Sjælen beholder immer sin tilværelse i verden.«

Men »det sunde, fornöjelsesgridske menneske« er ikke tilfreds med det. Han fordrer efter døden »en lige så fuldkommen bevidsthed, en lige så levende samkvæm, og det i den legemlige verdens håndteringer, som han i livets fejreste dage har haft. Han vil, at døden skal kun være en ombytning af sjæleklædningen, en udgang fra ét møbleret værelse i et andet.«

At en udødelighed af den art findes, kan vi imidlertid ikke ligefrem slutte af sjælens natur. »Men af vor sjæls plan og forsynets rimelighed* kan vi forvisse os om en livlig tilstand efter døden.« I dette liv nås målet aldrig helt. »Det er kun et præludium, der ligesom alle præludia behandles med en slags skødesløshed, og angiver kun tonen til stykket selv.« Videnskabelig bevise udødeligheden, kan vi ganske vist ikke. Men den er sandsynlig. Vi kan *tro* den, og »det er urimeligt ikke at ville tro den.«

*   *   *

I förste del har forf. undersøgt mennesket som *individ*. Men menneskene lever ikke nu som enkelt-

* ɔ: at forsynet er rimeligt, billigttænkende.

væsener, der er uafhængige af hinanden. De er dele af en större organisme: samfundslemmer. I anden del* går derfor forf. over til at undersøge *statens* oprindelse og væsen:

Var dannelsen af stat nødvendig i følge menneskets natur? Nej, »sælskabsdriften« er ikke medfødt. Heller ikke sproget er noget oprindelig givet; det er »en tilfældig egenskab, årsaget ved tilfældige omstændigheder.« Og da det er sproget, som har løftet mennesket op til fornuft og kultur, »så er det også noget tilfældigt, at mennesket er fornuftigt.«

Dette lyder jo temmelig besynderligt! Er da hele tilværelsen som et uhyre kalejdoskop, hvis enkelte bestanddele — ved et eller andet stød — antager de mest forunderlige, tilfældige forbindelser? Det er ikke forfatterens mening, han har blot vanskelighed ved at få sagt, hvad han mener. Når jeg, hedder det (s. 37), siger, at det er »en såre ubetydelig slumpelykke«, der har løftet os fra vildheds-standen op i kulturlivet, »så mener jeg ikke andet, end at denne hændelse er som alle nysmældte hændelser vel vilkårlige for menneskeöjne, men dog indvævet i skaberens plan og indpasset i skæbnens mekaniske bygning. — Er det ikke visdomsfuldere, at maskinen, sat ved Guds almægtige finger i gang, kan bringe disse store immer modnere virkninger uhjulpen frem, end at han ved jævnlige mirakler skal stedse gå at hjælpe og rette sit arbejd?«

Tilværelsen er altså en uhyre maskine. Men efter hvilken lov arbejder denne maskine? Lad os se på naturens udviklingsgang. Hvad enten vi betragter plante- eller dyreriget, slår én uimodsigelig sandhed os: *den stærkeres ret* har gældt fra verdens begyndelse og gælder endnu. Og ser vi på mennesket i dets oprindelige tilstand, får vi det samme svar: den stærkeste havde ret. De stærkeste dyr og de stærkeste menne-

* II del udkom 1797.

sker fortrængte og udryddede de svagere; derved godtgjorde de deres ret til at leve og herske.

Först da menneskene sluttede sig sammen i ordnede samfund, begyndte en anden lov at göre sig gældende. Begyndte! ti endnu den dag i dag gælder den stærkeres ret mange steder i det menneskelige samfund, f. eks. mellem staterne indbyrdes, mellem regent og undersåtter. Således var Frederik II, som historien har døbt »den store«, i virkeligheden »en lykkelig voldtager«. Men, som sagt, en anden lov har begyndt at göre sig gældende. Den bliver ikke sat ind i verden ved et mirakel; påskud om en åbenbaring »er kun bevis på filosofers forlegenhed.« Den er ganske simpelt en udvikling af den förste. Gennem kulturens langsomme udvikling forvandles gradvis den lov: »magt er ret« til »ret er magt.«

Nu må vi imidlertid ikke lade os forlede til at anse den förste lov: »magt er ret« som noget *ondt.* Der er dem der tager den som et bevis på menneskets syndighed. Men har da naturen også syndet? Nej, »hverken naturen eller mennesket har syndet; alt er herligt, som det er.« Var »det onde« ikke til, så var dyden, der af det anspores til sin kamp, heller ikke til. »Det onde« er den nødvendige betingelse for dyd. »Denne verden er i al sin rædsomhed et gudeligt mesterstykke.«

* * *

Forfatterens tankegang er altså i korthed denne: et menneskes natur består oprindelig af en broget blanding af gode og onde drifter, men de gode er de stærkeste; det godtgör menneskeslægtens udvikling tydelig nok; ti den viser — trods öjeblikkelige svingninger — en stadig fortsat udvikling af de gode drifter med en tilsvarende svækkelse af de onde. Men hvad driver et menneske til denne kamp mod det onde og for

det gode? Det gör det, som er den dybeste og oprindeligste drift i menneskenaturen: lyksalighedsdriften. Jo mere oplyst et menneske bliver, desto mere får han öjet op for, at selv om tilfredsstillelsen af en ond drift kan frembringe en midlertidig tilfredshedsfølelse, så vil den dog i længden göre mennesket utilfreds, ulykkeligt, altså fjærne ham fra hans livs mål: at blive lyksalig.

Er nu mennesket ene og alene sin egen lyksaligheds smed? Nej, ikke ganske. Her i livet synes så tit det onde, uretten at sejre; vi kan derfor ikke være lykkelige uden overbevisningen om en skaber, hvis uryggelige skaberplan dog til sidst lader det gode sejre. Og én ting endnu. Intet menneske når den fulde lyksalighed her i verden; der vilde derfor være et skår i vor lykke, hvis vi ikke var overbeviste om, at der efter døden var en fortsættelse og fuldendelse. Derfor må vi antage, at der er en skaber og et liv efter døden. —

Det som straks slår en i forfatterens raisonnement, er netop det, at det er *raisonnementer* og ikke en videnskabelig undersøgelse. Tankebevægelsen glider let hen over alle menneskelivets afgörende spörgsmål, men der graves intetsteds ned i grunden. For det förste: hele det indgribende spörgsmål om den *menneskelige erkændelses art* lader forfatteren ganske rolig ligge; han beskæftiger sig kun med den praktiske livsfilosofi. Og her gör han höjst mærkelige slutninger. Hvad skal man f. eks. sige om et »bevis« som dette: det som skaber harmonien i legemverdenen er »tyngdekraften«, ethvert legeme er den underlagt; i menneskeverden er det »dyden«, som frembringer harmonien og ligevægten, følgelig må alle sjæle være underlagt denne åndslov. Og nu den måde, hvorpå de religiøse elementer hægtes til livsanskuelsen. Tilværelsen af en »skaber« godtgöres kort og godt derved, at der er en planmæssighed i verden. I den fysiske verden er »element-partiklerne« uopløselige, følgelig må også i den åndelige verden

»element-partiklerne« ɔ: sjælene, være udødelige. Vi kan ganske vist ikke bevise »udødeligheden« med videnskabelig sikkerhed, men vi kan *tro* den, og »det er urimeligt ikke at ville tro den.«

Se alt dette er jo kun raisonnementer, og det tilmed for en del temmelig flade raisonnementer. Man har kaldt den filosofiske retning, hvortil Boye hører, *populærfilosofien*, og det åbenbart med rette. Dens tilhængere kunde sige: nu vel, vi tager mod navnet, det er et hædersnavn. Tænkningen og dens resultater skal ikke længer monopoliseres af nogle få »lærde«; vor tid er »oplysningens tidsalder«, det er vor opgave at sprede lyset til de tusinder af hjæm. Og der er noget smukt og noget sandt i dette. Men det er også sandt, at når tænkningen ikke må gå dybere eller höjere, end at dens resultater altid kan fordöjes af »almendannelsen«, så når vi aldrig til bunds på noget som helst punkt. Så bliver vi på overfladen, i det populære raisonnement.

Der er noget i Boyes tankegang, som vi må dvæle ved; ti det er höjst betegnende for ham som for tiden. Det er den rolle han tillægger refleksionen, *tænkningen*. Han erklærer jo således (s. 120), at det som ligger på bunden af alle menneskesjælens tilsyneladende så forskellige drifter og begæringer, er »*en uophørlig bestræbelse efter at tænke.*« Han hævder endvidere, at det er fornuften, som hjælper os til at blive dydige, ti fornuften svækker sanseligheden, lastens kilde (s. 122). Ganske vist indrömmer han (s. 124), at man kan vide det rette og göre det onde. Men den bemærkning göres ligesom i forbigående. Det vi møder her, er jo den gamle hedenske betragtning, at det onde har sin oprindelse i en formørket erkændelse, denne tanke, der havde fået så stærk en magt i tiden, at den endogså havde sneget sig ind i det gamle kirkehus og spøgede der. (Jfr. om Balles lærebog III, 1, s. 343).

Men er *tanken* det grundvæsentlige i menneske-

sjælen, skal et menneskes åndelige værdi væsentlig udmåles efter hans tankes klarhed, så er der blandt mennesker kommet én ulighed til, og det en meget skæbnesvanger. Selv om en filosofisk livsanskuelse formes nok så populært — og Boyes er anlagt meget populært — så vil der dog altid være dem, og de vil være de mange, for hvem den må forblive et ukændt land. Men er her da ikke en blodig uretfærdighed i verdensordenen? Boye søger at komme uden om vanskeligheden på følgende måde: Et kærligt forsyn har sörget for de umyndige i ånden; han har gennem åbenbaringen givet dem som en gave, hvad der for de myndige i ånden bliver en tankens opgave.

Det må altså fastholdes: den »skriftlige åbenbaring« er ikke den förste, og ikke den vigtigste; den er, som Boye bemærker i indledningen, »et *postumum opus*: et supplement til den naturlige, og bægge må studeres for at göre kundskaben fuldstændig. Den er et supplement, som er bleven de færreste meddelt; og ved denne indskrænkede meddeling har skaberen ligesom betegnet den naturlige åbenbaring for uundværlig, og, i det mindste under visse vilkår, for tilstrækkelig.« Gangkurven *kan* altså undværes. Mennesket kan nå så vidt, at det kan sige til Gud: tak for tilbuddet om en håndsrækning, men jeg kan klare mig selv. —

Skærer vi det religiøse »anhang« bort af denne filosofiske livsanskuelse, har vi jo grundlinjerne i »nytte- og lykke-moralen«.

* * *

Hvorledes modtog så samtiden »Statens ven«? Genkændte den sit eget åndelige fysiognomi, og syntes den om det?

Stemmerne lyder noget forskelligt. Det teologiske höjre syntes afgjort ikke om den. R. Fleischer, der anmældte den i »Kritik og antikritik«, har særlig lagt

mærke til »den *stoiske selvgud,* som stikker så kændeligen frem« og får forfatteren til »at sukke over den megen arvesynd.« Derimod finder Baden, i »Universitets-journalen« (I), at »forfatterens grundsætninger ere höje, mandige og opløftende«, skönt han ikke billiger alle hans meninger. Og »Iris« (April 1793) udbryder: »Dette er et af de herlige værker, som nationen kan være stolt af.« Förste del af skriftet blev da også udsolgt temmelig hurtigt; en ny udgave kom allerede 1796.

Den udførlige anmældelse i vort vigtigste kritiske tidsskrift, »Lærde efterr.«, har en anden klang. Den er hverken teologisk fordömmende eller lyrisk lovprisende; den giver en saglig kritik. Recensenten benægter, at »lyksaligheden bör anses som det eneste mål for alle vore bestræbelser,« og at opgaven er »at befordre vor störste og varigste fornöjelse.« Ud fra lyksaligheds-principet siger man således: Hvad kan den vellystige, voldsmanden til, at hans natur er således indrettet, at han må bruge andre som midler for sin lyst. Lyksaligheds-systemet »degraderer mennesket«. »Dersom vi ikke ville se al væsentlig forskel imellem det *gode* og *onde* ophævet, og det sidste i det höjeste ført tilbage til uerfarenhed og dumhed, dersom vi ikke ville give slip på alt begreb om tilregnelse, skyld, retfærdighed, straf, så må vi antage forbindtlighed og pligt,« en lov for vore handlinger, dikteret af vor oversanselige natur. »Der gives *et absolut og ubetinget bör.*«

Her falder en ny stemme ind i det filosofiske kor, og stemmen er *Kants.*

III.

Den videnskabelige literatur uden for universitetet.
4) Filosofien: Kantianismen.

Kant begyndte med at bygge videre på ruinerne af de Leibnitz-Wolfiske systemer, ligesom populærfilosoferne. I lang tid regnede de fleste ham da også med til deres skare. Ved et flygtigt blik var der betydelige ligheder mellem dem: Kant holdt forelæsninger over logik, moralfilosofi, matematik, fysik, fæstningsbygning, fyrværkerikonst, geografi m. m. — det kunde minde om »oplysningsmændenes« løse, overfladiske alsidighed; endvidere: Kant og »moral« var nöje sammenknyttede; han arbejdede ivrigt for »oplysningens« udbredelse i folket og dettes moralske opdragelse.

Men bag disse ligheder vilde et skarpt öje tidlig have kunnet opdage en afgörende forskel. Under påvirkning af Locke og Hume arbejdede denne forskel sig stærkere og stærkere frem. Populærfilosofiens larvehylster faldt, og ud svang sig den kritiske forsker. I 1781 kom »Kritik der reinen vernunft«, dette vidunderlige forsøg på at kortlægge den menneskelige *erkændelses* grænser gennem en undersøgelse af dens væsen og virkemåde, og i 1788 »Kritik der praktischen vernunft«, hvor han gör et lignende forsøg med hensyn til den menneskelige *vilje.*

Disse værker, og da særlig det förste, betegner et af de mest afgörende vendepunkter i den menneskelige tænknings historie.

* * *

Tænke på egen hånd kunde vi ikke her hjæmme, hverken den gang eller langt senere. Så indførte vi

fremmede tanker. *Kantianismen* holdt sit triumf-indtog i vor filosofiske verden, og i spidsen gik forfatteren til den oven for anførte anmældelse i »Lærde efterr.«.

Den var skreven af *Christian Hornemann* (jfr. s. 107). Af sin søgende natur blev han tidlig dreven ind i den gærende, vildsomme verden, som den filosofiske tænkning den gang dannede. Under et studieophold i Jena skriver han i et brev (22. Aug. 1791) til R. Nyerup[1]: »Jeg er for nylig bleven færdig med det berygtede »*Système de la nature*«, og er nu i færd med *Helvetius*. Jeg kan ikke beskrive dig, med hvilken fornöjelse og interesse jeg har læst den förste, og hvor jeg har harmet mig over de forbigangne tiders Rørbyeske smag og de fordömte præsters despotiske indflydelse, som har mistænkt, forfulgt og undertrykket et af den menneskelige ånds förste mesterværker... Dersom du vil se de hidtil gældende, så kaldte strænge bevis for Guds tilværelse fremstillede i deres hele usselhed og nøgenhed, dersom du vil overbevises om, at den jødiske og kristne Gud ikke er andet end idealet til den afskyeligste voldsmand og tyran, og det modbydeligste og monstrøseste uhyre, som nogen sinde er fremsprungen af en præsts hjærne; dersom du ønsker at nære og opflamme dit had mod hierarki og aristokrati og din kærlighed til frihed og natur, så læs og studer *système de la nature*. Han beviser dig, at der uden for teologernes hjærne ikke eksisterer noget selvstændigt, fornuftigt, fra natur og blind nødvendighed afsondret væsen; men det vil intet sige. Din moralske følelse og din sunde menneskeforstand vil lede dig sikkert gennem de spekulative og metafysiske irgange; den vil snart göre dig opmærksom på, at det egentlig kun er teologernes sig selv modsigende og ophævende begreb om det höjeste væsen . . . som hans argumenters hele kraft er vendt imod og træffer. — Du vil komme til at føle, at en reformation i de teologiske begreber er uundgåelig, men også, at den

lige så vist vil falde ud til fordel for din *moralske* interesse, som den vil føre den gyseligste ødelæggelse og omstyrtning med sig i det gamle system. Kort sagt, du vil have halvt forstået og antaget det *Kantiske* system, uden endnu at have læst det. I sandhed! jeg véd ikke hvad jeg kunde råde en ven, som ønskede at blive nöje bekændt med Kants filosofi, bedre end: först at læse Rousseaus »*Profession de foi du vicaire savoyard*«, og derefter »*Système de la nature*«.«

Det er klart af dette, at »Système de la nature« kun tiltaler Hornemann ved sin negative side, ved sin kritik af det gamle. Den er for ham kun en indledning til *Kant*. Den Kantiske filosofi havde tidlig fanget hans interesse. Allerede fra 1784 syslede han med den. »Af al filosofisk lekture,« skriver han i et brev[1], »fængslede ingen mig mer end de Kantiske skrifters. Jeg kom meget tidlig over »Kritik der reinen vernunft«; og endnu förend jeg havde set eller hørt den anprise af nogen, endnu medens den udskreges, selv fra de berömteste filosofiske tribunaler i Tyskland, som en samling af unyttige spidsfindigheder, af kærn- og frugtesløse grublerier, havde den, med alt sit afskrækkende mørke, noget så tillokkende og henrivende for mig, at jeg umulig kunde forlade dens studium efter en gang at have begyndt det. Allerede efter nogle ganges gennemlæsning kunde jeg ikke længere tvivle om, at disse undersøgelser jo indeholde nøglen til alle de problemers fyldestgörende opløsning, som hidtil have skuffet de störste tænkeres anspændelse.«

Hornemann var en grundig, men også langsom natur; derfor varede det temmelig længe, inden han tog ordet. Under sit ophold i Jena, hvor han hørte Kantianeren Reinhold, skrev han sin förste afhandling: »Over adskillige almindelig gangbare moralske udtryk«. Han søger her at vise, at de fleste af vore »moralske udtryk« (synd, skyld, anger osv.) »på ingen

måde kunne forenes med lyksaligheds-lærernes filosofi, og derimod hænge nöje sammen med resultaterne af en anden og nyere filosofi.« Han nævner så nogle af lærdommene i »lyksaligheds-læren«, og anser dem for »mer end tilstrækkelige til at göre opmærksom på det unaturlige og den almindelige og ufordærvede menneskefornuft aldeles modstridende i denne lære.« * I andre afhandlinger (f. eks. »Gives der sandheder *a priori*«) undersøger han forskellige punkter i Kantianismen, og begynder derpå, efter sin hjæmkomst i 1793, forelæsninger over »Kritik der reinen vernunft«; men så dør han. Hans gærning var kortvarig, men den satte sine spor. I de følgende år vækker Kants tanker en stærk gæring her hjæmme. I 1796 står der i »Lærde efterr.« (nr. 17): »Kants nuværende indflydelse i vor literatur fortjæner vel den bekændtgörelse, at hos Proft og Storch på Børsen ere *sølvmedailler* på ham at få for 4 rdl. stykket.«

Kants tanker møder både delvis anerkændelse, begejstret tilslutning og bitter modstand.

* * *

Kants tanker kom til, svagere eller stærkere, at påvirke de fleste af vore hjæmlige tænkere; man sporer dem både hos Treschow, Gamborg, Birckner o. a., ja selv hos gamle Riisbrigh. Nogle af de vægtigste indlæg om Kantianismen kom fra *Niels Treschow,* født i Drammen 1751. Medens han var rektor i Kristiania, holdt han en række populære forelæsninger over Kants filosofi (1798—99). Han stiller sig anerkændende over for visse enkeltheder i denne, men underkaster den for øvrigt en skarp kritik, om hvilken modstanderne påstod, at den til dels var grundet på misforståelser.[2]

---

* Dette skarpe angreb på »Eudaimonismen« fortsættes så i den oven for anførte anmældelse af »Statens ven«. »Så er da nu heterodoksiens rige blevet uens med sig selv,« udbryder rektor Worm i et brev til Nyerup.[1]

Men ved siden af disse mænd, med den mer eller mindre betingede anerkændelse, stod der en ungdommelig skare, der greb Kants tanker uden betingelser, med begejstring, undertiden med en sværmersk begejstring, som et nyt evangelium. Således udkom der i Januar 1795[1] et skrift med titelen »*Dagens anliggende*, et ord til Danmarks selvtænkende mænd. Af *Johan Erik Berger*«.

Forfatteren (f. 1772) var sön af general J. V. v. Berger. Fra faderen arvede han en stræng ordenskærlighed, men i hans ungdom havde dog en anden side af hans natur overtaget: noget modtageligt, blødt, næsten sværmersk — måske en arv fra moderen. Som student fik han i sin onkels, livlægen v. Bergers, hus lejlighed til at stifte bekændtskab med det dannede sælskabsliv i hovedstaden. Efter i 1791 at have taget juridisk eksamen, rejste han til udlandet. Mest afgörende for hans udvikling blev opholdet i Jena (fra Oktober 1793), hvor han studerede under Reinhold. Berger og flere af hans venner dannede et literært sælskab, »de frie mænd«, et slags filosofisk disputeresælskab på 10—20 medlemmer, der også skulde påvirke de andre studerende. Man disputerede om en statsreligions berettigelse, om statens begreb osv.; der var ungdom og begejstring. Så vendte Berger i efteråret 1794 tilbage til København, fyldt til randen med Kantianisme og ildfulde drömme om frihed, fremskridt og menneskelykke. Den gærende, sydende masse måtte have luft, og så kom »*Dagens anliggende*«.

Der er en aktuel klang i selve titelen, og indholdet svarer dertil. Tonen er taget temmelig höjt, så höjt, at det adskillige gange glipper for forfatteren: han har, for at kunne holde sig svævende i de höje luftlag, hvortil han har hævet sig, måttet kaste det meste af ballasten overbord: klarhed, sammenhæng, logik er der ikke meget af. Men trods al uklarheden er der dog noget fængslende ved bogen, det fængslende,

som der altid vil være ved en forfatter, der taler, fordi han har noget på hjærte.

»Uden I se tegn og underlige gærninger,« begynder bogen, »ville I ikke tro — vare de straffeord, hvormed hin vise af Nazareth foreholdt sine jævnaldrende deres kleinmodighed og vantro.« — Den sandheds-spire, Jesus nedlagde, stod i stampe gennem middelalderens nat — Luther forkyndte den nye dags morgenrøde — vor tidsalder er det forbeholden »at se dagens gudinde opstige over horisonten. Dens middagshöjde vænter vor efterslægt. — *Vor tidsalder er det, som vil göre det sidste skridt til sandhedens erkændelse.* Dette er det, så få kunne begribe og så få ville tro — *enddog de se tegn og underlige gærninger, ville de ikke tro.*«

Sådan taler en mand, der er greben af følelsen af, at *det store* ikke er langt borte, at det næsten står på dörtærskelen. »Det store« er for ham imidlertid ikke det jordiske tusindårsrige, som lyksalighedslærerne så ivrigt spejdede efter. »Vi ere bestemte til noget langt ædlere og höjere end sanselig lyst ... *Fornuftfrihed* er vores stræbsomheds uendelige formål. — Menneskets *moralske* bestemmelse er uopfyldelig, så længe dets *natur*bestemmelse, fuldendt kultur, endnu ikke er opnået; og denne sidste er det, hvis nærmende opfyldelse dagens tegn forkynde os. — Frankrigs politiske genfødelse og det fra Tyskland udgangne store fornuftevangelium ere de tvende hovedstråler, hvis velgörende strömme udbrede lys og varme over så stor en del af det kultiverede Evropa.«

Men vi må endelig ikke tro, at vi allerede er ved målet. Man vogte sig endelig for at lade sig dysse ned i en blød ro af »hine sløvgörende systemers gangbare modesætning: Gör dig lykkelig!« Man vogte sig for »den ladhed, som opsøger anvisning på rolig nydelse.« »Dagens store begivenheder, det er sandt, ere i alles munde. Menneskeret og politisk frihed og den

rene sædelære ere genstande, som i mange cirkler høre til den gode underholdning. Man brænder vel her og der — tak den ædle druesaft — for menneskehedens befrielse, og sværger, besjælet af glassenes dunstende kræfter, *at dø for friheden!* Dette og mere lignende hører til dagens særtegn; men netop dette mere end noget andet giver vidne om tidernes kraftløse og letsindige tænkemåde. Det koster os intet, hver aften under glassenes klang at dø for friheden, for den følgende morgen igen at vågne til vor vante slavenydelse.«

Vi må ud af dette. Det förste skridt er, at vi *tilstå* vor svaghed, det andet, at vi stræbe efter de to store mål: »*renhed i viljen og tanken, som er usynlig — og udvortes lovmæssig frihed.*«

Men hvad siger nu det gamle samfund, som må i den store smæltedigel? »Her, o menneske! stiller jeg dig hen i en frygtelig kamp. Du står ene med din kraft, omringet af tusinde og tusinde fjender.« Men en Gud er med dig. »Den rettroende kirkes bandstråler frygte vi ikke... Vi ville forkynde det höjt og lydeligt, *at kun de rene i hjærtet skulle se Gud.* Én gang vil sandheden sejre. — Den arvede statsforfatning og dens vogtere! Ja fra denne side *kunde* faren blive större.« Men »*vi ere borgere og undersåtter ene og alene i følge vores vilje; på den alene beror lovenes og forfatningens gyldighed.*«

Forfatteren bliver imidlertid ikke hele tiden ved at vandre i de almindelige teoriers og betragtningers höjere luftlag; det andet hovedmål var jo »udvortes lovmæssig frihed«, og derfor daler han også i slutningen af sin afhandling ned på jorden, skönt *hvordan* han kommer fra det ene sted til det andet, hvad forbindelse der er imellem de to sfærer — det er dêt meget vanskeligt at få öje på. Men han finder opgaver nok her nede på jorden: fattigvæsenets og op-

dragelsens forbedring, landmandens forædling, statens økonomi, religionens offentlige forkyndelse* osv.

Han slutter med et politisk fremblik. »Den politiske verden kan og skal ikke blive hvad den nu er. Frankrigs eksempel — hvo ser det ikke — har bragt massen i gæring. Vi skulle fremad, men fornuften, ikke den töjlesløse sanselighed, skal afstikke os vejen. Menneskets praktiske bestemmelse, den daglig voksende kultur, alting fører os hen til en höjere grad af borgerlig frihed og politisk selvstændighed... Al regering har spiren til sin tilintetgörelse i sig selv; vi regeres for med tiden at kunne selv beherske os; demokratiet er den sidste form, hvorhen alle andre sigte, og viselig anordnede repræsentationssystemer bane menneskeslægten overgangen fra vore nuværende gotiske forfatninger til hint fornuftmål.«

»Man ræddes ikke, at nogen vover at sige det. Den som siger det, har fuldt vel overlagt, hvad og hvor han taler. Vort friere Norden har overlevet hofetikettens sløve tidsalder.« Det er jo dristige ord og dristige tanker — for den tid. Han gör imidlertid en lille tilföjelse, som mildner det dristige lidt: »Et århundrede og årtusinde ere intet i fornuftens plan.« Den daværende slægt behøvede da rimeligvis ikke at ængstes for alt det nye — måske engang i det 19. århundrede? Og så slutter han: »Dig, elskte fødeland, tilegnes som evigt troskabsløfte, dette mit hjærtes håb og tiltro!« —

»Dagens anliggende«, pjecen med den aktuelle klang, vakte opsigt. Allerede et par måneder efter dens udgivelse kom der et nyt oplag af den.[1] Og hvad sagde man så om denne bog; den var ikke af dem, der kunde ties ihjæl; her måtte der tales. »Kritik og antikritik« begynder sin, meget korte, anmældelse med

* Han havde tidligere behandlet et af disse æmner i »Ueber das gesindewesen, besonders in sittlicher rücksicht« (Schlesw.-Holst. prov. berichte, 1794, 2 hft.).

de ord: »Skönt denne pjece er skreven på Dansk, forstår recensenten den dog ikke. Det er nok politisk metafysik den indeholder. En opfordring til politiske klúbbers dannelse kændes at være hensigtet til.« Men andet var jo ikke at vænte fra den kant. J. Baden udtalte sig udførlig i sin »Universitets-journal«: Ved den förste gennemlæsning henrev forf. ham »ved sit nye, kraftige og höjtidelige sprog, ved denne trængsel af idéer, som slag på slag følge i hinanden osv.« Men den anden gennemlæsning gjorde ham nøgtern igen. Da han, efter at have vadet gennem »en dynge af udråb, apostroferinger og parenteser,« søgte at blive klar over udbyttet af sin vandring, da var der meget lidt at opdage. Slutningen af skriftet er Baden meget betænkelig ved. Han vil ikke drage konsekvenserne af de der udtalte tanker og göre forf. forhadt — men det er farlige tanker; Frankrig har gjort ham, som så mange andre, »ør i hovedet«.

Dette var de konservative tidsskrifter; men hvad sagde fremskridtsorganet »Lærde efterretninger«? Man forbavses måske i förste öjeblik ved dets kritik, til man husker på, at populærfilosoferne nærede alt andet end blide følelser mod Kantianerne: Recensenten opfatter Berger som et sværmersk brushovede. Den Kantiske filosofi er alt andet end skikket til at bidrage til den almindelige oplysnings udbredelse. Sokrates kaldte filosofien fra himlen ned på jorden, og hans disciple har ladet hende føle sig hjæmme så vel i hytter som paladser. Men »de stöjende, grimme Kantíanere« skræmme hende tilbage i cellernes kimmeriske mørke. Der må arbejdes på at sætte de Kantiske spidsfindigheder i et klart lys. Med »frihed i munden, men forfølgelse i hjærtet,« stræbe Kantianerne overalt efter at danne parti. Med frihedsmasken for ansigtet kan Kantianismen stille sig fordragelig over for det strængeste religionsedikt. »De dunkle bibelske talemåder, med hvilke den udstafferer sin pralende termi-

nologi, lokke teologerne til at optage den som en alderdoms-støttestav.« I anledning af denne udtalelse oplevede man det særsyn, at »Kritik og antikritik«[1] med glæde og hjærtelig samstemning kunde anføre en udtalelse af »Lærde efterr.«.

Det er, som sædvanligt, så velgörende at høre Tode give sit ord med i laget. Ingen hidsighed eller blind partidom og et friskt lune. Skriftet giver løfte om, siger Tode, at forf. en gang vil »blive en ualmindelig god autor.« Foreløbig er der jo rigtignok en del mangler ved ham. Kantianismen er gået ham til hovedet. »Han vilde vist udrette meget i verden, om denne stod på papiret, om den var et manuskript med en bred rand, så at man kunde stryge ud og sætte andet i steden.« — Godt truffet — og bemærkningen træffer flere end Berger. Men, som sagt, Tode mener alligevel, at forf. kan blive god, når han bliver gemt. Og tidsskriftet »Nordia« (Jan. 1795) kalder Berger en »selvtænkende og skarpsindig mand af de ædleste grundsætninger.«

I April samme år offentliggjorde Berger i »Minerva« en afhandling »Om de foregående betingelser til en forbedret nationalopdragelse«. Der er her den samme begejstring og den samme uklarhed som i »Dagens anliggende«. Den følgende måned forlod han København og tog til Jena, og dermed skilles vi fra ham. Han glider for en tid tilbage i baggrunden, og da han på ny træder frem, har han været under »forvandlingens lov«. Det lader til, at den tilslutning, hans förste skrifter vandt, hurtig gjorde ham betænkelig. Der var tilslutning fra elementer, som hans fine og i bunden konservative natur følte sig ilde berört ved at have fået for nær på livet. Fædrenearven, den militære respekt for det bestående, det der er ro og orden i, brød igennem det urolige ungdomssværmeri. Berger begynder som et nobelt brushovede, en begejstret sam-

fundsreformator; han ender som den stilfærdige, sindige videnskabsmand*. —

Men endnu inden omslaget var kommet, fik Berger en efterfølger i forkyndelsen af det Kantiske evangelium. I de förste dage af April 1795 udkom et nyt tidsskrift »*Patrioten*, et ugeblad for hvermand«, udgivet af *M. C. Bruun*. Forf. underretter sine læsere om, at begejstring for oplysning og frihed kan være meget god i og for sig, men den kan dog i længden ikke virke så stærkt og sikkert som »en på *fornuftgrunde* bygget fast beslutning.« Meningen er, at Bruun vil anvende den kritiske filosofi i behandlingen af alle de store praktiske spörgsmål om »statsformen, rettergangsvæsenet, finans- cameral- økonomi- og commerce-væsenet m. m.« Men her viste der sig en ubehagelig omstændighed. Så længe man holdt sig i tænkningens luftige höjder, kunde fremskridtsmændene godt sværme for Kant og hans nye evangelium. Men når dette skulde forkyndes og udbredes i det borgerlige samfund, var der den vanskelighed, at den store tænker fra Kønigs-

* Berger stiftede i Jena bekændtskab med *Malthe Møller*, og sendte ham to bidrag til hans »Repertorium«: »Religionslærerens forhold til sin stand i sælskabet« — i hvilket han bl. a. meddeler den universal-recept: »Hav *vilje*, og du har alt!« — og et brev, der indeholder en overordentlig höjtravende lovprisning af »Repertoiret«s udgiver: »Höj og tillidsfuld var din tale. Uforfærdet drog du for lyset udåd og vanart osv.« Disse bidrag har Berger rimeligvis sendt Malthe Møller i foråret 1795; så kom imidlertid omslaget: i Avgust udtrådte han af »de frie mænds forbund«, men da var bidragene trykte. Det var ikke behageligt for Berger at se en, som han troede skrinlagt fortid stå op af graven. Skönt hans navn ikke stod under bidragene, bekændtgjorde han alligevel, at han ganske vist var forfatter til dem, men at de var trykte *mod* hans vilje. Repertoriets udgiver indrömmer sandheden af, at de »ere trykte« mod Bergers vilje, men ikke at de »tryktes« mod hans vilje. Berger må altså, efter omslaget, have skrevet til Malthe Møller og bedt ham tilintetgöre bidragene; men da var de trykte.

berg var politisk konservativ. Der var da ikke andet for, end at tage det hos Kant, som man syntes kunde falde i tråd med den politiske frihedsudvikling, og så lade resten ligge. Og det gjorde Bruun da også. Han tager det meste fra Kant, og en del fra Bahrdt bl. a., og det laver han sammen til en afhandling »Om menneskets naturlige rettigheder og pligter«. Kant og Bahrdt* smæltede sammen i en höjere enhed! Hvor vilde de ikke bægge have protesteret mod en sådan opgåen i en höjere enhed. — Eksperimentet lykkedes da heller ikke; allerede i Maj gik tidsskriftet ind.

Men en afløser stod parat. I Juni udkom 1ste hæfte af »*Repertorium for fædrelandets religionslærere*«, udgivet anonymt af *Malthe Møller***, og dette tidsskrift bragte på en af sine förste sider en lovprisning, der betegner höjdepunktet af vor hjæmlige Kant-begejstring. Begejstringen er her stegen til tilbedelse:

»I sin hele fylde åbenbarede sig sandhedens ånd — som verdens evige lærer en gang forjættede alle dem, der skulle forkynde hans himmelske lære — i sin ypperste repræsentant.

Immanuel Kant — velsignet være hans navn i menneskehedens årbøger — var manden. Filosofien blev ved ham, videnskabernes videnskab. Vort studium befæstede han på en uryggelig grundvold. I det han viste de transcendente synspunkters optiske bedrageri, ophævede han på én gang fatalismus, ateismus og tvivl om sjælens udødelighed; ti alle disse have én og samme kilde i den vildfarelse: at alt det, som ikke er erkændbart, ikke heller kan være virkeligt . . . Af det moralske menneskes praktiske interesse udviklede han troen på Gud, frihed og udødelighed. Hele den

---

* Den rationalistiske teolog og populærfilosof, der efterhånden var professor, præst, pædagog, værtshusholder m. m. (1741—92).

** Se herom nöjere ved skildringen af de religiøse bevægelser.

menneskelige fornufts interesse forenede han i følgende tre spörgsmål:

Hvad kan jeg vide?
Hvad skal jeg göre?
Hvad bör jeg håbe?

Sandhed, dyd, salighed ere vort væsens grundbestemmelser, al vor stræbens endepunkter. Således udviklede han af menneskets åndelige natur det store tema, som Jesus fordum opstillede, og opfyldte hans forjættelse: »Han skal tage det af mit og forkynde eder«.« — Her har vi nået höjdepunktet: *Helligånden* og *Kant* er enstydige ord. Ud over dette var det ikke muligt at nå. Bevægelsen sænker sig nu ned mod den mere rolige, videnskabelige undersøgelse.

* * *

Det sidste hæfte af »Repertoiret« kom i foråret 1797, men fik allerede samme efterår en efterfølger i et nyt »Repertorium«. Den 10. Oktober udkom nr. 1 af »*Filosofisk repertorium*«. Foretagendet var anonymt, men redaktøren var *Hans Guldberg Sveistrup** (f. 1770). Han havde taget juridisk embedseksamen og i 1793—96 været huslærer hos Drewsen på Strandmøllen; derefter levede han en tid som literat i København, hvor han udgav forskellige kåde angreb (f. eks. »Angivelsen«, »Genipersen«) på »reaktionens ånd«, hvad enten den åbenbarede sig i religion eller politik. Med den konservative Baden havde han et skarpt sammenstød. Baden trak en gammel historie frem om, at Sveistrup havde tilbudt ham 10 rdl. for at eksaminere ham om ved artium. — Det var denne ungdommelige filosof, som nu skulde være redaktør af »Filosofisk repertorium«.

---

* Senere trådte, efter hans opfordring, et par andre til som medudgivere, nemlig historikeren Jens Kragh Høst og den senere så bekændte Jonas Collin; men deres bidrag ere temmelig ubetydelige, og de afløstes senere af A. S. Ørsted.

Der forefaldt i tidsskriftets korte levnedsløb en begivenhed, som er ganske oplysende. Det udkom oprindelig på boghandler Seidelins forlag, og han var en fuldblods rationalist, bl. a. en god ven af Horrebov. Efter at nr. 15 var udkommet, forsvandt pludselig »Filosofisk repertorium« fra scenen. Först efter mere end 4 måneders forløb dukkede det igen op. I en efterskrift oplyser udgiverne, at dvaletilstanden ikke hidrörte fra mangelen på åndelig næring; grunden var noget, der lignede en »kabale, som ét æg det andet«. Så forespurgte Seidelin, under 8. Avgust i »Lærde efterr.«, om den omtalte kabale havde været stilet imod *udgiverne* eller imod *Kantianismen.* Den forespörgsel kaldte A. S. Ørsted frem med en redegörelse i nr. 20 af repertoriet (21. Avgust):

Straks efter at nr. 15 var udkommet, indsendte han til tidsskriftets forlægger en artikel, som var en udførlig kritik af Horrebovs »Jesus og fornuften«. Der går flere uger, intet nummer udkommer af repertoriet. Forfatteren forespörger flere gange om årsagen til, at hans artikel ikke kommer. Der svares i trykkeriet, at man mangler typer, folk m. m. Således går 10—11 uger. Ørsted beslutter da at udgive afhandlingen som selvstændigt skrift. Men så kan han ikke få manuskriptet tilbage, Seidelin kan ikke finde det. Ørsted antager det imidlertid for rimeligere, at det i mellemtiden har været hos udgiveren af »Jesus og fornuften«. Det hedder sig, at hr. Seidelin er Horrebovs troeste discipel, og han vilde måske sætte ham i stand til at skrive sit forsvar, för Ørsteds afhandling fremkom. — Både Sveistrup og Ørsted havde fået det indtryk, ved at tænke over sagen, at der måtte være en kabale fra Seidelins side. Ti Sveistrup fik sin förste kundskab om indsendelsen af Ørsteds artikel fra — Horrebov.

Seidelin svarer i »Lærde efterr.« (nr. 37): Der har slet ingen kabale været. Han er ingen ubetinget tilhænger af Horrebov, og for resten trykker han alt,

hvad der betales for, enten det kommer fra hans meningsfæller eller ikke. Årsagen til standsningen var ganske simpelt, at repertoriet ikke betalte sig. Seidelins redegörelse er for øvrigt ikke tilfredsstillende; der synes at have været lidt af en kabale mod Kantianerne fra »oplysningsmændenes« side. — Tidsskriftet gik over på et andet forlag. —

Da det förste bind (25 numre) var udkommet — og mere kom der aldrig — blev det forsynet med en program-fortale. Her tones flag, og flaget vajer over Kant og hans filosofi. Der er, siger udgiverne, 4 partier, som angriber Kant: 1, de, som ikke forstår ham paa grund af mageligbed, mangel paa nødvendige forkundskaber osv. (man kan ikke læse Kant som »Voltaire eller Boye«), 2, de, der til dels anerkænder Kant selv, men bekriger *Kantianerne*, 3, grundige og lærde modstandere, 4, ufilosofer (på disse nævnes ingen eksempler, men man kan rolig tilföje: Eudaimonisterne, f. eks. Boye). Repertoriet skal nu tage kampen op med disse forskellige partier.

Nr. 1 begynder: »Fornuftens genius har opløftet sit hoved. Sønderbrudte ligge allerede for sandheds alter overtroens afguder, uvidenheds tunge lænker og fordommens jærnscepter. Uskrækket for magtens lynstråler fremtræder alle vegne med vældige skridt den igenfødte oplysning ...« — og den anonyme forfatter vader videre gennem lignende höjtravende sætninger; tonen har endnu ikke sænket sig meget fra den höjde, den havde nået i Malthe Møllers »Repertorium«.

Dog, vedbliver forf., alt er endnu ikke som det en gang skal blive. »Vi mangle endnu den kritiske filosofis velgörende lys.« Åndslivet i Danmark er for tiden ét stort uføre: de dogmatiske filosofer opstille deres vrange systemer, eklektikerne køre nyt og gammelt, rigtigt og galt sammen i én stor vælling; moralisterne komme stikkende med »klogskabens pragmatiske forskrifter« og Eudaimonisterne med deres urene maksimer; religions-

forskerne ødelægge lige til grunden uden at bygge op igen, eller de »oprejse på det historiske dogmes ruiner en ny lærebygning, lige så usammenhængende og slet« som den gamle; og det står ikke bedre til med vore retslærere, konstdommere osv.

»For nu i det ringeste i én henseende at bøde herpå, har nærværende arbejde fået sin tilværelse. Dets formål er med hensyn til filosofien at gennemdrøfte alle literaturens produkter, og strængt og alvorligt at at hævde sandheds fordring og rettighed. Det skal udgöre et kritisk tribunal, for hvilket vore skribenter skulle drages til regnskab for renheden og konsekvensen af deres lære.«

Her er overmod og selvtillid, en del tomme deklamationer m. m., men også noget af ungdommens fart og friskhed. Dette tidsskrift giver os et indblik i Kantianismens ejendommelige stilling til de åndelige strömninger i tiden. Den gör ikke blot front mod den gammeldags ortodoksi, men også mod populærfilosofien og dens flade og hensynsløse angreb på kristendommen, mod oplysningsmændenes tro på, at livets dybeste gåder kunde diskuteres med Per og Povl*, mod adskillige artikler i den politiske frihedskatekismus osv.

I en anmældelse (nr. 2) rettes der således et meget stærkt angreb på »Politisk-fysisk magasin« (jfr. s. 102): Indholdet er til dels en oversættelse af udskuddet af Tysklands bogmesser; udgiveren søger ved list og kneb at undgå ansvar for, hvad han skriver; det var ikke underligt, om skrifter som dette fik regeringen til at opfatte fremskridtsmændenes lære som *bedrageri* osv. I en anden anmældelse (nr. 1) angriber Sveistrup den trossætning i den liberale katekismus: at opstand mod

---

* Således bebrejder A. S. Ørsted Horrebov, at han i »Jesus og fornuften«, der søger sine læsere blandt den store almenhed, drager spörgsmål frem, som ingen ulærd kan dömme om. (»»Jesus og fornuften« for filosofiens domstol,« s. 40).

regeringen er berettiget. I andre artikler går tidsskriftet løs på den religiøse rationalisme, f. eks. på Horrebovs »Jesus og fornuften«, taler om dens overfladiskhed i dens angreb på kristendommen, dens mangel på etisk alvor osv.

De angrebne blev ikke svar skyldige, og de rettede da særlig deres angreb mod to punkter i Kantianismen: de beskyldte den for mangel på klarhed og forståelighed og for *reaktionære* tilböjeligheder.

Det fritænkerske tidsskrift »Ortodoksien nedriver sig selv« skriver bl. a. (1798, nr. 28): »Bibelen er til alle tider blevet fordrejet, for af den at bevise visse sætninger. Dog vovede ingen som forbindende *lov* at opstille dette bud: *fordrej bibelen!* Endelig har den Kantiske filosofi i vore dage forkyndt menneskeslægten denne lov.« Kant havde nemlig gjort sig til talsmand for en slags »velvillig« skriftfortolkning: skriftsteder bör fortolkes i overensstemmelse med principerne i den moralske religion, selv om fortolkningen er tvungen, når den blot er mulig. —

Rationalismen havde afskaffet »arvesynden«; den så optimistisk på menneskene og kunde ikke se, at de var sådanne uhyrer af ondskab, som teologien afmalede dem, selv om de ikke var »så gode, som de burde være«. Kant gjorde bestemt front mod dette forsøg på at forflygtige det sædelige ansvar, på at svække den alvorsfulde klang i det kategoriske: *du skal!* Dette var for rationalisterne et nyt bevis på det reaktionære i Kantianismen; den rykkede jo ligefrem ortodoksien til undsætning. *Horrebov* tager sig i den anledning for, i »Jesus og fornuften« at undersøge det spörgsmaal: »Ere menneskene så fordærvede, som teologer og moralister ofte have udskreget dem?« Der er en underlig lyst hos menneskene, siger han, til at virke gennem overdrivelser, men der hører »mere moralsk styrke til at blive på middelvejen, end til at göre opsigt ved overspændte idéer.« Moralister har

undertiden opstillet et fantastisk ideal af moralsk fuldkommenhed, og målt med et sådant ideal blev så menneskeslægten »fordærvet«. At åbenbaringen med sin »arvesynd« er kommet til det resultat, er jo ganske naturligt. Men også filosofer er gennem deres tænkning endt i det samme uføre (f. eks. Kant). Han og hans tilhængere ynder at sværte menneskene sorte. — I det fritænkerske tidsskrift »Samleren« for Novbr. 1795 står der en afhandling om moralsk opdragelse. Dens forfatter, der er påvirket af Kant, siger bl. a.: »Vi må ikke undres, at menneskene ere ganske ubekændte med deres naturs bedre halvdel, og så sjælden bestå i kampen mellem sanselighed og moralitet.« — »Her have vi da,« udbryder Horrebov, »en fordömmelsesdom over menneskeslægten så hård, at den mest galdefulde munk fra middelalderen ikke kunde have fældet en værre.« Men dette er et forvrænget maleri! — Det onde falder altid lettere i öjnene end det gode. Og alligevel: »Samler alle börn i verden,« siger Voltaire, »og du vil ikke se hos dem uden uskyldighed, blidhed og frygt.« »Så taler Voltaire! Hvo føler ikke, at han har ret!«

Der var altså dem blandt populærfilosoferne, der kunde blive til bitre, harmfnysende modstandere af Kantianismen; der var andre, som tog det parti at göre löjer med den og dens, i deres øren, snurrige terminologi. Til dem hørte *Rahbek.*

Rahbek havde ingen dybere interesse for de religiøse og filosofiske brydninger i tiden; i »Danske tilskuer« strejfer han dem undertiden, men så er tonen næsten altid let, spøgende. I nr. 6 for 1798 vover han sig ud med en humoristisk artikel om Kantianismen. Dens stringente tænkning og hans »eklektiske«, overfladiske ræsonneren forholdt sig til hinanden som ild til vand.

Han vil, hedder det i artiklen, tale lidt om de herskende *vinde* i Danmark. Ti vinden kan have stor

indflydelse på menneskene; tænk på Hamlets ord: »Jeg er kun fra min forstand, når vinden er nordvest; når den er sydlig, kænder jeg godt en ko fra en vejrmølle.« Og vindene ere meget skiftende her i Danmark. »Nu om stunder synes det i vor literatur at blæse op ad en Syd-Ost, så omtrent fra Kønigsberg-kanten; hvad følger det vil have, drister jeg mig ikke til at ytre noget om, da jeg hidtil — sandt at sige — ikke har mærket til stort andet end vind.«

Men dette forsøg på at tage Kantianismen humoristisk, blev »Filosofisk repertorium« meget vred over. En af udgiverne (J. K. Høst) stempler Rahbeks optræden som »uværdig«, han har *hånet* »tænkere, hvis skarpsind hr. prof. Rahbek selv næppe kan nå.« Han vilde ikke tabe ved »en tilbageholdende tavshed« i visse materier. Det er ingen skam, »at man ej alting forstår eller lærte.« »Men næppe vil det vorde en ære at dömme, at nedsætte, hvad man ikke forstår; og til *prof. Rahbeks spekulative filosofi* have vi aldrig mærket.«

Rahbek var noget klodset i sine bevægelser, og han kom jo derved mere end én gang til at »stikke hånden i en hvepserede«. Og Kantianerne var ikke at spøge med; de var begejstrede mennesker, alvorsmænd, og tålte ikke nærgående gemytligheder, ikke en gang når de kom fra selve den personliggjorte, priviligerede gemytlighed.

Nu skulde Rahbek måske helst have tiet stille, men det kunde han ikke. Han slår imidlertid over fra humoren til patosen. I nr. 19 meddeler han en indsendt sang, der begynder: »Nej, den (jorden) er ingen jammerdal,« og skildrer så en mand, der har levet et ædelt og virksomt liv, og derfor også er bleven lykkelig altså et bevis på, at dyd og lyksalighed går arm i arm gennem verden. »Nej, jorden er ingen jammerdal,« udbryder Rahbek i en efterskrift, »til at være lykkelige sattes vi på den; det er vor bestemmelse, vort kald og vor pligt; men lyksalighedens himmelske frugt vokser

ikke på jorden, med mindre den indpodes på pligtens frodige stamme . . . Jeg tilstår det rent ud: jeg kænder ikke nogen lære, der er trøsteligere, veldædigere, gavnligere for mennesket end den, der binder ham med blomsterbånd til hans pligter; ingen, der mere forherliger det höjeste væsen, som skabte os, end den, at dyd og lyksalighed stå i den uadskilleligste forening med hinanden. Min forstand kan intet fatte, der kan sættes i steden for denne drivfjeder til at handle vel; og mit hjærte oprøres ved ethvert forsøg på at bortfilosofere denne forening.« — »Tag lönnen bort, og snarlig mister dyden sine gæster,« siger rettelig Baggesen. »Lönnen for at handle vel er, at man handler vel« — ganske rigtigt. Men skulde jeg derfor ikke kunne have det formål at vinde jordens förste lyksalighed: at se andre mennesker lykkelige ɔ: gode, om mig. »Denne ædlere egennytte må, efter mit begreb, ikke bandlyses, hvis man ikke tillige vil bandlyse alt godt.«

Rahbeks artikel gav anledning til et alvorligt og vægtigt forsvar for den kritiske filosofi. *A. S. Ørsted*, der jo var indtrådt som medarbejder i »Filosofisk repertorium«, tog ordet i tidsskriftets nr. 14: Det er en löjerlig behandling, Kant har fået her i Danmark. Man ser ham fremstillet »snart som ateist, snart som naturalist, snart som supernaturalist, snart som revolutionsmand og den borgerlige ordens forstyrrer, snart som despotismens og hierarkiets talsmand; snart forestiller man hans sædelære som en overspændt al lyksalighed dræbende menneskefjendsk Kartheuser-moral, snart som en lære, der leder til den græsselige sætning, at snedighed er den eneste dyd* osv.«

* Ethvert af disse udtryk er i artiklen forsynet med henvisning til de skrifter, hvor det er brugt. Vi møder navne som: »Jesus og fornuften«, »Den danske tilskuer«, »Universitetsjournalen«, Boyes »Statens ven« o. fl. Her har vi altså med det samme en revue over Anti-kantianerne.

Forf. vil her særlig dvæle ved de angreb, der er fremkomne i »Den d. tilskuer«; Rahbek kænder ikke Kants filosofi, det har han selv indrömmet; alligevel kræver hans artikler imødegåelse — for hans navns skyld. Ørsted vil ikke dvæle ved den uværdige måde, hvorpå Rahbek ofte har gjort sine angreb; men han vil vise den misforståelse af Kants morallære, som artiklen i »Tilskueren« røber. Derefter følger en redegörelse for »det kategoriske imperativ.« —

Kantianismens stilling over for den *populære rationalisme* fremgår klart af den udførlige anmældelse af Horrebovs »Jesus og fornuften«, som A. S. Ørsted lod indrykke i repertoriet*. Den samme artikel viser os også *Kantianismens* stilling over for den overleverede *kristendom*. Ørsted udtaler sig således:

»Man kan meget vel fremme religiøs oplysning, og udrydde alle med bibeltroen forenede vildfarelser uden slig voldsom rystelse... I øvrigt kan man lade bibelen stå ved sit værd, og bruge den som vehikel til fornuftreligionens udbredelse på den måde, som nu skal vises.«

Moralloven byder os, at vi skal indtræde i vekselvirkning med andre mennesker for at tilvejebringe »en fælles praktisk overbevisning.« »Et sælskab, der stiftes i dette öjemed, kaldes en kirke, *et etisk almenvæsen*«. Et sådant sælskab må have noget, hvorom alle er fælles, noget, hvorfra man kan gå ud, en grundvold, hvorpå man kan begynde at bygge. Dette fælles, der skal omfatte alle, må følgelig også være ubestemt i dets formulering. Dette fælles er visheden om det oversanseliges virkeligked. »Den *form*, hvori det oversanselige fremstilles, må ej anses som *almengyldig bestemmelse* af det.« Formen er kun et symbol, der ikke falder sammen med den virkelige sandhed, men kun antyder den. Den er som en klædning, der nok

* Herom nærmere ved skildringen af de religiøse bevægelser.

antyder, men dog samtidig altid mer eller mindre dølger de virkelige omrids.

Men da symbolet er så ubestemt, må det fortolkes, og fortolkningen må ske i overensstemmelse med »fornuftreligionens grundsætninger«, d. v. s. morallovens primat: al guddommelig skrift skal have en til menneskets moralske forbedring sigtende mening. »Om den formentlige åbenbarings forfattere virkelig have forbundet en sådan mening dermed eller ej, er et blot lærd spörgsmål . . . men ingenlunde et religiøst. Man spörger altså ved den moralske fortolkning ej, hvad skriftforfatterne virkeligen have tænkt, men kun, hvad de burde have tænkt, hvis deres lære skal have guddommeligheds præg.«

Ved et skrift som »bibelen«, der står höjest blandt de for »hellige« ansete bøger, vil fortolkningen ikke en gang støde synderlig an mod den bogstavelige mening. »Bibelens treenighedslære kan f. eks. bringes i den bedste harmoni med fornuften, når den ej forstås efter bogstaven, som her slår ihjæl. Man bör nemlig ej forstå denne lære om en tredobbelt *fysisk* personlighed (numerisk forskellighed), men om en *mystisk* (moralsk) personlighed. Gud, som den moralske verdens overhoved, forener nemlig i sig tre specifik forkellige kvaliteter: lovgiverens, regentens og dommerens. I enhver jordisk stat bör disse tre forskellige kvaliteter adskilles (fordeles til forskellige subjekter), eller statsformen bliver et *despoti* ... Som lovgiver må vi tillæge Gud hellighed, som regent algodhed og som dommer retfærdighed.« — »Selv de speciellere udtryk i bibelen harmonere besynderlig vel med denne fortolkning. At Sönnen f. eks. snart sættes ved siden af Faderen, snart underordnes ham, kan meget let forklares heraf; ti regeringen (den eksekutive magt) er souverainen (den lovgivende magt) fra et vist synspunkt koordineret, fra et andet derimod subordineret. At den Hellig. Ånd siges at udgå fra Faderen og Sönnen, harmonerer og med at forestille

ham som dommer; ti den dömmende magt er en udflydelse af den lovgivende og den udøvende tillige.«

Altså kort og godt: kristendommen er *mytologi*, men ganske vist den höjeste og dybeste mytologi, menneskeånden nogen sinde har digtet.

* * *

I denne holmgang mellem *Kantianismen* og *populærfilosofien* har den förste både magten og retten på sin side. Af to grunde.

For det förste står her stringent, videnskabelig tænkning over for løst, populært raisonnement. (Det er dog ikke Kants teoretiske erkændelseslære, som særlig vinder ham tilhængere her hjæmme. Stringent tænkning var ikke det, tiden hungrede efter. Derimod var der i Kants »morallære« noget af det, som den törstede efter).

For det andet: Kants moralske verdensanskuelse er af en anden og höjere art end populærfilosofiens morallære. Denne morallære var så underlig løs og brusket. Dens grundtanke var: Menneskene er vel ikke så gode, som de burde være, men de er sandelig heller ikke så sorte, som ortodoksien maler dem. Begreber som »arvesynd«, »helvede« o. lign. er teologiske vildskud. Vi har ganske vist nogle skrøbeligheder, men Gud er rimelig i sine fordringer; når vi er skikkelige og gör hvad vi kan, så går det nok. Den stærkeste magt i os er lyksalighedsdriften; lader vi os bare drive af den, så gör vi andre lyksalige, og bliver selv lyksalige.

Det er denne fortonen af alt afgörende, som harmer Kantianerne. Nej, udbryder de, dette er at »degradere mennesket« (jfr. s. 132); man kan ikke sådan gå og så småt snakke sig til rette med den ideale fordring. Der er en lang, lang vej fra os mennesker og op til den. Vi er sunkne dybt, dybt under den. Man

kalde det så »arvesynd« eller hvad man vil — sikkert er det: der er noget radikalt ondt i menneskenaturen. Og op af dette hæver vi os ikke ved at lade os drive af lyksalighedsdriften. Kun hvis den ideale fordrings myndige: *du skal!* — ingen ræsonneren — *du skal!* runger ind i sjælens dybder, og råber den sædelige energi op af dens dvale — först da er der mulighed for oprejsning og frigörelse.

Og det er dette myndige »*du skal*«, som runger ind i klublokalernes puncheduftende luft, hvor man gik omkring og klappede hinanden på skulderen, og var så rare alle sammen, og i grunden mente det så inderlig godt med sig selv og med alle mennesker. Men der var ikke mange, som vågnede ved det »du skal«.

Videnskabeligt sejrede Kantianismen; praktisk levede den store almenhed videre paa Eudaimonismens tanker.

* * *

Kantianismen — som system — havde kun et kort liv i Danmark. Det var i 1793, at Hornemann begyndte sine forelæsninger. I 1799 anfører Balle, i »Biblen forsvarer sig selv [1]«, følgende udtalelse fra Fichtes »Philos. journal«: Kantianerne tror, »at hvad der kastes ud af filosofiens forstuedör, bringes ind igen gennem de praktiske postulaters bagdör.« På denne smughandel må der göres ende. —

Kant hørte til det 18. århundrede; han er dets storhed og dets afslutning. Han er den store analytiker, der opløser de mangfoldige forbindelser i deres grundelementer. Han bestemmer disse elementers væsen og virkemåde, og erklærer så, at den menneskelige tanke aldrig vil nå til at begribe »das ding an sich.« Tilværelsens inderste gåde er dækket af et slør, som ingen løfter.

Men slægten vil ikke standse der. Da Steffens et par år efter står på katedret i Borchs kollegium, taler han ikke om grænserne for den menneskelige erkændelse. Han siger ud til den lyttende ungdom med de spörgende öjne: »Hvad jeg forudsætter hos Dem, er den indvortes trang til at kænde tingenes egentlige væsen, til at løse tilværelsens gåder.« Og med den lyttende skare efter sig går han ind mod gådernes land.

De religiøse bevægelser.

I.

N. E. Balle.

Vi står atter på Frue plads, og lytter efter ekkoet, medens det dröner ind i *bispegården*, ind i Balles studereværelse. Var det underligt, om Balle blev skræmt op af denne lyd, om han i den hørte signalet til en hovedstorm på den gamle kirkebygning? Han havde nu i adskillige år, siden den liturgiske fejde, holdt sig uden for de större og mindre fægtninger, der indledede oplysningshærens fremrykning mod kirkemuren. Men skönt han tav, var han dog meget trykket af de kirkelige forhold. Han skriver således i et brev af 12. Septbr. 1793: »Den skrækkelige behandling jeg er underkastet, og den mageløse fordrejelse af ord, tanker og perioder, som man tillader sig imod mig, ... aldrig har jeg læst noget lignende uden i visse franske taler fra den nyeste tid! ... Jeg fortjæner ikke, hverken som professor eller som biskop eller som borger eller som menneske, at blive så skændig hudflettet. Og det er skam af den nation, hvoraf jeg er et lem, om den herved forledes til at foragte eller forfølge mig. Efterverdenen skal håndhæve min ret ... ti jeg har ikke

levet således, at jeg kan blive ubemærket og miskændt i tidernes historie.«

Når mismodet og trætheden listede sig ind på Balle, kunde tanken om at forlade den udsatte post på bispestolen dukke op i hans sind. En dag kom han op til en pastor Treschow, brødremenighedens agent her i København, og bad ham, om han ikke, ved sine mange bekændtskaber i Sachsen, kunde skaffe ham et embede der; han vilde nemlig opgive sin stilling i Danmark. Treschow gjorde indvendinger og Balle betænkte sig. Senere kom der virkelig en indbydelse til ham fra Sachsen, men da var mismodet fordampet, da havde han kastet sit »pligtanker« ud[1].

Var Balle nu den mand, der kunde stå til rors på den danske statskirkes skib, under de storme som var ved at trække op? To egenskaber krævedes til den post: *fasthed* og *frisind.* Og havde Balle så dem?

For det förste *fastheden.* I indledningen til »Pligtankeret« sammenligner Balle sig med et skib, der er ude i hårdt vejr; det vil ikke søge havn, men lader ankeret falde, for at se, om det kan ride stormen af. Billedet er ikke ilde valgt. Der er intet hos Balle, som minder om en stolt orlogsmand, der for fulde sejl skærer sig gennem storm og sø. Han ligner et gammelt, støt koffardiskib, der med ankeret bider sig fast på et bestemt sted, og så urokkelig holder sin plads — som vore blokskibe holdt deres i 1801.

Da der i 80'erne blev rettet angreb på Luthers katekismus, gav, fortæller Balle et sted[2], en vigtig mand i en betydelig post mig at forstå, at den vel snart blev afskaffet. »Så får jeg da at huske på, hvad jeg hedder,« var mit svar. »Nu!« sagde han, »har De ikke fået tugtelser nok endnu?« «Sandt for Herren,« svarede jeg, »er jeg hverken af sukker eller salt, og smælter ikke så let. Man skære næse og øren af mig, om

man vil — alligevel taler jeg og tier ikke, hvor pligt befaler mig at lukke munden op.«

Med »fastheden« havde der jo nok oprindelig været forbundet lidt selvbevidst myndighed og »en vis forfængelig glæde over det anselige embede« (III, 1, s. 57 anm.); men disse slakker svandt dog mere og mere ind i tidens løb. Balle var i bunden en jævn natur. Hans modstandere søgte tit at pryde hans skikkelse med sådant dingeldangel som »stormand«, »aristokratiskhed« o. lgn., men de passede ikke der — de vilde have passet langt bedre på den kgl. confessionarius. »Ved deliberationer,« siger Balle engang i en »Erklæring til kancelliet« (24. Maj 1792), »kan aldrig fornuft eller samvittighed tilstede, at meninger vejes efter de mænds rang og udvortes værdighed, som give deres stemme. — Mon et tomt og intetbetydende navn kan tildrage sig tillid og agtelse hos fornuftige medborgere? — Dersom dette skal være republikansk princip, bekænder jeg rent ud, at jeg altid har været og er og skal med Guds hjælp bestandig forblive en fuldkommen republikaner i slig henseende[1].«

Og nu den anden egenskab, *frisindet*. »Fastheden« var ikke tilstrækkelig; en fast personlighed, der havde anset det for nødvendigt at påkalde statens hjælp mod fritænkningen, vilde have voldet stor skade. Og der kunde nu og da være fristelse til at hente hjælpetropper fra den røde kancellibygning. Fritænkningens angreb var på ingen måde altid præget af videnskabelig beherskethed. De antog jævnlig karakteren af plumpe forhånelser mod og rå parodieren af den kristne tros lærdomme. Der kom ikke sjældent udtalelser, der selv i vore dage vilde være blevne anholdte som »blasfemiske« (jfr. f. eks. s. 58)* — for ikke at tale om

---

* Riegels' breve indeholder en smuk samling af slige udtalelser; se f. eks. et brev fra ham til Suhm (26. Decbr. 1797)[2].

rent personlige forhånelser af navngivne mænd, særlig da af Balle*.

Og der var en anden omstændighed som kunde friste. Under Frederik den Stores, i religiøs henseende så liberale regering, havde Preussen stået for fremskridtsmændene som det forjættede land, i alt fald i visse henseender. Men under hans efterfølger skete der et fuldstændigt omslag. D. 3. Juli 1788 blev *J. C. Wöllner* kultusminister, og en uge efter kom det »religionsedikt«, der åbnede kampen mod rationalismen. Det bestemte, at den præst eller skolelærer, som forkyndte rationalistiske lærdomme, öjeblikkelig skulde afsættes; han kunde også efter forgodtbefindende idömmes endnu strængere straffe. D. 30. April 1794 kom der en kgl. kabinetsordre til det teologiske fakultet i Halle, som Malthe Møller oversatte i sit »Repertorium«, under titlen: »Et mærkværdigt, hidtil utrykt aktstykke«: Det er hans majestæts vilje, »at fra nu af alle de modevilkårligheder, som hidtil fandt sted i dogmatiske, eksegetiske og homiletiske forelæsninger, alle så kaldte populære dogmatiker, alle skriftforklaringer som bero på blotte hypoteser, og alle de efter den herskende

---

* Her er et eksempel blandt mange. I »Ønskerne eller de fire aldre« af T. Chr. Bruun skildres det, hvorledes bispen

ud til Tudse-herred drager
en månedstid på visitats,
hvor hver præstinde i sin store höjtidsstads
hans eminents omkap modtager
med suppe, steg, kartofler osv.

Så gifter bispen sig med en dame, der »af himlen fik 12,000 i arv«. Da »Sanct Peders skib bli'r tit af alder lækt«, skriver han »De troendes barkasse« (hentydning til Balles »Pligtankeret«). Men trods sin iver

må han piller af egne bådsmænd döje,
ja bliver selv i trykken flovser sagt,
som om han gav ej nok på kursen agt.

tone indrettede anvisninger til at prædike *for bestandig skulle ophøre.*«

Noget sådant kunde jo nok friste til at søge et rygstød i kancellibygningen. Men her stod Balle fast: at påkalde statens hjælp var en falliterklæring fra kirkens side. I »Pligtankeret« (II, 3. hft.) spörger han et sted: Kunde det ikke tænkes, at den tid kom, da kristendommen ikke længere var den herskende religion? Og skulde man så ikke heller befæste den ved magtsprog. »Jeg mener: nej! Hvor sligt er blevet iværksat, har kristendommen virkelig mindre agt, og står i grunden på svagere fødder, end hvor muligste frihed er tilladt. — *Ingen regering har nu om stunder magt til at standse den rasende ström.*«

Dette standpunkt: ingen indgriben af staten i den religiøse kamp, vedbliver Balle at hævde den ene gang efter den anden. Men når det er fastslået, så kræver han også ret til at udtale sig uforbeholdent og med kraft om angrebene på kristendommen. »På den anden side,« siger han et sted[1], »gör jeg heller ikke, hvad *moden* kræver, efter nuværende kirkepolitik i Evropa, som går ud på at *temporisere*, eller at indskrænke sig til det tomme *mum mum* inden fire vægge. Tvært imod taler jeg og skriver med fri mund og pen, af hjærtets fylde, for tro og håb.« At Balle under denne frittalenhed aldrig kom til at forløbe sig, var jo ikke at vænte. Han har ikke blot grovheder på sin samvittighed, men også adskillige vendinger, der synes at underskyde uædle bevæggrunde hos modstanderne. Det er hans undskyldning, at han var »et menneske« og var varm for sin sag.

Hvilken opfattelse af det principielle forhold mellem stat og kirke lå der nu til grund for denne optræden af Balle? Vi kan finde et svar på dette spörgsmål i »Pligtankeret« (II, 3. hft.). Det hedder her: »Det danske folk har ikke overgivet sig til den evangelisk-kristelige religion i overensstemmelse med Luthers

katekismus og den augsburgske konfession efter kongebud . . . Kongen, Christian III, holdt samtale derom med sine borgere en hel dag igennem på Gammel Torv, og henstillede alt til eget valg. Man valgte med én mund evangelium. *Skal forandring finde sted, må folket beslutte den selv. Religionen er nationens ejendom og et værn om nationens menneskeret** . . . Lad stiftets borgere og bønder sige mig: Du bisp! Ikke længer ville vi have den evangeliske kristendom, men nu forlange vi den ny filosofi. – Som I ville, börnlille, svarer jeg, betænker eder lidet. Kunne vi ikke snakke os til rette? Er det forgæves — ja, så i Guds navn farvel! Ti jeg har aldeles ingen ret til at beherske samvittigheder.«

Man kan ikke nægte, at dette er et frisindet standpunkt. Balle indrömmer jo i virkeligheden, at folket** har *selvstyre* i religiøse sager. Det kan erklære sig for en anden trosbekændelse, og kræve lærere, der er i overensstemmelse med dem. Men, det hævder han på den anden side bestemt, så længe loven står, skal den lydes; så længe vi har en evangelisk-luthersk statskirke, skal dens præster være i overensstemmelse med dens symbolske bøger, som de har aflagt ed på.

* * *

Balle havde, som sagt, en tid holdt sig stille. Men nu var öjeblikket kommet, da han måtte ud af det stille studerekammer, ud på åben mark og tage kampèn op, snart på ét punkt, snart på et andet. Hvordan så den hær ud, han kunde føre i marken?

---

* Udhævet af nærværende forf.

** Balle bemærker, at *folket* ikke består af unge mennesker uden borgerlig stilling, tjænestefolk, embedsmænd o. lgn., »men egentlig og nærmest af bosiddende *borgere* og *bønder*, på hvilke staten hviler, fordi de bære dens byrder og nyde intet af staten til vederlag uden tryghed og beskyttelse.«

Så han til *venstre*, over til *universitetet* og den teologiske videnskab, var der ikke megen trøst at hente. Professorerne var enten rationalister eller stilfærdige videnskabsmænd, der ikke forstod, hvad kampen gjaldt. Og det var dem, som skulde danne det næste slægtled af præster. Her måtte der göres noget, og så stiftede han det »*homiletisk-kateketiske sælskab*« [1].

De teologiske studerende skulde uddannes både som prædikanter og kateketer. Hver Onsdag prædikede en kandidat i en af Københavns hovedkirker, og derefter var der »*colloqvium literarium*« i bispegården. Söndag prædikede en anden til aftensang i Waisenhuskirken; bægge gange blev der desuden katekiseret. Medlemmerne skrev recensioner over de holdte prædikener. Endelig samledes deltagerne — i begyndelsen af 90'erne var de en snes stykker — Lördag aften hos biskoppen. Man begyndte gærne med betragtninger over Frankrigs tilstand efter de sidste avisefterretninger. Når da alle var samlede, satte man sig om et rundt bord, bispen øverst med prædikener og recensioner foran sig. De bleve oplæste og drøftede, og resultatet efter Balles diktat indført i en protokol. — Balle fortsatte denne virksomhed indtil 1798, da Horrebov, der jo havde dannet et lignende sælskab (s. 105), gav sig til at skumle over, at bispen udøvede en åndelig tvang over de vordende præsters religiøse udvikling. Det vilde Balle ikke have ord for, og så fratrådte han bestyrelsen af sælskabet [2]. —

Så Balle til *höjre*, havde han for sig *Frue kirke*. Ja, den danske kirkes præster, hvad hjælp kunde han vænte sig fra dem? Også her så det noget mistrøstigt ud. Der var adskilligt i præstestanden, som fik Balle til at ryste betænkelig på hovedet. Subordinationen i hæren lod en del tilbage at ønske, syntes han. I anledning af, at en ung provst har været grov mod »stiftets øvrighed«, udgyder han sit hjærte om tidernes tilstand i et brev til provst Faber i Egislevmagle [3]:

»Subordination er i nærværende tid ikke at tænke på. Jeg føler daglig, at jeg som Pavlus bliver en skovisk for alle, især de stolte, og deres antal er stort. Aviserne indblæse heltemod; når Frankerne triumfere, bruser hovmodsånden fra alle kanter. De ere mig som et vejrglas, og det slår sjældent fejl.«

Værre end dette var dog det, at rationalismen allerede havde bredt sig stærkt blandt præsterne. De var ikke alle til at stole på i den kommende kamp. Lad os tage et rundskue over Københavns præster på den tid[1].

Bast ved Frue kirke, digter og literat, havde et smukt, ret imponerende ydre, men han var forfængelig og affekteret i sin optræden, og ikke anset som taler. *J. W. Bentzon*, der var kapellan ved samme kirke, hørte jo til »ortodoksernes« höjre flöj; han spillede en vis rolle som medredaktør af »Kritik og antikritik«, en virksomhed der gjorde ham grundig forhadt af fremskridtsmændene (jfr. s. 99). Han havde intet ry som prædikant*. *Hansen* ved Helliggejst, Christian den Syvendes diebroder, en stiv, gravitetisk, despotisk person, udgav, betegnende nok, et skrift »Om en religionslærers gravitet«; den kan, efter hans mening, ikke forenes med at gå i teatret, heller ikke med at danse på offentlige baller — men nok i familiekredse — m. m. Hans prædikener var rigt smykkede med veltalenhedens

* Da Bentzon d. 12. Novbr. 1797 holdt sin afskedsprædiken i Frue kirke, udtalte han sig således: »Det er ikke af flyttelyst, at jeg nu drager bort, nej, der er andre, vigtige grunde dertil, og Forsynet har selv givet mig umiskændelige vink derom. Der er meget som knytter mig til dette sogn: her er jeg født; »her på Frue kirkegård ligge lævningerne af 2 elskværdige hustruer . . . Men det lidet visse, jeg i min stilling har haft at holde mig; de frivillige gavers anselige aftagelse, ikke blot efter, men længe för branden . . . faderomsorg for 9 uforsörgede börn har overtalt mig til at tage det vissere for det uvisse.«

blomster. *Holst* ved Trinitatis havde intet navn; det havde derimod Tyskeren *Marezoll* ved Petri, »den protestantiske M.«, som Rahbek døbte ham. Han var stærkt søgt, især af de studerende og de höjere klasser. Standpunktet var ren rationalisme. Den milde, elskværdige *Liebenberg* ved tugt- rasp- og forbedringshuset på Christianshavn, en mand med literære interesser, indtog derimod et mere moderat standpunkt. *Hjort,* fra 1796 ved Holmens kirke, hvem Baggesen hædrede med digtet »Den brave digter« (s. 93), skrev nogle salmer, som endnu står i vor salmebog, men betegner for resten intet ejendommeligt. *Rørbye* ved Nikolai kirke, der tidligere har været omtalt (s. 99), var en skandale for den danske præstestand, og det samme var tilfældet med *Kruse* ved St. Hans hospital; han brugtes til at vie sådanne folk, som andre præster ikke vilde vie, gik mere og mere op i at spise og drikke, og endte som sindsygt lem på St. Hans.

Dette rundskue over en del af Københavns præster er ikke meget opmuntrende. Og det bliver ikke stort bedre, hvis vi går ud på landet. Ganske vist, der har jo nok været de stille kroge, hvor lave, lune præstegårde hyggede om en gammeldags kristendom, som endnu ikke var bleven opspædt; men det var gærne stilfærdige mennesker, som færdedes derinde. De stod ikke frem og prøvede på at sætte ryggen mod den fremstormende »oplysning«. Der var jo også nok folk, som tog ordet, men det var alt for tit ikke for gammeldags kristendom, men for gammel, forgemt ortodoksi fra 17. århundrede. En personlighed, der ragede op, som straks fangede et søgende öje, det var der ikke blandt danske præster landet over uden for hovedstaden*.

---

* Går vi til Bergen, træffer vi rigtignok på J. N. Bruun, og i hans røst var der både kraft og virkelig myndighed. Men Norge lå den gang så langt af led.

Lad os, for at få et förste hånds vidnesbyrd om tidens præster, aflægge besøg i nogle kirker, og høre hvad de mænd har at sige, der ved begyndelsen af indeværende tidsrum står på Danmarks prædikestole. Vi begynder med ortodoksernes höjre flöj, og går gennem centrum over til venstre flöj.

Pastor *A. Volchersen* i Helsingør benyttede (1793) teksten på 25. S. efter Trin. (»om ødelæggelsens vederstyggelighed«) til en dommedagstale mod tidernes ugudelighed: Se jer om i den kristne verden, da ville I finde »millioner kristne, som vise de ere forblindede, forvildede, ryggesløse, rasende, hine vilde barbarer, ja djævlene lige, som alle tale og vidne tydelig og lydelig for hele verden om vantroens ånds gruelige magt over det fordærvede menneskelige hjærte.... Mennesker, kristne mennesker, uden følelse af Gud, sig selv, religion, samvittighed, menneskelighedens ære, nedtræde guddommelige anordninger, sønderrive Guds lov, skænde sabbatens ære, begegne Jesu navn og religion med foragt, myrde religionens tjænere, omstyrte troner...., vanære Guds hus, nedbryde Guds altere, og som vilde hedninger opbygge altere til ære for Baal, og ofre til djævelene i rebellion, i oprör, i mord osv.«.

Nytårsdag prædiker *Lars Smith*, denne »forvovne bursch*« i Holmens kirke: »Disse mennesker [frihedsmændene] prale af, de ville oplyse verden, være menneskeslægtens ledere og vejledere, og se, de ere menneskeslægtens bitterste fjender, lögnens tjænere og djævelens sendebud. Disse mennesker ville med magt göre lykke, udmærke sig blandt mængden, svinge sig höjt over den lod de have og ellers kunne vænte sig i livet; nu smigre og hykle de for mængden af deres kortsynede brødre, at disse skulle blive saa meget villigere til at lade sig lede og regere af dem; og nu ere ordene: *frihed* og *lighed* det løsen, hvormed de i

---

* Om ham se III, 1, s. 59—60.

vore dage arbejde på at udsprede usamdrægtigheds- og oprörsånd fra det ene land til det andet*«.

Vi er i tysk-reformert kirke en af de förste Söndage i 1793. Pastor *Maurenbrecher* taler, ud fra Rom. 13, 1—8, om følgende æmne: »Have vi årsag til at elske vort fædreland« [Danmark]? — Lad os med taknemmelige hjærter tale höjt om de mange årsager vi have dertil. For det förste: vort passelig tempererede *klima*, vor frugtbare jord og skönne skove osv. Dernæst: den uhindrede nydelse af en fornuftig lyksaliggörende *frihed*, og for det tredje: en lige så lyksaliggörende *lighed*, og for det fjerde: en lang uforstyrret *fred*. Men lad os ikke glemme det vigtigste: vort fædrelands *religion*, »du himlens datter, de lykkeliges førerinde, de lidendes trøsterinde, de døendes håb«. Også dig har vore tiders »efterfilosofer« villet bandlyse fra jorden med deres falske filosofi, deres skinvisdom, der kun er glimrende uvidenhed. Men I, »Guds og dydens venner«, værer ikke for frygtsomme! Gud styrer alt; selv det onde er i hans magt. — Og hvem skylde vi, næst Gud, alle disse vort fædrelands fortrin? Vor gode landsfader og vor höjtelskede kronprins osv.**.

Da *Claus Pavels* d. 1. Septbr. 1793 stod på prædikestolen i en norsk landsbykirke, begyndte han således: I almindelighed anser jeg det for min pligt at holde mig til dagens tekst, men jeg vil göre en undtagelse i dag. Måske nogle af eder véd, at der på Torsdag vil indtræffe en stor formørkelse af solen. »Man har fra forfordums tid af troet, at slige formørkelser bebudede nogen nær forestående ulykke eller endogså verdens undergang; og ikke uden grund må jeg befrygte, at mange af eder... letteligen kunde falde på disse eller andre

* »Politisk-fysisk magasin« (Febr. 1793) aftrykker en prøve af denne prædiken, men vil ingen forklaring skrive til en tekst, der er så godt skikket til at vække »ækelhed og kvalme«.

** Prædikenen er udgivet sammen med en anden under titel »Das glückliche Dänemark« (1793).

deslige tanker,« især på denne tid, da krige og uroligheder herske næsten over hele jorden. — Prædikanten går derpå over til at give den naturvidenskabelige forklaring af solformørkelser.

Således blev der talt fra prædikestolene. Indtrykket er lige nedslående, hvad enten prædikanten tordner mod vantro og oprörsånd, eller priser Danmarks klima eller forklarer solformørkelser. Blot endnu et par træk til belysning af dem på venstre flöj, de »oplyste« præster.

En pastor *Wedel* skriver i et brev til Rasmus Nyerup således[1]: »At være præst for at forevrævle min menighed noget tört dogmatisk sludder har aldrig været min sag. Jeg anser dette for at være en fornuftig mand alt for uværdigt. At ville føre sjæle til himmelen, förend de ere blevne gode og lykkelige på jorden, er at begynde sagen bag fra — spænde hesten bag vognen — er det samme som at ville opnå virkningerne uden at anvende årsagen. Nej! gör din menighed först til gode og lykkelige mennesker på jorden, så vil himlen åbne sig selv for dem, så behøve de ikke blod eller sår o. d., som dumhed og sværmeri og ugudelighed have foreskrevet til syndsforladelse og salighed — har altid været min maksime, den jeg uden undtagelse har søgt at virkeliggöre... Mine prædikener ere sjælden dogmatiske — men som oftest af moralsk indhold. Menneskekærlighed er i disse — jeg er ofte selv vred på mig herfor — min kæphest. Efter prædikenen anvender jeg en halv time hver Söndag — uden i stræng kulde og i høsten — til at katekisere. Herved gör jeg min menighed ikke blot opmærksom på troens lærdomme, men gennemgår også deres pligter og rettigheder som mennesker og borgere, og giver dem en og anden gavnlig forholdsregel for det daglige liv. For at opmuntre ungdommen til at indfinde sig herved jævnligen, har jeg udsat nogle præmier af gavnlige bøger, som jeg uddeler hver Nyårsdag. Dette har udrettet så meget, at jeg sjælden har under 100 fremtrædende ved

mine katekisationer. Efter kirketjænesten indfinde nogle sig enten i skolen — om sommeren — eller i præstegården — om vinteren — for af mig, uden betaling — jeg har endog udsat en liden præmie for disse af én rdl., hvorfor der købes bøger — at undervises i skrivning.« Jeg lærer dem også at behandle skindøde.

Ønsker man en type på den rationalistiske præst, der ikke nöjedes med at »forevrævle sin menighed noget dogmatisk sludder« Söndag formiddag, men søgte at være noget for alle i så vidt muligt alle henseender, bör man stifte bekændtskab med *Peder Ditlev Faber*, der i 1793 blev res. kapellan til Vig i Odsherred og i slutningen af 1795 præst i Jungshoved (ved Præstø). Som præst var han tarvelig, i alt fald fandt Pavels, at en ekstemporeret prædiken, han engang hørte af ham, var det rene vås. Men til gengæld var han desto virksommere i andre retninger; han arbejdede for oprettelsen af læseselskaber for almuen, lærte som landeværnsofficer bønderne at marchere og eksercere, anmældte sig i aviserne som kommissionær ved herregårdes køb og salg, påtog sig inspektion over jordegodser, hvis ejere var fraværende, var instruktør ved kammerherre Wedel-Jarlsberg teater i Næstved, skrev balviser med omkvæd: »O dans! du gör hjærtet så let og tilfreds!« oversatte dårlige skuespil og noveller af Kotzebue o. a., skrev nordiske fortællinger i Suhms maner, offentliggjorde afhandlinger om midler »til at kurere en del sygdomme på kvæg«, om brændevinsbrændingens indskrænkning, om overtro blandt bønder, om en ny opfindelse i skibsbygsningskonsten, m. m. Efter at have vakt almindelig forargelse ved sit liv, tog eller fik han sin afsked 1810, og blev så landmand, hvorved han åbenbart kom mere på sin rette hylde. Han fik af landhusholdningssælskabet flere sølv- og guldmedailler. —

Balle kunde ikke göre regning på mange hjælpetropper. Alle de »oplyste« præster hørte naturligvis til hans modstandere, men heller ikke de »ortodokse«

kunde han uden videre regne med. Den höjre flöj af dem, de som særlig havde »Kritik og antikritik« til organ, mænd som R. Fleischer i Kallundborg, de mente, at Balle tog for valent på fritænkerne; de vilde ægge ham op til at søge hjælp i kancellibygningen. Og når han ikke adlød deres kalden, kunde de blive nærgående nok.

Så blev Balle »biblens ensomme kæmpe«.

II.

Chr. Bastholm.

Der var jo ganske vist *Bastholm*; men fra hans side var der ingen hjælp at vænte. Han og Balle havde rigtignok været medarbejdere på »Lærebogen«, men det samarbejde tænkte vist Balle ikke på med særlig tilfredshed (jfr. III, 1, s. 340). Bastholm havde jo allerede i den liturgiske fejde taget stillingen som religiøs fremskridtsmand, og den liberale lejr betragtede ham som en afgjort forbundsfælle. En tyske literat[1], der opholdt sig i København i 1794, meddeler f. eks. følgende skildring: Han overværer i Maj en konfirmation af Bastholm i slotskirken, og den tiltaler ham overordentlig. Bastholm begyndte med: »Hvad kalde vi vor nuværende bolig?« — »Jorden«. Derfra gik han over til at omtale andre kloder og endelig hele verdensaltet. Syndefaldet blev forklaret som en allegori. Ved at omtale englene fik B. lejlighed til at befri börnene for den skadelige overtro på hekse og spøgelser osv. »Ja, en sådan gejstlig fortjæner med rette navnet sjælesörger«. — Om Sjællands biskop hedder det derimod: »Han er Zions og det himmelske Jerusalems årvågneste vægter, en værdig efterfølger af salig höjærværdige Melchior Goeze i Hamborg.«

Og Bastholms anseelse i udlandet styrkede hans

anseelse her hjæmme. Tyge Rothe skriver i et brev (1791)[1]: »Prof. Münter skal have fået en bog, hvori at Bastholms »Talekonst« er anbefalet til brug i alle de østrigske arvelandes seminarier for præster. En protestantisk læreres! en dansk mands! det skaffer fædrelandet ære«.

I de år efter den liturgiske fejde, da Balle havde holdt sig i baggrunden, var der fra Bastholm kommet adskillige skrifter. Intet af dem havde vakt en sådan gæring som det liturgiske forslag, men de havde styrket hans stilling som en frisindet og oplyst gejstlig*. Hans literære virksomhed i dette tidsrum** åbnes med »En opfordring til Københavns indvånere om en offentlig indretning, der sætter os i sikkerhed for ikke at *begrave nogen levende*« (1793). Bastholms fingre er virkelig lidt »polygrafiske«. I forordet siger han: »Jeg træder her frem for publikum med et forslag, hvilket jeg regner til gudstjænesten; ti enhver for mennesket velgörende indretning er i mine öjne en gudstjæneste, og jeg kænder, næst opdragelse-væsenet og hospitalvæsenet, ingen mere velgörende indretning, end den som betrygger os for ikke at blive begravede levende. Om dette forslag også skal opvække samme tummel som mit liturgiske forslag, det véd jeg ikke, det bekymrer mig ikke heller.« — »Bliver mit forslag bifaldet... da kan ingens glæde lignes med min, og på mit sidste leje vil jeg endnu takke det væsen, som indgav mig den tanke at skrive hvad jeg skrev, til mange

* Der var dog dem som fandt, at den om mange ting skrivende confessionarius var noget overfladisk. Således skriver (Maj 1792)[2] Fr. Plum, den senere biskop i Fyn, til Nyerup, at han kunde ønske at anmælde B.s »Udv. stykker af d. gl. testamente«, for at han kan få ros, hvis arbejdet er godt, »eller og betimelig blive klappet på sine polygrafiske fingre, fordi han nu om stunder vover sig ind i alle literaturens fag, uden at forstå andet end at skrive prækener og opbyggelsesbøger.«

** Nogle af hans skrifter vil först blive omtalte i det følgende.

menneskers roliggörelse«. — Det middel han foreslår, er oprettelsen af et lighus, i hvilket alle, der anses for lig, skal henligge under opsyn, indtil man er fuldkommen sikker på deres død. Midlerne til et sådant lighus vilde han skaffe til veje ved subskription.

Bogen vakte ingen »tummel«. En læge fandt planen for kostbar, en anden (Tode) anbefalede den, medens en anmælder i »Iris« søgte at vise, at det ikke var så slemt, som man troede, at blive begravet levende. — Hvor er det ikke betegnende for den alsidige Bastholm, at han også kan få denne sag ind under »gudstjænesten«. En spydig kritiker kunde fristes til at spörge, om der bag denne interesse for »skindødes begravelse« lå en frygt for at blive åndelig »skindød«.

I 1793 udgiver Bastholm: »Den *hensigt*, som den kristelige religions stifter havde med sine bestræbelser for verden«: Kristus er bleven meget miskændt; man forkaster ham ikke alene som forsoner, man vil endog vanære ham som lærer. Hidtil er der på Dansk intet skrevet om Jesu store reformations-plan; man har nok skrevet om ham som forsoner, men ikke som lærer. Dette skal være opgaven for den foreliggende afhandling.

Det er klart af Jesu handlinger, at han havde til hensigt at fremkalde en *moralsk* reformation. Han måtte först bortrydde den hindring, som lå i Farisæernes *udvortes* gudsdyrkelse. Derfor gjorde han front mod dem. Efter at grunden var ryddet, begyndte han at opføre sin nye bygning. Den var et tempel for tilbedelsen af Gud i ånd og sandhed. Selv forordnede han kun to »sanselige, gudelige handlinger: dåben og den hellige nadvere«; han indså, at mennesket, som et sanseligt væsen ikke helt kunde undvære en sanselig gudstjæneste; men det enkelte i denne overlod han til sine tilhængeres frie valg, i overensstemmelse med tid og sted.

Jesu reformator-plan er udtrykt i de ord: »Går

hen, görer alle folk til mine tilhængere, og døber dem på Faderens og Sönnens og den Hellig Ånds navn.« Ved det sidste udtryk, den Hellig Ånd vil jeg ikke opholde mig. De bedste fortolkere ere her af ulige mening. Men de tvende förste udtryk ere tydelige nok: de skulle ved dåben forpligte alle dem, som ville antage deres lærdomme, til at antage én Gud og Jesus som Messias; ved denne lærdom vilde han lede dem til dyd, og ved dyd til lyksalighed.

Med læren om en retfærdig og kærlig Gud følger læren om udødeligheden. Uden den vilde livet, med dets mange onder, være en meningsløshed. »Jesu moral er en opdragelseslære for en lyksalig udødelighed.« Tilløb til en sådan moral findes ganske vist blandt hedningerne, men aldrig »så ganske ren og ublandet, som vor Kristus har lært den.«

Det var Jesu store plan gennem en universal-religion at samle alle folk til ét religionsfolk. Men dertil var hans død nødvendig. Jeg nægter ikke, at »menneskets forløsning var hovedhensigten af denne død.« Men Jesu død og opstandelse har også den betydning, at han dermed stadfæstede sin læres sandhed. —

Dette skrift giver jo Bastholms standpunkt klart nok. Det konservative tidsskrift »Kritik og antikritik« (1793, nr. 25), der for resten er meget anerkændende i sin kritik, synes da også, at Bastholm går alt for let hen over Kristi gærning som »forsoner«.

Når Jesu væsentlige gærning er den at have fremsat »en moral, en opdragelseslære for en lykkelig udødelighed,« så var det jo af vigtighed at få denne moral fremstillet i sammenhæng. Det er dette Bastholm gör i sit næste skrift: »Visdoms- og lyksalighedslære« (1794). Det skal være en *kristelig sædelære*, men det er tillige en redegörelse for den naturlige moral; ti han er kommet til den gennem slutninger ud fra menneskets moralske natur. Fremstillingen er ikke strængt systematisk; ti, siger forf., det systematiske har noget tört

ved sig, går ikke til hjærtet. Og han ønsker at virke opbyggende. — Vi behøver for øvrigt ikke at dvæle ved dette skrift; Boye havde allerede med 1. del af »Statens ven« søgt at give en systematisk fremstilling af den naturlige moral, og hans skrift er det typiske udtryk for tidens tanker.

At Bastholm allerede i 70'erne var inde på rationalismens brede landevej, er jo sikkert nok. Men i hvilken retning var bevægelsen gået siden, og i hvilken retning går den nu i 90'erne? Med hensyn til dette punkt er følgende skrift ganske oplysende: »Alle *Jesu Kristi taler* oversatte efter grundsproget, og oplyste med forerindringer osv.« (1797). En anmældelse i »Lærde efterr.« (nr. 20, 1798) begynder: »Dette fortræffelige skrift er et nyt bevis på, hvor muligt det er for en teolog i vore dage at gå frem med tidernes oplysning, at aflægge mange religiøse fordomme, uden dog derfor at erklære al positiv religion for tomt hjærnespind.« Sammenligner man, vedbliver anmælderen, anmærkningerne her med dem i oversættelsen af det nye testamente fra 1780, finder vi, at forf. »i disse 17 år har lært at betragte adskillige steder fra et aldeles forandret synspunkt, eller at han i det mindste udlader sig nu med langt större frimodighed; men hans ærbødighed for Jesus som menneskeslægtens störste lærer ... er endnu lige fast og usvækket. Og just sådanne apologeter er det kristendommen nu om stunder behøver.« Disse mennesker, der forsvarer spådomme, mirakler, treenighedslæren og alle mulige ufrugtbare dogmer, de kan være meget brave folk, men de gör ikke nogen nytte.

Anmælderen belyser den oven for omtalte forskel mellem tekstforklaringerne i 1780 og 1797 ved et par eksempler. I 1780 hedder det i forklaringen til Joh. 6, 54: »Hvo som æder mit kød osv.«: »At æde Kristi kød og drikke hans blod bemærker, at nyde alle de fordele, som flyde af Kristi legems opofring og hans

blods udgydelse.« Rec. finder, at dette er »ganske og aldeles systemets lære om forsoningen.« Men i 1797 er der gjort et glædeligt fremskridt: Kristus mener med de anførte ord ikke mere end det, at vi »ved at betragte hans død og hensigten af samme, skulde få en ny opmuntring og en kraftig bevæggrund til at betræde og vandre frem på den lyksalighedens bane, som han ved sine lærdomme anviste os.«

I 1780 er Bastholm endnu ikke kommet af med djævelen; men 17 år senere erklærer han rent ud hele læren om djævelen for en jødisk fabel, som var bragt med hjæm fra den babyloniske udlændighed. Når Jesus alligevel nævner djævelen, er det »en klog lempen efter de jødiske begreber.« — Blandt andre fremskridt nævner anmælderen, at »røsten fra skyerne« (Joh. 12, 28) her forklares som »en naturlig, almindelig torden«. I Bastholms omskrivning af den sidste messianske tale lyder Jesu befaling til hans disciple således: »Indlemmer dem ved dåben i mit religiøse sælskab, og forpligter dem til at antage den ene Gud, at erkænde mig som Messias, hans sendebud, og *at modtage mine höjere lærdomme.*« »*Fader vor*«, siger Bastholm, passede kun »for kristendommens förste tilhængere, fornemmelig lærerne;« men som »en almindelig bön for alle mennesker er den manglende og ufuldstændig.« Rec. er ganske enig med den lærde forfatter. —

Efter dette er det klart, at Balle ikke kan regne på hjælp fra Bastholms side. Og den kgl. confessionarius er værre end en åbenlys modstander. Han stiller sig selv ind blandt forsvarerne på kirkemuren, men han falder sine forbundsfæller i ryggen.

IV.

N. E. Balle: Bibellæsninger. — Bastholm: »Tanker om vor tids fremgangsmåde osv.«

Det er nytårsdag 1793 i Frue kirke. Balle står på prædikestolen[1]: Intet kan som kristendommen göre os *frie* og *lige.* Og vi have frihed og lighed her i Danmark. »Endog der, hvor frihedsbanneret er oprejst på skrækkelige ruiner, priser man höjt vort folks lyksalighed.« At kristendommens hæder og agtelse i den kommende tid skulde tage af, er jeg ikke bange for, ikke heller for, »at fremmed forførelse skal besnære det skönsomme og veltænkende danske folk.« Som stiftets almindelige lærer har jeg følt trang til offenflig at udtale min glæde — der sikkert også deles af alle mine medborgere — over »vor egen lyksalighed i forhold til fremmede landes beklageligste forvirring og uro.« — Dette lyder jo fortrøstningsfuldt, og Balle fik i den følgende tid brug for al sin fortrøstningsfuldhed. Den var ikke altid lige ved hånden. —

Balle tænkte först på at få hovedstadens befolkning i tale. Som biskop prædikede han kun af og til, og prædikenen var heller ikke altid det våben, han bedst kunde bruge. Modstandernes angreb var jo særlig rettede mod de bibelske beretningers troværdighed; han ønskede derfor en lejlighed til at gennemgå dem i sammenhæng, og besluttede sig så til at holde ugentlige *bibellæsninger.* Man gav ham lov til at benytte »Waisenhus-kirken«, og her begyndte han så virksomheden i efteråret 1793. Naturligvis var der folk som skumlede derover; man spurgte, med hentydning til stedets tidligere historie*, om man skulde have de pie-

---

* Joh. Ewalds fader vakte som præst ved denne kirke en stærk gæring og en hel del forargelse ved sine pietistiske prædikener.

tistiske forsamlinger om igen osv. Hvad værre var: brutale dagdrivere fandt, at disse bibellæsninger var en passende lejlighed til at göre spektakler. Så bad Balle om politiets hjælp; den blev afslået; men Waisenhusets inspektør lod et par karle patrouillere i kirken for at opretholde ordenen. Dette var Balle tilstrækkelig borgen, så han lod sig ikke anfægte af, at en bekændt mand en gang lod ham forstå, der foregik løsagtighed, medens han talte.

Så gik al ting sin rolige gang, hvad selve bibellæsningerne angik. Ti for øvrigt sörgede man for at holde Balle i ånde. Således udkom der i de förste dage af Marts 1796 en lille pjece: »Opfordring til hr. biskop Balle« af en anonym forfatter (boghandler Sören Hempel i Odense). Her blev der fremsat en række dogmatiske spörgsmål, som Balle blev anmodet om at besvare: 1) Hvorledes Guds vrede på menneskene formedelst synden kunde forliges med hans alvidenhed? Han måtte jo have forudset og billiget synden; 2) Om man kunde tænke sig Gud anderledes end som et *blodtörstigt* væsen? m. m. Disse ere mine spörgsmål, udbryder forf.; »jeg fordrer dem besvaret på en fornuften fuldkommen tilfredsstillende måde, og det ikke enkelte, men alle tillige!« Trods denne nærgående hovmestertone var Balle villig til at svare*. Hans egentlige forsvarspunkt er dette: »Alle mine beviser grunde sig paa bibelen, som er en *virkelighed.*« Og hvad der er virkeligt, beviser sig selv. —

Efter ildebranden i Juni 1795 forlagde Balle sine bibellæsninger til Garnisons-kirke; der var der ingen skjulte kroge, mente han. Men heller ikke her fandt han ro. Da han Onsdag formiddag d. 16. Marts 1796 kom hjæm fra Frue kirke, fandt han paa sit bord et brev med to våben i det sorte segl. Han læste det;

* Foreløbig i en lille pjece, senere udførligere i »Pligtankeret« 5. hft.

det var fra en fornem dame: »Under Deres bibellæsninger udøves »et liderligt og skamfuldt liv,« »alle byens skøger indfinder sig der,« »så at man endog siger, at her er ikke större horehus i København, end kirken er på den tid.«

»Aldrig i mine dage har noget stød rammet mig så hårdeligen som dette,« udbryder Balle. »Det var, som skulde sind og sans på én gang forgå.« Han prøvede på at sætte sig til at arbejde; men hånden rystede, så den ikke kunde styre pennen. Skulde han trods alt holde sin bibellæsning den næste Söndag? Vilde man så ikke beskylde ham for at fremme utugt? Og så slog det som et lyn ned i ham. Horrebov havde i »Jesus og fornuften« sagt, at evangelisk kristendom kun var en indbildning; nu kunde man være vis på at få at læse: Balles bibellæsninger er det bedste bevis på, at den ortodokse kristendom, så langt fra at udvikle mennesker moralsk, snarere fremmer usædeligheden.

Til sidst fandt Balle — hvad sjælden skete — en lindring i hede tårer. Han skrev så et avertissement til »Adresseavisen«, hvori han fortalte om brevet, og meddelte, at bibellæsningerne hørte op med det samme. Rygtet var sikkert falsk, i alt fald var dets skildring uhyre overdreven. Balle troede det selv, men for öjeblikket følte han sig for modløs til at blive ved. Han havde en følelse, som om man på enhver måde søgte at lægge snarer for ham.

Sagen vakte et ordentligt röre; den var jo et fortrinligt æmne for bysladderen. Det væltede frem med flyveskrifter og bladartikler for og imod Balle, foruden de private breve, der blev afleverede i bispegården. I »Samlerens« Juni-hæfte indrykkede Horrebov (anonymt) nogle dramatiske scener under titlen »*Harlekin præst*«. Stykket begynder med, at pastor Wachsel (ɔ: Balle) går op og ned i sin stue. Han er lige kommen hjæm fra en af sine aftenprædikener, og beklager sig nu for

sin tjænestepige, Trine, over Byens ugudelighed. Hun fortæller et rygte om, at mange sneg sig ind i kirken »i allehånde uterlige hensigter.« *W.*: Det er lögn, grov lögn. Jeg har altid bemærket den störste orden og den mest brændende andagt i min kirke. Hvor ofte har jeg ikke rört mine tilhørere således, at herrerne have med hatten og damerne med viften bedækket deres ansigter, for at skjule de angerens tårer, som jeg afpressede dem! — *T.*: Nu, det må jeg sige! Nu véd jeg da, hvorledes onde mennesker har kunnet udsprede det rygte, at Deres tilhørere skjulede ansigtet, for ikke at blive røbede, når de lo over de löjer der skete.« Trine oplyser ham endvidere om, at de fromme sukke han tror at høre, er fremkaldte af »kærligheds vingede gud«, at brændevinsflasken går rundt under hans prædikener osv.

Wachsel har netop den aften stævnet menighedens forstandere til sig, for at forhandle om, hvad man skal göre ved en vis person, Rechtlieb, der har skrevet en satire over hans aftenprædikener. Trine skjuler sig i et skab for at overvære forhandlingerne.

Af de tre forstandere repræsenterer Ædelmann oplysningen og fremskridtet, From pietismen og Niemann den søvnige ligegyldighed. Dem forelægger Wachsel et forslag om, at Rechtlieb skal udstødes af menigheden. Ædelmann taler harmfuld mod dette forslag. Under forhandlingerne falder talen på djævelen: »Jo vist er djævelen til,« udbryder Wachsel, »og har sågar legemlig besat menneskene. Det har jeg bevist i den bog ...« I det samme tumler Trine ud af skabet, og falder oven på Wachsel, der råber: »Ah, ah, ah, den lede djævel!« Ædelmann, der har grebet fat i Trine, udbryder: »Gid der var lutter sådanne djævle i helvede!« — *From*: »Hvorfor det?« — *Ædelmann*: »Jo, ti da vilde alle I meningsforfølgere skynde eder at fare med förste post til helvede, og så havde jorden fred. — (Til Wachsel.) Den djævel, som sprang ind paa Deres velærværdighed,

var ikke den hornede krabat, som omtrent for to tusinde år siden snappede Vor Herre, og rendte op med ham på et höjt bjærg. Det var en kön lille tjænestetøs.«

Så indføres »den fornemme frue«. Hun sender Wachsel et brev med oplysning om de uanstændigheder der foregik ved aftenprædikenerne, og opfordrer ham til at lade 12 ansete mænd af menigheden postere sig omkring i kirken. Det råd følger han. Men optöjerne bliver så skandaløse, at en af de tolv må bede ham afbryde prædikenen. Wachsel kommer løbende hjæm uden paryk; man har trykket og puffet ham og skældt ham ud for »troens bulbider«. Det viser sig, at brevet fra den fornemme frue var lavet af Rechtlieb, der ønskede at overbevise hæderlige mænd af menigheden om, at han havde ret i, hvad han havde skrevet om uanstændige optrin i kirken. Det ender så med, at menigheden tager Rechtliebs parti og udnævner ham til forstander. Trine har slutningsrepliken; den ender med følgende citat af Salomo: »Om man endogså puttede en nar i en morter, og stødte ham ligesom gryn, bortveg hans naragtighed dog ikke fra ham.«*

Men kom der paskviller mod Balle, så kom der også mange sympatetiske udtalelser og oprigtige beklagelser over bibellæsningernes ophør. Der var nok,

---

* Blandt de andre skandskrifter kan nævnes »En jeremiade, klynke- og klagesang over Belials börns kamp imod åndens salvede«. Det indledes med en tilskrift til Balle, »den indbrydende paganismes, naturalismes, Arianismes, Spinozismes Kantianismes etc. ivrigste fjende.« Et vers lyder således:

> Nys randt ad panden nidkær sved
> for hendes höje nåde,
> hvis kyske enkehjærte led
> i kirken overmåde
> ved dette syn, som rörte op
> til kamp mod ånden gamle krop,
> og straks hans höjærværdighed
> sin fristelse fortalte.

som opfordrede biskoppen til at tage fat igen, og Balle følte, at han kunde ikke sige nej. Han anmodede da i den redegörelse (d. 9. April), han udsendte om hele sagen, hæderlige borgere, fattige eller rige, om at mælde sig som frivillige tilsynshavende; der vilde behøves 24. Balle skulde netop ud på en lille visitatsrejse; men da han kom hjæm fra den, lå der tilbud nok på hans bord. Så stævnede han dem, som havde mældt sig, til at møde Fredag d. 3. Juni kl. 5 efterm. i bispegården, for at aftale de nærmere forholdsregler. Ved hjælp af denne ordning kunde Balle uforstyrret fortsætte sine bibellæsninger.* —

I de samme dage som Balle besluttede sig til at genoptage sine bibellæsninger, udsendte han en prænumerationsplan (d. 4. April 1796) på »*Bibelsk sön- og helligdagslæsning*«: Når han kan få 12000 subskribenter, kan han levere skriftet til 1 β arket (16 β pr. bind). »Dagens blade, i hvilke religion og stat så tit angribes, koste 4 β arket, og de bekændte opfordringsspörgsmål til mig, skönt aftrykte på et halvt ark, koste lige så meget. Det skulde være underligt, om 1 β for et ark af Guds eget ord holdtes for dyrt!«**

Balle udsendte prænumerationslister til hver amtmand og biskop, med anmodning om at fordele dem videre til præster, magistrater osv. Der indkom også

---

* P. A. Heiberg berörer denne bibellæsnings-strid i »En dråbe osv.«; det hedder her (s. 10): »Hvem skadede biskop Balles bibellæsning mest, enten hans modstandere eller den såkaldte *bibel-dame* og den mand, der i sin hellige iver trak gode, enfoldige borgere med sig på vinkældere og trakterede dem med en frokost, for at eskamotere en underskrift fra dem?« — Jfr. også Heiberg »Sproggranskning«, artiklen »Bibellæsning«.

** Det var der dog forskellige meninger om. En indsender i »Lærde efterr.« (1796, nr. 41) siger, at det jo kan være »helt lysteligt at læse Susannas historie og om dragen i biblen«, men det var dog nok så vigtigt at få Campes revisionsværk på Dansk. Dette skrift manglede nemlig subskribenter.

»alenlange« lister, men så spurgte en anonym indsender i »Lærde efterr.« (1793 nr. 23), hvorledes det egentlig forholdt sig med, at Waisenhuset ikke fik forlaget af den nævnte bog. I den anledning meddeler en anden anonym Balles skrivelse (dat. 19. Marts 1796) til den nævnte stiftelses direktion. Den er ganske vist höjst mærkelig. Balle skriver i planen: »Her søges ikke den mindste fordel . . . jeg selv arbejder for intet.« Men i den omtalte skrivelse spörger Balle, om Waisenhuset mod at »beholde oplaget i al eftertid, og samme indføres til brug i kirkerne ved den offentlige gudstjæneste . . . kan tåle at give hans enke 300 rdl. pension om året, og efter hendes død enhver af hans døtre 50 rdl. om året, så længe hun er ugift? Han har 6 døtre.« Arket måtte ikke koste mer end 1/2 β. — Herpå svarede Balle ikke.*

* * *

Bastholm havde holdt sig stille, siden han i 1794 havde udgivet »Korte tanker til nærmere eftertanke« **. Han havde med hele sin fornemme natur en afgjort utilböjelighed til at deltage i dögnets kampe, der ofte fik karakteren af et almindeligt slagsmål på offentlig gade. Nu gik det imidlertid for vidt, til at han kunde tie helt stille. Så udgav han i midten af Maj, medens døningerne endnu gik höjt efter bibellæsningsstriden, et lille skrift (på 36 sider): *Tanker om vor tids fremgangsmåde for at befordre den religiøse oplysning.* Indholdet af skriftet er i korthed følgende: Det er en gæringens tid, vi lever i, politisk som religiøst. Den

---

* Balle siger i planen, at han gærne vilde have haft prisen sat til 1/2 β arket, men at bogtrykker Schultz ikke vilde påtage sig trykningen for mindre end 1 β arket; og det kan jo godt være, at Balle i virkeligheden intet tjænte på det. Men han har jo dog *tænkt* på at göre det.

** Se herom det følgende s. 221.

måde, på hvilken man i Danmark går frem for at befordre den religiøse oplysning, er hos en del forfattere ledsaget med megen letsindighed; og denne letsindighed påvirker mange læseres forstand, og fra forstanden breder den sig til hjærtet. Så er moralen undermineret. — Jeg vil ikke her undersøge, om de almindelig antagne religiøse meninger er sande eller ej. At der er det i dem, som behøver rettelse og forbedring, er ganske vist min overbevisning. »Vor Kristus kunde umulig hos det folk, blandt hvilket han opstod, göre alt. Han gik meget vidt for at bestride sit folks overtro, deres fordomme og vildfarelser,« men meget måtte han på grund af omstændighederne overlade til de følgende tiders voksende oplysning . . . Altså, den religiøse oplysning bör stadig gå fremad. Men bærer man sig nu dermed ad på den rigtige måde? Det er det, der skal være genstanden for denne undersøgelse.

Den, der vil befordre den religiøse — som al anden — oplysning, må tale til forstanden, tale uden affekt, ud af det stille overlæg. »Den kloge og sindige, som vil udrydde elskede og dybt indgroede religionsfordomme . . . skjuler sin hensigt, for desto sikrere at opnå den. Hemmelig undergraver han disse fordommes grundstøtter.« Således gjorde Kristus; men gör vore tiders skribenter det? Nej, og derfor forbitre de de veltænkende, og vinde kun de letsindige.

Hvilke midler bruge de da? De le — men kan spot og latter da bevise nogen eneste sandhed? »De tale magtsprog, og kan nogen fornuftig tænkende da forandre sine meninger ved andres blotte autoritet?« De hudflette alle dem, som tænke anderledes end de. Imedens de prædike tolerance for andre, udøve de den ikke selv.

For at kunne fremme oplysningen, kræves der grundige kundskaber. Men dem finder man ikke hos vore dages unge skribenter. »De opsnappe ikkun vore tiders nye idéer, som behage dem, fordi de ere ny, og

halvfordöjede give de dem fra sig igen.« — »Jeg forsikrer herved ærligen, at jeg i alt det, der hidindtil er udkommet i Danmark angaaende religiøse meninger, sjælden haver læst noget, som selv er tænkt, sjælden noget som jo er lånt. Jeg sporer alle vegne kun, at den ene eftersnakker den anden.«

Vore nyere religiøse skribenters fremgangsmåde er »(man forlade mig udtrykket) i höj grad uforsigtig og ubesindig.« De rive ned, förend de have bygget noget bedre. Alle de lærdomme, der er »Kristus-systemet« egne — hvad enten de ere sande eller ej — udgöre et hele. Man kan ikke nedbryde en' eneste, uden at det hele falder. Og dog betænker man sig ikke på at rive dette gamle hus ned, inden man har bygget et nyt.

Man dadler skriftens billeder om det tilkommende liv, den almindelige lære om Forsynet osv.; man siger, at kirkens lærdom om Jesu forsonende død er skadelig, og man erklærer alle dem for tykhovedede eller bedragere, der endnu forkynde denne lærdom. Jeg vil ikke indlade mig paa spörgsmålet om sandt eller ikkesandt. Men tro lærerne selv på denne lærdom, så er de jo selv bedragne og ikke bedragere. Tro de ikke på den, men bruge den i deres forkyndelse, fordi de mene, deres tilhørere ikke kunne undvære den — ere de så bedragere? Nej, på ingen måde. »De bör meget mere roses som kloge kristne.« »De handle som den erfarne læge, der bruger patientens fantasi til at helbrede ham. — For den syge er det ligegyldigt, hvorledes lægemidlerne have været beskafne.«

Som med forsoningslæren, således med de andre kirkelige lærdomme. »Jeg kænder en mand, en ellers dybt tænkende filosof, som en fortalte de nyere meninger om Kristi opstandelse. Han blev urolig, og forbød ham at gå videre med den ytrelse: er Kristus ikke virkelig opstanden, så er mit hele udødelighedshåb forsvunden. — Jeg indser just ikke nogen så væsentlig forbindelse mellem visheden om Kristi virkelige opstan-

delse og visheden om et liv efter dette, at disse tvende overbevisninger skulde tillige stå eller falde.« Men jeg spörger: turde nogen af vore nyere reformatorer tage det på deres samvittighed, at berøve denne mand sit udødelighedshåb. —

Fornuften skal nu være den eneste og höjeste dommer i alle religiøse meninger; man vil ikke anerkænde nogen guddommelig autoritet. Jeg beder vore reformatorer gennemlæse min fremstilling af »Den naturlige religion efter de hedenske filosofer«, og så sige mig, om de endnu mene, at mennesket ved fornuften alene kan bringes »til en roliggörende vished« i sine religiøse meninger. Og man må i alle tilfælde indrömme dette: *den store hob* vil vanskelig nogen sinde kunne blive så oplyst, at den kan grunde sine religiøse meninger alene på fornuften. Det bliver vel da bedst, indtil videre at lade den beholde sin autoritetstro.

Skal man da intet göre for at fremme den religiøse oplysning? Jo visselig! Man kan f. eks. »berige publikum med gode, sunde og velskrevne betragtninger over Guddommen og dens egenskaber, over Forsynet og dets bestyrelse . . . over mennesket, dets moralske natur osv.«; derved vilde mange gamle fordomme, som endnu klæbe ved hobens tankegang, af sig selv falde af, uden at vække mindste opsigt. Endvidere, en anden vej: man kunde lade folk ganske rolig beholde de bøger, som de anse for hellige, men forklare dem »efter sunde og rigtige eksegetiske regler.« Atter her vilde fordomme langsomt, men sikkert blive undergravede. Adskillige meninger ere allerede forsvundne på denne måde; f. eks. den lære, som kirken endnu havde for ikke mange år siden, om den saliggörende tro på Kristus, som nyfødte börn fik ved dåben; eller den om Kristi nedfart til helvede, der allerede begynder at gå i forglemmelse, og måske allerede var glemt, når den ikke stod i vore trosartikler. — Der er en tredje vej: man kunde ganske åbenlyst sige: de og

de religiøse meninger anser jeg afgjort for skadelige. »Sådant burde aldrig være nogen tænker forment; men da skulde han være forpligtet til at skrive på Latin og ikke på Dansk.« Den ulærde har ikke gavn af at læse sådanne undersøgelser, ti han kan ikke dömme om dem. —

Således bör man altså gå til værks for at fremme den religiøse oplysning. Her må dog göres et forbehold. Hvis man har det embede at danne *religionslærere* for kirkerne og skolerne, da må man optræde på en anden måde. Er jeg gennem en grundig undersøgelse kommet til overbevisning om en eller anden religionsmenings usandhed, da bör jeg tale rent ud til dem, skönt jeg ikke må glemme at indskærpe dem brugen af de oven for skildrede klogskabsregler, når de engang skulle tiltale den store mængde. —

Naturligvis, vi kan ikke vænte, at den nuværende slægt skal blive renset for alle fordomme. Men en forbedret skoleundervisning tör give os håb om, at den næste slægt vil være nået videre. »Når folket da, ved sådan en klog og sindig fremgangsmåde til oplysning, var bleven bekvæmgjort til at imodtage den, da var det tid, at regeringen kunde nedsætte en kommission for at gennemgå de nuværende religiøse meninger, og lade af de lærebøger, som skulle bruges i skolerne, udslette de lærdomme, som bleve efter nöje, upartisk undersøgelse befundne at være både fornuft- og skriftstridige.«

Det lille skrift slutter med følgende kategoriske erklæring: »I øvrigt erklærer jeg herved, at jeg over denne materie ikke indlader mig i pennestrid med noget menneske, da jeg haver andet og nyttigere, hvortil jeg kan anvende tiden« — hvorpå den kgl. confessionarius trak sig tilbage i sit telt, og overlod til folk at slås om hans meninger, hvis de havde lyst til det. —

Jac. Baden blev meget glad ved Bastholms bog[1]: »Disse få blade kunde ikke udkomme på nogen belej-

ligere tid end nu, da oplysningsmændenes frække angreb på den positive religion ere drevne til det höjeste.« Bastholm har skrevet med værdighed, og tillige med en moderation, som rimeligvis vil vække mishag både hos kristendommens og hos fornuftens zeloter.

Men de andre anmældere var ikke slet så fornöjede. »*Kritik og antikritik*«, den kirkelige konservatismes organ, var ganske vist blevet mere moderat efter Bentzons fratrædelse, men det er tydelig nok ikke tilfreds med Bastholms skrift[1]. Det tvivler ikke om, at forf. har udgivet dette skrift »i en god og redelig hensigt« — men der er vægtige indvendinger at göre på flere steder. »Enten må Jesus Kristus være det, han har udgivet sig for, eller han kan umulig være en vís, redelig og retskaffen mand.« Nu har han bestemt erklæret sig for at være Guds sön, den enbårne. Og dog synes B. at tro, man kan bevare tilliden til Kristi lære, selv om man opgiver troen på hans guddommelighed. — At forkynde Kristi forsoningsdød, blot for at skaffe et menneske sindsro, kan ikke forsvares; »et sådant bedrageri kan jo umulig længe vedvare, og når det opdages, vil den bedragne sjæl finde sig dobbelt mere urolig og kvalfuld.«

Skulde ellers hr. forf.'s overbevisning om disse og og andre sandheder »være så svag og vaklende, som det kunde synes deraf, at han kun råder til at beholde dem, så længe indtil noget bedre kan sættes i steden, og vi ere blevne i stand til at undvære dem, så beklage vi ham i sandhed, og begribe ikke, hvorledes han kan prædike og indskærpe disse sandheder til sin egen og andres beroligelse. Men vi formode, at han har fremsat dem så tvivlsom, for at give modstanderne anledning til at prøve desto nöjere.«

Så kommer fremskridtets kritik: »*Lærde efterr.*«[2] finder, at skriftet indeholder meget sandt, rigtigt og smukt sagt, som man kunde vænte det af en Bastholm, men — anm. må dog göre adskillige indvendinger.

Lad blot ungdommen lære i skolen at bruge sin fornuft i stedet for at ramse katekismusen op, så vil den med lethed forstå den naturlige religions hovedpunkter. Men de kristnes autoritetsreligion! Hvilke kundskaber og hvilken dömmekraft kræves der ikke til at afgöre, hvad der i denne sekts religionsbog hører til religionens væsen, og hvad der er menneskelig tilsætning. — Forf. synes meget bange for, at »*almuemandens* rolighed, og man kan nok lægge til, døsige slummer« skal forstyrres. — Skönt forf. intet navn nævner, kan man dog ikke tvivle om, at hans udtalelser særlig ere stilede mod »Repertoriet« [af Malthe Møller]; men adressen er fejl, for det er jo netop ikke skrevet for den store hob.

Forf. kommer med en meget betænkelig udtalelse, vedbliver recensenten: »At göre ondt bör aldrig være nogen mand i staten tilladt, og jeg kænder intet större onde for mennesket, end at man forvirrer hans forstand og forstyrrer hans hjærtes rolighed.« »Rec. kænder intet större onde for staten og videnskaberne, end om denne så løselig henslængte sætning blev gældende maksime i statsrådet, da den fører direkte til religionsedikter, censur osv.; eller måske regeringen, hvilket endnu var nemmere, gav os en infallibel bisp eller pave, der i ethvert tilfælde kunde bestemme, hvad »der forvirrer forstanden og forstyrrer hjærtets rolighed*«. —

Bastholms temmelig mærkelige anvisninger til almuens religiøse behandling, fremkaldte et lille skrift af *O. Horrebov:* »Er det en kristelig lærers pligt at lyve for almuen? Et spörgsmål dr. Bastholm helliget.« Horrebov kan ikke tro, at Bastholm selv har handlet efter den forskrift, at det i visse tilfælde er forsvarligt at lyve for almuen; men han har fremsat tanken, og derfor må den prøves og gendrives. Ti den vilde få

* I »Iris og Hebe« (Maj-Juni 1796) udtalte *Haste* sig omtrent i samme retning.

de skrækkeligste følger, hvis den blev almindelig fulgt af præsterne. »Da vilde despotiet snart vise sig i sin rædsomste skikkelse.« Hvor er grænsen for de vildfarelser, som præsterne vilde anse det for gavnligt at bevare hos almuen? Og når nu almuen opdagede det fromme bedrageri — og det vilde sikkert ofte ske — hvad blev så følgen? At den kastede al religion over bord. —

Hvad virkning frembragte så Bastholms skrift? Det forringede hans anseelse blandt de afgjorte fremskridtsmænd, og det støttede ikke den gamle kirkebygning. Tvært imod! Det befordrede blot dens langsomme hensmuldren.

V.

Balle: »Pligtankeret«. — Malthe Møller: »Repertorium for fædrelandets religionslærere«.

Bibellæsningerne var ikke tilstrækkelige. Balle følte, at han måtte have et literært organ, hvori han kunde udtale sig om kirkelige anliggender. Vi havde ganske vist allerede et kirkeligt periodisk skrift. I 1792 offentliggjorde *L. N. Fallesen*, den gang præst ved citadellet, en subskriptionsplan på et »Magasin for religionslærere med hensyn til vore tider«. Men at Balle ikke vilde blive tilfreds med det, kan man skönne af forerindringen til 1. bind. Udgiveren siger her, at han »har søgt at holde middelvejen imellem ortodoksien og heterodoksien, for hverken at få neologer eller palæologer på halsen. Ti jeg elsker fred.« Det vil med andre ord sige, at tidsskriftet skulde nærmest være organ for den Bastholmske retning; men det var ikke

det, Balle ønskede, og så begyndte han i September 1792 udgivelsen af »*Magasin for den nyere danske kirkehistorie*, samlet af det sjællandske stiftsarkiv.[1]«

Balle ønskede, at folk skulde have autentisk besked om hans embedsførelse, for at den ikke skulde være prisgivet rygtesmedene. Endvidere: efterhånden som fritænkernes angreb på den gamle kirkelære blev mere nærgående, følte han jævnlig trang til at optage en forhandling om dem i magasinet. Men det viste sig snart, at der kom indvendinger, som ikke — efter Balles mening — kunde optages til rolig, saglig forhandling, men krævede svar, der kunde bide fra sig. Kampartikler passede imidlertid ikke med tonen i det noget objektivt anlagte magasin; så besluttede han sig til udgivelsen af et nyt tidsskrift. I Jan. 1793 udkom »*Pligtankeret*. Et periodisk forsvarsskrift, til hjælp ved en enkekasse, som oprettes for skoleholdēre og kirkesangere i Sjællands stift.« Balle ønskede at betone, at han ikke udgav tidsskriftet for at skaffe sig en indtægt, og selv fremskridtsmændene måtte jo — mente han — være tilfredse med, at overskuddet tilfaldt lærerenker, og ikke f. eks. præsteenker.

Allerede i rum tid, hedder det i indledningsartiklen, har vinden blæst skarpt fra månedsskriftet »Iris«; nylig begyndte den ligeledes at bruse i månedsskriftet »Minerva«, og den kan bryde løs fra flere sider endnu. Han må tage til genmæle, er forpligtet til det; det går ikke an, at modstanderne alene har ordet, ti det vil vække urigtige forestillinger. — Tonen er endnu noget *dæmpet:* »Man vil formodentlig ikke have noget imod, at jeg stundom prøver en eller anden fremspirende grundsætning, ved hvilken de mindre skönsomme kunne misledes, og ytrer min uforgribelige mening derom, uden al tilbageholdenhed. Af ganske hjærte indrömmer jeg enhver sin fuldeste sjælefrihed; men selv vil jeg nyde den samme uden al indskrænkning . . . Som jeg indser og føler, så taler og skriver jeg, måske un-

dertiden med alt for megen varme, men aldrig af ondskab eller anden uværdig bevæggrund.«

Den vind, der blæste fra »Iris« og »Minerva« var endda ikke af de skarpeste. Angrebet gjaldt ikke selve kristendommen, men bestyrelsen af Helsingørs hospital, der sorterede under stiftsadministrationen. De to tidsskrifter hørte da også bægge til den moderate retning. Men det kulede også op fra andre kanter, og den vind var skarp.

I Januar 1793 var det jo (jfr. s. 102), at Buchhave begyndte paa udgivelsen af *»Politisk-fysisk magasin«*. De originale artikler var, som allerede omtalt, få; men på den anden side vakte tidsskriftet en vis opsigt ved den radikale tone i de oversatte artikler.

Allerede i 1.—2. hæfte opstilles der følgeude teses, i en artikel om »Værdigheden af fornuftreligionen, som hensigten af frimureriet«: 1) Ikke indførelsen af kirkelæren, men vel af *naturalismen* fyldestgör menneskets almindelige moralske trang; 2) ikke den naturlige, men vel kirkereligionen har på mange måder hindret konstsans og videnskabernes fremgang; 3) kun en *renset naturalismus* kan göre folk modne til politisk frihed m. m.

Hermed er tonen anslået; de følgende hæfter fortsætter i samme tonart. I April 1795 møder tidsskriftet med en artikel »Behemot eller den vandrende ridder *Ortodokses* levnet, gærninger og meninger, der levede hen imod 2000 år, og nu ligger meget jammerligen syg af udtæring.« Artiklen kaldes »fragment af en bog, som med det förste vil udkomme«, og giver forvrængende fremstillinger af de bibelske fortællinger om Adam og Eva, Noah osv.

I »Politisk-fysisk magasin« var det kun nu og da, at kirkelige spörgsmål blev behandlede, det var jo ikke dets eneste æmne, ikke en gang det vigtigste. Men det religiøse »fremskridt« fik snart sit eget organ. I begyndelsen af Juni 1795 stod der i »Lærde efterr.«

en meddelelse om, at der under titelen »*Repertorium for fædrelandets religionslærere*« var begyndt at udkomme et periodisk skrift, hvis væsentlige opgave skulde være: retmæssig anvendelse af de kritisk-filosofiske resultater og disses metodologi i undervisningens enkelte dele, dogmernes kritik i alle deres oprindelige former og sildigere modifikationer . . . fænomenerne i den kirkelige verden osv. — med ét ord: *oplysning*, for så vidt *præstens* speciellere forhold til menneskeheden gör ham samme til pligt. — Et ret omfangsrigt program. Den anonyme udgiver var Malthe Møller.

Malthe Møller var sön af en toldkontrollør i Helsingør, hvor han blev født d. 24. Novbr. 1771. I byens skole havde han N. Treschow (jfr. s. 136) til lærer; 1788 blev han student, og så nåede han ikke længere på eksamensvejen. Ked af sine slægtninges idelige bebrejdelser rejste han 1792 udenlands for at studere i Göttingen og Jena. Her kom han under påvirkning af Paulus og Fichte. Steffens, der traf ham i Jena 1797, skildrer ham således: »Han var et noget mørkt, i sig selv indesluttet menneske, vist nok ikke uden kundskaber, men mest bevandret i de literære kævlerier. Det var en finansspekulation, at han udgav tidsskriftet; han må have tjænt godt på det, og levede længe på den kredit, den anseelse skabte ham.« Professorerne omgikkes han ikke. Unge Mennesker havde han en sådan ævne til at drage til sig og beherske dem tyrannisk, som Steffens næsten ikke havde kændt magen til. Han kunde som en troldmand opsluge et ungt menneske, og vogtede skinsyg på enhver andens indflydelse. Da Steffens rejste, sad han i fængsel for gæld. En ung begavet mand af anselig familie havde i København — hvor Steffens traf ham 1802 — været inde under M. Møllers trolddomsagtige magt, men Steffens frigjorde ham.[1]

I »Repertoriets« förste hæfte har Malthe Møller selv i kortned skildret sin egen udvikling: »Fra min

förste ungdom tog min skæbne en besynderlig vending. Genvordighed var min opdrager; med inderlig tak til forsynet erkænder jeg, at jeg uden dens strænghed næppe var bleven, hvad jeg er; og denne følelse holder jeg for den bedste teodicé. Min dannelse er aldeles mit eget værk. Det man kalder konneksioner, blev mig tidlig en frase uden betydning. Dette lykkelige ubekændtskab med en elendighed, som despotismen avler og atter får understøttelse af, lærte mig at reflektere over mig selv og tingenes sammenhæng med min moralske interesse. Således tidlig vant til selvtænksomhed, hyldede jeg i en modnere alder ingen anden autoritet end fornuftens, erkændte aldrig nogen andens udsigende for sandhed end dens, følte det dybt og med smærte, at den mand, hvis hu står til menneskehedens forædling, må rive sig løs fra vedtægter og sædvaner, om de end havde årtusinders hævd — forlade den alfare vej, hoben klyngevis slentrer hen på, fordi den ikkun lærte denne eneste at kænde. Jeg følte kraft til at bane mig selv en sti gennem labyrinten . . . Derfor blev jeg miskændt og forhadt og forfulgt af *odium theologicum* i den kres, hvori jeg levede. Derfor svandt mit livs fejreste dage i kummer. Tidlig følte jeg det, som jeg siden tænkte klart, at *Candides* bespottelser vare visdom, dersom lyksalighed havde været skaberens hensigt med vor jord. Jeg tav, for ikke at bortødsle den kraft, som vigtigere æmner fordrede udelt og regelmæssig. Håbeløs skeptiker var jeg en af de förste i Danmark, som begyndte at studere den kritiske filosofi. Efter mange debatter med mit system, fandt jeg omsider i den sandhedens höjeste princip.«

Stiller vi disse to skildringer sammen, kan vi måske få et billede frem af denne underlige skikkelse. At »Repertoriet« var en blot og bar pengespekulation — som Steffens siger — er ikke sandsynligt. Pengespörgsmålet har vel nok spillet en rolle, men ikke været den eneste bevæggrund. Der har været fanatisme i Malthe

Møllers blod; det viser Steffens's skildring tydelig nok, og tonen i »Repertoriet» peger i samme retning. Han havde virkelig noget på hjærte, han vilde have sagt, og så begyndte han på sit tidsskrift. Måden, hvorpå det kom til verden, er så betegnende, at den fortjæner at skildres mere udførligt.

M. Møller, der på dette tidspunkt opholdt sig i Jena, sendte sit manuskript til en ven i København til videre besörgelse. Vedkommende skulde imidlertid forlade byen, og overdrog så kommissionen til J. V. v. Berger, der leverede mss. til boghandler Schubothe. I begyndelsen af 1795 kom denne til bogtrykker Popp og spurgte, om han vilde trykke et skrift, der med tiden skulde være et kvartalsskrift. Popp sagde ja. Manuskriptet blev leveret, men sætningen skulde begynde med 5. ark, da den artikel, der skulde åbne tidsskriftet, ikke var færdig. Da der var trykt 8 ark, kom det manglende stykke, »Krypto-katholicismus i »Kritik og antikritik««, med voldsomme angreb på dette tidsskrifts redaktør. Da Popp havde trykningen af »Kritik og antikritik«, kom han i en slem knibe. Han skildrede sin nød for Bentzon, og denne sagde: »Tryk De hvad De vil ... vort venskab skal desformedelst ikke aftage.«

Så var den hindring klaret; men der kom en ny. Forfatteren var anonym, og Schubothe vilde i begyndelsen ikke tage ansvaret for skriftet; til sidst gik han dog ind derpå. Förste hæfte blev trykt, men så kom Københavns ildebrand, og Popp måtte flytte sit trykkeri. Kort efter gjorde Schubothe ham opmærksom på, at hele manuskriptet ikke var tilbageleveret fra trykkeriet; der manglede stykket om »Krypto-katholicismus«. Popp erklærede, at han ikke kunde finde det; Schubothe krævede ham flere gange, men det hjalp ikke. Så kom der (8. Novbr.) en blodtørstig billet fra den anonyme forfatter, at hvis ikke Popp udleverede det manglende manuskript, skulde både hans ære og næ-

ringsvej få det at føle. Popp erklærede på sin ære, at han ikke havde det; og i anledning af truslen talte han i ynkelige toner om sin kone og sine »tre uopdragne drengebörn«. — Man fristes til at tro, at redaktørerne af »Kritik og antikritik« har haft manuskriptet til låns, og enten ikke vilde ud med det eller havde tilintetgjort det. —

Det förste hæfte af »Repertoriet« udkom, som allerede omtalt, i de förste dage af Juni. Det begynder med en artikel »*Til fædrelandets religionslærere*«, hvis pompøse indledning: »I sin hele fylde osv.« (jfr. s. 144) forkyndte, at forfatteren, som adskillige andre unge, havde drukket sig en rus i Kants skrifter. Artiklen skal for øvrigt göre rede for tidsskriftets opgave. Den er »intet ringere end at *forberede en reformation — i det teologiske studium*«. En temmelig mat afslutning på den vældige fanfare, hvormed der begyndtes. Forf. har læst Bastholms »Tanker om den gejstlige stand«, men han må sige, at »kan ellers den gejstlige stand ikke på anden måde regenereres, end ved at vorde en tusindkonstner, så må den jo för jo hellere göre en *salto mortale*«.

Den förste artikel, som er af udgiveren selv, hedder: »*Om kirkebönnen.* Resultater og idéer.« Det hedder her: »Bönnen forandrer intet i Guds evige plan. Den er blot et udbrud af en naturlig trang hos det moralske menneske til at kundgöre det fuldkomneste væsen sine religiøse tanker og følelser, sit forædlede sindelag ... Vor bön er da således en virksom erkændelse af vor andel i skaberens moralske plan, ved vor friheds rette anvendelse.«

En bön af den art er det ikke let at forestille sig. Det er for så vidt heldigt, at udgiveren selv har leveret en »bön för prædikenen«, hvorom han dog ikke vil sige, at den »*ubetinget* skulde være eksemplarisk.« »Jeg tænkte mig«, siger han, »ved dens udarbejdelse en tidsalder, som måske endnu er fjærn, en tidsalder,

i hvilken man overlod til den oplyste lærer selv den æstetiske indklædning af en religion, der er et produkt af hans egen tænksomheds spontaneitet.« Her følger nogle udtog af bönnen:

»Ikke lod du dig uden vidnesbyrd — o du alle væseners væsen! Lidet ringere end englene skabte du mennesket, med ære og værdighed kronede du ham! — Retfærdige fader! Endnu har mennesket ikke forbrudt sin moralske adel; endnu er han din herligheds glans og dit væsens billede ... Så forlad os da aldrig, hellige bevisthed af vort ædlere selv, hellige tillid til Gud, salige udsigt i udødeligheden! ... Vor fader i himlen! Vi have bedet i Jesu navn, du vil bönhøre os og velsigne vor idræt! Amen.«

Med hensyn til at finde passende kirkebönner kunde han tænke sig følgende indvending: »Forsamlingerne i kirkerne ville dog altid blive blandede«. »Ikke så; hvorfor skal f. eks. lakajen høre den samme prædiken, som kongen hører; have bægge én og samme stilling, have tjæneren og tjænestepigen de klarere begreber, som deres herskab burde have?« Des værre har man i københavnske kirker en aldeles bagvendt indretning: man har fordelt indvånerne til de forskellige sogne, ikke efter deres borgerlige forhold, som dog burde være målestokken for deres religiøse kultur, men efter — *gaderne*!! Og således ser man da i alle kirker en broget vrimmel af allehånde folk, og gör den ubillige fordring til præsten, at han skal være alle alt.

Den anden artikel er en oversættelse af en afhandling af prof. Paulus om »Jesu gang på havet.« Nr. 3 er den tidligere (s. 161) omtalte preussiske kabinetsordre af 30. April 1794. Derefter følger »*bibliographi*«, »Mærkværdigheder af den *nyeste literatur og kirkehistorie*«, og, som nr. 6, »*Krypto-katholicismus* i »*Kritik og antikritik*«.« Denne sidste artikel er et voldsomt angreb på de 3 udgivere eller medarbejdere ved dette tidsskrift (Bentzon, Fleischer og Rørbye): »Efter deres

egen anmældelse have de indgået et forbund mod den politiske og religiøse oplysning. Intet middel er dem for helligt til at fremme denne uværdige hensigt. Det hjærneløseste dårskab er visdom, når det appellerer til deres vinkel-tribunal. Siden den tid, da prof. Tode frasagde sig dette blads bestyrelse, blev det dumhedens og nederdrægtighedens asyl. Nationens hædersmænd: en Balle, Kall, Gamborg o. fl. behandles som skolepoge.« Forf. henstiller til udgiverne at ophæve deres tidsskrift og göre afbigt for deres nedrige angreb. Men vil de blive ved i deres »gammestrands-dialekt«, så vil han göre sin sag til »hele prostantiskhedens« [!]. »Navnene Fleischer, Bentzon, Rørbye skulle inden föje tid slås på kirkehistoriens galge ved siden af en Alois Hoffmann, en Melchior Goeze o. a. og *det i flere end ét sprog**«. — Hæftet slutter med nr. 7: *Miscellanea*, i hvilket han berörer forskellige spörgsmål som: Tyskeriet i Danmark, Balles visitationsrejser m. m.

Tonen er, som man vil se, på sine steder temmelig nærgående; men det lader til, at udgiveren selv var lidt ilde til mode derved; i alt fald beklager han i subskriptionsplanen, der först fremkom, efter at 1. hæfte var udgivet, at tonen i dette var bleven så polemisk, »men omstændigheder gjorde den nødvendig.« Hvilke? Der tænkes vel særlig på det 6. stykke; turde udgiveren ikke sige nej til optagelsen af det? eller er beklagelsen blot fingeret?

Malthe Møller hører for resten selv ikke til den radikale flöj blandt fritænkerne. Der er folk, der er længere ude end han selv, og dem behandler han ikke blidere end de ortodokse. Således retter han (i 2. hæfte) et skarpt angreb på »Politisk-fysisk magasin«: Man genkænder i de såkaldte »originale« artikler i hveranden linje »Das neue graue ungeheur« og lig-

---

* Stykke 6 er anonymt. Malthe Møller angiver sig selv som forfatter til nr. 1, 4 og 7.

nende skrifter, »udskud af Tysklands bogmesser«. I en anmældelse af Thomas Payne's »Undersøgelser om den sande og den fabelagtige religion«, og det tillæg, som den tyske oversætter af denne bog havde tilföjet, bruger M. Møller udtryk som: afsindighed, belyve, elendige osv. Det der bringer »Repertøren« i affekt, er især den omstændighed, at oversætteren vil finde pletter i Jesu moralske karakter. »Forfatteren er mig i øvrigt såre vel bekændt. Det er hr. H. C. A********, *som nylig er bleven vor medborger*. Jeg holder det ikke for *pligt* at göre ham kændeligere, uagtet man kunde mene, og det måske ikke uden föje, at et menneske, der med så megen frækhed misbruger de danske staters trykkefrihed, vel fortjænte denne offentlige *hånende* udmærkelse.« — Og dette er skrevet af den mand, der elskede frihed og »konsekvens« som de höjeste dyder!*

Ja, M. Møller er endog så moderat, at han omtaler Balle med megen agtelse og ærbødighed. Og han går videre end det: han ofrer ligefrem flere sider på en lovtale over Sjællands bisp. Först fortælles der en lille anekdote fra en af Balles visitationsrejser**, og så roser han ham for hans sjældne talent for katekisation, hans nidkærhed for undervisningen osv. Balles navn, udbryder M. Møller, skal ihukommes for hans virksomhed! Der var en tid, da han almindelig miskændtes; endnu kan man høre ham ubillig dadlet, og det af gejstlige. Balles vedholdenhed ved sine overbevisninger gör hans karakters fasthed ære, det vil han åbent sige, selv om han også afviger fra ham i mange teoretiske punkter.

»Repertoriet« var et skrift, der efter hele sin ka-

---

* Recensenten i »L. efterr.« 1795, nr. 20 tager tager ham da også i skole for disse udtalelser.

** To til soldater udskrevne bønderkarle blev en dag længere hjæmme end bestemt, for at kunne blive overhørte af Balle på kirkegulvet, skönt de så måtte bruge natten til at indhente deres tidligere afmarcherede kammerater.

rakter måtte göre opsigt, og så var dets forfatter strængt anonym; én tillokkelse mere. Malthe Møller havde gjort alt muligt for at sikre sin anonymitet. »At udspejde mig«, siger han i indledningen til 1. hæfte, »er umuligt; hverken den der afskriver mit manuskript, eller den der giver afskriften i trykken, véd mit navn.« Berger havde leveret manuskriptet til 1. hæfte til forlæggeren. Da han senere rejste til Jena, skrev Schubothe til forfatteren under Bergers eller prof. Paulus's adresse. Hvad var grunden til denne store forsigtighed? At anonymiteten stillede forfatteren friere, og at så andre også andre kunde udtale sig friere om ham — siger M. Møller selv[1]. Det förste punkt turde have været det afgörende: mon han ikke også havde en følelse af, at en teologisk student ikke vilde virke imponerende som udgiver og forfatter. Vist er det, at anonymiteten hjalp tidsskriftet. Nysgerrigheden blev vakt, og alle literært interesserede — både venner og fjender — begyndte at gætte på forfatteren. Blandt vennerne var Nyerup en af de ivrigste, og hans skarpe literære lugtesans havde ført ham på sporet; men så blev han narret bort fra det igen. M. Møller sendte nemlig hans »Lærde efterretninger« (for 31. Oktbr.) en anonym meddelelse, dat. *København* d. 18. Oktb. og undertegnet »Udgiveren af Repertoriet«: Det var kommet ham for øre, at en dansk student, hr. M****r, som opholdt sig udenlands, havde ladet vink falde om, at han var forfatteren; han vilde råde vedkommende til at afholde sig fra den slags »uforskammetheder«. — For resten gættede man — siger M. Møller[2] — på biskop Bloch, Bastholm, Gutfeld, Birckner, rektor Boye o. fl.

»Repertoriet« kom ud, netop som Københavns store ildebrand rasede. Trods denne ellers alle andre interesser opslugende begivenhed, gik skriftet dog ikke ubemærket til bunds. Det var et held for det, at vort literære marked var så magert på det tidspunkt. »Vi vare«, siger Tode i sin anmældelse af det (»Kritik og

analyse«, Juni, 1795), »i de sidste uger komne til den maverste af de mavre køer i vor literatur; mangel på åndsføde var moksen bleven lige så trykkende som mangel på hvede.... ti små fejder og kævlerier ere hverken sul eller brød, og komedier forslå heller intet; dem napper man kun hovedet af, som af asparges. Vore periodiske skrifter fylde ikke synderligt, alt er pillemad.« Så kommer »Repertoriet«, og det går af som »varmt brød; alt hvad der endnu har tænder i hjærnen at tygge med, har nydt og tært«.

»Så vigtigt et skrift, er der ikke udkommet i mange år... Hundrede have læst det én gang, et par hundred to gange, og mange vel muligt endnu oftere... Denne gåde: hvem er autor? forhöjer interessen... Men det var skade for tingen, om den blev røbet fortiden; ti det er alt for sandt, at det störste tal ser mere på *hvem* end på *hvad*, og at et literarisk produkts værd bestemmes efter den, hans aktier stå i på de lærde börser.« — Anmælderen vil ikke ubetinget rose dette skrift; meget deri vil blive genstand for skarp påtale, som rimeligt er; »men sandhed bör undersøges uden sværmerisk ophöjelse af nogen autoritet, og uden bitre, hadefulde angreb på dem, der ere af den modsatte mening.«

Dette var jo en meget smuk velkomsthilsen, og »Lærde efterr.« (1795, nr. 20) er — som vænteligt var — lige så elskværdigt. Anmælderen fremhæver forfatterens varme iver for kristendommens og menneskehedens sag, hans ubestikkelige sandhedskærlighed osv., og gör bl. a. opmærksom på den naive frejdighed, hvormed »Repertøren« i ét spring sætter over de symbolske bøger, uden at ænse det flammesværd de svinger.

Nu havde vennerne talt, men det sure var tilbage. »Ortodokserne« betænkte sig et par måneder; först d. 21. Septbr. rykkede R. Fleischer i marken med en anmældelse i »Kritik og antikritik«: Öjemedet kan ej være andet end at forvilde almuesfolk, som ej have tid

til at læse meget, og som sådant et hæfte, sådant produkt af *et literarisk giftlaboratorium* (autors ord efter Schirach) kan falde i hænderne.« Repertøren og hans lige minder om »de rivende ulve i fåreklæder«, de vil ikke andet »end frembringe idel forvirring og uvished«.

Anm. har tidligere hørt tale om, at der skulde eksistere »en literarisk clique, som arbejder på at omstyrte hidtilværende religion og statsforfatning i Europa*«; han har tidligere ikke villet fæstet lid dertil, men nu er han tilböjelig til at tro, der er noget deri. Vi havde aldrig fået den franske revolution, hvis ikke irreligion först havde undergravet hele samfundsbygningen. Og er der slet ingen fare i den retning her hjæmme? Sammenhold »Repertoriets« fremkomst med udgivelsen af »Dagens anliggende« (jfr. s. 137). Samme tone hersker i bægge disse skrifter, og man véd desuden, hvem der indleverede manuskriptet til det förstnævnte arbejde i trykkeriet**. Sproget er svulstigt bægge steder, »som om én havde, ved at drikke for stærk kaffe, spændt sin fantasi for hæftig, og under en sådan halv berusning gydede en hoben afbrudte tanker af sig.« Sagen er let at forklare, mener han: Repertørens afgud, *den hellige ånd* i Kønigsberg, prof. Im. Kant, har udmærket forstået at tale sort med et skær af dybsindighed. Han »siger bekændte ting med nye ord, og derfor tro hans blinde tilhængere, at det er lutter nye sandheder, denne vismand skænker dem.« Det lader til, at der, under det hårde arbejde at knække Kants nødder, er gået en skrue løs i hovedet på »Repertøren«. Vi tro dog ikke, at den unge herre er ene

* Han ser af »Repertoriet«, at fortællingen stammer fra Schirach, den tyske historieskriver og publicist, der i Hamborg udgav »Politisches journal«, som var så afskyet af de liberale.

** Fleischer havde hos Popp fået at vide, at Schubothe havde givet ham en seddel, på hvilken Berger påtog sig ansvaret for skriftet.

i spillet. Han har sikkert gamle forhærdede syndere i ledtog med sig. Stilen er ikke sig selv lig alle vegne. — »Vor regering kan lære heraf, hvad fordel der er ved, at landets håbefulde ungdom sendes ud over grænserne, for at de skal komme tilbage med en ond smitte.«

Nu begyndte sagen at blive betænkelig. Det værste ved dette hensynsløse angreb var endda ikke dets grove tone, men der lå jo i det en tydelig opfordring til regeringen om at skride ind mod tidsskriftet. Malthe Møller blev, med sin stærkt irritable natur, som ude af sig selv af forbitrelse. Han indrykkede i »Lærde efterr.« (14. Novbr.) et svar, der i nærgående grovhed lod Fleischers artikel langt tilbage for sig: »Hr. dr. Fleischer har i »Kritik og antikritik« ladet aftrykke et skandskrift mod mig og flere navngivne mænd. Når han fra sin læge og sjælesörger fremlægger vidnesbyrd om sin hjærnes tilstand og sin ædruelighed, skal jeg med törre ord give ham det svar, som en mand, der, uden at være fuld eller gal, skriver sligt, fortjæner...

Jeg skal under ovenanførte betingelser ikke blive hr. dr. Fleischer svar skyldig — ti det skylder jeg hans embede. Ikke alene i »Repertoriet« og i »Annalerne«* skal jeg fremstille ham *in puris naturalibus*; men endog på andre steder, hvor den lange hånd, som han så gærne vilde styre, ikke skal kunne nå mig, agter jeg at göre ham *ærelos*. Jeg har taget en beslutning, hvis iværksættelse kræver usædvanlige midler...«

Herpå svarer dr. Fleischer i en skrivelse af 17. Novbr.[2]: Repertøren skulde ikke tale så meget om *galger*, »at han ej omsider skal komme til at bære navn af *galgenknebel* osv.**« For øvrigt meddeler

* »Annalen d. geistes-kultur im Norden«, hvoraf Malthe Møller skulde være udgiver; det kom aldrig.[1]

** I anledning af disse livlige indlæg bekændtgör Nyerup i nr. 45 (5. Decbr.), at for fremtiden optager han ikke andre indlæg end dem som er holdte i en sömmelig tone. —

Fleischer, at han agter at oprette et teologisk sælskab til kristendommens forsvar i Danmark; der har allerede mældt sig en professor og dr. theol. af almindelig bekændt lærdom og grundighed.

Nu havde de professionelle kritikere udtalt sig. Men hvad blev der sagt mand og mand imellem, og hvad sagde da særlig præsterne? Malthe Møller påstår i en artikel i »Lærde efterr.« for 6. Novbr., at tre af Sjællands præster, bekændte og almindeligen agtede mænd, havde mældt sig til medarbejdere i »Repertoriumet«. Vi mangler midler til at eftergå stemningen i det enkelte; men der sad sikkert adskillige præster ud over landet, som så ret sympatetisk på den dristige forfatter. Således skriver en norsk præst til Nyerup[1] (28. Oktbr. 1795): »Men hvor bliver andet hæfte af »Repertoriumet« af? Jeg har nogle gange læst det förste, og længes ubeskrivelig efter det andet.« Der er ganske vist meget umodent i skriftet, men »når tonen bliver, som han lover, noget mere sindig og varsom, er det en sand velgærning for vore sovende præster, at en sådan Boanerges lader sig mere og mere høre.«

Således vakte »Repertoriet« röre, hvor det kom frem. Det nåede også ind i bispegården. Balle syntes, det var et tarveligt skrift, »idel deklamation og ordgyderi,« ikke nær så farligt som »Samleren« og »Politisk-fysisk magasin«, så det var underligt nok, mente han, med den opsigt det vakte. Han fandt ingen anledning til at göre noget. Men så modtog han i de sidste dage af Juni måned et anonymt brev, der mindede ham om hans »pligt«. Sagen var, at »Repertoriets« udgiver flere steder havde udtalt sig som om han var præst*; og var han det, stred hans udtalelser

---

Rahbek omtaler tidsskriftet i »Danske tilskuer« (7. Septbr. 1795) i en artikel »Don Repertorio«. Artiklen, der er holdt i den halvt spøgefulde, halvt alvorlige form, som »Tilskueren« yndede, er uden betydning.

* Således siger han i artiklen »Til fædrelandets religions-læ-

mod hans embedsed på de symbolske bøger. Embedsforretninger optog Balle i de følgende dage, og derefter skulde han ud på visitats. På rejsen fik han tid til at tænke over sagen. Han var tilböjelig til at tro, at brevet var en snare, som modstanderne havde lagt for ham; lod han sig fange og skred ind mod Repertoriet, vilde der blive istemt en hjærteskærende klagesang om den »intolerante hierark«; men tav han stille, kunde man fra anden side göre ham til en mistænkelig person, der undlod at göre sin pligt som biskop. Han valgte så den udvej at indsende det anonyme brev, tillige med en skrivelse, til kancelliet, ikke for at fremkalde nogen foranstaltning fra regeringens side, men blot som et selvforsvar; ti »kristelig lære skal aldeles ikke håndhæves eller forsvares på anden måde end ved lærdom og undervisning og grundig samt kærlig overtalelse«.

«Hvo udgiveren er«, siger han i sin beretning* om denne sag, »véd jeg i al sandhed ikke, og ønsker ej heller at få at vide. At tænke sig noget menneske som menneske, ulykkeligt med kone og börn, er tifold smærteligere end selv at lide spot og uret. Jeg har aldrig med person, men ikkun med ting at göre . . . Når manden angives for mig i ordentlig klage med håndsunderskrift, skal jeg fordre hans erklæring, om han er gejstlig og står under mit tilsyn. Derefter indsender jeg alt i kancelliet og siger min uforgribelige mening. Andet har jeg i så fald ikke at göre?«

Offentlig sagde han foreløbig intet om brevet; men da han 12. S. e. Trin. prædikede i Petri kirke, benyttede han lejligheden til at udtale sit kristelige standpunkt. Balle fik imidlertid ikke lov til at holde sig rolig. »Kritik og antikritik«, der havde fået ondt af den

rere«: »Brødre! Fri og utvungen valgte jeg den stand, hvis veldædighed for menneskeslægten jeg føler i mit inderste, og jeg fortrød aldrig dette valg.«

* Den fremkom senere i »Pligtankeret«, dat. 15. Jan. 1796.

rosende måde, hvorpå Balle var bleven omtalt i »Repertoriet«, mødte d. 26. Septbr. med en meget skarp artikel, der bl. a. skulde minde Sjællands biskop om hans »pligt«. Balle havde, i anledning af at en bogtrykkersvend Stephanson* var bleven anklaget for blasfemi, skrevet i »Pligtankeret« (II): »Det er grundsætning hos mig, og har altid været, ej at virke på anden måde til kristelig religions forsvar end ved lærdom og overbevisning.« Dette kan være meget godt, siger R. Fleischer, når talen er om en bogtrykkersvend, men det standpunkt kan ikke fastholdes over for »Repertøren«, ti han giver sig ud for at være *præst.*

Over for Balle, vedbliver Fleischer, har denne hypersocinianer«, »denne listige unge«, kun ord sødere end honning; »ja hele 4 sider ere anvendte til en eloge over ham.« Da ærz-socinianeren Bahrdt, for en del år siden, med smigrende ord vilde tage Balle under armen, frabad han sig et sådant kammeratskab. Nu må han göre det samme over for udgiveren af »Repertoriet«, klart og bestemt. Repertøren har søgt, »med bånd af blødt flöjel at binde hænderne på den mand, hvilken han vidste har kancelli-præsidentens øren.« Men ifølge »Danske lov« skal en biskop se til, »at alle præsterne retsindeligen lære Kristi hellige evangelium. og de, som derimod göre, dem skulle de give påmindelse og advarsel, eller og saggive og sætte dem af deres embede.« »Det er tungt for kød og blod at straffe den, som kæler os«, men rec. er vis på, at Balles retsindighed dog vil vise ham den rette kurs: at skaffe sig juridisk vished for, om repertøren er præst eller ej; er han præst eller har præster i ledtog med sig, da må de behandles efter lovens medfør; har derimod

* Han havde skrevet »En rådslagning, hvorlunde de danske heste, køer, får osv. ville give mange penge til Kristiansborg slots opbygning« (1794). Heri göres der plumpe löjer med præsterne, med bibelen, som »Vorherre har kylet lige ned af himmelen« o. lign.

repertøren tillöjet sig præstekarakter, da bör han eller hans kommissionær tiltales for den plet, der er sat på præstestanden.

Rygterne om, hvad Balle havde foretaget sig, var imidlertid kommet ned til Jena, og M. Møller sendte så en skrivelse (af 24. Oktbr. 1795) til det teologiske fakultet: han havde hørt, at dets betænkning om »Repertoriet« skulde være indhentet, og han ønskede derfor, at fakultetet vilde offentliggöre sin udtalelse, som han for resten aldeles ikke kunde anerkænde for inappellabel. Det fik han naturligvis ingen svar på.

Så blev der i de förste dage af November i bispegården indleveret et brev[1] (dat. 29. Oktbr.), der var undertegnet »Udgiveren af repertoriet«: Udgiveren har hørt, at Balle i flere anonyme skrivelser skulde være bleven opfordret til at få »Repertoiret« konfiskeret, at han i begyndelsen ikke agtede på disse opfordringer, men da en ny skrivelse kom med ironiske bemærkninger om hans årvågenhed, indsendte han brevene med en erklæring til danske kancelli. Repertøren beder nu at få disse aktstykker til offentliggörelse. Det vil göre mig ondt, skriver han, om De miskænder mig, da »min literære virksomhed for en stor del var virkning af Deres opmuntring på en tid, der var en af mit livs kvalfuldeste perioder«. Balle kan måske have misbilliget hans »fremstillelsesmåde«, men umulig betvivlet hans hensigters renhed. Og M. Møller er virkelig så naiv, at han sammenligner forskellen mellem sit og Balles standpunkt med forskellen mellem Paulus og Petrus, der »afvege i enkelte fremstillingsmåder«. — Der var ingen oplysning i brevet om, hvorhen svaret skulde sendes. Balle tav derfor og talte ikke til nogen om det.

Men det blev vanskeligere og vanskeligere for ham at tie stille. Fleischer mindede ham endnu en gang om hans »pligt«, og i byen gik der rygter om, at han stod i brevveksling med repertøren. Så gjorde han

endelig rede for sin stilling i denne sag i den tidligere nævnte artikel i »Pligtankeret«: Han har kun modtaget ét anonymt brev, der opfordrede til at afsætte »Repertoriets« udgiver, og ét af lignende indhold fra en navngiven ven, ikke flere. Balle lægger her særlig repetøren det på sinde, at han som præst — og det går Balle ud fra han er — ikke har frihed til at tale og skrive, som han vil. Når han har modtaget et embede som »offentlig religionslærer«, har han »med velberåd hu ladet sin frihed indskrænke«, i det han har aflagt ed på at lære i overensstemmelse med den danske kirkes symbolske bøger.

»Skal da den offentlige religionslærer være fordömt til en stedsevarende tankeløs dorskhed?« vil måske repertøren spörge. Nej, han skal netop følge godt med i udviklingen, læse hvad han kan overkomme af fritænkerske angreb på den åbenbarede religion; får han tvivl, skal han overveje sagen grundig, rådføre sig med kristne venner osv.; kan han alligevel ikke få bugt med sin tvivl, og selv kristendommens grundsandheder bliver vaklende for ham, da bör han, som ærlig mand, tilkændegive regeringen, at han ikke længer med frelst samvittighed kan være præst, og en god regering vil så — hvis han da ellers er en brav og duelig mand — sörge for, at der åbnes ham andre veje til at tjæne sit brød på.

Hvilken opsigt »Repertoriet« vakte, ser man af, at det förste oplag blev udsolgt i løbet af 4 uger. I slutningen af Avgust udkom 2. oplag med en forerindring (dat. 20. Avg.), i hvilket det blandt andet hedder: »Sandheden gör jeg her det höjtidelige løfte *aldrig* — end ikke om den fordrede större offere end dem, jeg allerede mer end én gang i mit liv har bragt den — aldrig at svige den, når den forstødes af de mægtiges pietisteri, eller forhånes af dagens literære tersitter... Jeg skal ikke lægge dølgsmål på mit navn, når det

ikke længer er pligt — og jeg skal, efter at have nævnt mig, tale lige så frimodig som nu.«

Endelig, omkring 1. Novbr., kom fortsættelsen af tidsskriftet, 2. og 3. hæfte på én gang. Den förste artikel, »*Religionslærerens forhold til sin stand*«, skulde egentlig, som en slags programartikel, have åbnet 1. hæfte, men kunde ikke blive færdig i rette tid. Den vil, siger M. Møller, »udbrede lys om min egentlige hensigt med dette foretagende.« Alligevel er den ikke af ham selv, men af »en af fædrelandets ypperste tænkere.«

Man læser naturligvis en programartikel med en vis opmærksomhed, men dette eksemplar skuffer forventningerne — som så mange andre af samme art. Formelt set er den ikke ilde; der er virkelig fart og kraft i stilen. Men indholdet er temmelig almindelige lyriske udgydelser. Ganske vist ser det i begyndelsen ud, som om artiklen skulde være en sprængbombe, beregnet på at lade hele den danske statskirke flyve i luften: »Vore religionslærere skulle være sælskabets ædleste og viseste mennesker ... Altså bör de udvælge sig selv — altså er offentlig sanktion ugyldig;« det var således det burde være; men, kommer det så noget tamt, som sagerne nu står, må man begynde småt: »*Den oplyste, den myndige skal opdrage den mindre selvstændige til at vorde det han selv er.*« — »Du spörger om midlerne til en sådan opgaves løsning? ... Hav vilje og du har alt.« Denne Kantiske trumf kunde jo være meget god, når blot forf. havde meddelt, hvorledes man skulde få den kraftige vilje.

Tonen i 2. og 3. hæfte er lidt mere dæmpet end i 1. hæfte; men for øvrigt er fortsættelsen en skuffelse. Der havde over förste hæfte været noget ungdommeligt, både i god og ond betydning: en höjtstemt, noget hultklingende patos, men også noget vist ubestemmeligt, noget af ungdommens lovende muligheder. Løfterne

blev imidlertid kun løfter. — I en lille bemærkning klager udgiveren over, at der på »Repertoriets« subskribentliste kun findes »7 provster og 22 præster!! Resten er studenter og verdslige videnskabsmænd« — og bladet er for »religionslærere!« Og hvad vilde han have sagt, hvis han kunde have hørt, hvad mange af disse »religionslærere« sagde om ham. Til det kgl. biblioteks eksemplar af »Repertoriet« er der hæftet nogle breve; i et af dem takker brevskriveren, pastor Åboe, en embedsbroder (Borch) i Gødvad for lånet af tidsskriftet, over hvilket han er meget forarget; han beder om, at hans brev må blive hæftet til tidsskriftet, som var et eksemplar, der cirkulerede blandt præster der på egnen. En tredje præst, Thurah, skriver videre på det samme papir; han mener, at »merkantile hensigter mest og alene [!] har virket til dette medusahoveds tilværelse.« Til slutning kommer såmænd endog den Gødvad degn med en underdanig bemærkning, i ægte degnetone, om at han tager sig den dristighed osv. Efter hans uforgribelige mening er dette »Belials barn« vred over, at hans fortjænester ikke er bleven påskönnede, da man hverken har gjort ham til biskop eller professor.

I »Kritik og antikritik« blev det igen *R. Fleischer*, som modtog »Repertoriet«, da endelig 2. og 3. hæfte kom til verden. Tonen er omtrent lige så hastemt og voldsom som förste gang, forbitrelsen er i alt fald lige ægte og inderlig. I anmældelsen af 1. hæfte havde Fleischer gjort, hvad han kunde, for at hidse Balle på »Repertoriet«; det var ikke lykkedes. Nu vender han sig til en anden side; han udbryder med patos: det danske kancellie og regeringen må for sin egen æres skyld give generalfiskalen ordre til at anlægge sag mod Schubothe, som »Repertoriets« forlægger; ti Fleischer har i sin kritik af 1. hæfte godtgjort, »at »Repertoriet« strider mod Danmarks riges grundlov.«

Ja, men de i de senere år udkomne trykkefriheds-

reskripter, havde de ikke ændret »grundloven?« Dette erklærer Fleischer for en umulighed, og han kommer her ind på nogle politiske betragtninger, som er höjst betegnende for én retning her hjæmme, den ultrakonservative.

»Den lov, i kraft af hvilken kongerne i Danmark besidde en uindskrænket magt, og som er en kontrakt imellem folket og kongehuset, vogte nok de danske konger sig fra at sætte ud af kraft.« Den minister eller embedsmand, der vilde råde kongen til et sådant skridt, vilde være en majestætsforbryder. Og hvorledes skulde rigets grundlov kunne ændres af en *enkelt* konge, og uden at folket er rådspurgt? — Ville efterkommerne arve prærogativerne fra grundlovens giver, må de vel også arve de forpligtelser den pålægger dem. »Såre meget vilde den regent vove, som vilde følge andre grundsætninger; ti hvor kunde han vænte, at rigsloven skulde være hellig i folkets öjne, når han viste, at den ikke var det i hans egne?«

Dette er stærke, næsten truende ord; og det er et i øvrigt ultra-konservativt blad, der siger dette til kongemagten. Der må bag disse stærke ord have ligget en alvorlig frygt for, at regeringen vilde tage parti for den moderate rationalisme. Og var den frygt så unaturlig, når den kgl. confessionarius stod på det standpunkt?

I Januar 1796 kom 4. hæfte af »Repertoriet«; der var ikke noget af betydning i det. Den vigtigste artikel er en oversættelse af en tysk kritik over Bastholms »Korte tanker til nærmere eftertanke osv.«, med en efterskrift af Malthe Møller: Jeg har agtelse for Bastholm, men skulde hans reformforslag blive gennemførte, »så vil jeg i samme öjeblik lade mig erklære for *emeritus*.« Måske er hans bog blot »en ironi over vore dages hyperpolitisk-økonomiske projektmageri; kun den der gör vellevnet til det fornuftige væsens sidste hensigt, kan i alvor foreslå sligt.«

»Kritisk og antikritisk journal« siger i sin anmældelse af dette hæfte, at det kølleslag, som tidsskriftet havde rettet mod »Repertørens« hoved, havde gjort ham meget spagere, end han för havde været. »Imidlertid skal kølleføreren [R. Fleischer] ikke rose sig af profiten; ti han gik glip af domprovstiet i Roskilde, som var lovet ham i året 1790 af alle dem, som kunde give løfter derom. Og hvorfor gik han glip deraf? Fordi han havde skrevet imod »Repertøren«, og søgt at sætte lovene i virksomhed imod ham.« Dette har naturligvis adresse til Balle. — Universitetsjournalen bemærker om 4. hæfte, at dets »magerhed synes at bebude »Repertoriets« endeligt.«*

I løbet af 1796 så man ikke noget til »Repertoriet«. De 5 förste ark af 5. hæfte var ganske vist allerede trykte i dette års sommer, og det øvrige var færdigt til pressen. Det samlede hæfte udkom dog först i begyndelsen af 1797. Udgiveren omtaler Balle på to steder. Den förste udtalelse må vist være skreven, för han læste Balles Svar i »Pligtankeret«. Han omtaler ham endnu her som »en talentfuld, lærd og *ædel* mand.« »Ubegribeligt, at han kan formå det over sit hjærte at forfølge — hemmeligen at forfølge — mig og de øvrige anderledes tænkende, hvis overbevisning dog i hovedsagen, i det der er religionens ånd og væsen, ingenlunde afviger fra hans.«

Men det sidste stykke i hæftet, dat. 28. Jan. 1797, er et svar på Balles manende ord i »Pligtankeret«. M. Møller har overvejet hans formaninger og er bleven *befæstet* i sine meninger. »Turen til at tale kommer nu til mig«, skriver han, og tonen er betydelig skarpere end tidligere. Når 6. hæfte af »Repertoriet« kommer, kan han ikke sige; sygdom og andre arbejder er i vejen;

---

* Samtidig med 4. hæfte udkom en lille piece »Tanker om repertorium og repertøren af tvende venner«, og et svar derpå; bægge piecer er uden betydning.

»men det *fortsættes.*« »I næste hæfte nævner jeg mig, og den tid kommer, da jeg ikke længer skal tale i lignelser.« Han slutter hæftet med følgende salve: »Imidlertid hvæse Københavns »Universitets-journal« omkap med justitsråd Pontoppidan, professor Bang og hele det øvrige slæng imod »Repertoriet«, så meget dem lyster. Om hvert enkelt denne literariske gåsestis lem tænker repertøren og hans publikum:

Lasst sodann ruhig die gans in Kopenhagen gagagen,
die beisst keinen, es qwält nur ihr geschnatter das ohr.«

Den pompøse forkyndelse om kommende stordåd blev imidlertid hans — *sortie.* Der kom aldrig noget 6. hft. Kort för 5. hft. forlod pressen, stod der imidlertid i »Politisk-fysisk magasin« (Marts-hft. 1797) en artikel, hvori »Repertøren« navngav sig.* Han understreger, at han gör dette skridt *frivilligt.* Hans bevæggrund er denne: I en artikel i »Repertoriet« (3. hft.) havde han beskyldt boghandler Gyldendahl for eftertryk og en ikke helt nobel forretningsførelse. Gyldendahl anlagde sag mod tidsskriftets forlægger, Schubothe, der erklærede, at han ikke kændte udgiverens navn. Så fandt M. Møller, at han måtte træde frem under navn og tage ansvaret på sig. Det gjorde han i et brev til höjesteretsadvokat Rottbøll (af 14. Juli 1796), hvori han for resten samtidig erklærer, at han ikke er *dansk* undersåt, ikke kan dömmes af noget tribunal i Danmark, men at hans nærmeste øvrighed er det akademiske senat i Jena. Her må Gyldendahl sagsøge ham, hvis han vil. Meddelelsen kom for resten for sent; sagen var allerede optaget til doms.

På dette tidspunkt var imidlertid de forvæntninger, hvormed tidsskriftet modtoges, bleven betydelig ned-

---

* Nyerup navngiver ham rigtignok allerede i registret til »Minerva« for 1796. M. Møller havde nemlig navngivet sig i et brev til ham af 12. Febr. 1796[1].

stemte. M. Møller manglede grundighed, og den lyriske patos, som skulde bære ham og tidsskriftet oppe, mistede hurtig sin bærekraft. Og dermed forlader han scenen. Ganske vist bliver han ved med at skrive, endogså ret flittigt, men hans arbejder er væsentlig oversættelser af historiske, mytologiske o. lgn. værker.* Den teologiske samfundsomvælter bliver i 1829 redaktør af »Berlingske Tidende«.

VI.

Angreb på præstestanden. — Bastholm: »Den gejstlige stand«. — Kirkerne, liturgien m. m.

Malthe Møller havde i sit tidsskrift forkyndt det som sin opgave at reformere Danmarks »religionslærere«. Og der var mange som mente, at de trængte hårdt til at reformeres. Ved siden af de alvorlige reformbestræbelser gik spotterierne. Angrebene på »Sortkjolerne« er allerede på dette tidspunkt af gammel dato; men de når deres höjdepunkt i 90'erne. Man fandt for det förste, at de var lönnede alt for rigeligt, særlig når man tog hensyn til den ringe nytte, mange af dem gjorde. Således møder »*Samleren*« (Marts 1797) med (et anonymt) »*Forslag til biskopperne* i Danmark og Norge«: De årlige indtægter af samtlige danske (og norske) bispeembeder er mindst 46,000 rdl. »Skulde eders höjærværdigheder ikke føle, at det var lidt for stor en summa for den nytte I stifte? Og da Riegels har været så patriotisk at ville regere over hestene i Lolland imod at få 1 β pr. styk i ekstraskat af disse

---

* I 1802 kom »Nathanael. Anhang til Repertoriet«.

sine kære og tro undersåttere,* skulde da ikke eders höjærværdigheder, for eders regering over sjælene, kunne nöjes med 1 β pr. sjæl i Danmark og Norge.« Det vilde give 24,960 rdl., og skulde den sum ikke være nok til 12 bispefamiliers underhold. Mon vel »de tolv apostler have haft endog kun halvparten deraf i årlige indtægter? Og jeg vilde så gærne, at vore biskopper skulde ligne apostlerne i indkomster, ligesom de ligne dem i dyder!« De derved indvundne penge kunde bruges til forskellige nyttige formål: til biskoppernes filosofiske uddannelse, et nyt skolelærerseminarium m. m. — At man ønskede at komme af med *præstetienden* er forståeligt nok; den lönningsmåde gjorde jo ligesom præsterne til noget andet end alle andre embedsmænd.[1]

Men der var jo langt mere end lönningsmåden, man var utilfreds med. Angrebene rettedes mod præsternes karakter, deres uddannelse, deres hele virksomhed. Som en indledning til en skildring af denne bevægelse kan følgende portrætgalleri tjæne. I Wachsels studereværelse, i Horrebovs »Harlekin præst« (jfr. s. 179), findes der på væggene en hel række præstebilleder. »Skal man tro deres ansigter,« siger Ædelmann, »hvor udartede have de da ikke været fra deres höje bestemmelse. Hvor står ikke sjæletyranniets forhadte ånd præget i dem! Hist flammer hævngerrighedens lynildsblik i det vrede öje, og her hviler dumhed på de laskede kinder. Hist troner hovmod på de optrukne öjenbryne,** og her kranser snedighed læberne

* Riegels havde søgt om kgl. bestalling til at syne alle heste i Lolland-Falsters stift for den ovennævnte betaling.

** Den præstelige selvfølelse og opblæsthed var jævnlig genstand for angreb. I »Samleren« (Marts 1797) fortælles der således: En biskop, der var gæst hos en ædel greve, nægtede at sidde til bords med nogle skoleholdere, som greven havde indbudt. En anden biskop sagde en gang til en præst: »Jeg spiser ikke med en degn.«

med et fælt smil. Hist forkynder det grinende åsyn en vellystig Epikuræer, og her røber de grådige blikke, de udstående kindbakker og den spidse hage en udhungret gnier . . . Men du ædle mand, som står her midt imellem dem med din sjælsadel i öjet . . . hil dig, ihvo du er! hil dig! om du alt er bortvandret til hine lysere egne . . .!«

En indsender i »Politisk-fysisk magasin« (Avg. 1796) tog sig for at undersøge præsternes *uddannelse.** Hans bemærkninger skal ikke så meget gælde »veteranerne, disse ærværdige Guds mænd«, men dem, »der i det sidste decennium ere ved skolen og akademiet dannede til gejstlige og slupne i embede.«

Forf. gennemgår en præsts udvikling lige fra skoletiden. De lærebøger i religionen, som man benytter der, er yderst uheldige. »Rå og tykke begreber, stiv vedhængighed ved de for længst siden nedrevne fordomme, intet filosofisk, intet frit blik, kort intet spor af den tænkende, sig selv overladte fornuft findes i disse bøger.« Han fortæller et træk fra sin egen skoletid: »Jeg fik et dygtigt ørefigen af min rektor, omtrent 7 måneder för jeg skulde være student, fordi jeg ej kunde opregne alle de grunde, Guldberg i sin åbenbarede teologi fremsætter for den store domsdags nødvendighed. Man tænke sig i selve visdommens værksteder, i slutningen af det attende århundrede, som man kalder det filosofiske, at slå en dreng, fordi han ej kan fremsige beviserne for dommedags nødvendighed!!!«

Fra skolen slipper nu den med fordomme og vrange begreber fuldproppede kandidat til akademiet. Men her går alt på den samme ynkelige melodi som i skolen. Eksaminationen er i höjeste grad åndløs, en

---

* Om det teologiske studium se, foruden det følgende, »Iris og Hebe«, Septbr. 1798 (af P. H. Mønster), Febr., Juni og Decbr. 1799; »Pallas« Jan. 1796.

ren opramsning fra kandidatens side af udenad lærte brokker. Er der nogen som betvivler dette, kan han blot, siger forf., gå op og høre en af Moldenhawers eksaminationer, »med hans ofte gentagne *porro* [videre], når kandidatens ramsning går i stå.« Kandidaten går bort fra universitetet med en hjærne, der er som et pulterkammer for alle dogmatiske brokker, men uden kændskab til det menneskelige hjærte; og hvorledes skulde han så som religionslærer kunne göre nogen gavn? Forf. spurgte en gang en kandidat, der havde fået *laud* til attestats og straks efter et godt kald i Fyn, om han nu troede, han havde den menneskekundskab, der kræves for at kunne virke som lærer. Han svarede: »Når man har læst dr. Moldenhawers moral behøver man aldeles ingen menneskekundskab til at være præst; der findes nok i den.« »Det kalder jeg en *candidatus laudabilis*!!!«

Men kan vi vænte andet resultat, når vi se på vore professorer. Dr. Hornemann har vist nok lyst og hjærte til at nedrive fordomme og overtro. Men han erindrer sig sin affære med Micha*, og hvo kan fortænke ham i, at han holder sig tilbage. Men så er der Moldenhawer, der på sine forelæsninger tordner mod Barth og råder de studerende fra at læse Riems: »Kristus und die vernunft«, »om den så kun var den eneste bog i verden.« Ja han har endogså i forelæsningerne så fint givet spidser fra sig, fordi der af teologerne så hyppig på det kgl. bibliotek søgtes kætterske bøger.**

Efter således at have reduceret flertallet af præsterne, i alt fald af de yngre, til »teologiske pulterkamre«, går »Magasinet« — hvis specialitet var angreb

---

* Hornemann havde 1777 udgivet en fordanskning af profeten Micha; i en tilföjet fortolkning frakændte han den messiansk karakter. Men han tog sine udtalelser tilbage, og man mente Guldberg stod bag ved.

** M. var bibliotekar ved det kgl. bibliotek.

på præstestanden — over til höjtstemte deklamationer mod præsternes *karakter.* I Decbr. 1796 leverer det en oversættelse af nogle udtalelser i Paynes* »Fornuftens myndige alder«: »Og nu, I præster! af hvilken sekt I endog ere, I som have skrevet imod den förste del af »Fornuftens myndige alder«, hvad kunne I sige? Ville I, uagtet den hele vægt af klarhed, der lyser eder ind i ansigtet, endnu stedse tillidsfulde bestige eders prækestole, og vedblive at udgive disse bøger for eders forsamlinger som ord af guddommeligen indblæste skribenter og for Guds ord? . . . Hvad for en skygge af forevending have I endnu at frembringe, for at skjule beskæmmelsen over eders gudsbespottende bedrageri? Hvad kunne I endnu indvende imod den rene og sædelige Deisme, for at understøtte systemet af eders falskhed, afguderi og foregivne religion?«

Det er med citatet af denne salve, at Balle begynder »Biblen forsvarer sig selv«, og han knytter følgende bemærkning dertil: »Det skulde ikke være mig ukært, om præsterne, eller i det mindste biskoppen, på grund heraf måtte kræves til regnskab. At et land skal underholde *gudsbespottende bedragere*, som udbrede afguderi, er dog alt for utilbörligt.« »Magasinet« oplyser i den anledning, at vedkommende krasse ord er Payne's, ikke oversætterens, at de er rettede mod Payne's angribere blandt præsterne, ikke mod den danske gejstlighed.** — Hertil må dog bemærkes, at Payne's ord rækker videre end til hans angribere. Enhver præst, der, efter at have læst hans angreb på

---

* Thomas Payne (1737—1809) engelsk politisk og religiøs forfatter.

** Han slutter med følgende bemærkning: »Repertoriets udgiver anmærkede en gang, at Sjællands bisp ene vågede, mens alle de øvrige sov. — Våger!!! O, gid han sov med de øvrige! ti salige ere de som sove, de synde ikke.«

kristendommen, ikke indrömmer deres berettigelse og bliver deist, han bliver en »gudsbespottende bedrager.«

Et halvt år efter, i Juni 1797, leverede »Magasinet« efter et tysk fritænkersk tidsskrift, »Das neue graue ungeheuer«, følgende artikel: »Hvorledes vil det se ud med den protestantiske gejstlighed om 20 år.« Den forandring, der *må* komme, kan enten blive en langsom og gradvis reformation eller en pludselig revolution. I sidste tilfælde kunde resultatet blive således: Alle de spanske narrestreger (præstekjole m. m.) er forsvundne; religionslærerne vil ikke alene være prædikanter, men også opdragere; sognene vælger selv deres religionslærere, der uddannes, ikke ved teologiske fakulteter, men ved seminarier osv.

Forf. slutter med følgende salve: »O, hvor frygtelig vil ikke den sidste dag bryde frem for eder, I mørkets og lastefuldhedens uværdige tjænere, som udsuge landets marv, og ville tiltvinge eder af eders brødre höjagtelse, fordi I bære en spansk klædning . . . Vel eder, om I inden 20 år have römt jorden!«

Disse angreb på præstestanden i almindelighed blev så krydrede med anekdoter om navngivne præster. En spasmager havde sendt »Adresseavisen« følgende inserat: »En god kristen fremsætter det ønske, der tillige er mange sjæles, at hr. cand. theol. Måløe måtte ville ved trykken skænke os en årgang . . . af sine ypperlige taler. De ville sikkert fremskynde det ønskelige udfald af den kamp mod det naturlige menneskes fornuft, som føres i vore dage.« »Adresseavisen« var lige ved at gå i fælden og tage det alvorligt, men fik dog öjnene op, inden det var for sent. Så blev opfordringen trykt i magasinet (Maj 1797).

Den stakkels Måløe måtte holde for en gang endnu. I »Vink til adskillige københavnske præster« (Septbr. 1798) hedder det: Når man går til skrifte, vænter man i alt fald en ordentlig udarbejdet tale; »men hvor underlig vorder ej sindet stemt, når man i steden herfor

pines ved at høre herrnhutiske afhandlinger af hr. kandidat Måløe, eller når degnen i »Börnehuset«, hr. Tuderup, i en dragt og med en anstand, der må opvække den alvorligste til latter, træder op og frempjapper det mest mystiske og usammenhængende nonsens af verden.« En anden gang[1] fremstiller »Magasinet« en pastor Horskær i Strø som en værdig genstand for oplyste menneskers spot, fordi han på sine rejser i sognet uddeler bøger mod »oplysningen«. Riegels, der jo særlig havde anlæg for det grovkornede, brugte også sit talent over for præsterne. I et brev til Suhm[2] skriver han: »Jyden kalder ikke uretteligen fladlus præstekrebs; det værste er, at deres liv, ros, bagtalelse er lige så ubehagelig, lige så vedhængende.« — Man vil ikke undres over, at Riegels lærer sin ældste sön »at fly præster som bussemænd.«

* * *

Præsterne var naturligvis ikke uden *forsvarere.* At de selv søgte at værge sig, er naturligt, men det havde i reglen ikke videre virkning. De var jo deres egne advokater, indvendte modstanderne. Derfor har de artikler, som stammer fra lægfolk, större interesse. Og sådanne kom der også, f. eks. i de mere moderate tidsskrifter. En anonym forfatter skrev i »Minerva« (Oktbr. 1793) »*Et par ord om landsbypræsterne*«: »Brodne kar i alle lande, siger Wessel, og usselrygge i alle stænder, siger jeg, lige så vel som i præstestanden. Men hvem vilde derfor kalde dem alle så?« Og dog synes der at være en voksende tilböjelighed til at göre det.

Er det alene blandt præsterne, man finder intolerante mennesker, som Hamborgs pave (Goeze)? På ingen måde! »Tolerancens og frihedens og den nye så kaldte oplysnings apostle fordömme ret kristelig alle anderledes tænkende; og nöjes deres modstan-

dere med at fradömmes menneskeforstand og dyd, så slippe de endda tåleligen.«

Ganske sandt: der er uvidende, bornerte præster. Indsenderen har selv i 1793 hørt en prædikant snakke om »et ulykkeligt komma«, som i den danske bibeloversættelse var sat på urette sted; paa Nytårsdag har han hørt en præst sige: Kristi blod i omskærelsen var det förste han udgød for vore synder; han kænder flere præster, som anser Boyes fortræffelige bog for en kættersk ting, fordi der i den står: ingen arvesynd; ja en vis gejstlig, der hverken er ubegavet eller uden dannelse har kaldt den »Satans ven« i stedet for »Statens ven«. Men har man derfor ret til at tro, at alle eller de fleste præster er af den art? »Den som af privat had, spottelyst eller anden lav hensigt vil prostituere nogen mand eller nogen stand, finde hos enhver retskaffen det hån han fortjæner!«

Man vil imidlertid allerede af disse bemærkninger se, at det kun er de »oplyste« præster, der forsvares. Det er også dem, der tales om i en artikel i »Samleren«, medens dette blad endnu hørte til den moderate retning[1]: Det er i de nyere tider blevet modesprog at tale hånt om gejstligheden. Begår en eller anden af denne stand kuns nogle moralske fejl, så optegnes de omhyggeligt og tillægges hele standen. — Og som et eksempel på de gode, oplyste præster nævnes så en Peter Lakjer, der har indrettet spindeskoler og to militære skoler, i hvilke den mandlige ungdom bliver uddannet »i duelighed til statens forsvar og indpræges kærlighed til fædrenelandet« — altså en begyndelse til vore tiders skytteforeninger.

Det betydeligste indlæg i striden om præsterne, deres uddannelse, virksomhed og betydning kom fra den moderate oplyste retning og fra selve dens fører. I Januar 1795 udkom »*Korte tanker til nærmere eftertanker over den gejstlige stand. Af dr. C. Bastholm, Hs. kgl. majestæts confessionarius*«. I et forord udtaler

forf. sig således: Vi mennesker bevæge os fra den ene yderlighed til den anden. Tidligere overdrev man gejstlighedens værd og betydning: de var mæglere mellem Gud og mennesker, Guddommens fortolkere; nu erklærer man, at denne stand er byrdefuld, unyttig, skadelig. Bastholm vil forsøge at finde middelvejen mellem bægge yderligheder: han mener, at den gejstlige stand både er agtværdig og nyttig, men at den ganske vist trænger til at reformeres. Det er derom han vil fremsætte nogle korte tanker til nærmere eftertanke.

Han vil i det følgende ikke bruge ordet *præst*, ti det brugtes oprindelig kun om mæglere mellem Gud og menneskene. Kristus f. eks. blev kaldt præst. Bastholm vil derfor hellere bruge udtrykket »*Folkelærere*«. »En folkelærer er en mand, hvis bestemmelse er at udbrede både religiøse og i det menneskelige liv almennyttige kundskaber.« Han håber, at ordet »præst« vil blive udslettet af alle kaldsbreve.

I det förste afsnit undersøger han det spörgsmål: »*Hvad kundskaber udfordres hos en folkelærer?*« Bastholm gör forskel på folkelærere i købstæderne og folkelærere på landet. »Deres stilling i staten er forskellig, deres virkekreds er forskellig, deres kundskaber bör følgelig og være forskellige.« De först nævnte bör være teologisk uddannede; den nuværende attestats kan i det hele være ret passende for dem. De bör have noget mere end »en vis indskrænket kundskab i religionens grundsandheder og dydsregler«; ellers vil de ikke kunne skaffe sig den fornødne agtelse hos deres menighed. De bör derfor have en videnskabelig teologisk dannelse. Ganske sandt, mange glemmer meget af den i årenes løb; men folk i almindelighed kan ikke kontrollere det; de »tiltror» deres folkelærer lærdom, og det gör jo så samme virkning, som om han havde den.

Anderledes med folkelæreren på landet. Han anviser sine menighedsmedlemmer vejen til deres *evige*

kald. Meget godt! Men, om han tillige kunde give dem anvisning i deres *timelige* kald! I så tilfælde vilde der jo rigtignok kræves en ganske anden uddannelse af dem end den nuværende.

Hvilke kundskaber bör da folkelæreren på landet være i besiddelse af? Hans menighed består af landmænd. »De trænge til en fornuftig, oplyst mand, der kan arbejde med dem for at göre dem dydige og lykkelige, lykkelige ikke alene i den tilkommende, men og i den nærværende verden: en mand, der kan fordrive deres overtro og deres fordomme. Men han skal kunne mere end det. Almuen på landet har fået frihed, men den forstår ikke tilfulde at udnytte den. Bøger hjælpe ikke stort. »De forstås ikke rigtig af alle, og, urigtig forståede, göre de skade.« Folkelæreren er almuens naturlige vejviser til oplysning og lyksalighed. Og han har gode betingelser i den retning, i det han selv er agerdyrker. Hos den enfoldige virker eksempler stærkere end mange ord. Men folkelæreren må have en anden uddannelse end den nuværende, for at kunne udnytte disse gode betingelser. Han må have nogen indsigt i fysiken, bl. a. for at kunne kæmpe mod overtroen; »i kemien, hvis kundskab haver så stor en indflydelse i jordarterues rette behandling, i farveriet, brygning, bagning, kærning og den hele landhusholdning; i naturhistorien, for så vidt den haver sin indflydelse på ager-, skove- og have-dyrkning, giver kundskab om nyttige insekter og deres anvendelse og skadelige insekters udryddelse osv.; i veterinærvidenskaben, for at vide at behandle husdyrene i deres sunde og syge dage; i matematiken, for så vidt den er nødvendig for opmålinger, vandafledninger, nyttige redskabers fordelagtigste indretning i deres hånderinger osv.«

Hvilken virksomhed vilde der ikke ligge for den således uddannede folkelærer! Han vilde blive en vejleder for sine bønder, i stedet for at lade sig vejlede

af dem. Han kunde selv danne sine skolelærere, og seminarier blev så mindre nødvendige. Han kunde endelig katekisere med ungdommen, ikke alene i religionens, men og i landvæsenets katekismus. Bastholm tror ikke, at Herrens hus vilde blive vanhelliget ved disse øvelser. »Frydelig er den udsigt for mig,« udbryder han, »at landet en gang skal få sådanne lærere.«

Vi står nu over for det spörgsmål: »Er den gejstlige stand nyttig og nødvendig, eller var det nyttigere, om den blev afskaffet?« Alle kultiverede folk har anset en gejstlig stand for nødvendig. Det taler jo dog for dens bevarelse. Ganske vist, den har i historiens løb tit optrådt som fjende af oplysning, frihed og fremskridt. Men alt kan mishruges; det beviser intet. Man prøve på at afskaffe den gejstlige stand, og man skulde snart se en stærk tilbagegang i folkets moral. Det er en sund, praktisk religion, der ene i længden kan holde moralen oppe, og det er folkelærerne, som er denne religions forkyndere. Lærerstanden er lige så vigtig og nødvendig som øvrighedsstanden.*

I de følgende afsnit undersøger forf. *lönningsforholdene* — lönningerne er ikke for höje —, om folkelærerne skal have *rang*, *titler* osv. — hvorfor ikke lige godt som andre embedsmænd? — og endelig *klædedragten*. »Skal folkelærerne beholde deres nuværende klædedragt? Der er dem som tror, at denne dragt indgyder almuen en slags ærefrygt. Men den tid er forbi. Man ser nu på manden og ikke på kjolen. Men lægger den ikke et vist bånd på visse folkelærere og afholder dem fra udsvævelser. Bastholm tror ikke,

---

* Bastholm indrömmer, at der er mange folkelærere, som mangler »opdragelse og levemåde«. En hovedårsag hertil finder han i skolernes stipendier, som lokker en del af den ringeste almue ind i skolerne. De börn kommer fra hjæm, hvor forældrene selv ingen opdragelse og levemåde har.

at denne indvending har meget på sig. Desuden har dragten forskellige mangler. Den er ubekvæm, den er kostbar, den er sær og smagløs og ikke heldig for sundheden. Derfor håber han, det kgl. kancelli vil sörge for, »at denne dragt dog ikke skulde endnu blive bragt ind i det 19. årh.« »Jeg er næsten vis på,« udbryder han, »at dette ønske skal blive opfyldt. Af vore oplyste og smagfuldere tider kan man vist vænte, at se disse gotiske sirater afskaffede.«

Det her sagte gælder imidlertid nærmest om folkelæreren, når han færdes i det daglige liv. Men skal han heller ikke have en særlig dragt, når han er i embedsforretninger? Jo, svarer Bastholm, ti det giver forretningen noget höjtideligt. Men ingen vingekjole, ingen pibekrave; enten den nu brugelige samarie eller en sort kappe med vide ærmer, en sådan som f. eks. bæres af advokaterne i Höjesteret. B. foretrækker denne sidste. Den er smuk, bekvæm, sund og ikke dyr. Samarien minder om en slöjkjole; men nu da man har afskaffet den for börnene, er der da ingen grund til at beholde den for de voksne.

Forfatteren slutter så med nogle bemærkninger om *ordinationen*, som han ikke finder nødvendig, men dog ganske nyttig — for almuens skyld. Ordinationen giver lærerembedet i dennes öjne en vigtighed, en hellighed, som vi endnu ikke kan undvære. Men ritualet ved den trænger til en reform. —

For anden gang havde nu Bastholm vovet sig ud på reformbanen. Hans liturgiske forslag havde rejst en storm, dette reformforslag gled stille ud på literaturens hav; de luftninger, der rejste sig, var mest medbør. Recensenten i »Lærde efterr.«[1] har, siger han, »ikke anmældt mange bøger, som i alle henseender har været ham så kærkommen som denne,« og i samme tone er en recension i »Iris«. Anmældelserne fra den konservative side er ganske vist noget mere forbeholdne i deres udtalelser. Baden mener, i »Uni-

versitets-journalen«, at man ikke bör kunne *forlange* kundskab i kemi, fysik osv. af præsterne, og R. Fleischer siger i »Kritik og antikritik«[1]: man mærker af flere af Bastholms udtalelser, at han ikke selv har været landsbypræst; derfor dömmer han så skævt om deres stilling. Men også disse anmældelser er dog i det hele anerkændende.

Der var imidlertid dem, som ikke var tilfredse med bogen, f. eks. Malthe-Møller (jfr. s. 196). Og til dem hørte endvidere hele den radikale fremskridtsflöj. På denne flöj træffer vi en ret ejendommelig skikkelse, grev *F. C. Wedel-Jarlsberg* til Raunstrup. 25 år gammel debuterede han med et lystspil »Bondedyd« (1782). Senere skrev han »Den sjældne unge herremand« (jfr. s. 82 anm. 2), som han sendte Suhm til gennemsyn. Dermed havde han indrulleret sig blandt fremskridtets mænd.

Wedel-Jarlsberg var ikke tilfreds med Bastholms skrift; det var ham alt for moderat. Så udgav han, anonymt, »*Den gejstlige stand bör afskaffes.* Frimodigt svar på dr. Bastholms offentlig fremsatte spörgsmåle«. 1. hæfte (1795). Over for Bastholm personlig, hvem han tilegner det 1. hft., er tonen meget hensynsfuld: »Ædle Bastholm! ved frimodigen at fremsætte mine tanker, frygter jeg ikke, at du skal hade mig: din attraa at ville virke til det gode for menneskeheden, så vel fysisk som moralsk, er for indlysende . . . men efter min overbevisning fejler du i at vælge midlerne.« Og i kritiken af dem åbenbarer forf. en grundig radikalisme. »Ingen borger i staten kan være retskaffen, tænkende, uden at være gejstlig lige så vel som verdslig; hver borger bör ydermere være teolog, det er: han bör lægge sig efter kundskab om Guds fornuft — Guds vilje; og dertil, siger Paulus selv, behøves ikkuns öjne for at se og hjærte for at føle med.« Den gejstlige stands historie er en historie om herskesyge og egennytte. Det hjælper ikke, at man forandrer navnet på dens medlemmer; *den må afskaffes*, der er intet

andet middel. Og den kan udmærket godt undværes, ti den er jo aldeles ikke grundet i naturen. Den er et produkt af forklædt snedighed på den ene side og troskyldighed på den anden. Den er aldeles ikke nødvendig for en sund praktisk religion. Udrens alle disse uforståelige mysterier af religionen, som den har listet ind, for, i egenskab af deres fortolkere, at kunne herske over samvittighederne — og gejstlighedens overflødighed vil med det samme være indlysende.

I 2. hft., der udkom Febr. 1796, fortsætter forf. gennemgangen af Bastholms skrift, og endelig kom i 1797 3. hft. Det var ikke tilegnet Bastholm men Balle. Da den kgl. confessionarius, sit forsæt tro, ikke har villet svare ham, henvender han sig nu til Sjællands biskop. Han vil forhåbentlig ikke tie stille. — I 3. hft. kommer forf. for resten hyppig langt bort fra gejstligheden og ind i politiken, og da han ingen forhandling kunde få i gang om den gejstlige stand, hørte hæfteskriftet op. —

Når præsterne skulde reformeres, var det da rimeligt, at også *kirkerne* blev det. »Magasinet« stillede (Oktbr. 1797) forslag i den retning i en artikel »Kunde og burde *Jesu religion* have været en *statsreligion*?« Der svares nej; sammenblandingen af stat og kirke har haft adskillige meget skadelige følger: kirker har vi for mange af; de mange kirker kunde måske være på deres plads i tidligere tider, da folk af frygt for bandsættelse eller angst for helvedes pøl ilede til kirkerne, selv med tilsidesættelse af vigtigere pligter. Nu er forholdet anderledes: man ser ikke sjælden tomme kirker, og hvorfor det? Skulde folk være blevne mindre moralske eller religiøse. »Sandelig nej! Årsagen ligger snarere deri, at vi få så mange herlige oplysningsskrifter, læselysten endog hos middelstanden tager til, mængden begynder at tænke selv.« — »Vil tilløbet til kirkerne, disse ofte skumle, kolde, pestagtige bygninger nogen tid igen ligne forrige tiders? Aldrig, und-

tagen i enkelte tilfælde og der, hvor skolelærerne viselig retter sig efter tidens smag og kultur.« Derfor antager forf. heller ikke, at de ved Københavns store ildebrand ødelagte kirker vil blive genopbyggede; desuden kunde man godt undvære en kirke eller to i købstæder, hvor der er flere end én: f. eks. St. Mortens i Næstved, Vor Frue i Roskilde o. fl. De nedlagte kirkers kapitaler, tiender og indtægter vilde blive en frugtbar kilde til oprettelse af læreanstalter.

En yndet form for angreb på kirken var at give en fremstilling af et eller andet tænkt land med ideale kirkelige tilstande. En sådan har vi i *M. C. Bruuns* »Jerusalems skomagers rejse til månen«. Nr. 14 meddeler nogle betragtninger: »*Om den oceaniske religionsfrihed*«: I Oceana »kan enhver knæle for den evige, i hvad slags tempel han vil.« Der er der »ingen teologer, som i deres usigelig lærde disputatser over ingen ting, intet glemme — den sunde menneskeforstand undtagen.« I Oceana salæreres ingen religion af statskassen; ti det er uret at tvinge en borger til at bidrage endogså det allerringeste til en menings og et systems udbredelse, som han ikke selv tror på. Derimod er der offentlig lönnede »moral-prædikanter og folkelærere. Disse ærværdige borgere ere alle valgte mellem nationens genifuldeste, sindigste, kækkeste og ædleste mænd. De fremtræde på bestemte dage i de til folkets valgforsamlinger i hvert distrikt eller sogn af republiken oprettede huse. Her holde de taler over alle tænkelige almennyttige materier . . . lære borgerne, hvorledes de skulle vorde gode borgere og ædle mennesker.«

En sådan »dyds-tjæneste« — det må man vel kalde den — foregår således: Folkelæreren åbner forsamlingen med disse ord: »Medmennesker og medborgere! — Vi have vedtaget at mødes her hver tiende dag, i den hensigt her at opildne vor ånd ved at synge om dyderne, og at give vort opbrusende hjærtes frem-

fart en stadig og rigtig retning formedelst moralske betragtninger.« Læreren nævner det æmne han vil tale over; derefter synges en republikansk nationalsang. Talen holdes og efter den følger igen en sang. Derpå almindelig diskussion. Således går det til på disse »nationale forstands- og hjærtes-skoler.« — I det følgende nummer meddeles så en prøve på en oceanisk *præken*. Den handler om, hvad man skal forstå ved *republikanisme*.

I »Oceana« var der tvungen borgerlig vielse, for hvilken vedkommende øvrighedsperson ikke måtte fordre salær. Hvad ægteskabs-ophævelse angik, så var det »ligefrem naturens og altså tillige de oceaniske loves bud, at forbindelsen ophævedes ved bægge parters samtykke til ophævelse. Også bestemte loven de tilfælde, som berettigede ægtefolk til at forlange skilsmisse for domstolene.« Men ægteskabs-ophævelse var meget sjælden i Oceana. Ti det, at man ikke følte sig smeddet sammen ved en ubrydelig lænke, alene det gjorde skilsmisserne sjældnere. »Hjærtet modtager ingen love uden af sig selv; vil man lægge det i lænker, så frastøder man det; man fængsler det ved at lade det være frit — denne store sandhed har en af jordens bedste filosofer sagt; på månen er den sat i udøvelse og befunden rigtig.« *

I »Minerva« for Febr. 1793 var der (anonymt) indrykket en tale ved en brudevielse (af Pram), der vakte ikke så lidt pinlig opmærksomhed. Man sagde endogså, at den var skyld i, at en forlovelse hævedes kort för vielsen. En indsender i »Minerva« (Maj, s. år) finder, at grundtanken i denne vielsestale er følgende: »Menneskets foranderlighed og ægtebåndets uopløselighed som vigtige bevæggrunde til ej at indgå ægteskabelig forbindelse.« Det er talerens mening, at det uopløse-

* Jfr. endvidere »Politisk-fysisk magasin« (Febr. 1798) om ægteskabs-skilsmisse.

lige bånd gör ægtefolks tilstand fuldkommen elendig. »Tvangspligt« er altid mennesket forhadt. Han lader det stå hen, »om det vilde være nyttigt at forvandle ægteskabet, der hos os er et sakrament, til en blot borgerlig kontrakt, der opløstes, ej alene når bægge parter bleve enige derom, men og når en af parterne led ved den og ej længer kunde eller vilde vedblive så at lide.« Kan ægtefolk let blive skilte, så bliver deres samliv en *fri* handling, båren af indbyrdes kærlighed, og ægteskabet kunde blive et »jordisk paradis«.

Der var dem som mente, at man kunde redde stumperne af den gamle kirke ved mere moderate reformforslag. Regeringen havde jo ved skrivelse af 25. Juni 1792 til biskopperne (jfr. III, 1, s. 328) opfordret præsterne til at udtale sig om ønskeligheden af visse liturgiske forandringer. Der blev indsendt betænkninger, og der blev drøftet, men bevægelsen afsatte intet resultat af betydning, undtagen på et område: *salmesagen.*

VI.

Evangelisk-kristelig salmebog.[1]

Det Ewald-Wesselske tidsrum havde fået sin egen salmebog i den »*Guldbergske*« (jfr. II, 449). Ved reskript af 13. Maj 1778 var det blevet bestemt, at den 1781 skulde indføres i de københavnske kirker, 1786 i købstæderne og 1791 overalt på landet. Waisenhuset, der havde forlaget af den, ansøgte i 1786 om, at den i dette år måtte indføres over hele landet. I den anledning ønskede kancelliet at høre Balles mening. Han havde adskillige betænkeligheder. Den vigtigste var

denne: der findes, siger han i sin erklæring, i den sidst autoriserede salmebog salmer, »hvori sproget er så billedrigt og tillige så höjt opløftet over almindelig fatteævne, at degnen ikke forstår meget deraf, mindre menigheden.« Derfor ønsker han »formerelse, forbedring, forandring i den nye salmebog.« Der kunde findes gode salmer hos Kingo, Brorson o. a., som ikke er optagne, og »vi have åndelige digtere: Olrog, Ramus, hvis sange fortjæne opmærksomhed; og en Thårup, en Frimann vilde være i stand til at levere herlige andagtsfrugter af deres opvakte ånd.« Men får vi ikke en forbedring af salmebogen nu, får vi den ikke i de förste halvthundred år.

Waisenhusets ansøgning afsloges, og i et par år forhandledes der videre om sagen. Balle lod indhente betænkninger fra alle de sjællandske præster; de var gennemgående betænkelige ved indførelsen af den Guldbergske salmebog, særlig af økonomiske grunde; men der var dog også dem, som fremhævede dens mangel på »fattelighed«. Tiden gik, og man nærmede sig 1791; der måtte træffes en afgörelse. Balle satte sig i bevægelse, og gjorde, i en skrivelse til kancelliet, forslag til en omredaktion af den Guldbergske salmebog. Forslaget fandt gunstig modtagelse, og under 20. Novbr. 1790 blev det overdraget Balle at lede udarbejdelsen af en ny salmebog.

Sjællands biskop var en energisk mand. 8 dage efter var der i bispegården, på hans indbydelse, samlet en kreds af mænd: E. Storm, H. V. Riber, F. Plum (død som biskop i Odense) og V. Hjort (jfr. s. 93), »for at overlægge, hvorledes en ny salmebog for almuen kunde være at indrette.« Man valgte en kritisk kommission, der skulde bedömme alle foreslåede salmer og have ret til at göre forandringer i dem. Kommissionen kom til at bestå af: Ove Malling, W. H. F. Abrahamson, Rahbek, Storm og Riber; de skulde selv have lov til at levere bidrag. Desuden skulde følgende

digtere indbydes til at indsende nye salmer og til at deltage i omredaktionen af gamle: Baggesen, Bunkeflod, Frankenau, Cl. Frimann, Gutfeld, Haste, Pram, Thårup, Zetlitz o. fl.

Havde Balle været heldig i sit udvalg af medarbejdere og særlig i valget af den kritiske kommission? Tode syntes det ikke; i »Iris« (Januar 1791) fremsatte han sine tvivl om, hvorvidt en mand var kapabel til at bedömme salmer, fordi han kunde skrive klubsange og drikkeviser. Og havde Tode ikke ret? Det er ikke med store forventninger, at man kan imødese resultatet af denne kommissions virksomhed.

Arbejdet blev fordelt mellem medlemmerne. Rahbek skulde f. eks. gennemgå Kingos salmer og — »Samleren« og »Morgenposten«; en löjerlig sammenstilling. Hveranden Söndag holdt kommissionen møde i bispegården*. Nye salmer og omarbejdelser af ældre strömmede ind i rigelig mængde. Frimann alene sendte et hundrede stykker. Den jydske præst, Sören Møller i Nörholm, sendte også en större samling, hvoraf det lykkedes ved omarbejdelsen at göre 2 vers brugbare til optagelse. Der var et stort arbejde at göre, og tilmed svandt kommissionen betænkelig ind. Storm døde 1794, Riber 1796 og Rahbek sagde sig fra bestillingen (1795) i anledning af, at Balle havde angivet »Aristokraternes katekismus« **. Så vilde han ikke længer sidde i kommission med den »denunciator«. Der var nu altså kun Abrahamson og Malling tilbage, og den sidste udeblev hyppigt fra møderne.

Arbejdet gik alligevel sin gang. I foråret 1793 kunde Balle udsende 1. hæfte af »Evangelisk-kristelig salmebog, samlet af et sælskab og udgiven som et for-

---

* Rahbek siger (Erindringer IV, 170), at kommissionen holdt to ugentlige møder; man har altså efterhånden påskyndet arbejdet.

** Se herom under M. C. Bruun.

søg«. Tode syntes ikke om denne prøve på en ny salmebog[1], og han sagde sin mening på sin sædvanlige djærve, friske måde. Adskillige salmer har man taget kraft og saft ud af, synes han, og i anledning af en salme, der var bleven »forbedret« af kommissionen, udbryder han: »Hvor mat en prosa! hvor megen fyldekalk! hvor koldt og grædefærdigt! . . . Hvi forkaster sælskabet ikke alt, hvad denne autor (digter er han ikke), alt hvad denne *salmeudbleder* har bidraget.« Jakob Baden skrev til dels i samme tone[2]; han fandt, at kommissionen ganske havde »uddampet« Luthers ånd af »Vor Gud han er så fast en borg«.

Endelig nåede arbejdet sin afslutning. Ved kgl. resolution af 13. April 1798 blev det tilladt at benytte den nye salmebog, der fik navnet: »*Evangelisk-kristelig salmebog til brug ved kirke- og husandagt*«. Den kan ses fra to synspunkter, et kristeligt og et æstetisk.

Hvad farve salmebogen *kristelig set* måtte få, kan man nok tænke sig. Ganske vist, det var Balle, som stod i spidsen for arbejdet. Men selv Balle var ikke klar over, hvor han skulde stå fast og ikke give efter; desuden havde han sine medarbejdere og hele tidsstemningen imod sig. Og så gik det som det gik. Salmebogen blev så lidt »dogmatisk«, så almen-religiøs, som det var muligt, når man tillige vilde »holde sig på det nöjeste til de forestillinger og udtrykke, som indbefattes i skriften selv.« (Se »Forerindring«).

Et af de dogmer, som mest havde irriteret fremskridtsmændene, var jo det om *djævelens* tilværelse. Og nu var der adskillige af de gamle salmer, i hvilke man ikke kunde undgå at støde på hans navn. Der var da nu först og fremmest Luthers »Vor Gud han er så fast en borg,« Følgende brev[3] fra Rahbek til Nyerup er oplysende i så henseende: »Uagtet jeg var med i salmebogskommissionen, indtil N. E. Balle gjorde kancelliet *opmærksom* på »Aristokraternes katekismus«, da jeg ej længer vilde sidde med en denunciator, har jeg

dog ingen del haft i djævelens uddrivelse deraf, som jeg overalt kun sad på sprogets og versifikationens vegne . . . så djævelen ej hørte under mit departement. Det eneste jeg havde med ham at skaffe, var, da Abrahamson havde indgivet Luthers »Vor Gud han er så fast en borg«, og deri fandtes den linie: »*og om der kom en djævlehær*«, hvorimod ærlige Riber, der var en personlig uven af djævelen, opponerede, sagde Balle, at han vel ej var nogen talsmand for deslige idéer, men at da det var en salme af Luther, vilde Tode, som da just havde skrevet mod kommissionen, være ved hånden og göre anskrig. Hvortil jeg, der den gang havde hovedet fuldt af . . . . fraser, svarede: »Uden at tage del i sagen selv, må jeg blot anmærke, man efter min mening skal have mere ærbødighed for sandheden og sine pligter end frygt for menneskene.« Denne frase slog bispen, og han sagde: »Af den mening er jeg også, og stemmer altså for, det går ud.« *

Videre véd jeg ikke, der Hs. Höjhed Satan angående er passeret i kommissionen, uden at biskoppen forelæste os et brev, han havde fået fra Nordahl Bruun, hvori han advarede for de verdslige mænd, han havde fået i kommissionen med sig, og bad ham våge over, at de ikke bortstrøg sådanne hovedlærdomme som om forsoningen og den Helligånds nådegaver, hvoraf man i nærværende tid intet vil vide at sige; item om djævelen; »dog herom meget snart mere ved min komme til København«; og holdt virkelig samme min gode ven få måneder derpå en prædiken i Nikolaj kirke, hvor han på det eftertrykkeligste påtalte djævelens sag.«

Hvad Nordahl Bruun og enkelte andre, som Jac. Baden, sagde, hjalp dog ikke stort. Udrensningen af

---

* Linjen kom til at hedde: »Og stormede end mørkets hær«. I Roskilde-Konvents salmebog: »Og myldred' djævle frem på jord.«

de »gamle dogmer« gik sin gang. **Både forsoningen** og Hellig Ånden kom man næsten helt af med. Derfor kunde også rationalisten H. G. Clausen i en anmældelse[1] af salmebogen sige: »Den anbefaler sig, om ikke just helt igennem ved æstetisk værd, så des mere ved sand kristendoms ånd,« idet »til ære for dens forfattere og udgivere mangen hidtil herskende religiøs **fordom er aldeles** forvist fra den.« En recensent i »Minerva« (Oktbr. 1796) fandt, at **dens salmer »næsten** helt vare rensede fra de krasse begreber, hvormed overtroen vanhældede Jesu blide, simple lære.«

Og nu i *æstetisk* henseende! Der hævede sig jo stemmer imod den fra det synspunkt allerede ved dens fremkomst. For øvrigt vil nogle prøver bedst oplyse, hvilken poetisk værd denne salmebog har. F. eks.:

Vor Gud han er så fast en borg, han kan os vel bevare, han var en hjælp i al vor sorg, vort værn i al vor fare. Den gamle fjende led er nu for alvor vred, stor magt og argelist han samler mod os vist, ej jorden har hans lige.	Vor Gud han er så fast en borg, han kan os bedst bevare. Han gav os trøst i al vor sorg og værn mod al vor fare. Vor fjende, syndens lyst, sig rejser i vort bryst. Den ved sin magt og svig er såre frygtelig; fra Gud den kan os drage.
Og myldred' djævle frem på jord og os opsluge vilde, vi frygte dog ej fare stor, de deres trusler spilde; lad rase mørkets drot med lögn og mord og spot, han har dog fået sin dom, da Krist til jorden kom, et ord ham nu kan fælde.	Og stormede end mørkets hær vor undergang at volde, vi frygte ej, vor helt er nær, vi sejeren beholde. Al verdens stolte magt er Jesum underlagt. Hver den som tror på ham, hver den som følger ham, kan aldrig stå til skamme.
(Rosk.-Konv. s.)	*(Ev.-krist. s.)*

Som den gyldne sol frembryder
gennem den kulsorte sky,
og sin stråleglans udskyder,
så at mørk' og mulm må fly,
så min Jesus af sin grav
og det dybe dødsens hav
opstod ærefuld af døde
imod Påske-morgenrøde.

(Kingo.)

Se den gyldne sol frembryder
gennem uvejrs mørke sky;
hele jordens kreds sig fryder,
håbet stråler frem på ny —
så gik Jesus af sin grav
og os lys og glæde gav.
Lov og pris og evig ære
den opstandne være!

(Ev.-krist. s.)

Op al den ting, som Gud har gjort,
hans herlighed at prise!
Det mindste han har skabt, er stort,
og kan hans magt bevise.

Gik alle konger frem i rad,
i deres magt og vælde,
de magted' ej det mindste blad
at sætte på en nælde.

*

Det mindste græs jeg undrer på
i skove og i dale,
hvor skulde jeg den visdom få,
om det kun ret at tale?

*

Hvad skal jeg sige, når jeg går
blandt blomsterne i enge,
når fuglesangen sammenslår
som tusind harpestrænge.*

(Brorson.)

Op al den ting, som Gud har gjort,
op Skaberen at prise!
Det mindste han har skabt, er stort,
og kan hans magt bevise.

Og kom end alle kongerne
i deres pragt og vælde,
ej mindste strå frembragte de,
et vink dem selv kan fælde.

*

Hvad skal jeg sige, når jeg ser
de blomster, jorden pryde?
Og al den grøde, fjærn og nær,
som eng og ager yde?

*

Hvad skal jeg sige, når jeg sang
af fuglehæren hører?
O! mer end tusind harpers klang
den sind og hjærte rörer.

(Ev.-krist. s.)

---

* De betegnende ord, hvormed Brorson afbryder rækken af sine forundringsudråb: »Hvad skal jeg sige? Mine ord vil ikke meget sige« — er udeladte i »Evang.-krist. salmebog«. Dens udgivere syntes maaske, at deres ord nok havde noget at sige.

At »Rationalismens tidsalder« ikke var nogen poetisk tid, det viser hvert blad af dens historie. Og alligevel forbavses man, når man prøver en sammenstilling som den oven for anvendte. Lad så være, at tiden manglede frembringende ævne, men at dens mangel på poetisk sans var så himmelråbende, som de anførte prøver viser, det tænker man sig dog ikke, för man møder selve beviserne.

I det enkelte at påvise, hvorledes det kraftige er blevet afløst af det matte, det konkrete af det abstrakte, det anskuelige billede af det farveløse raisonnement osv., vil være unødvendigt; det springer så umiddelbart i öjnene. Lad os blot et öjeblik dvæle ved den mest berygtede af alle lemlæstelserne, den af det Brorsonske vers: »Gik alle konger frem i rad.« Det som er det ejendommelige ved denne salme, den vidunderlige sammensmæltning af det *ophöjede* og det *barnlige*, træder intetsteds stærkere frem end netop i dette vers. Hvor er den ikke naiv, denne forestilling om al jorderigs konger, med hermelinskåber og septre, skridende majestætisk frem, den ene efter den anden, i en lang, lang række! Hvor mindes man ikke gamle kirkelige malerier, med deres kejtethed og deres barnlige inderlighed. Men midt igennem dette barnlige bryder så det ophöjede frem: hele denne ærefrygtindgydende række af jordens mægtige, der drager forbi den lille tilstøvede, forpjuskede nælde ved vejsiden, kan ikke en gang sætte et frisk blad på den i stedet for et af dens visne, forrevne. Et af de fineste og mest gribende billeder i dansk poesi! Og se så, hvad den »Evangelisk-kristelige salmebog« fik ud af det.*

* Sandheden byder dog at tilföje, at Rahbek i kommissionens forhandlinger holdt på »nælden« (Erindr. IV, 175), og at en anonym anmælder i »Minerva« (Oktober 1796) fandt, at »Gik alle konger osv.« var et mere digterisk udtryk end den nye salmebogs »Og kom end alle kongerne«.

VII.

O. Horrebov. — *»Jesus og fornuften«.*

Malthe Møllers »Repertorium« var gået til bunds, men der var endda fartöjer nok tilbage til at give Balles »Pligtanker« det glatte lag. »Politisk-fysisk magasin« vedbliver skydningen, omend på en noget uregelmæssig måde, og ved dets side lå *Samleren*, der jo var begyndt som månedsskrift i Jan. 1794. Der er to yngre mænd, som særlig præger dets förste årgange: *M. C. Bruun* og *O. Horrebov**; den förste besörgede det æstetiske og politiske departement, den sidste det religiøse.

Otto Horrebov (f. 1769), en sön af astronomen prof. Chr. Horrebov, var et kvikt hoved med en hurtig tilegnelses-ævne; han tog i 1793 teologisk embedseksamen med udmærkelse. Men han var uden oprindelighed og uden dybde i sin tænkning. Hans natur synes at have været noget irritabel, med en tilböjelighed for patetisk overdrivelse. Han skriver i et brev til Nyerup[1]: »Her på Regensen** er mig vederfaret ... det skrækkeligste som kan vederfares et menneske, nemlig [man vænter spændt på det følgende]: forstyrrelse i gavnlig literær virksomhed ved efter mange års studium og omtænkning at oversætte »Ovids forvandlinger« og et stærkt måske aldrig ganske overvindeligt brud på min sundhed.« Der er så lydt, at han kan høre alt, hvad der siges i værelset ovenover.

---

* Senere træder de mere tilbage, Bruun fra begyndelsen af 1796, da han flygtede til Hven, og Horrebov fra begyndelsen af det følgende år, da han overtog udgivelsen af »Jesus og fornuften«.

** Horrebov boede en tid som vicedecanus på Regensen.

De, der bo der, véd det, og har derfor stadig i et par måneder »ved deres vrængesnak og tale til og om mig kunnet på det umenneskeligste drillet mig.« Også adskilligt i hans literære virksomhed peger i retning af det irritable og en deraf følgende tilböjelighed til overdrivelse.

Horrebov debuterede som forfatter med et digt, »Religionen« (Minerva, Septbr. 1790): I gamle dage nedsteg »religionen« fra himlen til Judæa, ledsaget af to skönne ynglinge: dyd og kærlighed; men på sin vandring har den jævnlig forvildet sig ind på to »irveje«: overtro og vantro. Digtet er höjttravende, svulstigt og uden værdi. Sin poetiske virksomhed fortsatte Horrebov i de kommende år, först i »Minerva«, senere i andre tidsskrifter; han skrev både læredigte, elegier og erotiske digte, desuden bearbejdelser af »oder« af Esajas m. m. Intet af alt dette fik blivende betydning. Det var på prosa, som religiøs-polemisk forfatter, at Horrebov kom til at spille en rolle.

Medens han som teologisk kandidat deltog i øvelserne i Balles homiletisk-kateketiske sælskab, begyndte han sin virksomhed i denne retning med en artikel i »Samleren« for Septbr. 1794: »Hvori bestod *Jesu religion*, når den betragtes i sin oprindelige renhed og simpelhed?« Han finder svaret i Luk. 10, 25: »Elsk Gud og elsk næsten.« Det er dens to grundsandheder, og heraf følger de andre sandheder som: Gud er kærlig, der er et liv efter dette osv.

Men stemmer dette overens med den øvrige fremstilling i det nye testament? Det synes ikke så. Man må imidlertid huske på dette: Jesus fremstod i et folk, »hvis forstand på den tid var formørket af mange indgroede fordomme.« Han kunde nu gå to veje. »Kæk kunde han trine frem mod hver fordom, og med sokratisk grundighed og tydelighed vise, hvor falsk og skadelig den var.« Men det var en umulighed. Han vilde blot have stødt den store mængde fra sig, have for-

vandlet apostlerne fra »duelige folkelærere« til »skarpsindige skribenter«, som ikke vilde forstå at virke på »den uvidende mængde og lempe sig efter dens fatteævne.« Desuden var Jesu liv for kort til en afgörende kamp mod fordommene. Så »lod han de teoretiske fordomme blive stående, men angreb de praktiske.« Han gjorde det til sin opgave at skabe gode hjærter; hjærnens vildfarelser lod han blive som de var. Derfor finder vi også i Kristi taler adskillige spor af tidens fordomme. — Biblen er vel en ærværdig bog, men den er fuld af dunkle jødiske talemåder og jødiske fordomme. Svage hoveder kan tage skade af at læse en sådan bog. Derfor burde der for sådanne menneskers skyld göres et kort, renset udtog af biblen.

Denne artikel efterfulgtes af andre i samme tidsskrift. Februar-hæftet 1795 bragte en afhandling: »Hvad er sandhed?«, i hvilken Horrebov kalder de bibelske skrifter for »disse tvangsmidler af fornuftens underkuelse.« I den fölgende måned roser han i »Noget om Lukas og Paulus« »filosofen Jesus«, fordi han ikke grundede sin religion på hellige bøger, men på naturen, og i April s. år hævder han, at vi i bjærgprædikenen har Jesu egentlige livsfilosofi. Vi efterfølge Jesus, »når vi holde naturen for vor eneste kundskabskilde, og anse fornuften for vor eneste vejleder.«

Dette er den rene naturalisme og rationalisme. Disse artikler, der var undertegnede med Horrebovs navn, gjorde et pinligt indtryk på Balle. Deres forfatter deltog jo nemlig i øvelserne i hans homiletisk-kateketiske sælskab. Hvad skulde han göre? Kunde han forsvare at lade ham fortsætte sine øvelser, og måske se ham ende som præst? Så kaldte han Horrebov til sig, og sagde ham sin mening åbent, men kærligt: han syntes ikke, han med sådanne anskuelser kunde være en ærlig kristendoms lærer, og rådede ham derfor til at studere filologi[1].

»Jeg indså nok,« fortæller Horrebov i en af sine

artikler,[1] »at den som var gået frem med sin tidsalders oplysning, men tillige stod under hans [Balles] myndighed, ikke kunde lære efter sin overbevisning, men måtte, for at beholde sit embede, nedlade sig til at lyve for almuen. Jeg lod mig altså overraske* til at give ham det løfte, at jeg herefter vilde studere filologien, og fluks indberetter han dette mit løfte til kancelliet, og hindrer mig derved fra al adgang til gejstligt embede.«

Horrebov vil påstå, at Balle her, under venskabs maske, har hindret hans »lykkes befordring«, ved at få ham afskåret fra gejstlig befordring. Der er ingen tvivl om, at Balle i dette tilfælde har handlet ud af en ærlig overbevisning og et ønske om, ikke at skade Horrebov mere end strængt nødvendigt. I »Pligtankeret« anfører han netop denne sag som et bevis på, hvor langt man kan nå ved »kærlig samtale«. Men der var vel nok det i Balles ord på dette sted, som kunde irritere Horrebov: »Han er ikke ond eller stolt. Altså vil og med tiden hans indsigt og overbevisning forandre sig.« Det er en tone, som allermindst en begyndende forfatter kan finde sig i, uden at det koger op i ham, og Horrebov gav da også kort efter (Septbr. 1795) sine følelser luft i en lille pjece, »Bevis, at det er den retsindige teologs pligt offentlig at fremsætte, hvad han efter langsom og redelig granskning dömmer om bibelen og dens lærdomme.«

Da M. Bruun i foråret 1796 flygtede til Hven, overtog Horrebov udgivelsen af »*Jerusalems skomagers efterladte papirer*« (fra nr. 6). Her fortsatte han sin polemik mod ortodoksien i artikler som »Bogstavtroens helt« (nr. 7), »Åndstyranniets rædsler« (nr. 13-14) o.

* »Overraske« — hvad vil det sige? Horrebov indrömmer jo selv, at han ikke med sine anskuelser kunde være præst, når Balle krævede den danske statskirkes fordringer opfyldte; og det måtte han jo.

lgn. Kampstemningen kom efterhånden mere og mere op i ham. I en indberetning til regeringen omtalte Balle en artikel af ham — »Anarki bedre end tyranni« — på en sådan måde, at det, efter Horrebovs mening, smagte af angiveri. Så kastede Horrebov sig ind i »Bibellæsningsstriden« (jfr. s. 179) og skrev »Harlekin præst«.

»Jerusalems skomagers efterladte papirer« gik ind i efteråret 1796, og Horrebov måtte så tænke på et nyt organ. Et sådant fandt han i »*Jesus og fornuften*«.

* * *

I »Adresseavisen« for 26. Febr. 1796 findes blandt avertissementer følgende: »*Jesus og fornuften*, et religionsblad, nr. 1 . . . [angivelse af indholdet] er udkommet og fås for 4 β hos J. M. Stadthagen på Østergade nr. 25, hvor også kan subskriberes på det følgende. Dette blad udgives af et sælskab, religionens, dydens og fornuftens venner. Alt hvad der overstiger det sædvanlige læsende publikums fatteævne, skal blive ude af bladet. Alle personligheder og ufrugtbart småkævl skal undviges. Foruden originale afhandlinger over de i indledningen nævnte genstande, vorde her givne udtog af de vigtigste fremmede religions-oplysnings- eller, i zeloternes sprog: kætterskrifter. Ikke misbrugende anonymitetens skjul til nogen mands fornærmelse, håbe forfatterne at være forskånede for unyttig eftersnusen. Skulde nogen ville indsende bidrag, affattede med beskedenhed, kækhed og åndsfylde, da adressere man dem . . . enten til udgiveren af dette blad eller til sælskabet for religions-oplysnings befordrelse; aflægges hos bogh. J. M. Stadthagen, Østergade nr. 25, 1ste sal.«

Det förste nummer, der er dateret d. 28. Febr.,

indledes med følgende kraftige anslag: »Kun den onde hader lyset . . . Brødre, lader os da søge og vi skulle finde . . . Den blinde tro tænder sin lygte, imedens fornuftens klare middagssol lyser; vi ledes ved denne lygte ind i mørke vildnisse, løbe efter lygtemænd, møde mange korsveje, kævles og slås om, hvilken den rette er. O, lader os blive på *naturens* brede landevej, i *fornuftens* klare dagskin. Ét være vort mål: *visdom* og *dyd.* Én vor lov: *sandheden.* Én vor tillid, vort håb, vor fader: *Gud.*« Tidsskriftets opgave skal være »at fremsætte Jesu og fornuftens religion som én og den samme kæde af evige almenerkændte og tilstrækkelige sandheder, og at indplante alle en levende og frugtbar tro.« — Og så endes der med en patetisk hævdelse af menings- og ytringsfriheden: »Vi fordre hverken skånsel eller opmuntring, vi fordre vor ret. Og det skulde nægtes os i Danmark? *Nej*!«

Efter programmet kommer så tidsskriftets förste egentlige artikel, »*Fornuftens* og *indbildningskraftens religioner*«: »Der gives to religioner. Den ene er *fornuftens,* den anden *indbildningskraftens* . . . Fornuftens religion er kort og fattelig. Den indeholder blot de tre sætninger: *Gud*, *udødelighed* og *dyd* . . . Ingen kan bortkaste en af disse tre sætninger, uden tillige at bortkaste al religion.« — »Fornuftens religion har altså sandhedens store kændetegn: *uforanderlighed.*«

»Indbildningskraftens religion er derimod vidtløftig, indviklet, ubegribelig for fornuften eller, som dens forsvarere udtrykke sig, over fornuften; tung at lære og idelige forandringer underkastet. Den består af de mange skæve griller, som avles i religionssværmeres hede indbildningskraft.«

Forskellen mellem disse to religioner ses også tydeligt, når man betragter dem fra *moralens* standpunkt. Hvor skönt er ikke den *fornuft-kristnes liv*; hans lyksalighed »forbitres hverken ved anger eller frygt eller andre voldsomme sindsbevægelser.« Møder

lidelser ham, da er han frimodig; ti han véd, at gennem dem går vejen til »sand lyksalighed.« Anderledes med *indbildningskraftens religion.* Dens tilhænger er i egentligste forstand en slave; han føler ikke sin ånds frihed, og erkænder ikke, at han i sig selv har kraft til at være dydig. Han kastes som en bold frem og tilbage mellem Guds nådevirkninger og Djævelens indskydelser; han får derved hele trællens svaghed og bliver et ønskeligt bytte for åndelige og verdslige despoter. — Dette er ren besked. I nr. 5 (31. Marts) erklærer tidsskriftet: »Al tro på åbenbaringer, mirakler, spådomme og flere slige *usandsynlige* (om de endog vare *sande*) tildragelser er en *historisk* tro og følgelig aldeles ikke *uimodsigeligen* vis, ikke alle og enhver forbindende.« — Kristus var »Guds sön« i samme forstand, hvori vi er »Guds börn«.

Tidsskriftet fik en velvillig omtale i »Lærde efterr.« (1796, nr. 10-11); anmældelsen er dog nærmest et blot og bart udtog; men »Kritisk og antikritisk journal« (1796, Septbr.) råbte vagt i gevær: »Det er at befrygte, at øvrigheden, om den alt for længe tier til dette galskab, kan nødes, om ikke for religionens så dog for statens og den offentlige roligheds skyld, at göre en indskrænkning, som måske vil blive dem utåleligere end alle foregående.« Faren drev dog over for denne gang; ti med nr. 5 forsvandt tidsskriftet pludselig, uden dødsanmældelse eller nogen som helst forklaring.

Det var imidlertid heller ikke døden; tidsskriftet var kun skindødt. Efter omtrent et års forløb blev det kaldt til live igen, og dukker, med sit nr. 6 (d. 17. Jan. 1797) frem på ny, lige så pludselig som det var forsvundet, og uden nogen undskyldninger for eller forklaringer af forsvindelsen. Det er stadigt anonymt, men *Horrebov* er nu udgiveren. Det er ham, der kalder den skindøde til live igen.

Fremskridtsmændene hilste Horrebov og det opstandne tidsskrift med begejstring. I »Samlerens« Fe-

bruar-hæfte for 1797 stod der et anonymt »Brev til hr. Otto Horrebov«: »Naturen frembragte, idet den dannede dig, en sær, synderlig ting: et væsen, så lille og uanselig i fysisk forstand og i fysiske kræfter så ufrygtelig, at der ingenlunde behøves en bisp (i det mindste ingen sjællandsk) for at fælde dig ... og dog på troens vegne så farlig, så frygtelig, at der endog behøves ikke blot mer end en simpel klerk, men endog mer end en bisp, ja, hvad endnu er værre, mer end en sjællandsk bisp, for at knuse dig.« Og forf. kører videre syngende sin lovsang over Horrebovs »uudslukkelige sandhedskærlighed«, der bringer ham til stolt at foragte alle sine udsigter i livet, og gör ham så frygtelig for kirkens hyrder, »at de formodentlig gærne ønskede, at der var et Spandau* i Danmark,« hvor man kunde lade ham i ensom stilhed begræde sine synder.

Forf. kommer så med en ironisk opfordring til Horrebov, om at omvende sig, medens det endnu er tid. »Jeg ser alle Zions vægtere udrække troens arme for at omfavne dig og ønske dig velkommen tilbage til ortodoksiens fane ... jeg ser den hele flok af hyrder at glæde sig over dig, lig over fortabte får af Israels hus, jeg mener det 100de, som var løbet fra de 99 gode skikkelige klokkefår ... jeg ser endog din mave bedækket med flöjel — du forstår mig vel — jeg skuer dig alt gennem fjærnglasset som en ægte nu i nådestanden levende Athanasius osv.«

Med dette basunstød hilses Horrebov som udgiver af »*Jesus og fornuften*«. Tidsskriftet stødte for resten også i basunen for sig selv. Man forstod sig allerede den gang lidt på at göre reklame gennem avertissementer. I »Berlingske tidende« læstes d. 27. Marts 1797 følgende avertissement: »Af »*Jesus og fornuften*,

* Hentyder til forholdene i Preussen, til det Wöllnerske »Religionsedikt«, ifølge hvilket præster kunde idömmes strænge straffe, når de fremsatte rationalistiske tanker (jfr. s. 161).

et religionsblad«, ere 15 nummere udkomne. Dette blads öjemed er, at bidrage til sand religiøsitets fremme. — I de udkomne nummere vises, at der gives kun én sand, simpel ... uforanderlig fornuftreligion; at Moses, selv uretfærdig og grusom, har fremsat sin Gud som et uretfærdigt og grusomt væsen; at ortodoksiens Gud er i visdom og godhed dybt under jordens vise og gode mennesker; at treenighedslæren er lige så ubibelsk, som den er fornuftstridig; at det ny testamente har fordærvet moralen ved en falsk og skadelig munkefilosofi om kærlighed og ægteskab; at Jesu såkaldte mirakler vare blotte helbredelser osv.«

Lad os se nogle prøver på, hvorledes Horrebov i det enkelte udførte dette program.

Til en begyndelse går han særlig løs på *det gamle testamente.* Han har en række artikler med overskrift: »Moses' forbrydelser mod retfærd og menneskekærlighed«: Blandt denne i mange henseender store mands handlinger, finder vi to, der i höj grad er umoralske, nemlig »det snedige tyveri«, som han befaler Israeliterne at udøve, da de drager ud af Ægypten, og »den umenneskelige slagtning« som han foranstaltede på de fangne Midianiter. Ja, det er ikke blot enkelte isolerede slette handlinger, man kan bebrejde ham; men han gav ligefremme »røverlove« og »mordlove«, i hvilke han befalede Israeliterne at røve og myrde; i sine lovbestemmelser påbyder han endvidere en »umættelig hævngerrighed«. Dette er allerede i og for sig forfærdeligt nok; »men ved religionens hellige følelser at indprænte disse laster dybt i hjærtet, er den störste misgærning, som den menneskelige forstand mægter at opfinde.«

Fra Moses kommer turen til en skikkelse som *David*, hvis religion var, siger Horrebov, »så vidt man kan se af hans salmer, et system af vildfarelser, og hvis liv derfor var en række af misgærninger.« David mente, at mennesket af sig selv ikke kan göre det gode; men det er en farlig mening, ti den virker slø-

vende på den moralske kraft, og nedværdiger mennesket så dybt, »at han slavisk sukker med en David«:

Ak! med synd er jeg født,
med brøde undfanget!
O, Gud! bortkast mig ej fra dit åsyn!
Borttag ej fra mig din kraftens ånd!

Anderledes med fornuftvennen. Han véd, »at han i moralsk henseende kan hvad han vil«, og »istemmer følgelig i stedet for Davidiske bodssalmer hymner som denne«:

Frejdig hjælp, når uskyld græder!
Mandemod i lidelsen!
Stadig tro mod svorne eder,
tro mod fjende, tro mod ven!
Om det gods og blod skal gælde,
evigt had mod niddingsfærd!
Kækhed mod tyranners vælde!
Egekrans til borgerværd! *

Igennem en skildring af *profeternes* råhed og ublufærdighed når Horrebov endelig frem til det nye testamente, til det afgörende: *Kristus-skikkelsen.* Fra forskellige spredte bemærkninger om denne går han i nr. 24-26 over til en samlet fremstilling af *Jesu karakter og udvikling*:

»Jesus forenede alle de talenter, som udfordredes hos den mand, der skulde lægge grundvolden til en stor revolution.« Han havde »hin frie og dybtgranskende ånd, som ene formår at hæve tankerne over tidsalderens fordomme,« var veltalende og skarpsindig, »havde hin blidhed og omgængelighed, som er nødvendig for den, der skal kunne virke betydeligen på sine medmennesker,« og besad det mod og den standhaftighed, der kræves for at gå døden imøde. Disse herlige

---

* Digtet var trykt i »Danske Tilskuer«, 1796, nr. 75-76.

anlæg søgte nu hans moder at uddanne. »I stedet for at indskrænke hans udsigter til den lave og egennyttige syssel at fortjæne sit brød, søgte hun en ædel glæde i at danne en stor mand af ham.« Gennem tænkning og læsning i sit folks hellige bøger modnedes han efterhånden til at blive den store religionsstifter. Hans lære var meget simpel; »den bestod i kærlighed til Gud og næsten, og i de moralske forskrifter som fIød af disse to sætninger.« Den religion vilde han indføre i Jødeland, og senere i hele verden. Han fremtrådte som den væntede Messias, og det kunde han göre med sandhed, for han følte sig som en udsending fra Gud, som Guds sön.

»For at legitimere sig som Messias troede han det vel tilstrækkeligt at henvise til sin læres ypperlighed og dens lyksaliggörende virkninger. Imidlertid så han dog, hvorledes Farisæernes disciple skaffede sig anseelse ved deres helbredelser. For altså ikke at vorde ringere agtet end de, måtte også han søge på samme måde at skaffe sig anseelse. Han lagde sig altså efter lægekonsten, som da var langt simplere og lettere end nu, og med sit lyse hoved overgik han snart Farisæernes disciple. Sit held i at læge syge, måtte han, i følge sit begreb om forsynets i alting virkende hånd, lige så meget tilskrive Guds medvirkende hjælp som sin konst.«

»Men skulde Jesus indføre sin religion ikke blot iblandt folket, men også i templet, måtte han have nogle af rådet på sin side.« Her var det så heldigt, at der var en Joseph af Arimathia. »Disse to mænd traf nu på hverandre og overlagde, hvorledes man skulde göre det israelitiske folk víst, dydigt, mægtigt og beundret og efterlignet af alle nationer, ved at indføre Jesu renere religion blandt det. Joseph blev den koldere statsmand, som udkastede planerne, medens Jesus var den nidkære og af ædel entusiasme op-

flammede religionsstifter, som skaffede sig tilhængere blandt folket.«

Og han fik andre hjælpere. Johannes Døberen beredte vejen for ham, og i sine disciple fandt han folk med udmærket talent til at påvirke almuesmanden. »Efter 3 års forløb troede han tingene modne til i Palæstina at indføre den revolution i religionen, som han havde fore, og at göre Jerusalems tempel til sin læres kirke. Han holdt derfor hint mærkelige indtog i Jerusalem . . . Men hans foretagende mislykkedes; ti en sammenstimlet hob, som drives af blind entusiasme, og ej ledes af koldt og fornuftigt overlæg, afkølnes snart i sin iver.« Mængden forlod ham og uden den kunde han intet udrette mod Farisæerne og de skriftkloge. Men efter at han offentlig havde erklæret sig for Messias, kunde han ikke træde tilbage, »uden at give sine fjender rig anledning til hos almuen at nedsætte hans kald og værdighed« og derved tilintetgöre hans værk. Han måtte altså fortsætte i samme spor som tidligere, og så tage konsekvenserne: Getsemane og Golgata. »Efter i nogen tid at have hængt på korset, følede han sine kræfter udtömte, troede at dø og besvimede. Han blev taget ned og overantvordet til sine venner, som bragte ham til live igen. Kaldet tilbage til livet viste han sig for sine disciple, og uden at tilkændegive dem, hvorledes han var kommet til live igen, havde han nogle korte samtaler med dem.« Himmelfarten er et upålideligt sagn, der kun er fortalt hos Lukas.

Jesus havde fremsat en simpel og ædel morallære, men den begyndte allerede at forvirres og fornedres af hans disciple, især Paulus, »der rejste lande og hav omkring for alle vegne at skaffe sin tro på jødiske mysterier og sin undertiden overspændte moral tilhængere.« Efterhånden blev det værre og værre: Platonikere fordærvede den oprindelige kristendom ved deres spekulative tilsætninger (som læren om treenig-

heden o. lgn.), Constantin den Store gjorde den til hofreligion, og kirkeforsamlingerne ophöjede de forunderligste meninger til trosartikler. »Vankundighedens nat rugede over kristendommen.« Luther fremstod, og mørket begyndte at hæve sig. Men endnu hæmmedes tankens frie flugt af de symbolske bøger. Dog, endelig i vore dage ere bedre tider oprundne: »*Symbolernes tid er forbi* — disse glædelige ord har en fyrste, der sidder nær ved tronen [hertugen af Augustenborg] offentlig sagt til videnskabsmændene i den danske konges stater.« Lad så kun en bisp [Balle] råbe: *Embedet nedlagt*, hver gang en præst ikke vil underskrive en vis trosformular. — »Fornuftens talsmænd vil sejre; ti de ere frie kæmpere, som uden at stå i nogens sold, af egen drift tale sandheds og dyds og almen menneskelyksaligheds sag; men når gik ikke den fri mand af med sejren!«

Her har vi den »lutrede« Jesus-skikkelse, ikke den Guds enbårne sön, som var stegen ned fra himlen, var død på korset, stået op igen og faret til himmels — men den store »lærer«, et menneske som vi andre, et skrøbeligt menneske, om end hans skrøbeligheder foreløbig kun findes i hans hoved og ikke i hans hjærte.

Med denne lutrelse følger så fjærnelsen af forskellige »ortodokse« forvanskninger. Den gamle forsoningslære[1] er for det förste *unyttig*: »Ved forsoningsdøden bliver der ikke borttaget en eneste straf; ti alle straffe, det er: alle naturlige følger af ondskab og dårlighed, vedblive.« Men den er dernæst *skadelig*; ti en Gud der henretter en uskyldig i en andens sted, ham kan man kun frygte som en tyran.

At der kan være både *gode og onde ånder* til, vil Horrebov slet ikke benægte; fornuften gör ingen indvendinger mod den antagelse. Men det ny testament tillægger djævlene virkninger, »som, hvis de vare sande, måtte bringe menneskene til at gyse og bejamre det

öjeblik, da de vare blevne til;« f. eks. at djævlene, endogså i legionvis, kan besætte og pine et menneske, ja — hvad værre er — at djævelen kan opvække onde forsætter hos os. »Hvor måtte ikke lasten udbrede sig, når usynlige væsner . . . virke onde forsætter i gemyttet!« Og så Guds optræden over for djævlene! De bevares, ifølge 2 Pet. 2, 4, i et mørkt fængsel til en vis dag, da de skulle trækkes frem for at dömmes. »Anderledes bære dog vise lovgivere fra i går sig ad.« De søge at afskære forbrydere al magt til at göre ondt, og samtidig søge de på forskellig måde at forbedre dem, f. eks. ved at give dem udsigt til benådning, hvis de opføre sig godt.

De evige *helvedsstraffe* var en stærk anstødssten. Men Jesus havde jo sagt: »Går bort fra mig, I forbandede, i den evige ild som er beredt djævelen og hans engle.« Ja, siger Horrebov, men Jesus har her anvendt billeder fra »sin nations folketro«, og disse billeder må fortolkes. Afklædt deres billeddragt, vil Jesu ord ganske simpelt sige: »Min lære, den sandhedens lære, som byder at handle mod andre, som vi vilde, at de skulde handle mod os, håndhæver sig selv, belönner sine efterfølgere og straffer sine overtrædere.« [1]

Og nu *dåben* — hvad nytte bevirker den? Ingen, ja hvad værre er, den er ligefrem skadelig; ti »tro på mysterier og fornuftens udvikling, ubegribeligheders antagelse og tydelige og bestemte begreber ere ganske modsatte ting. Selve dåbens ceremoni hindrer altså hos menig mand fornuftens uddannelse. Kristus brugte ganske vist selv dåben, men kun fordi den alt var en symbolsk handling på den tid i Jødefolket. Når en hedning blev optaget i Jødefolket, blev han døbt, som betegnelse af, at han skulde aflægge sin gamle natur og ligesom blive et nyt menneske. Nutildags er dåben derfor kun på sin plads, når en proselyt går over til den kristelige religion. —

Hvorledes blev nu »*Jesus og fornuften*« modtaget ved sin fremtrædelse under Horrebovs redaktion? Det varede længe, för vort kritiske hovedorgan »Lærde efterr.«, kom med en anmældelse. Först i 1798, nr. 24 omtales tidsskriftets 1ste årgangs 1.-2. bind. Det er den teologiske anmælder der her er ude, og hans tone er noget mere forbeholden over for »oplysningens« skrifter, end den man ellers finder i tidsskriftet.

Han anstiller en sammenligning mellem Malthe Møllers »Repertorium« og »Jesus og fornuften.« De har bægge deres fortrin og deres fejl, men ingen af dem kan henregnes til »vor literaturs sande prydelser.« Udgiveren af det sidstnævnte tidsskrift slår ikke större brød op end han kan bage; han holder sig til sagen og angriber ikke personer. Men på den anden side går han ikke så dybt som »Repertøren«, og han har ikke hans skönne, indtrængende sprog, der taler til hjærtet; og endelig: »Repertøren« skrev for videnskabsmænd, især for folkelærere, men »Jesus og fornuften« henvender sig til almuen, der i reglen ikke ævner en selvstændig vurdering af sådanne undersøgelser, ja af dem kan føres længere ud, end det var forf.'s mening.

Men med undtagelse af denne anmældelse er den periodiske literatur ellers i lang tid mærkelig tavs over for »Jesus og fornuften«. Var det, fordi tidsskriftet sagde, hvad de fleste oplyste mennesker mente, så at der egentlig ingen grund var til at udtale sig? Der var dog én mand, som ikke tav, som tog kampen op med »Jesus og fornuften«, og førte den med en forunderlig sejhed og hårdnakkethed. Det var *Balle.*

VIII.

Balle: »Biblen forsvarer sig selv.«

Det var åbenbart ved at blæse op til en storm omkring den gamle kirkeskude. Men der var få som syntes at mærke stormen; der var så underlig stille ombord. Stilheden var så påfaldende, at modstanderne begyndte at spörge: hvad betyder den? »Samleren« leverede i sit November-hæfte for 1796* en såkaldet trosbekændelse (rationalistisk) af en tysk præst. Oversætteren ledsager den med følgende note: »Da Danmark har nogle hundrede præster, vænter man, at nogle vil fremstå for at gendrive det [ɔ: trosbekændelsen]. Hvis det ikke sker, bör man antage, at denne trosartikel [!] også er de danske præsters overbevisning.«

Det vilde rigtignok være en temmelig dristig slutning. Men udtalelsen vakte alligevel et vist röre**. En anonym (den »gravitetiske« P. Hansen ved Helliggejst), udgav i April 1797 en ret udførlig pjece (på o. 100 s.), »*Tanker over dagens religionsliteratur*«. Som motto på titelbladet står den oven for nævnte udtalelse i »Samleren«. Forf. foreslår udgivelsen af »Et kristeligt apologetisk repertorium«, der skulde tage det op med angrebene på kristendommen. Indholdet skulde dels være oversættelser af de bedste apologier i den udenlandske literatur — altså særlig et modtræk mod »Politisk-fysisk magasin« — dels originale artikler. Redaktionen af månedsskriftet skulde besörges af et sælskab på 12 medlemmer, teologer og ikke-teologer.

---

* Det udkom först i begyndelsen af 1797.

** »Iris og Hebe« foreslog i Jan. 1797 udgivelsen af et teologisk månedsskrift, der skulde vise, at religionen og fornuften i virkeligheden var gode venner.

Denne plan blev ikke til noget*; tanken om et mere »effektivt forsvar« var imidlertid allerede søgt virkeliggjort fra anden side. *Balle* havde selv haft en følelse af, at det gamle blokskib »Pligtankeret«, var for tungt i vendingen, og at der behøvedes en lettere, hurtig sejlende krydser, der kunde tage kampen op snart på det ene punkt, snart på det andet. Så udgav han d. 7. Jan. 1797 det förste nummer af ugebladet »*Biblen forsvarer sig selv*«. Det skulde udkomme hver Lördag med ét ark (16 sider).

Det var ikke med et let sind, at Balle begyndte på dette foretagende. Det betød jo en uafbrudt, næsten daglig, kamp mod alle kirkens angribere. Han vidste, at han endnu stærkere end för vilde blive skive både for alvorlige angreb og for spotterier og forhånelser. Og vilde han kunne udrette noget i den kamp? »Man spörger mig nu og da,« siger han i fortalen til ugebladets förste bind, »hvad hjælper det? Jeg svarer, at det hjælper dog til trøst for min egen samvittighed . . . I al fald kan det vel også hjælpe lidet til at forebygge i fremtidens historie allehånde synderlige bemærkninger over den dybe tavshed, som hersker midt i kristenheden ved Kristi navns beskæmmelse.« Han havde en gang fremsat det ønske, at indvendinger mod landets offentlige religion skulde fremsættes på *Latin*; men det var heldigt, mener han nu, at det ønske ikke blev opfyldt. Folk vilde have troet, at de latinske indvendinger var uigendrivelige. Nu kan alle følge med og se, hvorledes angriberne ødelægger deres angreb ved deres fremfusenhed og kådhed.

Og så kastede Balle sig ind i kampen.

* * *

* De som ønskede at være medlemmer, skulde indlægge en forseglet billet med deres navn hos Gyldendahl. Var der ikke inden 15. Maj indmældt et tilstrækkeligt antal, vilde billetterne ikke blive åbnede. I Avgust måtte forf. meddele, at der kun var kommet 4 billetter.

Hvorledes så Balle på sine modstandere, rationalisterne? I et svar til »Jesus og fornuften« kommer han til at tale om dem, der kan rumme deres tro og deres længsel i de tre ord: *Gud, udødelighed og dyd.* »Det være langt fra mig,« siger han, »at ville forurolige nogen redelig gudsdyrker, som finder sig tilstrækkeligen betrygget ved disse lærdomme. At jeg efter mit religionsbegreb tilønsker ham med bedste forhåbning nåde og salighed hos Gud *for Kristi skyld*, kan ikke være ham fornærmeligt. Han være Jøde eller Tyrk, hedning eller kætter, når han dog frygter Gud, efter sin indsigt, og gör hvad ret er, håber jeg ved Jesum Kristum at samles med ham i et bedre liv efter dette; og derfor er Kristi religion mig desto dyrebarere, fordi den ej alene ikke tilsteder mig at fordömme anderledes tænkende, men tværtimod byder mig at forvænte deres frelse ved den samme forløser, for hvis skyld jeg selv tör håbe benådelse.«

Dette er jo dog virkelig et frisindet standpunkt; men blev Balle virkelig stående på det under hele kampen? Ja, når to betingelser opfyldtes: at vedkommende var alvorlige, sandhedssøgende tvivlere, og at de ikke udfoldede en agiterende, nedbrydende virksomhed over for kristendommen. De der vilde berøve kristne mennesker deres tro — således vilde Balle udtrykke det — over for dem er mildhed og hensynsfuldhed ikke på sin plads. Den ærlige tvivler må have lov til at fremsætte sin tvivl og begrunde den; agitere for den med kraft må han derimod ikke. — Men hvor går grænsen mellem den ærlige tvivler og agitatoren? Og må fritænkeren ikke føle det som en pligt at vinde meningsfæller?

I de förste numre af »Biblen forsvarer sig selv« vendte Balle sig særlig mod sin gamle modstander »Politisk-fysisk magasin«; men hans opmærksomhed fængsledes snart af et nyt kaperskib, der lige var dukket op. Det hedder i nr. 8 (4. Marts): »Det blad

»Jesus og fornuften« bliver alt mere betydeligt.«* Og fra nu af følger han dette blad med stor opmærksomhed fra nummer til nummer.

I de förste 17 numre gör Balle særlig front mod angrebene på det gamle testamente: påstanden om Mosebøgernes uægthed, fremstillingen af den jødiske nationalgud, Jehova, som en blodtørstig tyran, modstandernes fremdragelse af det »usædelige« i biblen osv. Her skal blot et par af hans bemærkninger fremhæves.** Hvad det »usædelige« angår, gör Balle opmærksom på det underlige i, »at man på én og samme tid fordömmer Salomons »Höjsang«, men oversætter og anbefaler Voltaires »Candide«.« Som eksempel på, hvorledes Balle stiller sig over for enkelte af det gl. testamentes fortællinger kan følgende tjæne: Udgiveren af »Jesus og fornuften« kan ikke forstå, hvorledes det gik til med, at Jonas »fik tre dages logis i en hvalfisk« (eller en stor fisk). Men, siger Balle, det er dog ikke mere forunderligt, »end at en hel harnisket mand havde plads i bugen på en haj, som blev fanget af fiskerne i Marseille.« — »Om Jonas er at betragte som levende i fiskens bug, eller om han bliver at anse som død, og derefter af Gud kaldt til live igen . . . kan være tvivlsomt.« Balle hælder til den sidste antagelse. For resten har han, som han minder om, tidligere fremsat den formodning, at »historien om Jonas kan være skrevet i form af en mytologisk fortælling,« hvis symbolik altså må forklares.

Med nr. 18 forlægges imidlertid kamppladsen til det nye testamente: At man beskylder Jesu bekændere for at have forvansket hans lære, siger Balle, er jo bekændt nok. Det er en påstand af gammal dato. Vi

---

* Det förste nummer af Horrebovs fortsættelse udkom jo kun en halv snes dage efter, at Balles nye ugeblad var begyndt.

** De her meddelte bemærkninger stammer fra en noget senere tid (d. 19. Avgust 1797 og 6. Jan. 1798).

finder den allerede hos Platonikerne i 4. årh. og hos Mahomed; men den er særlig kommen på mode efter reformationen. Her hjæmme har bl. a. også bladet »Jesus og fornuften« taget den op. »Imidlertid skönner jeg med uforstilt taknemmelighed på den agtelse, som dette blads udgivere stedse bevise mod Jesu Kristi dyrebare navn . . . Af lige årsag har den berömte tvivler Rousseau stedse været mig agtbar og kær.« Ti han udtalte sig, f. eks. i »Emil«, med »den inderligste ærbødighed« om Jesu Person.

Denne udtalelse kunde synes at varsle om, at kampen mellem de to tidsskrifter skulde blive en åndelig turnering, i hvilken den ridderlige høfligheds love vilde blive overholdte. »Iris og Hebe« gör da også (April 1797) med glæde opmærksom på dette forhold: »De to religionsblade: »Biblen forsvarer sig selv« og »Jesus og fornuften«, blive ved, med bestandig gensidigt hensyn, at gå jævnsides, og det er for enhver upartisk gransker meget behageligt at holde dem mod hinanden og veje enhvers grunde. Især må det inderlig glæde menneskevennen og literaturynderen, at denne religiøse tvekamp går for sig med så megen anstændighed, at ingen af de stridende i kampens hede glemmer dem selv eller den sags værdighed, de have påtaget sig at forsvare, men gå frem, som det egner mænd.« —

Efter at Balle i nr. 20 (1797) har gengivet hovedgangen i Horrebovs fremstilling af Jesu liv og planer (jfr. s. 247), udbryder han: »Men hvad bliver nu Jesus Kristus, Guds enbårne sön, vor frelser og herre? Intet mer og intet mindre end en godmodig sværmer, som indbildte sig, at han var bestemt til at fremvirke en revolution . . . men forhastede sig og blev et offer for sin egen formastelige selvtillid. — Skrækkeligt! Tie hertil, hvo tie kan! Jeg ikke.« Og så går Balle over til en metodisk gendrivelse af Horrebovs fremstilling.

Denne punktvise gendrivelse har det ikke stor interesse at følge. En kamp om enkeltheder får egentlig först betydning, hvis den føres ud fra et bestemt grundsyn på hver side; i modsat fald bliver det en fægten i luften. Havde nu Balle et sådant grundsyn? Har han givet en fremstilling af sin opfattelse af forholdet mellem troen og tænkningen? Han har i alt fald på et par steder nogle mere almindelige betragtninger, som er et tilløb i den retning.

Det hedder i nr. 9 for 1797 således: Den der skal ud på det store hav, må have et kompas at rette sin kurs efter. Et sådant må vi også have på vor sejlads over livets urolige sø. Så være den hellige skrift vort kompas eller vor rettesnor at følge på vor bane igennem livet til evigheden! »Ikke véd styrmanden at forklare, hvoraf det kommer sig, at magnetnålen i kompasset vender sig mod Nord, eller at misvisning finder sted; men derfor kaster han det ikke til side, eller lader af at bruge det. Hvorfor skulle vi bortkaste den hellige skrift, om end vanskeligheder forekomme, som vi ikke kunne opløse? Var det tryggere for os, at en Robespierre stod op og pålagde os, ved politisk dekret, ærbødighed for et höjere væsen, som ellers ingen kændte, og ingen havde mod til at forlade sig på?« — Men hvem skal bruge dette kompas, hvem er styrmanden? »Fornuften eller den sunde menneskeforstand,« svarer Balle.

Man vilde måske have foretrukket en mere tankemæssig redegörelse for denne række billeder. Men udtalelsen er alligevel god til at få forstand af. Hvor betegnende er ikke billedet med den sunde menneskeforstand som styrmand, der søger at sætte kursen efter kompasset (biblen). Sammenligningen mellem skriften og magnetnålen har jo også sine misligheder. Vi véd ganske vist ikke, *hvorfor* magnetnålen peger mod Nord; men vi véd alle sammen, at den gör det, og at vi trygt kan rette os efter den. Skriften derimod synes

nogle mennesker peger i én retning, andre i en anden. Og hvem har så ret? De der mener, at den peger lige på sandheden, eller de som påstår, at dens misvisning er så stor, at man kun tilnærmelsesvis eller måske slet ikke kan rette sig efter den?

Balle gjorde alvor af dette: at lade biblen være magnetnålen. Folk udbryder, siger han et sted[1]: »Ak! vor bisp er dog en alt for stiv og urimelig ortodoks, som intet menneske kan være fornöjet med; ti se: han forsvarer jo hver tøddel i den hele bibel — de midianitiske kvinders nedsabling, profeternes ubluhed, Ezechiels kage — og han fægter for djævelen, og han gör alt sit til at holde helvedes evige luer vedlige .... Men bispen svarer i sin enfoldighed som følger: Er der en tøddel i biblen, anbefalet som en foranstaltning fra Guddommen selv, uden at være det, så har den hellige skribent sagt usandhed; og når dette er sket i én omstændighed, kan det være sket i hundrede, i tusinde andre omstændigheder: biblen taber for mig sin hele troværdighed.« Og han tilföjer et andet sted[2]: »Dersom evangeliernes ægthed og pålidelighed falder, da styrter også hele kristendommen.« Og derfor er det, Balle tager på sig det håbløse arbejde: fornuftmæssig at gendrive alle påstande om bibelske fortællingers uægthed og usandhed. Derfor kan han ikke lade et eneste af Horrebovs angreb ligge; for hvis denne blot på ét eneste punkt kunde godtgöre sine beskyldninger om uægthed, så — var kristendommen ikke mere.

Et sted ser det ud, som om Balle vil ind på det afgörende spörgsmål om forholdet mellem troen og fornuften. Han siger[3]: Så længe man tror, at strid finder sted imellem *skrift* og *fornuft*, så længe hjælper det ikke at kunne modbevise alle andre beskyldninger mod kristendommen. Derfor føler han sig også meget ilde berört over, at skulle henregnes til »fornuftens arrigste fjender«; en sådan beskyldning er så

hård, »som noget kan være for en ærekær mand i borgerligt samfund.«

For at klare dette spörgsmål, vender Balle sig til Paulus; det er jo ham, der har fremsat den forbryderske påstand om »at tage fornuften fangen under troens lydighed.« Han søger först at vise, at Paulus mange steder anbefaler brugen af fornuften, og han forklarer stedet i 2 Cor. 10, 1-4: »Og vi tage al fornuft til fange, at den må underkaste sig Kristi lydighed,« således: »Hos hvem tager nu Paulus al fornuft til fange? Ikke hos sig selv, ej heller hos nogen anden oprigtig sandhedens ven, men hos de falske lærere, som ved allehånde lögnagtige påfund, under skin af fornuft, vilde forvilde og forlede den korintiske menighed.« Det er ikke »den sunde menneskeforstand«, som han vil tage fangen, den »som slutter og dömmer efter klare beviser, faste grunde, visse kændemærker, mod hvilke intet rimeligt er at indvende, men det, som hine vrange lærere uretteligen kaldte fornuft.«

Vi kredser jo imidlertid stadig uden om kærnen i sagen. Balle søger dog til slutning at komme nærmere ind mod den: Han forlanger ingenlunde at forstå alt, hvad skriften lærer; videnskaben har jo sine uudgrundelige gåder, hvorfor skulde troen så ikke have sine? Men han antager og tror ikke noget, »uden at have fast grund at bygge på.« »Min faste grund ved alle religionens ubegribeligheder er *Jesu Kristi allerhöjeste troværdighed*, bekræftet ved upåtvivlelige kændetegn af medvirkende almagt og alvidenhed.«

Er man så bleven klog af det? Hvorledes kommer man til visheden om Jesu troværdighed?

IX.

Angreb på kristendommen: Bladet »Ortodoksien nedriver sig selv.«

Da Balle i begyndelsen af Oktober 1797 kom hjæm fra en visitatsrejse, fandt han, at han havde fået én modstander mere. Det var ugebladet »*Ortodoksien nedriver sig selv.* Et religionsblad«. »Jeg nægter ikke,« udbryder Balle (nr. 28, 1797), »at den ulige kamp, hvori jeg er blevet indviklet med alle vantroens koaliserede magter i København, efterhånden bliver mig mere og mere betænkelig. Det er ikke mistillid til religionens gode sag, som svækker min frimodighed, men det er frygt for, at det onde skal blive værre.« Det er jo, som om ukrudtet skyder desto frodigere frem, jo mere man søger at rykke det op. »Min pen havde for længe siden været nedlagt, dersom jeg ikke, ved at stemmes til tavshed af hine bevæggrunde, var kommet i strid med ubetvingelige fornemmelser i sjælen af kald og pligt.«

Titelen på det nye blad skal naturligvis være en parodi på det navn, som Balle havde givet sit tidsskrift. Udgiveren er anonym, men hans mål røber ham tydeligt nok. Det er *Riegels**. Nr. 1, der udkom d. 15. Septbr. 1797, er ganske stemt i hans sædvanlige opstyltede deklamationstone: »*Fakta* skulle vise nationen, hvilke konstgreb og kabaler endog her bruges imod oplysnings udbredelse. Man skal se, hvorledes andægtigheden, fortvivlet over ikke at turde oprejse

---

* De fleste artikler er af Riegels under forskellige mærker: Hierakles, Celsus o. lgn. Horrebov har, under mærket Porphyrius, skrevet en enkelt artikel.

bål, sniger sig i mørket om med sine dolke. Det er tid at bortdrage det mysteriøse slør, som tros at skjule helligdomme, men som skjuler forbrydelser; ja forbrydelser mod fornuften, mod meningsfriheden, mod menneskehedens forædlelse.« — »Vor tone og fremgangsmåde vil måske ikke *altid* behage dem, der have gjort sindighedens og moderatismens hæderlige navne til deres falskheds og fejheds skjul. Det er os kært. — *Aurea mediocritas!*« [Den gyldne middelmådighed].

I nr. 15 begyndte Celsus (ɔ: Riegels) en række »Spörgsmåle om bibelen«. Her slår han sig rigtig løs. Guds »förste åbenbaring«: Værer frugtbare, formerer og opfylder jorden osv. »indeholder én usandhed og ingen moral.« Indholdet af formaningen er: »Æder og parrer jer og hersker over alle de dyr, som ikke er stærkere end I!«

»Kundskabens træ er naturligvis, hvis denne historie skal forklares allegorisk, et sindbillede på oplysning, livets træ et sindbillede på den med oplysningen forbundne lyksalighed . . . Hvad gör nu Gud? Opmuntrer han dem til at mætte sig på frugterne af kundskabens træ? Nej tværtimod!« Han forbyder dem det, jager dem, efter overtrædelsen af forbudet, ud, »og sætter et par keruber, det er at sige, et par underlige dyr, forsynede både med oksesnuder og løvetænder, til vogtere for haven.« »Men hvad skal man da dömme om stykket? Det er en åbenbar satire over Mose' Gud og Mose' hierarkiske statsforfatning; en enfoldig levit, som ikke forstod satiren, satte den i spidsen for sin nations hellige bøger.

I nr. 11 findes der en ret mærkelig artikel »*Om mirakler*«: Mirakler betyder »overnaturlige ting«. Alle folkeslag have troet på mirakler, men der er stor forskel på deres art. »Grækernes og Romernes mirakler havde næsten altid noget stort, ædelt, skönt hos sig; de ere sædvanligen ypperlige allegorier over moralske eller fysiske sandheder. Jødernes og de kristnes der-

imod ere næsten altid lave, barnagtige, eller vilde og hæslige, uden mindste interessante fornuftige indhold.«

Vi må nu först spörge: »*Kunne mirakler overhovedet bevise nogen guddommelighed hos dem som gör dem?*« Dersom en person kommer gående fra Saltholm over vandet til København, eller springer uskadt fra kronerne på Frue-tårn ned på bispens tag, »skulde vi derfor tro ham, hvis han sagde sig være en Gud? Nogle kærlinger vilde vist tilbede ham straks, og kanske nogle fiskere fare Øresund rundt med evangelier om ham. Men de fornuftige vilde sige: Godt! du springer bedre end nogen af os . . . men Gud er du ikke! — Hvad forbindelse er der mellem en ting, hvis årsag jeg ej kan forklare, og en Gud, som straks skal være med i spillet? Dette slutningshop er en oplyst tidsalder uværdigt. Vi véd ikke magnetens natur, men vi tilbede den derfor ikke som en Gud.«

»For det andet måtte der spörges: *Hvad udfordres for at man* (miraklers *beviskraft* gunstigen indrömmet) *skal kunne anse det eller det mirakel for ægte?* Man kan fordre, at det ikke må være en ved bekændte naturkræfter mulig ting. Man kan fordre, at det ikke må indeholde noget umoralskt eller uretfærdigt. Man kan fordre, at det skal være gjort offentligen og i oplyste folks nærværelse, og ikke i smutkroge blandt almuen. — Men når nu disse vilkår ere opfyldte, så beviser endda det mest autentiske mirakel intet. Ti skriften siger jo, at falske profeter også kunne göre mirakler, og at om nogen, efter at have gjort nok så mange mirakler, forkynder en anden Gud end Jehovah, så skal han stenes. — *Ergo* skal hos Jøder og Kristne *læren* støttes på *mirakler*, og *miraklerne* igen på *læren!* Ej, ej! Hvilken en mysteriøs sirkelgang!«

Denne artikel kommer virkelig ind på det principielle i et principielt spörgsmål; det er ad denne vej man skulde have fortsat, for at have nået til en principiel

opfattelse af forholdet mellem troen og fornuften; men man fortsatte ikke. —

Der kan siges meget mod den ortodokse lære om arvesynd og forsoning, siger Hierakles (nr. 30-31), men da særlig dette: »*Hvorledes kan den enes overtrædelse tilregnes alle efterkommerne?* Kan nogen, uden et pesthuslem, sige: Jeg er synder, fordi en anden har syndet, uden mit vidende og vilje! — Hvem af os befuldmægtigede hr. Adam til at slutte traktaten?« Og hvorledes skulde man tænke sig den ved syndefaldet frembragte fordærvelse forplantet til alle følgende slægter? Enten man tænker sig forplantelsen legemlig eller sjælelig, er den lige urimelig og ubegribelig. — Når der ingen arvesynd er, »når det *paradisiske* frugtbare fabeltræ således er ved roden omhugget, så ses det, hvad værd det *Golgataiske* træ har. *Når der ingen tilregnelig arvesynd er, gives der heller ingen forsoning.*«

Den hensynsløse, ja rå tone, hvori bladets polemik gennemgående er holdt, har man en god prøve på i følgende artikler. Det hedder således i et stykke »Om nadveren« (nr. 13): Hvorledes kan et legeme, der for 2000 år siden opløstes i støv og aske, endnu være til som egeme? Hvorledes flyver det om i luften fra én kirke til en anden osv.? Den ortodokse, som tror at have Gud i sin mave, »går én dag uden forretninger, læser og synger om Guds legeme og blod, som han har i sig — og derpå stjæler eller ågrer han, som han gjorde tvende dage før.« Og i nr. 27 gives der følgende skildring af »*Jesu Oldemødre*«. Forf. minder först om, at en jødisk skribent har påstået, »at Jesus var et uægte barn, som Maria havde fået ved den romerske soldat Panther.« — »Men ingen Jøde, en kristen, en evangelist, den så kaldte Matthæus, nævner 4 skøger og dem *alene* blandt Jesu oldemødre ... Læseren efterslå Matth. 1, 1-16.«

»Og nu henvender jeg mig til dig, o øvrighed!« udbryder i nr. 29 Faustus Socinus (vel også Riegels), »for at anmode dig om at forebygge hint hykleri, som

den nuværende statskirke med dens lönnede embeder og dens samvittighedstvang befordrer.« »Det simpleste middel var uden tvivl dette: at lade kristendommen vende tilbage til sin förste skikkelse, og lade de kristne være private religionssekter. — Dog, måske politiske hensyn hindrer dig fra at göre dette.« Nu vel, der er et andet middel: »Præster kunne sættes i sådan en tilstand, at de kunne tale efter deres overbevisning.« (De symbolske bøgers afskaffelse).

I det sidste nummer* (22. Marts 1799) har tidsskriftet en afskedshilsen til præsterne: »*De fleste præsters karakteristik*«: »Præsterne ville aldrig forglemme, at deres stammefædre vare både præster og konger på én gang. — Man må *ganske* løsrive sig fra præsten, for at være ret fri for hans despotisme. — Karakteren hos den præst, som stræber efter indflydelse, er at smigre, krybe, sno sig; karakteren hos den præst, som allerede har indflydelse, er stolthed, overmod og en deraf flydende forfølgelsesånd . . . Selv hos de ædlere fandtes dog alt for ofte dette næsten uudslettelige træk i præstekarakteren, herskesyge. Pavefjenden Luther var dog ofte selv en lille pave.« Og så slutter »Celsus« med et spark til Balle i »Bispen i det 4. og bispen i det 18. årh.« Han anfører en skildring af biskop Epiphanius: »Han lærer os at kænde og nedhugge mere end 40 kættere. Hans *anker* skal bevare og befæste den rette tro; hans *medicin-æske* skal skaffe hjælp mod 80 falske lærdommes gift.« Han synes at have ment det godt med sine bestræbelser; »men levemåde og studium dannede ham til en lettroende, stolt og hæftig mand.« — »Jeg vil ikke nævne, hvo den mand er, i hvem jeg genkænder Epiphanius . . . . ti hver

---

* De förste numre af bladet udkom med korte mellemrum, sædvanlig ét hver uge; men senere kom det meget uregelmæssigt, undertiden med 1 eller 2 måneders mellemrum. Det sluttede med nr. 35.

med vor tids bispe lidet bekændt læser vil straks kænde ham.«

* * *

Riegels blev kraftig sekunderet både af andre tidsskrifter og af pjecer. At få alt med er uoverkommeligt og desuden unødvendigt; ti der er gentagelser på gentagelser. Her blot nogle enkelte prøver.

»*Balliana*. Af medborgere og medborgerinder«, hvoraf der udkom 2 numre (1798), er naturligvis helliget Balle. I anledning af, at Balle har forsvaret anvendelsen af »lodkastningen« i skriften, foreslår bladet, at Balle og Horrebov skulde gå »op på teatret i hele publikums nærværelse (der burde gives 8 β for entréen til de fattige) og kaste lod om, hvem af dem har ret.« Den tidligere (s. 145) omtalte *H. G. Sveistrup* udgav i 1798 (anonymt) »Angivelsen«, en ironisk anråbelse af »den gamle rene tro« ɔ: reaktionens ånd.

Hvor må dit ömme moderhjærte bløde,
ved blot at se hin fromme iver gløde
på bispens ortodokse kind,
når »Jesus og fornuftens« vind
ham nøded' til at lægge sig for anker,
og kaste mangt et godt Guds ord
i havsnød over bord.

Og »*Fritimernes*« forfatter (T. C. Bruun) synger i »Skriftemålet«:

Jeg tror gærne, at Kristus blev
en gang iblandt i sin ungdom fristet;
så rent man lysten har aldrig mistet,
den jo i tanken lidt tant bedrev osv.

Men tvivler på, at Beelsebuth
personlig med sine klør ham rörte,
fra templets tinding til fjælds ham førte,
og sagde sleskende: hør min gut! osv.

Hans navne, *M. C. Bruun,* synger i »Ortodoksernes Vise« [1]:

Bort da med dårlig filosofi!
  Vi kirkens sönner kan den undvære.
Kun troen, troen adlyde vi,
  den gi'r os klæder og mad og ære.
Fornuften blegne!
Om troens egne
fiskalisk engel med ildsværd hegne!
  O tro, din skål!

Og »Politisk-fysisk magasin« udsætter (Juni 1798) følgende »prisopgave«: »Det kgl. videnskabernes akademi i Abdera opfordrer herved alle regne- og skræddermestere til at bestemme, hvor mange alen 9 kv. bredt töj, den engel måtte have i benklæder, hvorom det hedder i åbenbaringen: den stod med den ene fod i havet, med den anden på jorden.«

X.

Angreb på fritænkningen. — »*Jesus og fornuften*« (fortsat). — *Kantianismen og rationalismen.* — »*Biblen forsvarer sig selv*« (fortsat).

I den tidligere (s. 112) omtalte »Kritisk udsigt over den danske teologiske literatur« (1797) fældedes der en hård dom over den danske teologi: den frembød et ynkeligt skue, et almindeligt forfald. Vi kan da ikke fra den vænte et kraftigt forsvar af den gamle kirkebygning. Forfatteren af pjecen véd intet andet middel at anbefale, end at »adskillige af fædrelandets lærde

fordomsfri og oplysningselskende redelige mænd forenede sig om at udgive et periodisk værk, der havde oplysnings og almen kundskabs fremme til formål.« Det lyder ikke meget lovende.

Det var jo særlig tidsskrifterne, som skulde holde fægtningen gående. Men »Kritik og antikritik« deltog, efter Bentzons fratræden, sjældnere i de religiøse kampe (jfr. s. 99), og et periodisk skrift som »Granskeren« (1796), der samtidig var rationalistisk, forsvarede djævlelæren og manede regeringen til at træde op mod fritænkerne, skulde ikke hjælpe til at klare stillingen. Et andet periodisk skrift »Drabanten« (1799), der er holdt i en satirisk tone, gjorde det til sin særlige opgave at holde öje med »Ortodoksien nedriver sig selv«; men det nåede ikke længere end til nr. 17, så gik det ind.

Der var jo også enkelte, som i selvstændige skrifter af og til vovede udfald mod oplysningshæren. Om man egentlig kan regne *Bastholm* til dem, er tvivlsomt. Han står midt mellem bægge hære, og hans hug falder i bægge retninger. Men selv regner han sig til kirkens forsvarere. I 1798 udgav han »*Forsynets vise foranstaltninger til menneskeslægtens forædling ved Jesu religion.*« Först, siger Bastholm, forkastede man Jesus som forsoner, så blev han en guddommelig lærer, der jævnstilledes med Sokrates; derpå blev han sat et par trin under denne, og man ender vel med at göre ham til en sværmer eller bedrager. Nu vil Bastholm søge at vise, hvorledes Jesu religion forædler menneskeslægten. — »Forsynets vise foranstaltninger« ses, mener han, særlig hos Jesus selv: hans usædvanlige legemssundhed og kraft, hans store talenter . . . hans kolerisk-sangvinske temperament m. m. Også i hans dødsmåde ses de »vise foranstaltninger«. Skulde han igen komme tilbage til livet, måtte intet lem på hans legeme beskadiges; og det skete jo heller ikke ved korsfæstelsen. Bastholm anser det for tvivlsomt, om hans fødder blev

gennemnaglede; ti derved »måtte gangen nødvendig være bleven höjst smærtefuld.« — Hvor træffer så Bastholms hug her?

Men der var dog også i selve de »ortodokses« lejr folk, som af og til vovede sig i marken. Professor *Seydlitz* ved Odense gymnasium siger i en tale på kongens fødselsdag (1796) tidens »stolte og af deres indbildte ufejlbarhed opblæste fornuftprædikanter« adskillige grovheder; men det er tomt rabalder. — »Nogle breve om vigtige religionssandheder« (1797; af en C. F. Höyer) var af den slags skrifter, som kun meget få læste. Og det samme gælder nok »Nogle breve om vigtige religions-sandheder« (1797), der var tilegnet den bekændte købmand Niels Ryberg, der i sine sælskaber »ikke tålte mindste spot over det, som han agtede for sit dyrebareste.« *

Sådanne skrifter og artikler, som der var langt imellem og som kun få læste, kunde ikke fjærne det indtryk, at kirkens mænd var så underlig tavse. Det var jo næsten kun Balle, som løftede røsten, og det mente *R. Fleischer*, »Kritiks og antikritiks« medarbejder, ikke gik an. Så udgav han (1798) en mindre pjece mod »Jesus og fornuften« og en större mod »Ortodoksien nedriver sig selv.« I den sidste vil han forsvare

---

* Af lignende skrifter kan endvidere nævnes: *Randrup* »Sandhed til eftertanke« (1795) og »Kortfattet bevis for kristendommens sandhed« (1797) hvor forf. anråber regeringen om ved lovene at beskytte evangelii tjænere imod fritænkernes frækhed og ondskab. — *E. Fleischer*, den bekændte naturhistoriker, udgav »Jesu Kristi religions sandhed« (I—II, 1798—99) væsentlig et pluksammen fra tyske forfattere. *F. L. Bang* skrev »Den rette religion efter fornuften« (1800). — Desuden kom der en del pjecer af mer eller mindre tvivlsom beskaffenhed. Forfatteren til »Raisonnements af en patriot« (1796) kalder de »oplyste« præster for »menedere«, og opfordrer regeringen til at skride ind imod dem. En lignende opfordring fremkom i »En mærkværdig samtale imellem en bonde og en degn« (1797).

»miraklet«, og taler i den anledning om den mærkelige ebbe, der i 1672 frelste Holland for et angreb af den fransk-engelske flåde. Fleischer tör ikke helt erklære denne begivenhed for et mirakel, men »den kommer det dog meget nær.« Det er med den slags beviser, man vil forsvare den gamle kirkebygning; forsvaret var da også derefter. —

Men bag de over- og underordnede førere, som tog del i den literære kamp, stod jo *lægfolkets* store skare. Det er vanskeligere at blive klar over stemningen blandt dem, da de jo som regel ikke optrådte aktivt. En gang imellem skete det dog.

I »Danske tilskuer« for 27. Marts 1797 hedder det i en artikel (af *Rahbek*): »Så er det da en sörgelig sandhed, hvad de tyske aviser forkynde os, hvad endnu for kort siden »Danske tilskuer« troede at kunne spøge med . . .; der gives virkelig en her blandt stadens indvånere omløbende ansøgning om pressetvang i religionssager; og et ikke ganske ringe antal har allerede underskrevet den.* Denne adresse, der anråbte regeringen om at skride ind mod fritænkernes angreb på kristendommen, blev, forsynet med 300 underskrifter, i Marts måned indleveret til regeringen, som dog ingen notits tog af den.

Et par måneder efter udkom der en lille pjece med titelen: »*Den menige mands opfordring til gejstligheden* efter mange bønders og borgeres indstændige begæring, udgivet af en del af stadens tænkende borgere«**: Vi kan og bör ikke længere tie stille til den overhåndtagende vildfarende forblindelse, men opfordrer

* Denne ansøgning omtales også i »Tanker om dagens religions-literatur« (s. 26), hvis forfatter, dr. theol. P. Hansen, havde gennemlæst den og misbilliget den.

** Om den virkelig stammer fra »menig mand«, kan jo være tvivlsomt, hvad der også antydes i et, for øvrigt værdiløst, modskrift, »Svar fra menige mand« til »det höjvise sælskab, som misbrugte menig mands navn osv.«

eder, I lærde! og spörger eder, I lærere, præster og professorer! er det stemmende med eders embedsed således at behandle bibelen, det åbenbarede Guds ord? Det er os som lönner jer, for at I skulle føde os med livets evangelium. I giver os moraler i stedet for, halm og tört strå. Og I handle som menedere! — Det er gyseligt at høre de mange gruelige, vildfarende og gudsbespottelige meninger, som en professor Gamborg lærer sine unge studerende, og som gör ham uværdig til sit embede.* Og Otto Horrebov, »denne det mørke riges tro tjæner,« foragter og forkaster de hellige skrifter. — Så opfordre vi eder, professorer og præster til »at ihukomme ed og pligt.« —

Men hverken førerne eller de menige kunde dæmme op for rationalismens ström. Den fortsatte sit løb, lige bred og mægtig, tilsyneladende i alt fald.

* * *

Tonen i »*Jesus og fornuften*« var jo til en begyndelse forholdsvis mådeholden, dæmpet. Måske »Hierakles« også tænkte på den med sin bemærkning om »*aurea mediocritas*«. Men efter et års tids forløb sker der et omslag. Udgiveren gör selv rede for dette omslag i fortalen til 2. årgangs 1. bind: »Da jeg fremtrådte, havde jeg denne de så kaldte moderate teologers mening, at Jesus, skönt blot menneske, var en over enhver fordom og hver svaghed ophöjet sandhedslærer, og jeg vil nødig give slip på den . . . Men snart har biskop Balles måde at forsvare biblen på nødet mig til at forandre min mening. Han viser nemlig idelig i sine skrifter, at når man nægter det gamle testamentes guddommelighed . . . når man betragter Jesus som en blot selvdannet vis, må man

---

* Gamborg erklærede (Adresseavisen, 16. Maj, 1797) disse påstande for »åbenbar usandhed.«

også, hvis man vil være ærlig, nedsætte denne. Dette bragte mig til nöjere at overveje min yndlingsmening, og nu fandt jeg det modsigende, at en selvdannet lærer i det overtroiske Jødeland skulde være ophöjet over hver fordom og hver svaghed.« Hans fornyede eftersyn førte da til den erkændelse, at Jesu svagheder, skönt de overstråledes af hans dyder, alligevel havde draget vigtige følger efter sig. Dog finder han endnu ikke pletter i Jesu *moralske* karakter.

For at belyse Jesus-skikkelsen, efter denne nye opfattelse, anstiller han en sammenligning mellem ham og *Sokrates.*[1] Den græske vismand udsøgte ikke til sine disciple »nogle uvidende almuesmennesker« — som Jesus — men »dannede, talentrige ynglinge, for hvilke det var let at hæve sig over overtroens fabler«; han fordrede ikke »tro«, men »egen indre overbevisning«; han råbte ikke i dødskampen: Min Gud! hvi har du forladt mig! men gav sine venner et eksempel på det sande heltemod. »Skönt Jesus bör æres og elskes for sit hjærtes retskaffenhed .... kan man dog næppe nægte, at han i noget har været ringere end Sokrates, der havde fortrinet for ham i alder og fædreland ... Men den retskafne og for almenvel glødende jødiske yngling har lige så vel et retfærdigt krav på vor agtelse som den dydige og til menneskeslægtens gavn virksomme atheniensiske olding.« — »Århundreder havde Sokrates hvilet i sin grav, da han ved sine lærlinge, de græske og romerske vise, forjog den nat, som kristendommen havde udbredt over Evropa.« Det er nemlig fra ham, og ikke fra biblen og Luther, at vore dages oplysning er udgået.

Jesu »elskværdige blidhed« forførte ham til den urigtige antagelse, at man virker bedst på mennesker ved altid at give efter.[2] Men denne fejltagelse er undskyldelig. »Han var endnu kun en ung mand, da han trådte frem«; han havde ikke været omkring i verden, og havde ingen videnskabelig dannelse, hvad man kan

se af hans sædelære. »Den består i en del da bekændte sententser, der vel som oftest ere gode, men dog stundom urigtige,« f. eks. hans lære om, at dersom nogen slår én på den höjre kind osv.

Horrebov kritiserede lige fra först af disciplenes virksomhed. Det var dem, som forvirrede og fornedrede Jesu simple og ædle morallære, især da Paulus, der »rejste lande og hav omkring for alle vegne at skaffe sin tro på de jødiske mysterier og sin undertiden overspændte moral tilhængere.« Men tonen bliver en langt voldsommere efter omslaget: Der er tre fremtrædende træk i disciplenes karakter: lav egennytte, ærgerrighed og herskesyge. Apostlerne dannede af de kristne en lille afsondret stat, der sammenknyttedes ved 4 bånd 1) fælles andagtsøvelser, 2) kårenes lighed, 3) maven og 4) en fortvivlet stilling. Punkt 3 har følgende nöjere forklaring: »Den som kænder noget til klubber véd, at maven er det store foreningspunkt i dem. Lemmerne komme aldrig i större antal sammen, end når det gælder om at fortære et fælles måltid, og skilles aldrig så glade som da fra hverandre. Just således gik det også med den kristelige klub. Dér knyttedes samfundets og troens bånd fastere ved et måltid. Selv nadveren var hos de förste kristne intet andet end en dessert, som man spiste, og en skål, som man drak, til Jesu erindring.« Man vil ikke forundre sig over, om folk af denne kaliber »have nedladt sig til fromt bedrageri.«

Og den måde, hvorpå kristendommen udbredte sig, er i overensstemmelse med disciplenes karakter: »En falsk religion, forkyndt af en kæk mand for tapre mennesker, går frem ved sværdet. Så gik den *mahomedanske* religion frem. En falsk religion, forkyndt af underkuede og feje mennesker for andre underkuede og feje, kryber i förstningen ubemærket frem i mørket, støtter sig på herskende overtro, hjælper sig frem

ved signekurer, ved falske evangelier, ved opdigtede spådomme . . . — Så gik *kristendommen* frem.«

Efter at have givet en fremstilling af den »rensede« kristendom, går Horrebov over til at foreslå en reform af *gudstjænesten*. I »Jesus og fornuften« (1799, nr. 26 og 28) fremsætter han et »Forslag til en forbedret indretning i vore *religionsfester*«, særlig de tre hovedfester: Jul, Påske og Pinse. »Der gives tre hovedsandheder i religionen: Gud, udødelighed og dyd. Disse tre sandheder synes at ligge til grund for disse fester, men indhyllede i sådanne fabler, der udbrede latterlighed over dem, så sandt det urimelige og modsigende er latterligt.«

»Forestillingen om en Gud, som har frembragt alle væsener, og vil alle væseners og i særdeleshed vor lyksalighed, ligger til grund for *julefesten*. Men hvorledes indklædes denne sandhed?« Jesus fremstilles som født af en ren jomfru; hans indtrædelse i verden var meget uheldig: medens »han lå under sin moders hjærte forårsagede han dennes brudgom ubehagelige timer, ved at jage ham den tanke i hovedet, at han var hanrej;« og da han var født, »lod den mistænkelige Herodes alle små börn i hans fødestad slå ihjæl.« Og nu det evangelium som læses på Juledag: Jesus — der i følge samme dags epistel er »Verdens skaber« — »ligger som et afmægtigt og ringe barn, svøbt i klude, i en krybbe. Er det en ædel og værdig forestilling om den, der frembragte verdnernes talløse hære?« Når mangen en tvivler i sin sjæl har råbt: der er ingen Gud! — da kan man sikkert mangen gang finde roden til hans tvivl i »vore kirkelige indretningers lave forestillinger om Gud.«

Altså — vi må have en reformeret julegudstjæneste. »Man indvie dagen til en fest for Guddommen, således som den rigtig betragtede natur og den oplyste fornuft lærer os at kænde den. — Hvilke salmer vilde da ikke, i stedet for de nuværende, vorde istemte! . . . Na-

tionens ædleste digtere vilde kappes om at levere passende sange til årets skönneste dag. — Og nu de taler som vilde holdes! — Og denne så simple, for al ceremoniers pomp blottede og dog höjtidelige fest vilde være den værdigste, som menneskeslægten nogen sinde kunde helligholde!«

»Også vor *påskefest*, der er bestemt til en höjtid for vor sjæls udødelighed, trænger til en forbedring.« Jesu opstandelse bör ikke være grundlag for denne fest: apostlernes beretning om »opstandelsen« er indbyrdes modsigende; »det nye testamentes opstandelseslære strider mod fornuftens forestilling om et tilkommende liv. At vi efter døden skulle slumre indtil den almene opstandelsesdag, strider mod fornuften« — og mod skriften: I dag skal du være med mig i Paradis. Men skal vi leve et nyt liv straks efter døden, »da er jo hele opstandelseskomedien på dommens dag overflødig.« Og hvilke forestillinger om det tilkommende liv! I følge Matthæus (26, 29) skal Jesus have talt om at drikke vin med sine disciple i Guds rige! Det nye testamentes fortællinger kommer jo på den måde til at stå »i klasse med enhver tusinde og én nats historie.«

Men hvad kunde påskehöjtiden ikke blive, når den »i stedet for at være en mindesfest til ære for en død og efter sagnet atter opstanden Jøde, blev en fest for udødeligheden!« Der skulde tales og synges om menneskesjælens store ævner, om livet som en opdragelsesskole, om dydens værd, og »hvor sikkert den af Gud kan vænte den belönning som den fortjæner.« Man vilde ikke længer »dvæle ved den mørke forestilling om et evigt helvedes uudslukkelige luer, eller ved de sanselige billeder om lystelig sidden ved et gæstebud, eller andægtig ståen for Guds trone med lange hvide klæder om livet, palmér i hænderne og hallelujaråb på læberne. De vilde forestille sig dette liv som en udvidet virkens og nydelsers kres i et större sælskab,«

hvor mennesket ud fra det standpunkt det var på ved døden, gradvis vil hæve sig til större og större fuldkommenhed.

Vor tredje hovedfest, »*Pinsen*«, helligholdes til erindring om religionens, det vil sige *dydens*, værd og dens udbredelse på jorden. Er den til dette öjemed passende indrettet? »Epistelen på förste Pinsedag er den forunderlige fabel om apostlerne som talede fremmede tungemål.« Fortællingen om »den Helligånds sendelse« indprænter den urigtige forestilling, »at vi ikke af os selv ere skikkede til at indse sandheden og efterfølge den, men at det er den Helligånd, som oplyser vor forstand og leder vort hjærte til alt godt.« Og den samme forestilling bestyrkes af salmerne, hvori der findes sådanne smukke vers som dette:

O, hellig Ånd
med nådens hånd
mit kolde hjærte röre!
Udgyde dig
nu over mig,
til andagt mig at føre!

»Hvor må slige usselheder i vers og prosa, og prækener stemte i samme ånd, ikke forvirre menneskers begreber, og svække deres kraft til det gode, ved at indprænte dem den tanke, at de af dem selv ere uskikkede dertil.«

»Man forestille sig derimod pinsefesten indrettet til en dydens fest efter fornuftens grundsætninger. Hvilke taler vilde da ikke holdes, hvilke hymner ikke synges!« Glade udsigter i en bedre fremtid på jorden vilde henrive os, fordi vi så menneskeslægten stadig gå fremad i kundskab og dyd. —

Således ser den Horrebovske reformation ud — eller var det en revolution, som jævnede alt det bestående med jorden? Horrebov vilde svare et meget bestemt nej på det sidste spörgsmål. Hele det 18. år-

hundrede lige fra Holberg til Horrebov er afgjorte modstandere af *ateismen.* At menneskene — som regel — skulde handle dydigt, uden ud fra håb om belönning eller frygt for straf i en kommende tilværelse, var en indbildning. Derfor ansá man ateismen for så skadelig, at selv fremskridtsmænd krævede statens indgriben over for en offentlig forkyndelse af denne livsanskuelse.

Horrebov var en modstander af kristendommen i dens »ortodokse« skikkelse, men ikke af religionen. Når det af ham foreslåede nedrivningsarbejde var gennemført, vilde der, mente han, endnu stå tilbage tre slanke, mægtige piller: Gud, dyd og udødelighed; over dem kunde der hvælves en mægtig kuppel, stor nok til at favne alle menneskenes börn. Og disse piller var urokkelige; ti de hvilede på et urokkeligt grundlag: *fornuften selv.*

* * *

Ja men, hvilede de piller virkelig på fornuften selv ɔ: på den teoretiske fornuft? *Kantianerne* svarede nej; og så gjorde de front mod »rationalisterne«. *A. S. Ørsted* indrykkede i »Filosofisk repertorium« en udførlig »kritisk revision« af Horrebovs tidsskrift, og udgav den kort efter som en pjece på 100 sider under titlen »*Jesus og fornuften for filosofiens domstol*« (1798):

De sidste tiders religionsstridigheder har vakt en stærk gæring, selv i krese der ellers ikke læser skrifter om sådanne spörgsmål. »Bibelpartiet« anser enhver kamp mod et ved kirketroen sanktioneret dogma for fræk ondskab og som et signal til verdens snarlige undergang. »Fornuftpartiet« ser med glad håb den gyldne tidsalder i møde, da mennesket, befriet fra systemtvangs og privilegeret tros slaveåg, under fornuftens anførsel vil høste de herligste frugter af sin op-

lyste og rensede religiøsitet. Og denne tid, mene de, vil snart være forhånden, såfremt statsstyrerne kun lade undersøgelserne have frit løb.

Forfatteren af denne anmældelse hører ikke til noget af disse partier, men endnu mindre har han taget sit stade på »den gyldne middelvej«, »den sløve og sjælløse moderatisme«. Han er — *Kantianer*. »Den kritiske filosofi er i hans tanker ej alene sand, men tillige den eneste.« Ud fra disse forudsætninger tager han så fat på en kritik af »Jesus og fornuften«.

Han skelner mellem de to forfattere. Den, der har skrevet de förste 5 nummere (jfr. s. 244), synes at ville lægge den kritiske filosofi til grund for sine undersøgelser, »men han viser kun et såre løseligt bekændtskab med samme.« Desuden er der væsentlige uoverensstemmelser mellem de optagne artikler, f. eks. mellem nr. 3 (en oversættelse af et stykke af Riem) og nr. 5. Men det var også et sælskab, som udgav det.

Ørsted kommer så til bladets anden periode: Horrebovs angreb på kirketroen mangler en fast grundvold, de lærdomme han vil sætte i stedet for de gamle er lige så falske og farlige som disse, og endelig er hans fremgangsmåde for at befordre oplysningen ganske forfejlet. »Alle disse fejl rejse sig af mangel på grundig filosofi.« Han kænder vist kun »populær-filosoferne«. Og hans kampmåde er fuldstændig forkastelig: om palæologernes vildfarelser bruger han aldrig mildere benævnelser end »dumhed, gudsbespottelse og sort ondskab«; Leibnitz er »en kold og tankeløs sofist«; han siger om Kantianerne og andre filosofer, at de vil »tilliste sig al nydelse«, at de, »af lyst til at herske over andre, have opbygget deres mørke ordsystemer«.

Horrebov har aldrig principielt undersøgt muligheden af en åbenbaring i al almindelighed. »På den måde kan man evig blive ved at kives, om bibelen er en åbenbaring eller ej«. Efter en gendrivelse i det enkelte af Horrebovs angreb på Kant, ender han med

et ønske om, at udgiveren af »Jesus og fornuften« vilde »lægge sig efter en alvorligere filosofi«, der kunde give ham afsmag for »halvfilosofi«.

* * *

Ørsteds angreb på »Jesus og fornuften« var videnskabens dødsdom over populær-filosofien og rationalismen. At kirkens forsvarere skulde modtage Ørsted som en forbundsfælle, var imidlertid ikke at vænte. Også for Kantianerne var jo Kristus intet andet end den store *sæde-lærer*, om hvis skikkelse der i tidens løb havde vævet sig et mytologisk klædebon. *Balle*, der ikke troede på det mytologiske klædebon, men på Jesus som Guds enbårne sön, fandt da ingen anledning til at glæde sig over denne forbundsfælle eller at standse i sin kamp mod rationalismen. »Biblen forsvarer sig selv« holder sig stadig på siden af »Jesus og fornuften«, og sender den skud på skud. —

Balle gör i sit ugeblad (1798, nr. 3) opmærksom på det betydningsfulde omslag i »Jesus og fornuften«: hvorledes dette tidsskrift havde begyndt med at stille Jesus op på en höj piedestal, höjere end alle andre mennesker, derpå satte ham ned på höjde med Sokrates, og senere endnu et godt stykke under ham. Som en følge heraf bliver Balles tone fra nu af skarpere. Dertil bidrog en anden omstændighed. »Jesus og fornuften« udkom i de förste 2 år anonymt, skönt alle godt vidste, hvem udgiveren var. Horrebov navngav sig först i begyndelsen af 1799 i et avertissement i »Adresseavisen« (nr. 3) om fortsættelsen af tidsskriftet. I dette avertissement havde han desuden særlig betonet, at »Jesus og fornuften« henvendte sig til *alle* mennesker med almindelig dannelse. Balle blev meget opbragt over dette avertissement. Han skriver et par måneder efter i sit blad: »Fra det öjeblik af, da han [Horrebov] lod sit *religionsstormende ugeskrift* offent-

ligen kundgöre under sit navn og sin bestilling som et *almenlæsningsblad*, besluttede jeg ikke længere at skåne enten hans vid eller hans grundlærdhed eller hans filosofiske dybsind og konsekvens; ti nu går han ej frem som en ærlig tvivler, der tör være sine skrupler bekændt, men som en bestemt folkeforblinder, der vil have sat himmel og jord i bevægelse, for at få landets kristendom nedrevet og landets ortodokse gejstlighed jaget på flugt. — I min hukommelseskiste findes en lædike, som gemmer min morskabslæsning fra de yngre år. Nu var det tid at lukke den op: her er langt til bunds! Lune mod lune — satire mod spotterier — stundom et Laokoons-stød på den græske træhest ved Troja, at folket kan høre, hvad der ligger skjult i den hule bug. Som der råbes i skoven, må svaret blive! Hvad skøtter jeg om angriberens giftige pile? Hvad bryder jeg mig om monfrerernes sarkasmer i vers og prosa? Ved mit skriverbord vederfares mig under disse tings læsnings netop det samme som begegnede Luther, da han i sin tid fik at læse »Die wundersame historie«, hvorledes djævelen efter sin daværende smag skulde have taget ham og flöjet afsted med ham i luften: »es thut mich recht sanft,« sagde han, »an der rechten niescheibe unter der linken ferse, wenn ich so was lese.««

Balle er åbenbart endnu hverken træt eller modløs. Ganske vist standser hans blad i næsten 3 fjerdingår (fra Maj 1799 til Jan. 1800), men det havde blot sin grund i embedstravlhed, visitationsrejser o. lgn. I denne mellemtid var der imidlertid foregået noget, som fik stor betydning i den literære verden. D. 27. Septbr. 1799 var der kommet den længe væntede og længe frygtede nye *trykkefriheds-forordning.* *

I det förste nummer af »Jesus og fornuften«, der udkom efter forordningens bekændtgörelse (d. 1. Oktbr.),

---

* Jfr. herom under »De social-politiske bevægelser.«

indrykkede Horrebov en »Erklæring«. Forordningens § 5 bestemte, at »de, der i trykte skrifter laste eller forhåne den kristelige religions lære . . . bör straffes med landsforvisning fra 3—10 år,« og med »laste« forstod forordningen: »at tillægge den person eller ting, om hvilken der handles, en sådan ufuldkommenhed, som ej kan bestå med dens hensigt.«

»I følge denne forordning,« siger Horrebov, »er det tydeligt, at jeg, så ofte mine undersøgelser kunde bringe mig til at finde sådanne mangler ved kristendommen og biblen, er forpligtet til at tilbageholde min dom;« ti man bör lyde sit lands love. Brød jeg dem og blev landsforvist, mistede jeg jo desuden lejligheden til at virke på mine medborgere.

Men regeringen betoner jo udtrykkelig, at den ikke vil lægge hindringer i vejen for gode og retskafne mænds *frimodige* tankeytringer. »Derfor vedbliver jeg også med udgivelsen af dette tidsskrift, men efter en noget mere indskrænket plan.« Dette vil sige, at han for fremtiden vil være mere forsigtig med sine angreb på kristendommen; dog vil han vedblive med at indrykke afhandlinger om visse bibelsteder og dogmatiske sætninger, hvorom han med frimodighed vil fremsætte sine tvivl, »for herom at belæres af bibelens og kristendommens af staten lönnede forsvarere;« det væsentlige af deres svar skal blive indrykket i tidsskriftet. På den måde vil der bl. a. gives lejlighed til at bevise sandheden af den erklæring: »Bibelen forsvarer sig selv«. Skulde imidlertid sådanne afhandlinger være imod forordningen, håber han regeringen vil underrette ham derom. Derfor vil han i de förste 4 uger ikke indrykke nogen artikler af den art.

I begyndelsen er Horrebov temmelig forsigtig i sine udtalelser; tonen er mere alvorlig, ikke hånende eller spottende. Da han imidlertid efter de 4 ugers forløb igen begyndte på kritiken af »bibelsteder« og »dogmatiske sætninger«, og mærkede, at det gik, uden

at regeringen skred ind, blev han efterhånden dristigere, og slog igen ind i den gamle tone. Under titlen af »Dalai Lamas tale til sine bonzer«* (d. 12. Oktbr. 1800) leverer han en af de så velkændte hånlige fremstillinger af åndelig frihed og religiøst liv i Danmark. Dalai Lama opfordrer i sin tale præsterne til, så længe som det vel er muligt, at holde folket i uvidenhed. »Men kommer der en tid, da vi ikke længere kunne hindre dem fra at bruge deres fornuft, da må I forandre eders opførsel og forsikre dem, at eders landsmænds oplysning og sande vel ligger eder på hjærte, og tid efter anden lære dem det modsatte af det, som eders forfædre lærte. Imidlertid må eders ord altid være stillede på skruer, på det I stedse kunne beholde en udvej . . . I kunne endogså anbefale tolerance og tænkefrihed, men dog må I ikke glemme med den ene hånd at tage mere tilbage, end I give med den anden, og ikke undlade at sukke ofte og bevægeligt over den indbrydende vantro osv..«

Det er, som Horrebov kort efter bliver bange for at være gået for vidt, og vil dække sig. I nr. 44 findes et »poetisk brev«: »Til en teolog«. Heri vil han fremstille modsætningen til hine oven for skildrede bonzer, et mønster på den oplyste folkelærer. Og hvorledes står det sig nu i vort eget land i så henseende? »Her kunne vi ikke andet end finde udsigten glædelig. Hvo kænder ikke de værdige mænd, som den gejstlige stand allerede ejer!« Og hvor rig lejlighed har ikke de unge teologer til at danne sig til deres vigtige embede, »under de oplyste professorer, vort universitet har!«

Der var, allerede inden denne artikels fremkomst, begyndt at gå rygter i København om en indskriden af regeringen mod Horrebovs tidsskrift. Rygtet var ikke uden grund: kancelliet havde virkelig spurgt det teologiske fakultet, om »Jesus og fornuften« kunde til-

* Artiklen er ikke original; den er en fri oversættelse fra Tysk.

lades efter den nye trykkefriheds-forordning. Så snart dette var blevet bekændt, påstod bysnakken straks, at det var Balle, som havde givet stødet til denne forespörgsel. Det var nu ikke sandt. Balle fik den förste efterretning derom fra prof. Moldenhawer, da de en Dag fulgtes ad fra en kateketisk prøve i Holmens kirke. Så han var ganske uskyldig. Endskönt han så ofte havde udtalt sig mod regeringens indskriden, fandt han det dog rigtigst endnu en gang at sige sin mening om denne sag. Han skriver i sit blad (d. 22. Marts 1800): »Jeg for min del kan ingenlunde ønske, at der må tænkes på noget forbud, enten mod dette eller andre deslige skrifter, i hvilke bibel og kristendom vorder angrebet; ti der er forskel på *angreb*, ledsaget af grunde, som kunne opvække til granskning, og på *hån* eller *spot.*« Udstedtes der et sådant forbud, »bekræftedes jo vore modstanderes så tit igentagne råb, at kristelig religion ikke består ved andet end menneskebud og statsvælde. — Men Gud forbyde, at det nogen tid skal komme til at hedde så! Jeg kænder iblandt alle vanhæld for kristelig kirke [sic!] intet större vanhæld end dette.«

Lad »Almenskriveren«, om han vil, stifte »et tempel for sin fornuftreligion! Han træde op, med regeringens tilladelse, hvilken jeg ikke vilde fraråde, at forkynde sin visdom med al veltalenheds styrke for samtlige oplysningsvenner! Jeg abonnerer selv en plads i auditoriet, for at lægge mærke til, hvad jeg siden har at svare på.«

Horrebov blev utrættelig ved århundredet ud og ind i det næste med. Nr. 1 for Tirsdagen d. 6. Jan. 1801 begynder med »*Jubelsang* i anledning af det nittende århundredes begyndelse. Afsjungen Nytårsdag i Trinitatis kirke.« Det er en hymneagtig bön til »den Algode« om at dæmpe »krigsluens fnysende harm i hver barm.«

O! alt oplysningens morgen sig herligt udbreder
sandhed vankundigheds nat ved sin fakkel adspreder.

— — — — — — — — — — — —

Religionen vil snart nationerne lede
hen til lyksaligheds tempel i evigheds kæde.
Jubelens råb
fro vi med tillid og håb
løfte til dig, o Algode!

Denne naturalistiske hymne er det så, som Nytårsdagen for det nye århundrede runger under hvælvingerne i en kirke bygget i den hellige Trefoldigheds navn. Det er jo virkelig, som om han havde gjort alvor af Balles ord, og »stiftet et tempel for sin fornuftreligion.«

Var det ikke lyse udsigter? Og dog er der en underlig mat, næsten modløs stemning over rationalismens talsmænd på dette tidspunkt. Lige efter den oven for nævnte hymne står der i »Jesus og fornuften« en afhandling om »Udsigterne for oplysning og menneskeforædlelse ved begyndelsen af det 19. århundrede«. På mange steder, sukker Horrebov, er friheden forsvunden, på andre indskrænket; det gamles forsvarere løfter hovedet på ny. Oplysningen har i den sidste tid marcheret på stedet. En lignende stemning råder i fortalen til et bind prædikener, som H. G. Clausen, kapellanen ved Frue kirke, udgav i slutningen af 1800: »Udsigterne for religionen i fremtiden synes at mörknes, alt eftersom vort århundrede haster mod enden. Den skönne dag, man væntede der skulde oprinde for oplysningen med det nye århundrede, taber sig i nat og skygge. Endnu hviler mørket over jorderiget. . . . Nylig truede vantroen at tage overhånd, nu begynder overtroen at vinde noget tilbage af det, hin havde frarevet den. Oplysningen er kommen i vanrygte. — Man tror at være gået for vidt i at forkaste de gamle former og begynder derfor efterhånden at opkoge dem igen . . . Der arbejdes derfor ikke så meget på at føre

menneskeheden videre fremad, som på at føre den tilbage til den punkt, hvorfra den gik ud.« — Clausen tvivler ikke på, at *dagen* nærmer sig, men derfor tror han den ikke nær. »Den kan nærme sig og dog være såre fjærn.«

Det *håb*, der her står og skuer ud mod fremtidens muligheder, det er ingen rank, ungdomssikker yngling. Hovedet er böjet, holdningen mat. Det er en gammelmands-skikkelse. Men »håbet« er altid ungt. Og så er det vel heller ikke »håbet«, men »håbløsheden«, der står her, på grænsen af de to århundreder, og stirrer ind i fremtiden.

Hvem bærer skylden herfor? Trykkefriheds-forordningen? Umuligt. Skrev man i en sömmelig tone, kunde man om religiøse spörgsmål skrive lige så frit efter som för dens fremkomst. Og dog blev »Jesus og fornuften« temmelig hurtig træt og mat; det afgik ganske uventet, og uden officiel anmældelse, ved døden d. 31. Marts 1801, 2 dage för kanontordenen på Kongedybet skød det ny århundrede ind. »Jesus og fornuften« hørte til det gamle århundrede og døde med det.* —

Men på den anden side: hos Balle og hans venner, hvorledes så det der ud? Ja, Balle holdt utrættelig ud. Denne samvittighedsfulde utrættelighed er netop så betegnende for ham. I hans visitatsbog[1] står der d. 12. Oktbr. 1800 følgende notits: »Da min venstre kind og munden selv var overordentlig hoven, måtte jeg gå hele dagen i kirke og skole med krydderpose indsvøbt i et klæde om hovedet; og i stedet for at spise til middag, måtte jeg lægge mig et par timer, efterdi en feber havde indfundet sig. Men vederkvæget

---

* Under det sidste nummer stod endnu: Fortsættelsen følger. — Tidsskriftet havde flere gange skiftet forlægger; i Januar 1801 gik det over til bogtrykker Breum i Skidenstræde; der endte det sine dage.

af søvn stod jeg op, og gik i skolen og holdt ud til kl. 8. Så spiste jeg lidt vandgrød, og gik til sængs igen.«

Der er intet af den traditionelle helte-glans over denne tandpine-plagede skikkelse, der med indbundet hoved vandrer frem og tilbage mellem kirke og præstegaard og skole. Og dog er det ikke så uheldigt at skilles fra Balle med denne skikkelse i sin erindring. Han hører ikke til historiens store mænd; derfor vendte han heller ikke historiens ström. Men han var den *strængt pligttro og nidkære arbejder*; derfor hjalp han til, at mangt et stille hjæm med gammeldags gudsfrygt ikke blev skyllet bort af tidens bølger. —

Balle var på grund af sine mange embedsforretninger kommet noget bag ud i sin kamp mod »Jesus og fornuften«. Derfor vedblev »Biblen forsvarer sig selv« med skydningen, selv efter at »Jesus og fornuften« var gået til bunds. Den 10. April 1802 kom der et nummer med tilföjelsen: »Forsættelsen følger«; men der kom ingen fortsættelse. Den følgende nat døde Balles hustru; sorgen over tabet tog hans arbejdslyst for en tid. Var der overhovedet grund til at blive ved? Han havde omtrent fået sagt hvad han vilde, og, bemærker han et sted,[1] »offentlige angreb læses nu ikke mere i ugeblade eller i periodiske skrifter.« »Tavshed indtil videre er rådeligt«; ellers kunde han let fremlokke nye angreb. Og så strøg Balle flaget på sin gamle skude — glad over, at han ikke havde bedt om fremmed hjælp. »Sandheden havde værget for sig selv.«

Ja, sandheden havde *værget* sig! Udtrykket er betegnende. Balle havde ikke, i spidsen for kirkehæren, rykket ud mod fjenderne og knust dem. Der var ganske vist nu stilhed på slagmarken; men hvem var sejerherren? Det var i virkeligheden *rationalismen*, for så vidt som den var bleven den herskende reli-

giøse åndsform i de dannede kredse.* Men den havde sejret, ikke så meget ved sin egen indre kraft og sandhed, som ved sine modstanderes svaghed.

Ti ulykken var, at kirkens forsvarere ikke havde fast grund under sig. Luther havde holdt biblen, den store oplysningsbog, op mod pavedömmets mørke og vildfarelser. Ortodoksien gjorde den til den hovedhjörnesten, hvorpå kirkebygningen skulde hvile. Og så var man inde på skråplanet. I løbet af det 18. århundrede huggede rationalismen stykke for stykke bort af hovedhjörnestenen, til det var, som om hele det gamle kirkehus skulde synke i grus.

Der står i »Jesus og fornuften« (17. Decbr. 1799) en artikel, som med skærende klarhed viser, på hvilken gyngende grund datidens kirke byggede. Det hedder her: »Der var en tid, da teologerne gjorde bibelens forklaring til grundvold for religionen . . . Men bibelen er et dødt bogstav, og kan altså hverken forklare sig selv, eller forsvare sig imod dem, som afvige fra dens forfatteres mening.« Den må fortolkes. Og nu er det endt med, at »eksegetiken (teologernes indbyrdes stridende bibelforklaring) er bleven erklæret for

---

* Om tilstanden mellem *præsterne* indeholder Balles visitatsbog for 1799—1800 oplysende notitser. Her findes bemærkninger som disse: »Vore nye præster ville være blotte moralister.« — »Så vidt jeg kan mærke, holder han [præsten] sig endnu til evangelisk kristendom.« [Endnu!]. — »Den nye filosofi har blindet ham.« — »Han røber, at Kristus ikke er hans sag.« — »Hans tale var en skarpsindig filosofisk afhandling om bedring til lyksalighed, men uden bibel og kristendom.« — Der er her tale om *forskellige* præster.

På en visitats i Ledöje og Smörum spøgte jeg ved bordet, skriver han et sted, »vist i al uskyldighed, uden at mene ringeste ondt, med filosofi, kantianisme, republikanisme og andet sådant . . . Men se! Præsten blev opbragt, blev vred, blev grov imod mig ved sit eget bord, i nærværelse af sin degn, sin nabopræst o. fl. Jeg tabte vel ikke min blidhed; men gid jeg dog aldrig må glemme dette anstød.«

al religionskundskabs ene pålidelige hovedkilde.« Men det er meningsløst at göre eksegetiken til religionens hovedhjörnesten; ti eksegetik er altid mer eller mindre *gætning*. Og man kan ikke bygge en religion op på gætninger. —

Det er *rationalismens* historiske gærning og historiske berettigelse at godtgöre, hvad følgen bliver af at ville grunde kristendommen på *eksegetik*, på *gætninger*.

De social-politiske bevægelser.

I.

Den franske revolution.

Den ildevarslende lyd fra guillotinens økse, det er den vi hører igen, i det vi går ind i tidens politiske rörelser. Hvilken virkning frembragte denne lyd her hjæmme? Blev der forfærdelse eller jubel? Ja, det ekko, klangen gav tilbage, lød noget forskelligt, eftersom det kom fra konservatismens eller fremskridtets lejr.

Lad os til en begyndelse lytte efter røsterne fra den *konservative* lejr. *Guldberg* er her en typisk skikkelse. Fra sin amtmandsbolig i Aarhus fulgte han, med spændt og ængstet opmærksomhed, rystelserne og trækningerne i de evropæiske statslegemer, særlig da de »skrækkelige eksperimenter« i Frankrig (jfr. III, 1, s. 378). Da han hørte klangen af guillotinens økse, udbryder han i et brev (15. Febr. 1793): »Hvilket år ere vi trådte ind i! Den 21. Januar, hvilken gyselig dag, hvilken mords, hvilken skændsels dag!« Han håber, at de hære, som nu rykker mod Frankrigs »onde, mordiske og æreløse styrere,« med fuld enighed må blive rettede »mod disse menneskelighedens,

sælskabelighedens, rolighedens, ordenens og al religions fjender.«

Hvad sagde man fra det *moderate* fremskridts side? Vi begynder med dets höjre flöj, hvor vi træffer på *Rahbek.*

Rahbek vilde i grunden helst holde sig selv og sin »Tilskuer« uden for de politiske kampe. Men ved denne lejlighed kunde han vanskelig tie helt stille, og så tog han ordet i nummeret for 4. Februar: Havde Ludvig XVI's dommere competence til at dömme ham? Rahbek mener nej, og kalder hans henrettelse et *justitsmord.* »Han kan næppe en gang anses som et offer for Frankrigs vel, men snarere som det förste slagtoffer, der bringes et nyoprindende despoti.« Dette er jo klart nok; men Rahbek har altid et »på den anden side«: denne begivenhed er en skrækkelig, men gavnlig lære for konger og regenter; skönt — igen »på den anden side« — her i Danmark, der behøves denne lære ikke — og så afslutter Rahbek med nogle patriotiske udgydelser om vor oplyste, reformivrige, faderlige regering.

Vi går over til det moderate fremskridts venstre flöj. »Minerva«'s historiske artikel for Januar begynder således: »Ludvig XVI er ikke mere. Den 21. Januar så den mand, der for få år siden sad på Evropas mest glimrende trone, ende sin i så mange henseender mærkelige bane ved den hånligste død på — skafottet. Dette er den gyselig-vigtige tildragelse, der fylder enhver, selv revolutionens varmeste ven, med forbavselse, med inderlig afsky, ikke for det franske folk — det er . . . uskyldigt i denne udåd — men for den blodtörstige faktion, hvis offer den faldne monark blev.«

Dette er Høsts dom; han var på dette tidspunkt redaktør af den historiske artikel. Men lige efter disse ord giver »Minerva« plads for nogle bemærkninger af en indsender: Han synes, at man i sin öjeblikkelige harme er tilböjelig til at blive uretfærdig. »Enkeltes

öjensynlige og uimodsigelige brøde i denne sag, gjorde man til hele Frankrigs, især til det nationalkonvents, der afsagde dommen. Mange forhen roligdömmende, istemmede nu endog med frihedens og menneskerettighedernes altid höjtråbende fjender. Tonen i mange krese synes mig ganske overstemt [*sic*]. De Franske erklæres for et aldeles fordærvet folk.« Men man må ikke se på Ludvigs henrettelse som en *dom* og en *straf*; den var ikke andet end en samvittighedsfuld bestemmelse af den sikkerhed, nationen havde at tage for at forsvare sin souverainitet.

Og nu den *radikale* flöj, hvad sagde man der? Ja, man måtte jo være lidt forsigtig i offentlige udtalelser. Men var man i de dage gået ind f. eks. på Neergårds kaffehus, vilde man nok have hørt en eller anden bloddryppende tale af »den lille Marat«. Det var her, at han luftede sin revolutionsbegejstring for en udvalgt kres, som gik under navnet »Jakobinerklubben«[1]. Pawels, i hvis stambog han (19. April 1793) skrev sit »symbolum«: »Med bitterhed har Herren fyldt mit bæger,« fortæller således om ham[2]: Med fuldkommen vished og inderlig glæde forudså han en revolution i Danmark; posthusfejden og lignende opløb anså han for sikre varsler derom. Han var personlig et ganske elskværdigt menneske; men da han altid følte sig ulykkelig, og var af en meget eksentrisk natur, behøvede han kun et let stød for at blive enten fortvivlet eller rasende, og så brød han staven over hele menneskeslægten. København var for ham »en øglerede«. —

Dette var stemningen i öjeblikket. Vi skal nu efterspore strömningerne på det social-politiske område i den følgende tid. I det foregående tidsrum havde det især været de *sociale* spörgsmål, som havde sat sindene i bevægelse, og bevægelsen havde bundfældet resultater: fremfor alt de store landboreformer; endvidere: oprettelsen af seminarier og nedsættelsen

af en kommission, der skulde göre forslag til en forbedring af den höjere undervisning.

Går man nu videre i dette spor? For der var jo langt igen, langt igen på alle områder; man havde kun gjort de förste skridt. Vi kan finde svaret i en artikel af Rahbek fra 1795[1]: En svensk forfatter (Rosenstein), siger han, har blandt de uheldige følger af den franske revolution anført det, at den iver for forbedringer, der var oppe nogle år tidligere, efterhånden kølnedes, om ikke helt udslukkedes. En af grundene dertil finder han i den omstændighed, at revolutionen havde vakt reaktionens ånd i hele dens vælde. Rahbek mener dog, at der også er en anden grund: Frankrigs storslåede genfødelse har gjort almenstemningen ligegyldigere over for de mindre og partielle reformer. »Kun de store politiske spörgsmål, statskonstens metafysik, om man kan udtrykke sig, finde opmærksomhed og deltagelse.« Man disputerer ivrig om, hvorledes grundvolden for statens bygning bör lægges, men man bryder sig ikke om at tænke på den bekvæmmeste indretning af de enkelte værelser. Man behøver blot at sammenholde »den forfærdelige opsigt, confessionarius Bastholms liturgiske forslag for en ti år siden gjorde, med den tavshed, der f. eks. i vor literatur hersker over »Repertoriet« [M. Møllers], hvis indhold dog er af uendelig större praktisk betydning.«

Rahbek har her fremdraget en meget betydningsfuld foreteelse i tidens udvikling, og han har ret i sin tolkning af den. Man går, for at bruge et moderne udtryk, fra *reformpolitiken* over til *storpolitiken*. Den følgende fremstilling skal derfor kun give en kort oversigt over den sociale reformbevægelse, for derefter at dvæle udførligere ved de politiske strömninger.

II.

Bondestanden. — Skolen.

Der var solskin og feststemning over landbobevægelsen i slutningen af firserne. D. 14. Juli 1792 stod, under en klar sommerhimmel, en stor skare af københavnske borgere omkring den nylig rejste »Frihedsstøtte« på Vesterbro — mindet om, at konge og folk i enighed havde løst bondestandens lænker. Da kronprinsen red bort, strøedes der blomster på hans vej. (Jfr. III, 1, s. 424).

Og hvor gik så vejen hen, da »folket« strömmede bort fra festpladsen på Vesterbro. Den gik ud i det praktiske liv, ud i arbejdet på at føre de nye tilstande fra papiret og over i livet. Men et sådant arbejde har tit gråvejrs-himmel over sig. Det ejer ikke det fængslende som de glimrende gennembruds-öjeblikke, og så vender den almindelige opmærksomhed sig andre steder hen. Således gik det også her. Vi må da ogsaa vende os bort, for at søge efter det, som optog sindene.

* * *

Det var omtrent gået med *skolesagen* som med landbosagen. Den havde fra århundredets midte og frem efter i næsten en menneskealder haft en begejstret ungdomstid. Få spörgsmål kunde således fængsle opmærksomheden som det om »*opdragelse*«. Det var de almene grundsætninger for den, som man særlig drøftede. Og her er én stor grundtanke, som stadig dukker op i alle undersøgelserne, den nemlig: vi skal tilbage til *naturen*; vi maa lære barnets virkelige natur

at kænde, og så må vi udfinde, *hvilken* næring vi skal byde den, og *hvorledes* vi skal meddele den*.

Fra de almene overvejelser, med deres ideelle drömme og solbestrålte forhåbninger, går man så over til at prøve på den praktiske gennemførelse af reformtankerne (jfr. III, 1, s. 347 flg.). De skrumpede så underligt ind under den proces. Den skole, som den Guldbergske forordning af 11. Maj 1775 vilde bygge, lignede ikke meget de ideale opdragelses-anstalter, som tiden havde drömt om. Den nye universitets-fundats af 7. Maj 1788 gød ikke nyt liv i den gamle indtörrede höjskole. Så måtte man prøve med en ny kommission; og en sådan, der skulde göre forslag til reformer både af universitetet og *de lærde skoler*, fik man da også d. 14. Maj 1790.

Universitetet fik man ikke reformeret; opmærksomheden optoges af »Latinskolerne«. Efter at kommissionen havde arbejdet nogle år, fik man lejlighed til at se lidt bag kulisserne, idet flere af medlemmerne offentliggjorde deres betænkninger**. I 1797 var man foreløbig kommet til ende med sine overvejelser, og den nye skoleplan blev så forsøgsvis indført i Frue latinske skole. I § 2 fastslås det, at »et grundigt studium af *de gamle sprog* og af Grækernes og Romernes klassiske skribenter endnu stedse er *den uundværlige*

* Alle fremskridtsmænd var sikre på den nye metodes lyksaliggörende evne. (Jfr. bl. a. »Skolen, et fantasimaleri efter sandhed« af Hennings, i »Minerva« Juli 1797). Det var de konservative ikke; Guldberg f. eks. havde store betænkeligheder (jfr. III, 1, s. 365) og »Folkevennen« offentliggör (1794, nr. 13) et skarpt angreb på den moderne metode, der proppede börnene med en mængde kundskaber, de ikke kunde fordöje, men som blot gjorde dem indbildske og selvrådige.

** Hertugen af Avgustenborg, der var kommissionens formand, lod i »Minerva« (Jan. 1795) trykke »Idéer vort lærde skolevæsens indretning vedkommende«. (Jfr. bl. a. »Minerva« Maj, Juli 1795, Novbr., Decbr. 1794).

grundvold for al sand lærdom.« Her er altså ingen revolution sket; grundvolden er den gamle. Men der blev ganske vist sat enkelte nye lapper på hist og her. Modersmålet fik en mere fremskudt stilling og af nyere sprog slap Tysk og Fransk ind. —

D. 22. Maj 1789 var der blevet nedsat en kommission for de *danske skolers* bedre indretning; blandt dens medlemmer var E. Schimmelmann, C. Reventlov, Balle, Bastholm o. fl. I de förste år sysselsatte den sig nærmest med forslag om oprettelsen af seminarier (jfr. III, 1, s. 364); noget ind i halvfemserne tog den så fat på »de danske skoler« (de var jo i virkeligheden ensbetydende med landsbyskolerne). Det endelige resultat kom först i næste århundrede: skoleloven af 1814.

Det er ikke store resultater, den pædagogiske bevægelse afsætter i dette tidsrum; det samme gælder jo om de andre sociale bevægelser. Og så har vel Rahbek ret, når han mener, at man var gået over fra reformpolitiken til storpolitiken. Der må vi altså søge hen. Lad os tage et overblik over de politiske grupper her hjæmme og begynde med den *konservative.*

III.

De politiske grupper: 1) De konservative. — 2) De moderate. — 3) De radikale.

En dag læste man på det blå omslag af »Minerva«'s Februar-hæfte for 1793 en subskriptionsplan, som vakte et stærkt röre. Planen meddelte, at en ung adelsmand *G. C. von Scheel* vilde udgive en oversættelse af nogle »Betragtninger over den *franske revolution* og *friheds-*

sværmeriet«, der havde stået i A. Hoffmanns »Wiener-Zeitschrift«. Dette tidsskrift og dets redaktør stod for fremskridtsmændene som det mest afgjorte udtryk for den sorteste reaktion. Der blev da også fra deres side straks slået alarm. »Lærde efterr.« mødte et par dage efter med en flammende artikel (af »Desiderius« ɔ: Nyerup): »Længe troede man, at ikke nogen skribent lettelig kunde hamle op med v. Schirak i Altona i at krybe og logre for jordens mægtige . . . i lumskelig at stræbe at insinuere skrivefriheds og oplysnings landsfordærvelige følger osv. — men se: pludselig opstod i fjor ved den anden ende af Tyskland en ny mørkhedsapostel, prof. Hoffmann i Wien, som tager Jesuiternes parti, forsvarer de fyrster, som opsnappe breve på posthusene osv. Her er næsten mere end Schirak.« Og artikler fra et sådant tidsskrift vover en hr. v. Scheel at oversætte og udbyde i subskription! Forhåbentlig får han ikke nok abonnenter, så Danmark undgår den hån, »at have adopteret et af de elendigste tyske politiske produkter.«

Danmark undgik imidlertid ikke denne hån; skriftet udkom i September, tilegnet kronprinsen, hvad man opfattede som et yderligere lumskeri, der skulde hjælpe til at göre friheden endnu mere mistænkelig.

Det tyske tidsskrift havde følgende fortale, som Scheel meddeler: »Den nuværende almindelige frihedstummel i Evropa, velartede nationers oprör og opbringelse mod deres souverainer, alle politiske gæringer og al slags vantro ere frugterne af en töjlesløs oplysning og en mængde kosmopolitiske og filantropiske forfattere af Mirabeaus slægt og sind.

Disse forfattere udså endnu daglig deres gift i alle evropæiske stater; de føre ordet ved de fleste nationer og især i Tyskland. Den almindelige tænkemåde er i deres hænder. Deres for störste delen berömte, eller meget mere berygtede, navne, deres hunger og vindesyge, deres uforskammede og töjlesløse snaksomhed

forenet med de hemmelige ordeners frygtelige almagt, forskaffer deres skadelige grundsætninger overalt vægt, indflydelse og den sörgeligste virksomhed.« Det er den höje tid at give den almindelige tænkemåde en anden vending, ellers ville »alle regeringer i Evropa falde ved demokratisk töjlesløshed i den filosofiske oplysnings frygteligste anarki.«

Det er denne »vending«, som tidsskriftet vil göre sit til at fremkalde. »Det forfærdes ikke for oplysnings-barbariets og dets apostlers rasenhed. Det har mod nok til uden skånsel at blotte de forræderske folkeforføreres hemmelige ondskab overalt, hvor det møder dem.«

En af artiklerne i Scheels oversættelse hedder »Om revolution, oplysning og folkelyksalighed«. Den begynder således: »Menneskenes lyksalighed eller ulyksalighed ligger ikke, som det kunde synes, i tingene uden for dem, ikke i rigdom og deres ønskers tilfredsstillelse. Den ligger virkelig blot og alene i de begreber og forestillinger, som menneskene have gjort sig om tingene uden for dem.« Derfor er nationernes ve og vel ikke så meget en følge af nyttige og vise foranstaltninger, af love og offentlige indretninger, som ene og alene af kulturen, undervisningen og den grad af kundskab en nation besidder enten i det enkelte eller i det hele.«

Hvad bliver altså regeringernes opgave? Ganske simpelt den: ikke at lade andre begreber om lyksalighed opvækkes hos deres undersåtter end sådanne, som efter staternes forfatning og andre politiske omstændigheder kan virkeliggöres; endvidere den: at se at stille dem tilfreds med hensyn til de ting, man ikke kan skaffe dem, og endelig: at man aldrig lader dem smage nydelsen af de ting, man enten meget sjælden eller med megen indskrænkning kan forskaffe dem.

Denne regeringskonst kræver imidlertid som sit

grundlag et velordnet oplysningsvæsen. Og hvad skal man nu forstå ved et sådant?

For det förste må folkeundervisning kun befatte sig med de ting, der udfordres til menneskenes almindelige bedste. Ethvert menneske véd nok, når han har lært at kænde sin stands pligter, og når hans vilje er gjort böjelig til at opfylde disse pligter.

For det andet må undervisningen hvile på sædelighed og religion. »Mordbrændere og stratenrøvere stifte ikke sådan ulykke som vantroens, pligtløshedens og den politiske frihed hemmelig indsnigende apostle.« —

Skriftet meddelte endvidere »En trykt privatskrivelse til alle evropæiske regenter om *Illuminat-ordenen.«* * Den skulde efter forlydende cirkulere på mange steder i Tyskland; udgiveren billiger i det hele dens tanker. — Illuminat-ordenen »vil kuldkaste alle religioner, alle jordens riger og alle borgerlige sælskaber blot for at tilfredsstille sin ærgerrighed og måske at udøse sin hævn mod nogle evropæiske fyrster i særdeleshed.« Jesuiterordenen har ikke i to århundreder stiftet en »fjerde del af det onde, som denne sekt i de tyve år siden dens oprindelse.«

»O! Jordens konger! skælver for det uhyre af den nærværende filosofi og politik, om I ikke have mod nok til at afhugge dets blodtörstige hoved. Lad det i uvirksomhed ske, at man støder eder fra eders troner, om I ikke vil holde sammen med forenede kræfter og

---

* »*Illuminater*« var et hemmeligt forbund, der blev stiftet 1776 i Bayren af en professor i den kanoniske ret. Dets formål var: bekæmpelse af overtro, fordomme, dogmetro, despotisme — lutring af viljen, broderkærlighedens udvikling m. m. Det havde et vist slægtskab med frimurerordenen, med hvilken det også en tid trådte i forbindelse. — I 1784 blev alle hemmelige sælskaber forbudte i Bayren; men samtiden mente, at »Illuminaterne« vedblev at virke i det skjulte.

afvæbne eders personers og staternes fjender, medens det endnu er tid.«

»For imidlertid fra én side at göre eder opmærksom på faren, da læs efterfølgende navne. Det er ikke den tyvende del af de sammensvorne. Men de her nævnte sammensvorne stå for störste delen i spidsen af de øvrige og bör derfor först göres eder bekændt.« Cirkulærets navne kan udgiveren dog — af let begribelige grunde, siger han — ikke meddele endnu.

Dette var jo et slag lige i ansigtet på fremskridtet, men der blev da også slået igen fra den side. Nyerup gav på omslaget til September-hæftet af »Efterr. om udenlandsk literatur« en skildring af Hoffmann, hvor umulig, gyselig, elendig han var, og »Lærde efterr.« (for 16. Novbr.) modtog bogen med følgende hilsen: »En elendig, skoleforløben kryber i et papistisk, censurplaget land er alt for indskrænket en sjæl til at kunne lære os Danske . . . Den danske oplyste adel ler ad sådanne grimasser, og til ære for vore adelige landsmænd tör vi tro, de vil tilråbe hr. v. Scheel og Hoffmann: non tali auxilio [ikke med sådanne hjælpetropper].« *

Fra konservativ side var tonen naturligvis en anden. »Kritik og antikritik« havde allerede i Juli gjort en, for øvrigt temmelig mat, indsigelse mod Nyerups angreb; men sin egentlige anmældelse af skriftet kom det först med i April 1794. Anmældelsen er væsentlig et referat af bogens indhold, med en tilföjelse af, at tidsskriftet i alt væsentligt kan slutte sig til de deri udtalte anskuelser. Men i den anledning fik så bladet også læst og påskrevet, da Malthe Møller et års tid efter udgav 1. hæfte af sit »Repertorium«. Det hedder her: »At en adelig dreng begår den sottise at oversætte Hoffmanns skrift er intet særsyn . . . men

* Hoffmann og Scheel får også et lille rap i en »Vise for Oktober 1793«, der stod i »Magasinet« (Decbr.).

at præster i hovedstaden begå den ublu dumhed offentligen og ivrigen at prise hans gærning og anbefale et skrift af det infameste afskum, en Aloisius Hoffmann — dette er et uhørt eksempel i den danske literaturhistorie-« Hvis ikke udgiverne af »Kritik og antikritik« vil göre offentlig afbigt og lade tidsskriftet gå ind, så skal »navnene Fleischer, Bentzon, Rørbye inden föje tid slås på kirkehistoriens galge ved siden af en Alois Hoffmanns, en Melchior Goezes o. fl.'s — og det i flere end ét sprog« (jfr. s. 198).

Den ulykkelige Scheel synes at være bleven ganske forfærdet over den storm, han havde vakt. Da hans bog udkom, var der föjet til den en lille bemærkning, i hvilken han, i en temmelig forsagt tone, gjorde indsigelse mod Nyerups udtalelser om subskriptionsplanen. Han havde vel håbet, at stormen efterhånden skulde lægge sig, men da så Malthe Møller, $1^1/_2$ år efter at bogen var udkommen, udøser sin vredes fulde skåler over hans hoved, synes han rent at have mistet fatningen. I 2. hæfte af »Repertoriet« fik han optaget et svar, der er mærkværdig tamt, ja han beder næsten om forladelse for sin misgærning. »Repertøren« skænker ham da også sin tilgivelse i en efterskrift: »Det vilde være uædelt oftere at bebrejde hr. Scheel en *overilelse*, som han, på en måde der ikke kan andet end opvække god fordom om hans forbederlighed, har afbedet.«

I denne kamp havde den politiske reaktion åbenbart fået et alvorligt knæk. Men netop som fremskridtspartiet havde fået bugt med denne modstander, dukkede en ny op, og han var ikke importeret, hvad der gjorde sagen betænkeligere. D. 21. Marts 1794 udkom nemlig nr. 1 af »*Folkevennen, et ugeblad*« *. I en efterskrift

* Den anonyme udgiver var en *J. C. M. Steineck* fra Brunsvig, der studerede i Kiel 1781-82, hvor han kaldte sig Steinholz; i København kaldte han sig også Meier.

il förste nummer meddeler den anonyme redaktion, at »man vil især göre sig umage for at hjælpe og vejlede publikums domme ved så mange og hensigtsmæssigen [!] politiske forestillinger.«

Bladet gör et underlig blandet indtryk; flere artikler er skrevne med en vis journalistisk færdighed, og der er undertiden fart og brod i vendingerne; men mange af bidragene er også meget tarvelige. Og ét er fælles for dem alle: hensynsløshed og grovhed. Hvorfor bladet er fremkommet og hvad det vilde, meddeles i nr. 12: »Vi så, at man søgte ut udbrede had og foragt mod enhver, som holdt det for sin pligt at forsvare landets forfatning. At rose vor borgerlige forfatning og vore love var ofte nok til at blive udråbt for dosmer og uoplyst, at røbe bifald og tilfredshed med regeringens foretagender blev belönnet med benævnelse af kryberi og hykleri . . . Mange af landets vise mænd var bleven afskrækkede fra at tale sandhedens sag, andre havde ladet sig lokke eller true til at følge strömmen. Man vægrede sig endog ved at indrykke sådanne afhandlinger i vore periodiske skrifter, som søgte at modsige de yndede modefordomme.« — »Kan man da fortænke os i, om vi, af kærlighed til fædrenelandet og tænkefriheden, søgte at sætte grænser for denne despotisme? Dette er den sande årsag, som bestemte et sælskab af fædrenelandets og den sande friheds venner til at forene sig, for at udgive ugebladet »*Folkevennen*« . . . Man har brugt alle mulige kneb og de nedrigste bagvaskelser for at undertrykke bladet eller at göre det foragtet og forhadt . . . Udgiverne, som aldeles ikke stå i nogen forbindelse med noget af de herskende partier, have fuldt og fast besluttet, aldeles ikke at lade sig skræmme fra at følge deres plan.«

Bladet vender sig först og fremmest mod *trykkefriheden*, som den oprindelige kilde til alt det onde i tiden. Jeg anser ikke, siger udgiveren, censurens op-

hævelse »for et lyksaligheds kildespring, den sandheds moder, som man udråber den for. Jeg er vis på, den allerede har indgivet gift, som der skal megen sandheds olie til at dæmpe, at den har frembragt uhyrer, som ingen tordnende Zeus mere nedstyrter i sin afgrund . . . at den har kvalt flere gode og grundige skrifter hos os end i det mindste de tvende sidste censurens dekader.« I censurens tid var der ganske vist blandt censorerne enkelte gamle parykker, som undertiden sendte tilbage i mørket, hvad der burde kommet frem for lyset; »men de fleste vare dog lærde, værdige gamle mænd, bussemænd måske, men kun for drenge. Nu trådte de maskerede drenge frem for at skrække mænd; de talede deres kongelige »Vi«, de dömte og fordömte enhver forfatter, der ikke var af deres egen synagoge.« Fik man masken af fyren, så så man »et flødeskæg, om hvis tindinger blomstrede ingen anden lavrbærkrans end attestatsens bedste karakter.«

Efter at have berøvet trykkefriheden dens ære og gode navn, går udgiveren over til voldsomme angreb på »*liberalismen*«: »Det er unyttigt at nægte, at frihed var kun et påskud for den franske revolution; den sande bevæggrund var at berøve naboen hans ejendom og siden dele byttet. Med ét ord: det er krig af dem som have intet, mod dem som have noget.« Det skuespil, som opføres i Frankrig, viser os: »Souveraint folk, som myrder sig indbyrdes, frihed, som kuns røveren kan ønske den, og lighed, som ophöjer skönsladrere, dagdrivere og dristige skurke over dem, som ere bedre end dem selv, ere maskinerne; sværmende teoretikere, fjasende lovgivere, blodudøsende mordere ere skuespillerne; og kongemord, brodermord og rov, religionens, den moralske følelses, den rigtige tænkekonsts og konsternes tilintetgörelse ere det sörgespil, for hvilket den sörgende menneskelighed bæver tilbage.« *

* Selvfølgelig har »Folkevennen« også angreb på de frygtede

Bladet undersøger derpå, hvorledes den *franske revolution* har virket på *stemningen i Danmark*: Man træffer jævnlig på tanker som denne: »Den som er den bedste, den trofasteste borger i Dannemark, kan derfor gærne være demokrat i franske anliggender.« Det har f. eks. hr. Rahbek påstået; men sådanne udtalelser er en dræbende gift. Han og hans meningsfæller har også tit sagt, at der var ingen grund til at være misfornöjet med vor monarkiske regeringsform, så længe vi havde en så oplyst, reformvenlig regering som den nuværende. »Nej, min hr. Rahbek! min hr. borgerven! eller hvad I hedde alle sammen — vi folk af den faste stok ere ikke monarkens blot, men monarkiets venner. . . . Det var muligt, jeg kunde blive inderlig misfornöjet med kongens eller kronprinsens forhold mod mit individuum — men jeg kunde aldrig derfor blive vred på monarkiet.« I anledning af en artikel i »Minerva« (Jan. 1794) bebrejder »Folkevennen« Rahbek, at han, og ligesindede, står og bukker for kronprinsen, mens de river ned på hans indretninger og rådgivere. »Hvad vilde prof. Rahbek sige, om nogen stod og gjorde de dybeste komplimenter for ham, smigrede og klappede ham, og med det samme bestjal hans lommer, eller søgte at gennembore hans hjærte med en skjult dolk.«

Fik den moderate fremskridtsgruppe, Rahbek og meningsfæller, en sådan medfart, kan man tænke sig til den forbitrelsens storm som »Folkevennen« slap løs mod den mere radikale retning, Heiberg o. a. I Februar-hæftet af »Minerva« for 1794 havde Heiberg indrykket sin vise: »De, der lege, danse, drikke«, i hvilken forfatteren — for øvrigt i usædvanlig mådeholdne udtryk — spøger med de evropæiske monarker, der vilde »lege med« og straffe Frankrig for dets vildskab. I den anledning farer »Folkevennen« op: »Hvad skal,

---

og hadede »Illuminater«. Ordenen er nu, siger bladet, formelt ophævet, men dens tanker arbejder videre. (Nr. 15).

hvad kan, hvad bör man tænke og sige om denne forfatter, borger og mand? Man kunde sige meget, overmåde meget om ham, især når man kændte ham som barn, som yngling, og kænder ham nu, da han skulde være en mand. Det lemfældigste man vil sige er: ynglingen Heiberg var lig drengen Heiberg, og manden er lig ynglingen; kort, Heiberg ligner sig altid selv.« *

Heiberg svarede med at skrive visen »*Min politiske omvendelse. Hymne til »Folkevennen«.*« I Juli måned gik den rundt i afskrifter i København, og en af afskrifterne fik »Folkevennen« fat på. Hvem forfatteren er, véd bladet ikke, hedder det i nummeret for d. 25. Juli.** »Rygtet fortæller vel om en vis hr. Urian, der nok gad prøvet på, om Københavnerne vilde være tosser nok til at tage hans parti i påkommende tilfælde og spille en smule opløb for hans skyld; men »Folkevennen« kan ikke trøste ham med synderlig gode udsigter i denne henseende; ti når man vil undtage et kobbel genier og deres aber, så vil nok det øvrige Københavns næver være sysselsatte med langt andre ting, i fald en urolig poetaster faldt omsider i snaren. Al denne herres viseskriven var da jammerligen spildt.«

Heiberg nöjedes ikke med at digte en spydig vise mod bladet. Han var netop på denne tid i færd med at skrive fortalen til »Indtoget« (Juli 1794), og her tog han bladet fra munden: »Folkevennen« er »det afskyeligste produkt, som nogen dansk presse nogen sinde har frembragt.« Den har alle gode mænds dybe for-

---

* I et senere nummer (26) går bladet løs på en tidligere vise af Heiberg: »Vise på den bedste faders fødselsdag, d. 29. Avg. 1793«, hvor der også findes stærke udtryk, som: »den mand, hvis tyranni staters blod og fedme sluger,« o. lgn.

** Selvfølgelig vidste »Folkevennen« nok besked om forfatteren. I nr. 19 meddeler redaktionen desuden, at Heibergs navn stod under den afskrift den havde fået, og under flere andre den havde set.

agt. »Den [foragten] rejser sig af dette blads skamløse smiger for despotismen og undertrykkelses-systemet; deraf, at det, under skin af ivrig royalisme søger at opløse, eller rettere sagt overhugge, det eneste bånd, der med sikkerhed kan forbinde et folk med dets regent, nemlig gensidig tillid og kærlighed ... At kalde sig folkets ven, og dog forsvare sætninger, som ingen uden dets sorneste fjender kan forsvare, ingen uden djævle opfinde — hvilken blasfemi! Er dette ikke *crimen læsæ nationis* [forbrydelse mod nationen], så eksisterer ikke denne forbrydelse. Dog! Judas kaldte sig Kristi ven, kyssede og forrådte ham.«

Men »Folkevennen« var endnu ikke færdig med at lade vore hjæmlige frihedsmænd løbe spidsrod gennem bladet. Heiberg betegnede jo ikke det mest yderliggående i bevægelsen; der var folk længere ude til venstre end han, f. eks. »den lille Marat«. Denne ungdommelige sværmer, der greb enhver lejlighed til at deklamere om folkets slaveri og dets frigörelse, måtte også stå skoleret i »Folkevennen«. »Næppe skulde man tro,« skriver bladet (nr. 12), »at mænd, mænd der göre fordring på at være agtværdige mænd, skulde fornedre sig til at have omgang med — en dreng, der nylig er sluppen af læren,« selv om han er nok så begavet. »For resten advare vi ham ikke oftere at tale på offentlige steder, om de mange hoveder, som her skulde afhugges, blot fordi han tror sig sikker, da han aldrig har haft noget. Kændte vi hans fader, vilde vi måske alvorligen råde ham, at bruge tugtens ris til et så næsvist og vanartet drengebarn.« —

Der var blandt fremskridtsmændene en stærk forbitrelse mod »*Folkevennen*«, men samtidig havde de en følelse af, at man vanskelig kunde give sig i lag med et sådant blad uden at smudse sig til.* Derfor blev

* Det eneste »anstændige« navn, der leverer bidrag til bladet er J. N. Brun. I forordet til en særskilt udgivet prædiken:

der skrevet forholdsvis lidt imod det, i alt fald fra de mere respektables side. Men der var jo også mindre fintfølende naturer. »Magasinet« sammenstillede bladets udgiver med Hoffmann, og erklærede dets udtalelser for »nedrigt skumleri og lögnagtigt æreskænderi.« »Samleren« optog (i Juni 1794) et »Brev fra Fanden til forfatteren af Folkevennen«, hvori vedkommende person udtaler håbet om, at bladet som hidtil vilde vedblive »at kæmpe mod sandhed og frihed.«[1] Ja, der udkom endogså (fra 1. Juli 1794) et nyt ugeblad, »*Folkefjenden*«, med den udtrykkelige opgave at bekæmpe »Folkevennen«. Udgiveren var en Johan Werfel, der bl. a. havde gjort sig bekændt som oversætter og udgiver af slibrige skrifter. »Folkevennen« havde angrebet ham*, og så måtte han slå fra sig. Bladet er yderst ubetydeligt, og der kom kun én årgang af det. Den slags allierede var en meget tvivlsom vinding for fremskridtspartiet.

»*Folkevennen*« fik ikke noget langt levnedsløb; det sluttede med förste årgang, d. 10. April 1795. De sidste numre blev udgivne af en Primon; Steineck døde samme år. Men nu kommer et ret ejendommeligt efterspil. »Folkevennen« havde i en af sine artikler hentydet til »det mørke punkt« i Heibergs liv. Det havde jo tidligere været draget frem (jfr. III, 1, s. 275), og en omtale af det bragte altid Heiberg i en meget lidenskabelig stemning. Han ytrede sig dog ikke straks om bladets antydninger; men om efteråret snakkedes der i København om, at landråd Manderfelt,** en berygtet person, var medarbejder ved »Folkevennen«, og at han søgte at samle bidrag til en skil-

»Lydighed mod øvrigheden« (1794) udtaler han som sin overbevisning, at bladet »vil göre epoke i vore politiske skrifters smag, og nedstemme i det ringeste demagogernes hidtil alt for höjt lydende stormklokke.«

* Som forf. til en recension af Klingbergs »*Quid juris?*«

** *Carl Manderfelt* († 1813), der oprindelig hed Ingmann, var

dring af Heibergs ungdom. Så blev Heiberg som ude af sig selv; han skrev et rasende brev til Manderfelt og truede med til gengæld at skrive *hans* biografi. Der kom svar tilbage fra denne med de höjtideligste forsikringer om, at han hverken var medarbejder ved »Folkevennen« eller havde haft den fjærneste tanke om at ville rode op i Heibergs liv. Heiberg gjorde så foreløbig ikke mere ved sagen.

Nu havde der imidlertid gået rygter om, at der bag Steineck stod indflydelsesrige personer af det såkaldte »hofparti«, og man udpegede da særlig kongens svoger, prins Karl af Hessen, der var meget forhadt blandt fremskridtsmændene, som reaktionens stærkeste støtte. Dette er også höjst sandsynligt; Steineck var naturligvis — ligesom Manderfelt — kun en lejesvend.* Nu mente Heiberg imidlertid, at disse indflydelsesrige personer også stod bag ved »Folkevennens« hadefulde angreb på hans personlige liv; og det vilde han om muligt have klarhed over. I den anledning skrev han (28. April 1795)[1] til notarius publicus Schmidt, der behandlede Steinecks dødsbo: Er det sandt, at der mellem denne persons papirer er blevet fundet breve, hvori udgiverne af »Folkevennen« opmuntredes »til den skammelige fremgangsmåde, de have tilladt sig imod adskillige andre forfattere og mig *in specie*?« Der blev svaret: Heibergs navn forekom kun i ét brev, hvormed en kammerherre Køppern, hofkavaller hos prins Karl,

en svensk eventyrer, der fik en årlig understøttelse af den danske regering, for at stille sin pen til dens tjæneste.

* »Folkevennen« indeholdt ganske vist (d. 25. Juli 1794) en erklæring om, at hverken prinsen eller nogen af regeringens nærmeste omgivelser havde haft nogen indflydelse på »Folkevennens« bestyrelse. Men at »indflydelsesrige« personer har været med til at støtte dette blad, kan der ingen tvivl være om — hvem de så har været. Som det følgende viser, havde i alt fald en af prinsens kavallerer stået i forbindelse med bladet.

oversendte bladet et manuskript*, som skulde hjælpe til at stoppe munden på Heiberg. Og der kom ved samme lejlighed en anden interessant ting for dagen. Der fandtes i boet et brev fra Schimmelmann med meddelelse om, »at han havde forelagt kronprinsen det begyndte ugeblad, men at samme, som partisk og angribende, ikke fandt kronprinsens bifald, og at denne end ikke på den indirekteste måde vilde understøtte det, når det ikke kunde skrives uden at tage parti og fornærme andre partier og personer.« ** Vi får her et lille kik bag kulisserne på tidens politiske scene.

Der göres åbenbart omkring dette tidspunkt (1793-95) en anstrængelse fra den krasse konservatismes side for at optage en literær kamp med liberalismen, der hidtil afgjort havde haft overtaget i literaturen. Forsøget falder uheldigt ud, og man synes ikke at have haft mod til at göre det om igen. Naturligvis vedbliver den konservative retning både med forsvar og angreb; men dels er udtalelserne i regelen ikke så kras reaktionære, og dels kommer de temmelig spredt, i enkelte tidsskriftartikler og pjecer. Vore to konservative tidsskrifter »Kritik og antikritik« og Badens »Universitets-journal« tager ordet, når lejligheden tilbyder

---

* Det hed: »Hr. translatør Heiberg oversat på Norsk af den nordenfjældske militær«, et skarpt angreb på Heiberg for hans udtalelser i forordet til »Indtoget«. »Den nordenfjældske militær« var en general F. Mansbach, der også hørte til hofpartiet. Han havde bl. a. rettet et skarpt angreb på et frisindet skrift af grev W. Schmettow, et angreb, der vakte en voldsom forbitrelse blandt fremskridtsmændene. (Jfr. »Lærde efterr.« 1793 nr. 28 og S. Birket Smith: »Til belysning af liter. personer osv.« s. 216 flg.).

** Flere brevkoncepter viste endvidere, at udgiveren havde modtaget pengesummer, hvorfor han til gengæld lovede »for alvor at tage fat på demokraterne; ti penge giver mod osv.« Rahbek taler også om, at Primon modtog penge fra prins Karl.[1]

sig, mod liberalismen både ude og hjæmme. Således har det sidstnævnte tidsskrift i 1795 (s. 112 flg.) en oversættelse af en artikel i Wielands »Neuer deutscher Merkur«: »*Oderint dum metuant*: Lad dem længe nok hade, når de frygte.« I en note erklærer Baden sig for ganske enig med Wieland.

Tankegangen i denne artikel er følgende: Der er en folkeklasse, der udgör den störste del af de ringere statsborgere, i det mindste i stæderne, hvorom det gælder, at den lever under et så hårdt økonomisk tryk, at alle dens tanker tvinges sammen om dette ene: at skaffe føden. Sådanne mennesker har yderst få åndelige forestillinger og stærke drifter. At behandle dem »med en vis finhed eller utidig skånsel og mildhed, er at ville føre en opfanget vild hest ved en silketråd.« Og det er dog det, man i vore dage, forledt af en eksalteret filosofi, så ofte prøver på at göre. Det er et skæbnesvangert fejlgreb; ti en sådan behandling vækker kun deres indbildskhed og overmod. Der må tages med fast hånd på dem. »Overalt vogte man sig ved statsstyrelsen for al temporiseren, for alt vaklende og ubestemt. Sådan en middelvejspolitik . . . der ikke vil lægge sig ud med nogen, og göre alle tilpas, er en løgtemand.« *

* * *

De *moderates* höjre flöj havde jo Rahbek til ordfører. Han har givet sit politiske program i »Tilskueren« for 1793 (nr. 62-63): »Er tilskueren tolerant i

---

* Forf. indrömmer naturligvis, at man skal göre, hvad man på en naturlig måde kan göre, for at lette de lavtstående klasser livet. Men man må ikke lade sig aftrodse noget! — Badens artikel blev skarpt imødegået i »Iris og Hebe« (Jan. 1796); jfr. en bemærkning af M. C. Bruun i samme tidsskrift for Febr. 1797.

henseende til det religiøse fritænkeri, da tror han sig endnu mere forpligtet til at være det i politiske anliggender . . . Under enhver regeringsform kan folkelyksalighed trives, altså fortjæner enhver at have beundrere og tilbedere, og den bedste bliver uden tvivl efter Popes mening den bedst forvaltede . . . Men disse vore politiske skrålere, der i klubber og selskaber, ved spise- og spilleborde overdøve os med demokratiske eller aristokratiske deklamationer, have de vel nogen sinde gjort dem bekændte med regeringsformernes fortrin og mangler? . . . Så snart én åbner munden, skråle de øvrige alle i med, alle af én tone, og da kommer det kun an på, hvo der kan skråle höjest. Hvad de skråle, vide de for resten ikke ret selv — Disse ere de politiske fritænkere . . . som »Tilskueren« nogle gange har taget sig den frihed at spøge med.« *

Rahbek vilde holde sig på »den gyldne middelvej«; men det var ingen let opgave. Han skulde tage afstand både fra de konservative og dem på venstre side, og han havde personlige venner i bægge lejre.** Når han gjorde front mod den höjre side, havde han hvasse ord om »magnaterne«, »hofkrybet« osv., men han glemte aldrig i samme åndedræt at lovprise vor oplyste regering og Danmarks lykkelige tilstand. Det faldt ham i grunden vanskeligere at tage den rette afstand fra dem til venstre, således at han hverken kom for nær på eller for langt fra dem.

Man får et godt Indblik i Rahbeks politiske tankegang af et udførligt brev, som han sendte til Nyerup (5. Septbr. 1793): »Jeg tror, at vor nuværende konstitution — hvordan den end er tilvejebragt — er for vor nuværende forfatning den tjænligste. Jeg tror, at

---

* Jfr. »Tilskueren« for 5. Avgust 1793.

** Til de mere konservative blandt hans venner hørte f. eks. prof. C. M. T. Cold, der 1796 blev politimester i København, og professor Kierulf.[1]

vor nuværende administration ærlig betjæner sig af den magt, denne giver dem i hænder, til at fremme folkevel . . .; men jeg tror og, det er skribentens som enhver god borgers pligt at opmuntre dem ved at påskönne, hvad de göre for os.« — »Min tone er nu mindre dristig end 1786, fordi nu mindre dristighed behøves, fordi statsstyrerne elske sandhed og høre den gærne. Overalt har denne tids jakobinske tone gjort mig mindre demokrat.«

Der er to klasser af *enragées* (radikalere); »nogle, som stå i de fældede aristokraters sold, og hertil regner jeg Riegels*, alle Brabrandisterne** o. fl., ønske naturligvis intet heller end at berøve vor regering sit populære sindelag ved at forstemme den offentlige røst . . . Den anden klasse *enragées* ere virkelige friheds-entusiaster, enten af virkelig overtydning, eller i det håb i en revolution at spille en rolle; også disse ville gærne se trykkefrihedens ophævelse, i det håb, at den derover opkommende uvilje skulde volde et opror, og dette da den ønskede revolution.«

I et privat brev til Heiberg [1] (April 1794) har Rahbek udtalt sig med endnu större skarphed om den yderste radikale flöj. »En Riegels, der nu skriver paskviller på Reventlov, nu i private breve nederdrægtigen kryber for ham, og, da han ikke når sit ønske, atter paskvillerer ham i femte Christians historie, der 85 bragte mig mundtlige kabinets-ordrer . . .; Buchhave, våbendrageren for den Bülowske snogeyngel:

---

* Det er sikkert urigtigt, når Rahbek regner Riegels til denne gruppe.

** En tehandler Brabrand, en ganske ubetydelig person, var bleven sat under tiltale på grund af forskellige beskyldninger mod ham. Under hans arrest udkom der forskellige pjecer, som søgte at forsvare ham og ligefrem forvoldte gadeopløb i København. »Magasinet«s udgiver, Buchhave, og en kancelliråd Holm, var blandt dem der tog hans parti.

Holm og Braband . . . Gudenrath*, der er ærlig nok til at bekænde, at hans hele had til regeringen rejser sig af, den ikke befordrer ham — sandelig, Heiberg! det har smertet mig mere end én gang at høre disse uslinge præconisere dig og regne dig til deres klasse.«

Dette mellemstandpunkt medførte ganske naturligt, at Rahbek fik ubehageligheder fra bægge lejre. De konservative spurgte forargede om, hvor længe dette menneske dog skulde have lov til at skrive, som han gjorde; og fra fremskridtets venstre flöj kom der spydige bemærkninger om hans frygtsomme halten mellem bægge sider. Så skrev han i »Danske tilskuer« (12. Maj 1796) en artikel om »*Skribenterfrygtsomhed*«, den skulde klare hans stilling: Når folk snakker om, at det og det har Rahbek været bange for at optage i »Tilskueren«, hvoraf véd de så, at frygtsomhed var bevæggrunden? Hvad om han havde lukket dören for det, ganske simpelt fordi han anså det for noget ondt? »Ja men,« hedder det videre, »han har i mundtlig samtale ytret sig anderledes, end han skriver i sit blad.« Og skal man da således kræves til regnskab for hvert ord, der i en sorgløs samtale slipper over ens læber? »Men hans venner tænker anderledes, end han skriver.« Ja så, skulde man ikke kunne være ven med et menneske, uden at være hans kopi i alt. — »Men han har tilforn i skrifter ytret sig anderledes.« Skulde man da ikke have lov til, ud fra gode grunde, at forandre sin overbevisning i årenes løb? — »Men han siger ikke alt, hvad han mener.« Behøver det at være af frygt? Kunde grunden ikke være den, at han

* Gudenrath (1758-1825) deltog i 1788 i konkurrencen om et juridisk professorat, men fik det ikke; dette gentog sig senere ved en anden lejlighed, hvorover han blev meget bitter.

endnu på visse punkter ikke føler sig ganske sikker på, hvor den fulde sandhed er?

Vanskeligst faldt det Rahbek at klare sig over for Heiberg; mere end én gang stod venskabet mellem dem på spil. Det var der flere grunde til. For det förste var Heiberg meget tilböjelig til at opdage forurettelser og krænkelser, hvor der slet ingen var; dernæst harmedes han over Rahbeks bevægelser, der ofte var så svævende og ubestemte, at man — syntes Heiberg — ikke vidste hvor man havde ham. Forholdet mellem dem belyses meget klart af det oven for anførte brev, som Rahbek sendte ham i April 1794. Heiberg ønskede en artikel optaget i »Minerva«, og Rahbek var lidt ængstelig for, at den var temmelig radikal. Han vilde i alt fald have lov til först at læse den. Det er i den anledning, at han udøser sit bekymrede hjærte: Han er slet ikke bange for sin egen skyld, på ingen måde, men for Heibergs. »Du er mand og fader; og omend disse grunde ikke var, da er du borger; giv ikke regeringen ny anledning til at forsynde sig mod publicitet og borgerfrihed.« »Vi have bægge — min ven! — ét mål: adelsvældens og privilegiedespotiets nedstyrtelse og borgerfriheds befæstelse; kun vil du så gærne begynde med at nedstyrte, jeg med at grundfæste. — Man må efter mit system bringe regeringen så vidt, at den føler, at tronen ikke har nogen anden pålidelig støtte at hvile på end den produktive klasses, de sande aktive borgeres velstand og kærlighed.« Denne gang kom det dog endnu ikke til et brud imellem dem. —

Rahbeks standpunkt var i det store og hele også de fleste moderate fremskridtmænds. Og denne flöj var ikke blot talrig, den havde også en række ansete tidsskrifter til sine organer: »Minerva«, »Tilskueren« og »Iris og Hebe«, og på deres sider kunde man finde mange af vort folks bedste og anseligste

navne. »*Moderationen*« var en magt, der måtte regnes med.

* * *

Den *radikale* retning var naturligvis, lige så lidt som den konservative og den moderate, et skarpt afgrænset parti af ensartet beskaffenhed. Også her var der en gradation, som, for at bruge nogle bekændte navne, kan udtrykkes således: Heiberg — M. C. Bruun — Riegels. Strömningerne inden for denne gruppe er det vanskeligere at følge: man måtte jo bevæge sig overordentlig forsigtigt; overalt var der gyngende grund. Det egentlig afgörende for »storpolitiken«, spörgsmålet om den bedste statsforfatning, måtte man nærme sig med stor varsomhed. Man træffer, ligesom i foregående tidsrum (jfr. III, 1, s. 384 flg.), på artikler, der sammenligner republiken og monarkiet, og finder den förste nærmere ved idealet. Så længe som disse overvejelser holdtes i en objektiv, lidenskabsløs tone, gik det nogenledes an; men nærmede undersøgelserne sig til Danmark, og blev tonen varm og agiterende, så begyndte de skarpe öjne oppe i den røde bygning at få et ildevarslende udtryk.

Forholdet mellem regenten og undersåtterne sysselsætter stadig væk manges tanker. Efter at *Peter Collet* i 1797 havde fået sin afsked som assessor i hof- og stadsretten* skrev han en række skrappe artikler. Han opkaster f. eks. det spörgsmål: »Om og hvor vidt regeringen er berettiget til at fordre agtelse« (Minerva, Septbr. 1798), og hans svar lyder: Nej, *agtelse* kan regeringen ikke *fordre* af borgerne; den har kun ret til at kræve, at lovene lydes. Regenterne — der bliver betalte så rundeligt for deres arbejde — må

* Jfr. herom under »*Trykkefrihed*«.

selv bestræbe sig for at göre sig *fortjænte* til agtelse.*

Man havde allerede i det foregående tidsrum hævdet, at påstanden om kongernes guddommelige myndighed var en meningsløshed. Den magt, de var i besiddelse af, havde de fået ved en overenskomst med folket. Men så stod man over for det spörgsmål: hvis en konge bryder den indgåede overenskomst, hvad da? Har folket så ret til at *göre opstand*?

Birckner havde i sit skrift om »Trykkefriheden« hævdet, at opstand aldrig var retmæssig. Over for dette påstår en indsender i »Iris og Hebe« (Septbr. 1797), at trykkefrihed i en enevældig stat ikke er et tilstrækkeligt værn for retten; opstand kan blive et lovligt middel, og ved opstand forstår han: fysisk magts anvendelse til at tvinge magthaverne til at fuldbyrde det som er almen vilje.**

»Filosofisk repertorium« (nr. 2) behandler spörgsmålet ud fra Kants politiske anskuelse, og kommer derved, ganske snurrigt, til at indtage et konservativt standpunkt. Forfatteren udtaler sig meget skarpt mod den ovennævnte indsender: En *lov* som *tillader* oprör er en meningsløshed. »Den øverste magthaver har mod undersåtterne lutter rettigheder og ingen tvangspligter.«*** Opstand er altid oprör. Men: nød bryder alle love; der er noget som hedder »nødværgeretten«, men den grunder ikke i *begrebet* stat; »hellig og ukrænkelig steg den med mennesket ned på jorden.« En anden Kantianer, A. S. Ørsted, vil dog i samme tidsskrift (II, s. 140 flg.) hævde, at opstand kan være lovlig. —

---

* Jfr. også bl. a. Collet: »Hvad er regering?« (Minerva, Oktbr. 1798), samt »Politisk-fysisk magasin« Marts og Avgust 1797.

** I reglen tilföjede man, at der i Danmark ingen fare var for opstand.

*** Citat efter Kant: Kleine schriften, III, s. 648 flg.

Man var, som allerede sagt, på gyngende grund, når diskussionen drejede sig om de egentlig politiske spörgsmål; man vidste aldrig, hvad öjeblik man stak foden i og blev siddende fast. Der var andre områder, hvor man bevægede sig med större sikkerhed. Under en fri forfatning er det ministrene, som er bukkene, på hvem alle forsyndelserne mod folket dynges. Den gang, i den enevældige stat, benyttede man »hofpartiet«, »bureaukraterne«, »aristokraterne« på samme måde: kronprinsen vilde næsten altid selv det rette, men den kres af rådgivere, som stod mellem ham og folket, var tit hans onde ånd. Man havde brugt denne fremgangsmåde allerede i det foregående tidsrum, og man fortsatte nu på samme vis.

Collet undersøger[1] det spörgsmål: »Er det godt, at embeder bortgives på livstid?« Han svarer nej. Den nuværende skik frembringer »*bureaukrater*« med lyst til at tyrannisere, had til fremskridtet osv. Overdrog man embeder kun på et vist åremål, vilde der blive et livligere stofskifte i statslegemet. — Mod *adelen* rettede man satiriske angreb i den kændte smag. Rahbek giver en skildring af »Junker Schwerenoth, tronens støtte og troens værn, Jakobinismens ris og vantroens skræk«, og Heiberg skriver en rimet fortælling om en herremand — i det ottomanske rige — som gav sine bønder fri, det vil sige: på papiret. Men virkeligheden var, at træhesten endnu stod i borggården, og den stod ikke unyttet osv.[2] Der er intet nyt i disse satirer, og de er gennemgående meget kedelige.

Man opkastede også det spörgsmål: Er en adelsstand nødvendig? Der var dem blandt de moderate fremskridtsmænd som svarede ja (jfr. III, I, s. 400), men de mere radikale mente nej. Således erklærer f. eks. »Politisk-fysisk magasin« (Juni 1797), at der ingen grund var til at opgive et så gavnligt værk som »adelens afskaffelse.« At den frivillig skulde opgive

sine forrettigheder, som den franske, var der ingen grund til at vænte. Men måske man kunde drille dem til at göre det. — Og så valgte man drillerierne, som jævnlig kunde blive noget smålige. —

Dette var et almindeligt overblik over de politiske grupper i dette tidsrum. Den følgende, mere i det enkelt gående, skildring af trækkene på det politiske skakbræt, vil blive samlet om to skikkelser, som i fremtrædende grad samlede den offentlige opmærksomhed om sig: *P. A. Heiberg* og *M. C. Bruun.*

IV.

P. A. Heiberg. I.

I 1798 udgav Rahbek en fortælling »Eulalia Meinau«: *Eulalia*, en datter af en holstensk adelsmand, der levede i nærheden af Cassel, var dannet og talentfuld, men noget sværmerisk af natur og ved opdragelse. Faderen fik let et parti i stand mellem datteren, der fulgte alle hans ønsker, og en baron *Meinau.* Forholdet var lykkeligt i hvedebrødsdagene, men den afgörende forskel mellem deres naturer fjærnede dem snart fra hinanden. Meinau var en klar, skarp natur, der elskede de matematiske videnskaber med lidenskab. Han havde lidt tilsidesættelser ved hofintriger, og det havde efterladt en brod i hans sjæl. Kun uafbrudt optagethed af anstrængende arbejde kunde for en tid få ham til at glemme brodden. Den sværmeriske Eulalia, der kedede sig ved huslige sysler, følte sig ensom og forladt. Meinau »agtede og elskede sin kone, kændte hendes fortrin og erkændte hendes værd,

men som mand ikke som sværmerisk yngling.« Han havde ingen forståelse af eller sympati med sin hustrus sværmeriske drömmeliv. Så trak hun sig tilbage fra ham, og fordybede sig mere og mere i erotisk-sværmeriske skrifter fra en lidt tidligere tid.

Hertil kom der en anden ejendommelighed. Opbragt over, at have truffet så mange mennesker, der med et tomt og koldt hjærte altid førte kærlighed, venskab osv. i munden, forfaldt han til den modsatte yderlighed. Enhver, selv den ubetydeligste anke, han havde mod nogen, måtte straks frem; enhver rosende udtalelse forekom ham at være et smigreri. Han var en indesluttet, kritisk natur, der gjorde indtryk af kulde.

Eulalia fik et barn; dette vilde måske være blevet et middel til at knytte forældrene sammen, hvis ikke netop på den tid en ny figur i dramaet var trådt frem på scenen. Det var baron *de Didier*, et offer for Catharina II's despotisme. Han havde vovet at tale folkets sag mod udsugelse og forurettelse, og måtte derfor flygte for at undgå et evigvarende fængsel. Hans mandige natur var forenet med blidhed og beskedenhed i hans ydre optræden. Hans forældre vare franske, og han havde arvet denne nations fine, slebne væsen. Han havde mange talenter: var godt hjæmme i skönliteraturen, spillede og sang meget smukt. Men bag al denne begavelse og elskværdighed lå der et koldt hjærte. Eulalia fængslede han snart i höj grad, ikke blot ved sine talenter, men også ved at fremstille sig som en ulykkelig elsker og betro hende sine sorger. På grund af et stort pengetab, der styrkede hans mistanke til menneskers ærlighed, blev Meinau endnu mere indesluttet end tidligere, ja vranten og irritabel over for Eulalia. — Det følgende interesserer ikke i denne sammenhæng. Men er der her ikke så mange ligheds-punkter med Heibergs liv, at det vilde være höjst mærkeligt, om der ingen forbindelse var mellem det og fortællingen?

I foråret 1788 havde Heiberg forlovet sig med den nykonfirmerede $14^1/_2$-årige *Thomasine Buntzen** (jfr. III, 1, s. 270). 2 år efter (d. 7. Maj 1790) stod, på »Skydebanen« uden for vesterport, et underligt brudepar foran en præst: en fin pigeskikkelse, halvt barn endnu, med bløde ansigtstræk og et par sværmeriske öjne; ved hendes side en firskåren mandsfigur, et ansigt med skarptskårne linjer og et par forstandsklare öjne, der måtte kunne få noget hvast i udtrykket. Og så gik de to bort fra festmåltidet på »Skydebanen«, for ved fælles arbejde at bygge et hjæm**.

Men det gik her, som det gik i fortællingen. De to ægtefæller var grundforskellige af natur, og kløften imellem dem kunde ikke fyldes, fordi Heiberg manglede den förste betingelse derfor: ævnen og lysten til at lukke op for sit indre; det var et lukket rum, hvortil ingen, heller ikke hans hustru, fik adgang. Selvfølgelig gled de to efterhånden længere og længere fra hinanden. En sörgelig bevægelse, af mere end én grund. Ti hun sad netop inde med det, som han manglede: en livlig fantasi, et lyrisk bevæget følelsesliv og en lys tro på det gode i verden. Men der gik intet bud fra sjæl til sjæl, og »höjt græs og ris gror på den vej, som ingen træder.« Så gik Heiberg sin ensomme gang, og det var ofte en tung gang, for han var en tung natur, der, alt som årene gik, mere og mere kun så det mørke i verden. Steffens siger om ham: »Han hørte til de sikre, i sig selv afsluttede, naturer, der ikke bleve ængstede af en utæmmelig videbegærlighed . . . En mørk bestemthed vakte i nærheden af ham en hemmelig frygt hos dem der ikke kændte

* Hun var bleven konfirmeret d. 30. Marts s. år.

** Det var på den tid væsentlig kun »tarvelige« folk, som blev viede i kirken. »Bedre« folk lod höjtideligheden foregå i hjæmmet eller — på en *restauration*. Det sidste kunde jo have sine praktiske fordele. — Heiberg boede den gang Østergade nr. 33 (nu 55).[1]

ham.«[1] Og Rahbek skriver en gang (April 1793) til ham: »De forurettelser du har lidt, have gjort dig bitter.«[2]

* * *

Heiberg havde i 1793 afsluttet sin dramatiske virksomhed — i alt fald foreløbig (jfr. s. 30). Hans udtalelser i den anledning er prægede af stor bitterhed, og bitterheden stammer ikke alene fra hans skuffelser som dramatisk forfatter. I en artikel i »Tilskueren« for 15. Juli 1793 taler han om, hvor ofte han har følt sig skuffet i det politiske liv, selv af dem han stolede på: »Hvor mangen mand har jeg ikke agtet höjt, men været nødt til at berøve min agtelse, da jeg fandt, at han offentligen og utvungen fornægtede de sandheder, som han under fire öjne med en ven ivrig bekændte sig til. Sandeligen, dette især har givet mig sådan en mistro til verden, at jeg næsten ikke tror noget menneske, ja næppe mig selv.«

Og med denne bitre stemning bliver Heiberg mere og mere ene. Han havde ganske vist altid været en noget ensom natur, havde aldrig været medlem af snævre vennekrese og koterier — det fremhæver han selv tit. Men han havde dog hidtil — trods sin skarpe polemiske stillling — stået i personligt venskabeligt forhold til endogså temmelig konservative folk; f. eks. til J. N. Brun. De to mænd havde jævnlig brevvekslet med hinanden, og da Brun i sommeren 1791 var i København, kom han flere gange i Heibergs hus. Men under sit ophold i denne by havde han i et par prædikener talt skarpe ord om tidens »urolige hoveder«, og det havde ikke smagt Heiberg. Værre blev det, da Brun i fortalen til en senere prædiken roste »Folkevennen«, ja endogså skrev et par artikler i dette blad (jfr. s. 305). Så var forholdet helt brudt imellem dem.

»Blandt alle mine fjender,« skriver Heiberg på et senere tidspunkt, »er der ingen mindre undskyldelig end biskoppen i Bergen[1].«

Men også til dem, der i anskuelser stod ham nær, kom han meget let i et spændt forhold. Han siger selv i et brev[2]: »Måske er det en fejl i mit temperament, at jeg er noget tilböjelig til at tro det onde, der forebringes mig om folk, som jeg ikke kænder.« Men Heiberg var des værre også hurtig til at miskænde dem som han kændte. Han var meget tilböjelig til at lægge ind i deres ord og handlinger, hvad der slet ikke lå i dem. Her er et par eksempler; i det følgende vil der findes flere.

Prof. A. Kall havde i begyndelsen af 1793, i anledning af »sin omhu for de studerende og iver for videnskaberne« fået foræret et ur og en gulddåse som en anerkændelse af sin virksomhed; i uret var der indlagt et aftryk af »indfødsretten«, men det nævnte »Lærde efterr.« ikke i sin omtale af sagen. Heiberg er straks tilböjelig til at finde noget slemt her: er tidsskriftet bange for »Hjæmmetyskerne«, siden det ikke nævner det. Han sender det en forespörgsel desangående, men Nyerup slår det hele hen med en spøg[3].

Dette var nu Nyerup; kort efter blev det galt med Rahbek. Kronprinseparret havde fået en arving. En justitsråd Pontoppidan satte sig i spidsen for en indsamling til prægning af en medaille i den anledning. Heiberg, som selv havde været med til at virke for indsamlingen, havde imidlertid taget anstød af forskellige efter hans mening »aristokratiske« træk i sagens ordning. Dem gjorde han indsigelse imod i Majhæftet af »Politisk-fysisk magasin« (1793). Han anker over den tykke virakssky, der havde svævet over foretagendet, og giver ved samme lejlighed et hib til »den af vore bedste og flittigste skribenter, der i lang tid

meget ængstelig har søgt materier, der kunde give lejlighed til at panegyrisere.«

»Tilskueren« forstod jo nok, hvorhen den bemærkning var adresseret, og søger — under gentagne forsikringer om uskrömtet agtelse osv. — at vise, hvor urigtig adressen var. Så sender Heiberg »Tilskueren« en epistel (15. Juli): Den skribent han har hentydet til, »er en mand, som han har så megen agtelse for, at han ønskede ham denne svaghed mindre.« For resten undrer det ham, at »Tilskueren« intet har sagt om en pjece kaldet »Udkast til en karakteristik af kronprinsen«, dette usle smöreri med dets plumpe hykleri og vrange domme. Man kunde også nok have ønsket at høre hans mening om et andet »plumpt hykleri«, i indledningen til »Billedgalleri for fruentimmer«, hvor det fortælles os, »at fruentimmer af höj stand have finere følelser end folk af middelstanden.«

»Tilskueren« svarer, med hånden på hjærtet, at »hans valgsprog er som Saladins hos Lessing:

aldrig at fortie sandhed, sætte alting i
vove for den, liv og blod og gods —

kun at han tilföjer med Nathan:

at sige, når det er fornødent og nyttigt.«

Med denne ömtålelige, bitre, mistænksomme natur er det, at Heiberg går ind i dette tidsrums politiske rörelser. Hvilken rolle kommer han til at spille i dem?

Der må skelnes mellem to perioder af hans udvikling; den förste, som vi foreløbig har med at göre, går til 1797, og om den gælder det, at Heiberg indtager en meget tilbagetrukken stilling. »Rigsdalersedlens hændelser« gik ind i Decbr. 1793, og han manglede åbenbart lyst og kraft til at begynde et nyt periodisk blad. Men de liberale tidsskrifter stod ham jo åbne! Rahbek bad ham tit nok om bidrag både til

»Minerva« og »Tilskueren«. Ganske sandt, men Heiberg var nu en gang en enspænder-natur, og desuden syntes han ikke rigtig om tonen i de to tidsskrifter; den var for hensyntagende. Men så kunde han jo benytte pjeceformen. Det kunde han have gjort, og når han ikke gjorde det, var vel grunden hans trætte, mismodige stemning. Dertil kom, at han i disse år måtte kæmpe for økonomisk talt at holde sig oven vande.

Heibergs tidsskriftsartikler i dette tidsrum er både få og ubetydelige; men han havde et andet våben, som han allerede havde begyndt at bruge i det foregående tidsrum: *visen.*

P. A. Heiberg som *lyriker*! Er der grund til nære forvæntninger her? Åbenbart ikke. Heibergs stive, kantede natur manglede den bevægelighed, som er så vigtig for den lyriske digter. Hans område må i alle tilfælde blive meget snævert, og det bekræftes da også af hans produktion.

Heiberg har ganske vist skrevet enkelte alvorlige digte, ja endogså forsøgt sig i det sentimentale og rörende;* men han synes dog selv at have været klar over sin begrænsning som lyriker. Han sendte »Nytårsgave for Damer« (1794) et digt, skrevet i anledning af hans svigerfaders fødselsdag, og ved den lejlighed bemærker han: Jeg havde lovet forlæggeren et bidrag, men det angrer jeg nu. »Jeg føler alt for vel . . . at de politiske forsøg, der egentligen falde i mit fag, vilde stå på et meget upasseligt sted i en sådan bog.« Jeg tilstår meget villig, at »naturen har nægtet mig udmærkede talenter til at göre vers.« En plads blandt vore tiders *versemagere* kan jeg dog vel nok få, når blot jeg ikke trænger mig ind imellem »en Thårup, en Baggesen, en Storm, en Pram o. fl.«

* F. eks. en række sange ved svigerfaderens fødselsdage, og »Maria«: »Bag klippen ved den nøgne strand«.

Det er *visen*, i dette ords snævrere betydning, som er Heibergs egentlige område, dog ikke drikkevisen (sælskabssangen), tidens kæledægge. Den findes sjælden i sin renhed hos Heiberg*; der er som oftest blevet tilsat nogle dele satire, ikke blot mod menneskelig dårlighed i almindelighed — den art satire er meget almindelig i tidens viser — men mod bestemte forhold i samtiden. Det er som skaber af den *politiske vise*, at Heiberg har sin betydning, det er væsentlig som sådan han endnu mindes. Her mister hans satire det tunge, der lammer den når den bevæger sig i prosaen; her kan den blive let, vittig, rammende. Og disse viser med deres kændte melodier, var ude over hele København, såsnart de var bleven til. Man sang dem i et lystigt öjeblik ved puncheglasset, men deres brod blev tilbage i sindene, efterat drikkelagets stemning var fordampet. —

Da det nyformælede kronprinsepar i 1790 holdt sit indtog i København, rimede i den anledning alle, som rime kunde. Heiberg ligeså. Han skrev ikke mindre end 4 sange (foruden nogle inskriptioner under transparenter): 1) »Almindelig folkesang for hele København«: »Rundt om os høres jubellyd«, som var bestilt og, i et antal af 1400 ekspl., blev gratis uddelt af sælskabet »Kongens klub«; 2) »Sang for den danske ungdom«: »Höjt lyde vores spæde sang«; 3) »Kantate . . . opført i Prinsens klub«: »Forsamles her til höjtids fryd«; 4) »Sælskabssang«: »Hver mand i byen om indtoget taler.« De »officielle« af disse sange var lige så loyale som tidens andre sange om kongen, kronprinsen osv. Men nr. 4 havde en noget anden karakter. Et sælskab, der om sommeren samledes hver måned på Skydebanen, bad Heiberg om en vise til deres sidste sammenkomst det år (d. 25. Septbr.).

---

* Eksempler på den har man i »Bort med sus og dus« (1792), »Har jeg kun en lumpen daler« (1793).

Heiberg sagde ja og skrev sin berömte »*Indtogsvise*«. Der er her forskellige satiriske udfald mod adelen, »den jydske ambassade« m. m., men der er intet illoyalt i den, i alt fald intet tilsigtet. Denne ganske private sang kom imidlertid offentlig frem, idet et blad meddelte den og en bogtrykker eftertrykte den. Derved nåede den til politimesterens kundskab, og han fandt den var »illoyal«. »Ordener hænger man på idioter — stjærner og bånd man kun adelen gi'r,« havde Heiberg jo sunget, og da det var kongen, som uddelte ordener og stjærner, havde han altså »skumlet over regeringen og tilladt sig en dumdristig kritik af Hs. majestæt kongens forhold.« Det blev til en bøde på 150 rdl. til politikassen.

Dette var en *uretfærdig* dom; ti Heiberg havde ganske sikkert ikke villet rette en illoyal sigtelse mod kongen; det var blot et af tidens dagligdags udfald mod adel og stormænd. Men det var tillige en *uklog* dom; ti der er vist ingen tvivl om, at den gav Heiberg et stød til en bevægelse bort fra »loyaliteten«, skönt han endnu i et par år vedbliver at skrive sange i anledning af kongens og kronprinsens fødselsdage. —

Det var d. 29. Januar 1793, at de vers lød, hvormed skildringen af det foreliggende tidsrum indlededes:

Fred med kongerne på jorden,
når de gå med visdom frem!
Hade de först lys og orden,
ingen ting kan redde dem.

Derefter giver Heiberg i visens følgende vers et rundskue over de forskellige stater: »Ludvig inden Temples mure«, Brittens konge som frygter lyset, emigranterne, jordens afskum osv., for så at ende med:

Danerkongen ædelt tænker,
han fornuftens stemme lød:
tankens, bondens, negrens lænker
han med ædel kækhed brød.

Dette tvillingrigets sönner
med erkændtlighed påskönner.
Længe leve Kristian!

Visen, der begynder temmelig truende, ender aldeles loyalt. Der er dog med hensyn til »loyaliteten«, en forskel på sangene i 1790 og de følgende. Et vers som det nys anførte er en sjældenhed i disse; i reglen kommer kongens eller kronprinsens navne dumpende i de sidste linjer uden nogen forbindelse med visen, som en slags obligat fanfare, hvormed der nu en gang skulde endes; og dette er da særlig påfaldende i »De der lege, danse, drikke« (1794), hvor han akkurat når, i den allersidste linje, at få sagt: »Leve Kristian og hans sön.« Dette bliver da også sidste gang, han synger til kongehusets ære.

Heiberg åbnede året 1794 med den nys anførte vise, i hvilken han slog kongens og kronprinsens fødselsdage sammen (d. 29. og 28. Januar). En måned efter (d. 26. Februar) brændte Kristiansborg slot. Hvad det betød for datidens mennesker kan selv de, som har oplevet den sidste brand, vanskelig tænke sig. Den store bygningskolos var som et symbol på det grundmurede, det uforgængelige i kongemagten af Guds nåde. Det var en almindelig tro blandt folk, at det var forbudt at göre brandalarm, når man så ild på slottet; ti der var truffet sådanne foranstaltninger, at det ikke *kunde* brænde.[1] Kongemagten og dens ydre symbol var lige urokkelige.

Så brændte Kristiansborg slot. Og hvad for tanker rörte der sig nu i disse tusinder, som med tilbageholdt åndedræt så de »urokkelige« mure synke i flammehavet? Tænkte man måske på, at det en gang vilde gå tingen selv som nu dens symbol? Måske »den lille Marat« og et par ligesindede havde sådanne tanker; men alle andre blev af dette grufuldt höjtidelige syn smæltede sammen i én stor sorgfuld medfølelse; ti slottet var for dem ikke så meget symbolet på konge-

magten, som det var Kristians og Frederiks Hus. Da den kongelige familie förste gang efter slotsbranden besøgte teatret, blev der i en sang sunget:

O konge! du har intet tabt,
men folket vandt.

Hvad der så ud som en forfærdelig ulykke, skriver »Tilskueren«, er blevet »et nyt rosenbånd, den Algode har slynget om folk og konge.« Tanken om at rejse slottet på ny greb alle som én, rige og fattige;* det vrimlede frem med opfordringer til at yde bidrag og planer om deres anvendelser. Midt under dette blev sindene opskræmte af en artikel i »Tilskueren«.

I de förste dage af Marts modtog Rahbek et bidrag til dette tidsskrift, undertegnet »Simon Sandrue«. Det var fra Heiberg, som under dette navn havde skrevet flere hvasse artikler i »Tilskueren«, bl. a. »Anmældelse af levnedsbeskrivelse over en uhyre mængde adelige skurke og skurkinder.« I det omtalte bidrag meddelte han følgende scene fra slotsbranden: Man lagde mærke til to personer, »der talte et fremmed tungemål, og hvoraf især den ene, med et öjeglas i hånden, udmærkede sig ved at vise en djævels glæde over ilden.« Han sagde bl. a.: »For den summa, som nu brænder, kunde Danmark have ført krig mod Frankrig i 3 år.« Jeg har besluttet, skriver Simon Sandrue, »at skaffe mig hans portræt, og lade det udskære i træsnit for at sættes foran i mit belovede billedgalleri over berömte skurke.« Rahbek svarede (4. Marts), at han gærne vilde benytte det tilsendte bidrag, men nødig lige straks; den milde stemning i folket burde foreløbig ikke forstyrres, syntes han. Artiklen kom så i nummeret for 17. Marts.

---

* Holmens tømmermænd spurgte kronprinsen, om de måtte få lov til at afstå 2 skilling af deres daglön i dette öjemed. — Jfr. endvidere »Danske tilskuer« 3. Marts 1794.

Hvem der sigtedes til med den ene, der viste en djævels glæde over ilden, var hurtig alle på det rene med, også vedkommende selv. Det var den engelske gesandt i København, Hailes. En dag blev Rahbek, som »Tilskuerens« udgiver, tilsagt til at møde i hof- og stadsretten. Hailes havde indgivet klage over artiklen. Rahbek tog ansvaret på sig, men kunde for resten ikke se, at der var noget at svare for, da ingen navne var nævnte, og ingen kændelig betegnet. Forhøret blev tilstillet Hailes, der forlangte Rahbek tiltalt. Dommen blev til en frifindelse, og for så vidt kunde Rahbek jo være vel tilfreds. Men i tilfredsheden var der indblandet en meget besk tilsætning. Vi havde indgået et neutralitetsforbund med Sverige, for dog at vinde lidt tryghed under de urolige forhold i Evropa. England syntes ikke om det, generede vor søhandel på alle mulige måder, og spejdede blot efter et eller andet, der kunde give det påskud til at tvinge os ud af neutraliteten. A. P. Bernstorff måtte have öjnene med sig til alle sider; man vil da kunne forstå hans følelser ved denne lejlighed. Hailes-sagen kostede Rahbek Bernstorffs »bevågenhed og gode mening.« *

Så snart dommen var falden, skyndte Rahbek sig ud til sit sædvanlige sommeropholdssted i de år, det lille bitte værelse med skråtaget på Rosings landsted i

---

* Endnu medens sagen stod på, optog Rahbek, dog åbenbart med lidt betænkelighed, et andet bidrag der blev sendt af Heiberg. Det står i Maj-hæftet (1794) af »Minerva« under den historiske artikel: »En liden samtale mellem en tysk rådsherre og en fransk republikaner«. Rahbek tilföjer en forsigtig note: »Hermed agter indrykkeren, som tillige er oversætter, blot at sige: Dette er måden, hvorpå en fransk republikaner ser tingene, og hvis vi vare i hans sted, så vi dem rimeligvis med samme öjne.« I artiklen, der temmelig sikkert er forfattet af den franske gesandt i København *Grouvelle* — Heiberg var kun oversætter — hævdes der så tanker som denne: »enhver regering, folket er misfornöjet med, kan ikke have ret« o. lgn.[1]

Fredensborg. Han droges derud af naturen og Ophelia. En af de förste dage var han et ærinde inde i byen; det var i begyndelsen af Juni. Da han på vejen fra Bakkehuset til byen traf på en bekændt, spurgte han: »Hvad nyt?« »Intet,« lød svaret, »uden en ny vise af Heiberg.« Den tone, hvori visen blev omtalt, vakte Rahbeks nysgerrighed, og da han netop skulde ind til bogtrykker Schultz — hvor Heiberg lod trykke — fik han gennem trykkeriet en seddel sendt til Heiberg, og udbad sig i den hans vise. Han fik den, og da der tilfældigvis manglede manuskript til det næste nummer af »Tilskueren«, syntes han, at visen kom udmærket tilpas. Heiberg vilde sikkert ikke have noget mod dens indrykkelse, mente Rahbek, og da han længtes efter at slippe ud til Fredensborg igen, gav han, uden at indhente Heibergs samtykke, trykkeriet ordre til at optage visen.*

Dagen efter at »Tilskueren« var udkommen, stod Rahbek henimod aften i Rosings have i Fredensborg, midt i en munter vennekres, der var samlet i anledning af Ophelias fødselsdag, da han ser en postekspres holde på bakken neden for huset med et brev i hånden. Det var en meddelelse om, at politiet om formiddagen havde været på Schultz's trykkeri for at konfiskere oplaget af nummeret med Heibergs vise.

Rahbek stod på vejen med brevet i hånden, mens befippelsen over konfiskation, postekspres osv. hurtig fik hans let bevægelige indbildningskraft til at fremmane forfærdelige muligheder. Hele aftenen og natten igennem synes han hvert öjeblik at høre den straffende retfærdigheds fødder nærme sig den lille idylliske bolig. Næste morgen fik han fat på en vogn og nåede

* Af et samtidigt brev fra Rahbek (9. Febr. 1795)[1] fremgår det bestemt, at han *kændte visen*, inden han indrykkede den. Fremstillingen i »Erindringerne« (IV, 289) er på dette punkt noget uklar. (Jfr. Schwanenflügel: P. A. Heiberg, s. 326).

København i en mere rolig sindstilstand. Hverken på Bakkehuset eller hos Schultz havde der været nogen for at søge efter ham; han gik så op til sin defensor, kammeradvokat Schønheyder, der rådede ham til at tage til Fredensborg; han skulde nok tage mod stævningen.

Heiberg havde efter opfordring af »Det forenede vennesælskab« skrevet denne vise (»Vor klub er dog en herlig sag«) til en af dets samlinger, ved hvilken den også blev afsungen (d. 2. Juni). Politimesteren, der havde fået nys om visen, lod dagen efter mødet en af sælskabets direktører møde hos sig og affordrede ham et eksemplar af sangen. Man besluttede ikke at foretage noget i sagen, hvis visen ikke igennem trykken blev mere udbredt, og en indflydelsesrig mand bad en svoger af Rahbek at give denne et vink om ikke at lade den aftrykke i noget af sine tidsskrifter. Men inden vinket nåede Rahbek, stod visen i »Tilskueren«.

Hvem skulde nu tage ansvaret for hvad der var sket? En dag da Rahbek var til middag hos den franske minister Grouvelle — Heiberg var ikke tilstede ved den lejlighed — kom dette spörgsmål på bane. Ministeren anførte en linje af Vergil: »Mig, mig! jeg er her, der har gjort det; mod mig I våbnene vende osv.« med adresse til Rahbek, der søgte at slå det hen i spøg med et andet citat. Der var sikkert adskillige, som var enige med Grouvelle om, hvad æren her krævede af »Tilskueren's« udgiver. Men Rahbek trådte ikke frem og tog ansvaret på sig; han søgte at trøste sig selv med, at det hele vel ikke var så farligt. Så fik han d. 17. Novbr. et brev fra Heiberg med meddelelse om, at hof- og stadsretten havde idömt visens forfatter en bøde på 300 rdl., men at han selv var frikændt.

At Rahbek har handlet utilbörligt i denne sag, er jo sikkert nok. At lade en vise, af et noget betænke-

ligt indhold og bestemt til en privat anledning, aftrykke uden forfatterens samtykke, især umiddelbart oven på Hailes-sagen, det kan ikke forsvares. På den anden side kan man dog ikke påstå, at Heiberg kom uskyldig til at lide for Rahbeks skyld, og at denne ved sin optræden »lagde en vægtig sten i den domsurne, af hvilken Heibergs landsforvisning senere fremgik.«[1] Vi har Heibergs egne ord for, at han forstod Rahbeks seddel som en anmodning om at få visen til trykning, og at hvis ikke Rahbek havde bedt om tilladelse til at indrykke den, så vilde han selv have bedt ham om at göre det.[2]

Hvad var det nu, regeringen havde taget anstød af? Det var det bekændte vers:

King George han spiller höje spil:
en satan fik ham nylig til
at rive folkets klubber ned,
sig selv til stor fortræd.
Han tror ej Britten mukke tör,
hvor gal han også sagen gör;
tror I, godt folk! slig politik
kan længe holde stik.

Hof- og stadsretten påstod, at »han« i 5. linje gik på »King George«, og at visen følgelig indeholdt en krænkelse af den danske konges svoger, kong Georg af England, medens Heiberg hævdede, at »han« gik på Pitt. Dette kan godt have været Heibergs oprigtige mening; men hovedsagen er her: en naturlig fortolkning lader »han« få samme adresse som generalfiskalen gav dette ord. Ja, men Heibergs bestemte erklæring i modsat retning! Man må for det förste her huske på, at Heiberg ved en tidligere lejlighed (sagen angående »Virtuosen«) havde brugt »fortolkningskonst«, og dernæst, at hele denne sag kommer lige efter den Haileske affære. Den engelske minister ønskede intet hellere end noget at hænge sin hat på, og så lader det virkelig til, at Heiberg vil forsyne ham med den

ønskede knage. Rahbek siger i et brev, skrevet mens sagen stod på, at årsagen til sagsanlæggelsen »uden tvivl blot er politisk forsigtighed af Bernstorff, på det Hailes, der rigtig nok mældte sig, så snart ordren var udstedet, skulde komme for silde.«

Rahbek var alt andet end vel til mode i denne tid; ganske naturligt: han følte sikkert inderst inde, at han ikke tog sig videre godt ud. Så faldt dommen, som allerede omtalt, d. 16. Novbr.; Rahbek blev som »knust« ved efterretningen om den.[1] Som en slags beroligelse spurgte han Heiberg, om han ikke på en eller anden måde kunde være ham behjælpelig med at skaffe pengene til veje. »Dersom du kunde forestille dig,« skriver han i et brev, »hvor det krænker og græmmer mig, at jeg, at min brøde har draget dig i denne afgrund, og at man så höjmodigen drager mig op, på det du des sikrere skal gå under! O! hav sans, hav overlæg, hav beslutning for os bægge! Jeg har ingen mere!« Da Heiberg i begyndelsen af 1795 vilde udgive proceduren i sagen, lod han Rahbek gennemlæse forerindringen til sin piece för trykningen. Rahbek foreslog, der skulde stå, at han *uden Heibergs anmodning* havde indrykket visen; men det vilde dens forfatter ikke gå ind på; »thi det var at skrive noget hen, der så lumsk skulde give til kænde, at du i denne sag havde gjort en slet streg, og at jeg var bleven offer for din ubetænksomhed, og det var lögn.« Heiberg valgte den udvej, slet ikke at omtale Rahbek på det vedkommende sted.[2]

Og med hvilket indtryk lægger man så denne sag fra sig? Med en vis forundring, og vel også nogen harme, over, at to mænd som Heiberg og Rahbek ikke havde mere omtanke, end at de kunde göre et skridt, som måske vilde bringe landet ind i ubehagelige forviklinger med en fremmed magt — for ikke at tale om den fare, som trykkefriheden kom i. —

Af Heibergs andre viser fra 1794 kan endvidere

nævnes*: »De der lege, danse, drikke«, samt de to ironisk holdte »De Franske er en vanartet slægt« og »Jeg skrev så tit med vanhellig pen« (jfr. s. 304). Fra samme års slutning stammer hans bekændte »*Laterna magica*«-vise. Den står så ejendommelig ensomt mellem hans andre viser, og man spörger uvilkaarlig sig selv: hvad mente Heiberg med den? Er disse vers, som jo godt kunde finde sig hjæmme i en moderne sommer-revue, er de blot udslag af et öjebliks overgivne stemning? Men »det overgivne« lå egentlig ikke for Heiberg, og hans stemning på dette tidspunkt var alt andet end lys (jfr. s. 31). Eller kom disse ord fra et sind, der, i sine bitre skuffelser over næsten alt og alle, fik en uimodståelig trang til at lege himmelspræt med tilværelsen, rode det hele sammen i en stor meningsløshed? For var livet ikke en stor meningsløshed?

Fra nu af sygner Heibergs politiske visedigtning hen, ja ikke blot den, men hele hans forfatterskab. Han havde jo i Juni 1794 skrevet sit literære testament, havde »nedlagt sin pen på sandhedens og frihedens alter« (jfr. s. 31). Men netop som hans mandige personlighed, med de skarptskårne, hårde træk, glider tilbage i dunkelheden, dukker en anden skikkelse frem, en ungdommelig figur med langt lyst hår om et næsten pigeagtigt ansigt. Det er *Malthe Conrad Bruun*. Ham må vi følge for en stund; ti, uden at være nogen betydelig personlighed, samlede han dog, ved sit kvikke

* På en vens opfordring havde Heiberg i sommeren 1794 skrevet en »Sømandssang«, der skulde afsynges ved et lille sælskab på orlogsskibet »Tre Kroner«. Et rygte i byen fortalte, at den egentlig var bestemt til en höjtidelighed på eskadren, men at afsyngelsen blev forbudt, fordi Heiberg var forfatteren. Heiberg oplyser så i »Lærde efterr.« (for 16. Avg.), at det var usandt: Han er for længst klar over, at intet arbejde fra hans hånd kan bruges ved en officiel höjtidelighed, at »hans blotte navn er kontrebande.«

hoved, sin letbevakte begejstring og sin smidige pen, almenhedens opmærksomhed om sig i flere år.

V.

Malthe Conrad Bruun: I. *Vækkeren.* — »*Jerusalems skomagers rejse til Månen*«. — »*Patrioten*«. — *Zetlitz' satiriske epistler.*

Fra sommeren 1790 begyndte man i København, med en vis forventning, at lægge mærke til et ganske ungt menneske. Det var ikke just på grund af hans ydre, ti i det var der intet der spændte forventningen: en lille skikkelse i en hvergarns frakke, en kort hals, der bar et smalt barneansigt med røde kinder og blå öjne, omgivne af et langt gult hår, der næsten nåede ned på skuldrene*; holdning og gang noget urolige og usikre, hans hele væsen tilbageholdende, næsten undseligt. Damerne syntes om ham, og han holdt sig gærne til dem. Hans kammerater kaldte ham »Jomfru Bruun«; hans borgerlige navn var *Malthe Conrad Bruun.*

Det var altså ikke det ydre, som spændte forventningen; men denne lille uanselige person havde i Maj 1790 taget examen artium med udmærkelse, endnu ikke 15 år gammel, og allerede den næste måned optrådte han i »Minerva« med nogle lyriske digte. Dertil kom noget andet. De, som under omgangen med ham

---

* I en skildring af hans udseende på et senere tidspunkt (c. 1807) hedder det: En af hans tænder stod temmelig stærkt frem, og det gav ham, når han henfaldt til sin sædvanlige ironiske tone, et noget bidende udseende. (Depping: Erinnerungen, s. 159 flg.).

kom bag om det forlegne væsen, traf der på en meget bevægelig natur, let begejstret for alle tidens fremskridtstanker, og med stærke ord om den gamle tids råddenskab.

Dette var så meget mærkeligere — og mange tilföjede vel: så meget glædeligere — som han kom af en temmelig fornem, meget konservativ familie. Hans fader, der ejede hovedgården Ulstrup i Thy, og i den egenskab havde været med til de jydske godsejeres henvendelse til kronprinsen, var dattersön af den bekændte Frederik Rostgård; hans morfader var en major Malthe Sehested v. Hoff. Drengen, der blev født d. 12. Avgust 1775 på Ulstrup, kom allerede i en tidlig alder til København, hvor han blev privat forberedt til studentereksamenen. Men til trods for denne afstamning, og uagtet han i København voksede op imellem sine fornemme slægtninge, blev han dog tidlig fanget af det revolutionære i tidsånden. Man fortæller følgende: En gang, da han var på besøg i hjæmmet, og talen kom på, hvad han skulde være, udbrød han: »O moder! det skulde göre mig meget ondt, hvis jeg ikke en gang skulde komme til at stå ved siden af Heiberg.«

Han var altså bleven student. Det var meningen, at han skulde studere teologi; faderen havde nemlig kaldsret til et præsteembede. Forelæsningerne begyndte han da også at høre; men der var ikke noget der, som kunde fængsle et livligt hoved; det skulde da være Hornemanns vittigheder, men lyst til teologien gav de vel egentlig ikke. Desuden kom Bruun tidligt i forhold til Otto Horrebov, der også i 1790 havde haft sin digterdebut i »Minerva«, og Horrebovs religiøse kritik gjorde det ganske af med de teologiske planer. Så prøvede Bruun på at høre nogle juridiske forelæsninger, men det syntes han heller ikke om. Imidlertid var han bleven ved at skrive digte til »Minerva« og andre tidsskrifter; det

faldt ham ikke let at skrive vers, men han blev dog ved og vakte efterhånden opmærksomhed. Så opgav han helt tanken om et embedsstudium; han vilde være digter, journalist, forfatter, hvorledes det nu nærmere kunde skikke sig.

I nogle år skrev han ikke andet end digte. Men med 1794 sker der en forandring. I begyndelsen af dette år udgav han en lille pjece, »Kritiske randgloser til »Nytårsgave for damer« (1794)«, en indsigelse mod en alt for rosende anmældelse af denne bog i »Lærde efterr.«. Han håner Haste, der altid taler om sig selv, og altid fremviser »sit dyrebare jeg, nedtrykt af sorgens bjærge«. Så kommer han til Heibergs bidrag. Det er godt, fortsætter han, oven på den Hasteske vandethed »at blive styrket med Heibergsk spiritus«. Heiberg har aldrig misbrugt sine talenter til krybende smiger som mange af vore store digtere. »Gå stedse heldig frem på denne bane, kække sandhedsven!« Dette er Bruuns förste offentlige hilsen til *Heiberg*.

Men der skete noget andet, for Bruun mere betydningsfuldt, i 1794. Horrebov begyndte i dette år at skrive i tidsskriftet »Samleren«, der udkom hos en bogtrykker Winding i Kannikestræde nr. 39 (nu nr. 3). Gennem Horrebov kom Bruun i forbindelse med denne mand, ja det endte med, at han lejede sig ind hos ham, en ordning der ikke var ubetinget heldig. Winding hørte som forlægger ikke til byens gode navne; han var ren »forretningsmand«, og forlagde særlig skrifter, som gennem deres radikale tone kunde vække opsigt og vinde købere. Og denne drevne forretningsmand havde nu fået tag i Bruun, dette sværmeriske brushoved, som tørstede efter at kaste sig ind i dagens politiske kampe.

Bruun begyndte med, fra Februar 1794, at skrive de månedlige historiske oversigter i »Samleren«. Man kan tænke sig, at de havde en noget anden karakter end de tilsvarende i »Minerva«. Han glæder sig over

det dekret, i hvilket konventet bestemte, at man skulde tro på et höjeste væsen og sjælens udødelighed; den franske republik går stadig fremad, hedder det et sted, »de uforbedrelige skurke kurerer guillotinen«. Og han udbryder i Marts 1795: »Måtte dog de ulykkelige slaver af gunstlinger og skøger, der stedse ere omgivne med en uigennemtrængelig mur af hofglimmer, storhed og etikette, lære at nærme sig deres medmennesker, høre deres ønsker, afhjælpe deres elendighed osv.« Og udtalelserne om vore hjæmlige forhold er ikke mindre kraftige: »Gives der i Danmark nogen med så mørk en hjærne, med så ondskabsfuldt et hjærte, at han skulde hade frihed! afsky sandhed og oplysning! . . . Det er en sörgelig sandhed: der gives sådanne folk.«

Foruden den politiske artikel leverede Bruun en mængde andre bidrag, væsentlig oversættelser af religiøse og politiske afhandlinger i fremmede tidsskrifter; det er i virkeligheden ham og Horrebov, der skriver »Samleren« i 1794—95. Det lader imidlertid til, at Bruun ikke kunde faa tilstrækkeligt spillerum i dette tidsskrift; forlæggeren drog nok, af forretningshensyn, grænsen for det tilladelige noget snævrere, end den 19aarige republikaner syntes om; så startede han selv et blad, der for resten også blev trykt hos Winding*. D. 8. Avgust 1794 udkom nr. 1 (8 sider) af „*Vækkeren.* Et blad for menig mand«.

Bladet begynder: »Der er intet bestandigt under solen«, og til denne uomtvistelige sandhed bliver M. C. Bruuns liv selv den bedste illustration. Tankegangen i nr. 1 er for resten denne: Alle er enige om, at der trænges til forbedringer, men så må også alle arbejde med på at indføre dem. »Derfor må menig mand oplyses om hans *pligter,* men også om hans *rettigheder.* Enhver mand i landet må vide, hvorfor regering er til,

* Der står på bladet »N. L. Svares enke«; men den praktiske leder af forretningen var faktoren Winding, hendes svigersön.

og hvad regering er . . . Folkets vilje må være agtet höjt. Ingen maa tro, at de mange tusinde er til kuns for at mæske nogle få. — Derfor kommer dette blad ud. Dets hensigt er at *vække* alle og enhver til at tænke paa fædrenelandets vel. Derfor skal det hedde *Vækkeren*. — Når menig mand först bliver oplyst, så skal der ingen mere undertrykke ham. Så skal han le ad de skurker, som vilde indbilde ham, at folkene ere som andet kvæg, der skal lade sig drive, malke, slagte med, når de höje herrer få lyst. . . . Kort sagt: når först menig mand er oplyst og klog, så kan et land blive lykkeligt og vinde ros og ære.«

Det er denne fanfare, hvormed »Vækkeren« begynder sin gærning. Man hører straks, at det ikke er nogen øvet mund, der her støder i trompeten. Tonerne står ikke harmonisk til hinanden. Blødt-patetiske og krigersk-skrattende imellem hinanden: Bladets hensigt er at vække alle »til at tænke på fædrenelandets vel« — lyder det så agtbart borgerligt; men rundt omkring denne dæmpede tone buldrer det løs med »krybere og smigrere«, »skurker«, der behandler menig mand som malkekvæg o. lgn. Alt dette tyder på en begynder, og forfatteren var jo heller ikke mere end 19 år gammel.

»Vi ville nu kortelig«, fortsætter forf., »i dette blad gennemse de ting, som mest trænge til forbedring.« Derpå følger en række meget almindelige og meget ungdommelige udtalelser om, at vi alle bör være *lige* ɔ: ikke lige rige osv., men lige for loven; loven skal stemme overens med »folkets almindelige vilje«; der må være den strængeste offentlige ansvarlighed m. m. Her er intet egentlig nyt i disse tanker, men der er noget nyt ved den adresse Bruun giver dem. Han vender sig mere direkte og mere udelukkende til den jævne borgerklasse, til *almuen*, end det hidtil var sket. »Vækkeren« er på en måde vort förste *arbejder-blad*.

»I, mine agtværdige og nyttige medborgere!« ud-

bryder han med patos, »I, som så mangen stolt dumrian foragter, skönt I føde og nære ham og alle hans lige, lader eder ikke afskrække fra at blive stedse mere kloge og oplyste. I ere landets styrke, folkets kærne! Man kalder eder de *ringere stænder* . . . .« men »som *mennesker* og *borgere* ere vi alle, alle lige. — Næste gang mere, mine brødre!«

3 Dage efter (d. 11. Avg.) kom nr. 2: Lovene skal lydes, naturligvis! Men hvis der nu er uretfærdige love! ja, så har — når alle mildere midler forgæves er anvendte — den undertrykte *„ret til modstand“*, og det er alle hans medborgeres *pligt* at tage hans parti*. — Derpå følger mere lovprisning af »den menige mand«: Menigmand, og især den lavere middelstand, har langt flere sunde tanker, langt mere naturlig skarpsindighed, ufordærvet af ordkløverier og spidsfindigheder, end man i almindelighed tror. Menig mand har mere menneskekundskab og mere sans for naturen end de store osv.

Der er dem, som mener, at »menig mand ikke bör befatte sig med ting uden for hans håndtering eller næringsvej«. En grundfalsk tanke! Lad os tænke os en stad, hvor den store mængde var uoplyst; hvor let vilde der ikke i en sådan kunne opstå opløb, uordener og ulykker!

I nr. 3 (15. Avg.) fortsætter forf. med en række strøbemærkninger om næringsfrihed, lavsvæsen og skattefordelingen. Han gör sig her til talsmand for en progressiv indkomstskat: »Den, der ejer 10,000 rdl., kan lettere undvære 100, end den, der har 100, kan undvære 1. Hin giver noget bort af sit overflødige, denne af sit nødvendige.« Når man kræver 1 rdl. i

---

* Han tilföjer dog i en slags parentes: »Disse sandheder ere sagte i almindelighed. Hverken her eller noget andet sted har forf. af dette blad sigtet til enkelte optrin eller enkelt mand«.

skat af 100, så må den der har 1000, give ikke blot 10 men 20, og den der har 10,000, ikke blot 100 men 300, og »således videre opad«. »I næste blad mere og nöjere om denne vigtige sag.« Men det blad kom aldrig.

Dermed forholdt det sig således: D. 29. Juli havde et par tømmermænd, imod lavsreglerne, forladt deres arbejde og deres mester, hvorfor de blev arresterede; den næste dag nedlagde alle tømmersvendene arbejdet. D. 1. Avgust blev 2 svende dömte til forbedringshuset; samme dag blev tømrerkroen i Adelgade omgivet med militærvagt; om aftenen stimlede pøbelen sammen uden for politimesterens bolig, og garden blev udkommanderet. Optöjerne gentog sig flere aftener. En kgl. resolution af 8. Avgust befalede, at 126 tømmersvende skulde bortføres af staden.

Sagen havde vakt et betydeligt röre. Tømmermesteren og hans svende havde hver fra sin side givet indlæg i »Adresseavisen«, og en del pjecer var ududkomne; men d. 11. Avgust udgik der en kancelliskrivelse til bogtrykkerierne, at de — mod deres privilegiums fortabelse — indtil videre intet måtte trykke vedrörende denne sag, for ikke at forøge gæringen. Midt imellem »Adresseavisen«s avertissementer om de udkomne pjecer stod så også »Vækkeren. Et blad for menig mand«. Var det ikke ganske naturligt, at regeringen satte bladet i forbindelse med tømrerurolighederne. Kancelliet beordrede under 14. Avgust generalfiskalen til at tiltale forfatteren; da han var anonym, blev det bogtrykkeren, Winding, som måtte stå til ansvar. Generalfiskalen påstod, at det var forfatterens hensigt at vække misstemning og oprörske bevægelser hos almuen, og at derfor den ansvarhavende burde straffes »i höjeste måde« efter D. L. 2—21—4*. Den anklagedes advokat, Klingberg, for-

* Under proceduren påstod generalfiskalen, at »Vækkeren« misundte kongen hans værdighed. Bruun gör i en vise löjer

sikrede, at Winding havde haft forfatterens manuskript en måned, inden urolighederne begyndte, så de to ting havde intet med hinanden at göre; endvidere: forfatteren angreb de gamle lavsindretninger, som den store mængde netop holdt på osv. Höjesteretsdommen, der stadfæstede hof- og stadsrettens dom, faldt d. 1. April 1795: bogtrykkeren (Winding) fik en bøde på 200 rdl.*

Havde »Vækkeren« virkelig intet at göre med tømrerurolighederne? Bruun fremkaldte dem ganske vist ikke, men fremkaldte de ikke hans blad? Trods Windings forsikring om det modsatte, kan man ikke lade være at tro det. Hele bladets karakter og tone vil ellers være uforståelig. Det må have været tømrersvendenes optræden, der fik den letfængelige Bruun til at drömme om fjerde stand og dens rettigheder.

Nr. 3 af »Vækkeren« havde jo talt om, at den undertrykte havde »ret til modstand«. Det var lidt vovede ord, og forfatteren giver dem derfor en nærmere fortolkning i »Samleren« (for Juli 1794): »Et opløb er intet oprör. Der er en stor forskel mellem disse tvende ting. Og endnu uendelig större er forskellen mellem et oprör og en retmæssig opstand (jfr. s. 315). — Enhver borger må føle den inderligste sorg ved at se endog kun et glimt af misforståelse eller mistillid i den store familie, som de regerende og de regerte bör udgöre.« Til yderligere belysning af spörgsmålet udgav Bruun en oversættelse af et tysk Skrift om »Oprör og oprörske skrifter« (af Stuwe). Det hævdes her, at ufrisindet anvendelse af trykkefrihedslovene lukker munden på alle fornuftige og ærekære mænd, og åbner den på

---

dermed: nej tak! han vil ikke være konge, så kunde han ikke få, hvem han vilde, ikke få sin »Laura«.

* Der udkom en pjece, der taler patetisk om »Bruti ånd« og »fædrelandets ruiner«, at Bruun blev tiltalt for ét (oprörske hensigter) men, dömt for noget andet.

folkeledere, som intet har at vove; og der bör fremfor alt ingen *ubestemthed* være i forbudene. »Lærde efterr.[1]« fandt, at det var et skrift efter tidernes lejlighed«.

Hvad var nu den almindelige dom om »Vækkeren«? Månedsskriftet »Iris« finder[2], at »forfatteren røber umiskændeligt kald til at gavne som skribent for folket,« men tilråder ham större besindighed. Berger taler i en anonym pjece, »En borgerstemme«, i samme tone: ›Gives der iblandt os slet ingen mænd af modnere indsigt og fastere vilje, som kunde styre og vejlede den opbrusende ynglings vildere kraft, at vi straks tage vor tilflugt til forbud og straffedomme? O Danmark! du miskænder dig selv og din storhed. Fatter tiltro til hinanden, I statsregeringens mænd og I borgere, og Evropa skal yde os end större, end herligere hæder!«

Bruun havde åbenbart vakt opsigt, som en forfatter der gav løfter for fremtiden. Den velvillige stemning over for ham gav sig også udtryk på anden måde. Da dommen var falden, blev der sat i omløb en trykt opfordring til gennem forlæggeren at sende »Vækkeren«s anonyme forfatter »et agtelsestegn«, Der indkom 200 rdl., lige tilstrækkeligt til at dække bøden, som naturligvis Bruun måtte godtgöre Winding. Men der kom ingen tak fra den anonyme forfatter, og »Lærde efterr.[3]« er noget stødt over hans », som det synes, uerkændtlige tavshed.«

Det mislykkede forsøg med »Vækkeren« havde ikke taget modet fra Bruun; han vilde prøve på et nyt tidsskrift. Medens sagen om »Vækkeren« endnu verserede for retten, traf han sine forberedelser, og samme dag som hof- og stadsretten fældede sin dom, d. 16. Jan. 1795, stod i »Adresseavisen« avertissementet om hans nye blad: *Jerusalems skomagers rejse til Månen.* Nr. 1«. Tidsskriftet, der skulde udgå hver Tirsdag og Lördag, var anonymt; subskription modtoges hos Winding. »Dette blad«, hedder det i meddelelsen, »skal indeholde morsomme efterretninger om kongeriger,

revolutioner, krige med sværd og pen, trykkefrihed, pressetvang, opløb, religionskomedier og flere mest politiske sager på Månen.«

Bruun søgte at dække sig straks i nr. 1. Det, han her vil berette, er Jerusalems skomagers oplevelser og iagttagelser på en rejse gennem nogle af Månens lande i årene 1793 og 1794. Han lover, at han aldrig vil revse nogen jordisk dårlighed, eller stikle til noget som helst forhold her paa jorden. Han nöjes imidlertid ikke med den udtalelse. Han slutter nr. 2 med den »Erklæring«: at »alle optænkelige ondskabsfulde udtydninger ... på nogen jordisk person, sted eller tid« er grundfalske, og denne erklæring gentages ordret ved slutningen af hvert nummer (indtil nr. 26). Ved hjælp heraf, og de af Heiberg indførte »trykfejl«, håbede så Bruun, at han skulde være tilstrækkeligt garderet.

Jerusalems skomager kommer först til kongeriget *Adina*, (ɔ: *Dania*, Danmark). Han bliver i begyndelsen antaget for en spion fra »det fordömte *Frankara*" (Frankrig). Dette land »havde længe været regeret af et kongehus, som havde den fatale familiesygdom, at hveranden af det var en vellystning og hveranden et svaghoved«. Til sidst gjorde indbyggerne opstand. De fleste andre riger på Månen befandt sig i en ikke stort bedre forfatning end Frankaras för opstanden. En total omvæltning blev som i Frankara nödvendig. Selv de få regenter, som havde begyndt at reformere, gik så langsomt og planløst frem, at der var almindelig misfornöjelse derover. *Adina* var dog et af de mindst despotisk regerede lande.«

Så snart han kom til landets hovedstad *Anifah* (ɔ: *Hafnia*, København), gav han sig til at studere *regeringsformen* og *statsforfatningen*. En af indbyggerne fortalte ham følgende: »Vores konstitutions förste grundsætning er, at vor regent ejer vore personer og alt hvad vores er, jorden vi gå på, vandet vi drikke, ja luften vi ånde. Fremdeles er han intet menneske

regnskab skyldig uden sig selv og Oromasdes« (Gud). — »Men hvad kan det hjælpe jer, at eders konge aflægger Oramasdes regnskab? Bliver dette regnskab kanske trykt eller offentlig forelæst jer?« — »Nej, hidtil er det ikke sket, og vil formodentlig heller ikke ske.« — Hvad kongevalget angår, så siger vor konstitution, at jo mere man overlader en ting til slumpelykken, des mere har forsynet sin hånd deri. »Derfor skal, når en konge dør, prinserne af hans familie *spille med tærninger om riget*". — Men så er det jo umuligt andet, end at I snart må få en til konge, »der kun kan gå i kirke og bede for staten«, snart en, »der kun havde löjtnants-indsigter og korporal-genie* osv. — »Åh snak! det sörger forsynet og tærningerne for.«

Den indfødte fortæller endvidere, at Adina nyder trykkefrihed fremfor andre lande på Månen. Det forbavsede Jerusalems skomager; hvorledes kunde trykkefrihed forenes med de oven for skildrede tilstande? En boghandler løste ham gåden: »Fremmede! jeg ser De lader Dem bedåre af det udvortes skin af trykkefrihed og oplysning, som her rigtignok er. — Ingen af vore statsstyrere læse de her udkommende skrifter . . . Vor regent er ukyndig i videnskaberne og koldsindig mod sandhed og sandhedens venner. Vor såkaldte trykkefrihedslov er aldeles ubestemt og ufuldstændig, efterdi deri hverken fastsættes tydeligen og udtrykkeligen, hvordan et skrift skal være beskaffent for at være strafværdigt, heller ikke angives der billige og faste regler, hvorefter straffens grad og natur kan udledes. Den hele ting er et foster af snedig og dyb politik; dens hensigt er blot at tilliste sig hyklerske eller frygt-

* Dette er naturligvis en hentydning til kronprinsens »militaristiske« tilböjeligheder; i samme retning peger følgende bemærkning (s. 5): Paa Månen forstår »alle regentere at regere fra deres 14. år af.«

somme skribenteres lovtaler, at lokke de modigere ud på glatisen osv.«

Bruun er åbenbart kommen godt i gang, men så løber han igen på generalfiskalen. D. 24. Januar udkom nr. 3; tre dage efter skrev kancelliet til generalfiskalen og han igen til hof- og stadsretten: Winding skulde give møde i retten d. 9. Februar. Bladet blev imidlertid ved at udkomme.*

Jerusalems skomager forlader Adina**, og drager til andre lande på Månen (nr. 4). Forf. havde i en længere erklæring til læserne (i nr. 3) søgt at dække sig, ved at sammenstille sine skildringer med sådanne opdigtede rejsebeskrivelser som »Niels Klim« o. lgn. Men så måtte han jo også lade sin helt komme til andre lande. Bladet taber fra nu af i interesse. Forf. strejfer ind på alle mulige æmner: adelen, religionen, literaturen, teatret, det selskabelige liv m. m, Følgende kan tjæne til prøve på tonen i disse löjer:

»Medens vi opholdt os i Moria, udbrød en frygtelig stridighed. Et par præster fra Trianonuna vare årsagen til den hele tummel. Den ene af disse påstod, at de mennesker, som ikke troede, at *Bonus* havde skrevet sine bøger med en pennefjer, der var taget af en engels vinge, kom efter døden i den frygtelige ånds . . . . . hænder, som var fyrbøder i himlen, og bleve brugte som brænde til at fyre i den store kamin, hvorved de gode og rettroende mennesker skulde varme sig. De mennesker, som ikke rent ud nægtede hin vigtige sandhed . . . alle disse mennesker bleve bragte hen i det himmelske køkken, hvor de bleve udvaskede med stærk lud i lang tid osv.«

Kongen fik imidlertid de stridende parter forligte

---

* I nr. 6 tillader Bruun sig endogså ligefrem at göre löjer med generalfiskalens sagsanlæggelse.

** I trykfejlslisten til nr. 3 rettes *Adina* til *Alina* og *Anifah* til *Anafa*.

på en meget snild måde. Han indbød dem til et prægtigt gæstebud; han vidste nemlig, at intet kunde blødgöre stridige sind som »en bedre middag«. Ganske rigtigt! Under de forhandlinger, som fulgte oven på denne, blev der sluttet et forlig, der fastslog følgende: *dyden* er det ene nødvendige for at komme ind i himlen, og man skal ikke disputere om resten.

I nr. 31—32 er der meddelt et brev fra salig „*Folkevennen*", som han fra helvede skriver til »kapellanen Zetlitz« (jfr. s. 349 flg.). Heri findes det tros-symbolum, som han måtte sværge på, da han gik i sin soldherre »satanas« tjæneste. Det lyder sådan:

»Jeg tror på monarkiet, den eneste retmæssige og tilladelige regeringsform, som haver frembragt balparéer, opera, kammerjunkere, marskalstave, stjærner, slotte, stående armeer og alt hvad andet stort og fint og fornemt der er i himmelen og på jorden.

Jeg tror på adelen, monarkiets enbårne foster, som först blev undfanget af egennytte, siden pint og forfulgt af den ugudelige filosofi, omsider i Frankerige af frihed og lighed korsfæstet og ihjelslået, henfor derfra til Tyskland og prædikede der for kongen af Preussens ånder, men da den ikke kunde omvende dem, opfor til Engelland, og satte sig der ved hr. William Pitts fødder, hvorfra den snart skal komme på den britiske flåde, udrustet med guinéer, kanoner og manifester i alle formater, for at holde dom over levende og døde i Paris.

Jeg tror på den sönlige underdanigheds-ånd, som udgår fra monarkiet og adelen, som udbreder ydmyghed og tålmodighed i borgernes hjærter, som tager den forfængelige fornuft fangen i den blinde tros snarer. Jeg tror på en royalistisk kirke, som er det höjærværdige selskab imod oplysningen, stiftet i Altona af Schirak, en fuldkommen udryddelse af alle demokratiske kætterier, og efter fornuftens og frihedens død et nyt, evigt og himmelsk Versailles, hvor den evig-triumferende

royalistiske kirke, smykket med hvide kokarder, skal evig synge et evigt *vive le roi.*« —

Blandt Månens stater er også »Oceana«, og her er alt som det bör være; det er en ideal-stat med tænkefrihed, trykkefrihed, næringsfrihed osv., tvungen borgerlig vielse, et mønsterværdigt teater osv. — kort sagt, her var det arkadien, i hvis lighed alle jordiske stater burde omskabes. —

Bruun var altså igen, ved den oven for nævnte sagsanlæggelse, bleven et offer for trykkefrihedslovenes ubestemthed; således vilde han vel selv udtrykke det. Så udgav han i Marts 1795 (anonymt): »Om trykkefrihedsrettigheden, til kronprinsen, Bernstorff og andre oplyste danske borgere.« Han indrömmer, at der er gjort *noget* for trykkefriheden i Danmark. Men »lader os være oprigtige! Vi have gjort to, tre skridt fremad på en bane, der er uendelig.« »Vore trykkefriheds-love ere for mange og for ubestemte til, at en forfatter, uden at være kyndig jurist, kan med vished vide, hvad og hvorledes han må skrive.« Han ender med selv at fremsætte et forslag til en trykkefrihedslov.

Man skulde synes, at Bruun på dette tidspunkt måtte være tilstrækkelig engageret. Foruden det nysnævnte skrift havde han sine bidrag til »Samleren« og »Jerusalems skomagers rejse«. Den følelse havde han selv åbenbart ikke. I de förste dage af April 1795 udgav han nemlig, under sit eget navn, „*Patrioten.* Et ugeblad for hvermand.*« Nr. 1. Her underretter han sine læsere om, at ganske vist kan »undertrykkelse af menneskets helligste rettigheder, fremfor alt af tænke- og skrivefriheden, mangesteds opvække den retfærdigste og mest brændende forbitrelse hos patrioten; men entusiasme kan dog for sig selv alene ikke virke så

* Dette blad, på hvilket han selv står som udgiver, blev ikke trykt hos Winding; det skulde vel hjælpe til at bortlede mistanken om ham som forfatter til de anonyme skrifter.

sikkert og stærkt som en på *fornuftgrunde* bygget fast beslutning.«

Altså — det må jo være meningen — de ungdommelige deklamationers tid er forbi; nu skal den frimodige, men sindige og upartiske tænker have ordet.

»Det er især følgende æmner som i Danmark omtvistes, og følgelig trænge til en rolig filosofisk undersøgelse: naturretten, selskabsretten, den almene statsret m. m., statsformen, rettergangsvæsenet, statshusholdningen, finans-, cameral-, økonomi- og commerzvæsenet, statens forhold til udenlandske stater, forsvars- eller krigsvæsenet m. m.« Alt dette vil altså blive behandlet af Malthe Conrad Bruun, student, 20 år gammel.

De »fornuft-grunde«, som Bruun møder frem med, er imidlertid ikke hans egne, og hvis de er, er det ikke let at sige. Han oplyser selv, at den förste större afhandling, »Om menneskets naturlige rettigheder og pligter«, skylder *Kantianeren* Abicht meget, men han tilföjer, at han ogsaa står i gæld til nogle fra *ikke kantiske* principer udgående filosofer (bl. a. Bahrdt og (især) Stuwe). Helt kunde han nemlig ikke følge Kant; ti den store filosof fra Kønigsberg var jo politisk konservativ. Det er altså et udpluk af indbyrdes temmelig forskellige tænkere, som han byder i denne afhandling og de to følgende: »En samtale om menneskerettighederne« og »Hvad er en retmæssig stat, og hvorledes opstår den?«

Af det imponerende program i nr. 1 blev ikke mere behandlet, end hvad der står i disse 3 afhandlinger. Bruun vilde med sit tidsskrift göre et forsøg på at popularisere filosofien og statsvidenskaben, at skabe et blad for almindelig politisk oplysning blandt folk. Foretagendet mislykkedes imidlertid fuldstændigt. Nr. 9—10, der udkom Lördag d. 9. Maj (1795), sluttede ganske vist med »Fortsættelsen følger«; men den kom aldrig. Tidsskriftet afgik stille ved døden, uden at det annonceredes i de offentlige blade.

Under alt dette vedblev Jerusalems skomager sin vandring gennem de forskellige riger på Månen, og generalfiskalen fulgte efter ham så godt han kunde. Trods Måne-rejserne fik Bruun dog tid til at være med på andre punkter.

I Avgust 1795 fik Rahbek fra sin gode ven *Zetlitz* sendt tre satiriske epistler med anmodning om at optage dem i »Tilskueren«. Rahbek kom i en frygtelig klemme: epistlerne var nemlig et meget skarpt angreb på hele fremskridtsbevægelsen. Optog han dem, hvad vilde så Heiberg og de andre sige? Men kunde han lade være at optage dem? Zetlitz var jo også hans gode ven, og hvorfor skulde han ikke have lov at sige sin mening? Så optog Rahbek de to förste epistler i nummeret for d. 31. Avgust.

Epistlerne er meget kedelige, men meget hvasse:

För trende lustrer [15 år] er lagt tilbage,
för dunen pipper frem på glatte hage,
sin kæphest pogen slipper for en pen,
og stænker blæk på fjende og på ven.

Den förste epistel er adresseret til Erast, og til ham retter forfatteren følgende opfordring:

Hvad tusinde har sagt, sig op igen,
skriv folkets fjende, forhån dets ven;
sid bag op hos *Jerusalems skomager*,
når han (af rejser aldrig kedet) drager
til Månen, for at hente flikket til
hr. Paynes sko, som ikke holde vil.

— — — — — — — — — —

Et vittigt hoved selv i morsom vise
i kuld og kön vil lyse din sottise,
og, mindre flov endnu, men mindre kæk,
i ironiens vinkler spille gæk
med lovene, og dig en krans påsætte.

Og så fortsættes der med voldsomme ord om »skarnhob«, »forgiftede pile« m. m. Dette var jo i og

for sig dröjt nok; men nu var disse mægtige projektiler tilmed ikke blot rettede mod fremskridtsbevægelsen i almindelighed, men tillige mod bestemte af dens førere. Adressen til M. C. Bruun er jo tydelig nok i »Jerusalems skomager«, og det er vel også ham der tænkes på med de »3 lustre«, som netop var Bruuns alder, da han begyndte at skrive. Men det vittige hoved, der i morsomme viser, i ironiens vinkler, spiller gæk med lovene — må der ikke med det være tænkt på Heiberg?

Der blev et voldsomt röre i den liberale lejr. Allerede næste dag fik Rahbek følgende brev fra *Heiberg*[1]: »Tillad mig at spörge dig, hvad der vel kan have bevæget dig til at indrykke i din »Tilskuer«, som idag er uddelt, et poema af Jens Zetlitz, hvis indhold er sådant, at jeg ofte har hørt dig kalde slige skrifter *paskiller*, når de have været stilede mod dig?« Lad gå, at hr. Zetlitz skriver paskiller mod mig, »men jeg fortryder på, at du vil være „*Folkevennens*“ adjunktus i vakancen . . . Jeg har alt længe set dig affichere en tro, hvortil du næppe ærlig henhører; ti uagtet du, i henseende til dine meninger om den franske frihed, er noget nær ortodoks, så vær forvisset på, at der er intet menneske så blindt, at det jo af dine idelige lovtaler over den danske regering, og dem i hvis hænder sammes ror findes, tydeligen ser, at frygt og svaghed, samt bestræbelse at yndes af alle partier, forfører dig ofte til at modsige dig selv og at arbejde mod den frihed, som du foregiver dig at ynde. Betænk dog, at den der vil være ven af alle, bliver ven af ingen, og nedlæg heller din pen, når du ikke har mod eller kraft nok til at forsvare den sag, som du anser for den gode sag. Således gör jeg, og fægter jeg da ikke mere for friheden, der heller ikke trænger til min arm, så skal jeg dog aldrig fægte mod den.«

Det var et tordenslag for Rahbek. Et par dage efter, d. 7. Septbr., begyndte teatersæsonen, og i teatret

plejede han og Heiberg at træffe hinanden. Da de så havde set på Ifflands »Den værdige kone«, mødtes de ude på Kongens Nytorv til en lang, meget varm samtale*: Rahbek havde aldrig troet og kunde ikke tro, at angrebene var stilede mod Heiberg. Han var vis på, det var ham selv, der var ment. Og var det ikke galt at afvise et sådant indlæg, som så måske vilde blive offentliggjort på anden måde, med påtegning: afvist i et »moderat« liberalt blad? osv. Heiberg var, som de fleste opbrusende mennesker, forholdsvis let at berolige og stille til freds — for en tid; men man kunde aldrig vide, hvor hurtigt det vilde bryde løs igen.

Det var nu Heiberg; men Rahbek havde endnu M. C. Bruun tilbage. Nogle dage efter opgörelsen med den förstnævnte stod han på postgården, parat til at stige op på Helsingørs-posten, og flygte bort fra politik og kritik og skænderier ud til det stille Fredensborg, til sit hyggelige lille kvistkammer, til mad. Rosing og Ophelia — da M. C. Bruun kommer hen til ham, og overrækker ham et eksemplar af en pjece, han lige havde udgivet. På køreturen havde Rahbek tid at stifte bekændtskab med den; titlen lød: »*Oprörssnuserne.* Et forsøg i den Stolbergske satire.« Den lille bog var tilegnet ham selv, »som den der havde prøvet, hvor fin en lugt og hvor skarpe tænder de aristokratiske støvere havde.« Det er en, ikke meget vittig, satire over Zetlitz og konsorter, der kan lugte oprör alle vegne, og som Bruun regner i slægt med den afdøde »Folkeven.« **

---

* Således mener Rahbek i alt fald, at det gik til. (Erindringer, IV, 380).

** I »Jerusalems skomager« nr. 31-32 meddelte Bruun desuden et brev fra »Folkevennen« i Helvede til Zetlitz (jfr. s. 346): »Vi har en rar lille klub, hvor vi kun fattes dig og din ven, den store bergensiske mand [J. N. Brun], for at göre drikkeviser for os; ti det kan I bedre end nogen af os.«

Rahbek smagte noget på dette. Det var jo ganske naturligt, at Bruun svarede Zetlitz, men hvorledes hang det sammen med, at bogen var tilegnet ham. Var de rosende ord alvorlig mente, eller — var det ironi? Skulde han antage det sidste, ærgre sig og måske rage sig ind i en strid med Bruun, nu da han netop skulde ud og have det godt i Fredensborg; nej, det var meget bedre at tage alting i den bedste mening. Og det gjorde så Rahbek også, i den grad, at han i et følgende nummer af »Tilskueren« roste »Oprörssnuserne« som en »erke-stolbergsk satire.« * Nu mente han, det var klaret så meget op på hans en stund overtrukne himmel, at han kunde lade den tredje epistel følge. Der havde stået under den förste levering: Fortsættelsen følger, så han kunde ikke holde den tilbage. Den kom så d. 14. September.

Tonen er lige så hvas som i de to förste: »landets slet-opdragne drenge«, »nedrighed«, »bagvaskere« osv., og satiren er formelt lettere og bedre. Der er, siger Zetlitz, af vore hjæmlige fremskridtsmænd tændt en ild, som truer med at tage magten fra dem og lægge landet øde. Der er ingen fare for revolution i Danmark, siger man. Er det så ganske sikkert?

Så er det tid, at I opmander eder,
I tænkere, som dybt til bunden gå
af hvert problem, og sejerrig udleder
forkyset sandhed fra den mørke vrå.
Tid er det, *ædle Suhm*! at du antænder
en bavne med historie-fakkelen;
tid, *sandheds-kæmper Rothe*! at du vender
dit hvasse glavind mod fordærvelsen,
og med Minervas ægis landet dækker;
tid, *Melpomenes Brun*! at du opstår
i al din manddomskraft og Norden vækker —
— — — — — — — — — — —

* Spydige tunger sagde, at Rahbek her »tog sin hat af for en kat, af frygt, at den en gang skulde blive en konge.« [1]

Til kamp, *Arist!* * til kamp din ven dig kalder,
til kamp! det land du elsker, kalder dig.

Således lader Zetlitz stormklokken runge sine manende toner ud over landet. Men Rahbek skynder sig med at få fat i tovet for at standse den, eller dog i alt fald sagtne dens gang. I en efterskrift synger han sin gamle vise: på den ene side — men på den anden side osv. Ganske vist er der skreget og våset om »en faktion, der skulde have opkastet sig til en literarisk almenvels-komité« [»Lærde efterr.«, »Minerva« osv.] — det er snak og usandhed. Men på den anden side: skulde en mand som Zetlitz, med sit navns nævnelse, ikke have lov til at sige: der er fare på færde. Ganske sandt: en revolution er altid et onde, men den franske var et nødvendigt onde. Den 26. Februar, 5., 6. og 7. Juni kan vidne, »om der er oprörsgejst i nationen.« ** Zetlitz synes kun at kænde stemningen i det danske folk fra »Folkevennens« usande skildringer; men skulde han ikke have lov til at fremsætte sin overbevisning, selv om den er urigtig? —

Medens alt dette gik for sig, havde imidlertid generalfiskalen fået indhentet Jerusalems skomager; hof- og stadsrettens dom faldt d. 16. November (1795): En fortælling om en rejse til Månen kan ikke være andet end »et foster af indbildningskraften«; forfatterens hensigt har kun været at skrive »et digt«, »en fabel«; han nævner aldrig *Hafnia, Dania* osv. — derfor: »Maren,

* De to af epistlerne er stilede til »Arist«. — På denne opfordring svarede Brun for sit vedkommende: »Min rustning nytter ikke i de nu brugelige krige. Hvad skal en mand med økse og stridshammer mod let bevæbnede, som aldrig holde stand, som langt fra kaste med stene og skyde med giftige pile?« (I en skrivelse der er aftrykt foran Zetlitz' »Sange for den norske bondestand«, 1795).

** Rahbek tænker på de to store ildebrande, Christiansborgs og byens, og de vidnesbyrd om loyal, broderlig stemning som de fremkaldte.

afgangne bogtrykker Svares enke, bör for generalfiskalens tiltale i denne sag fri at være«.

Denne dom kom vist overraskende for de fleste; intet menneske var jo i tvivl om, hvad meningen med skriftet var. Bruun følte sig helt kry ved udfaldet, og strøg straks den bemærkning, der hidtil havde sluttet hvert nummer (jfr. s. 343). Man kunde have væntet, at Jerusalems skomager vilde være bleven endnu virksommere efter dette; det skete dog ikke. Han synes på dette tidspunkt at være bleven noget træt af sine vandringer; meddelelserne fra ham kom med ugers, ja måneders mellemrum, i stedet for 2 gange om ugen. Med nr. 35—36, der udkom i begyndelsen af 1796, standsede bladet ganske i flere måneder. Sagen var, at Bruun i mellemtiden allerede havde fået et nyt jærn i ilden.

VI.

Malthe Conrad Bruun. II. Dyvekefejden. — »Aristokraternes katekismus«

Den meget bevægelige forfatter lod til at være bleven træt af politiken; han vilde nu i lag med teatret, være *dramaturg.* Haste havde ganske vist kort i forvejen begyndt et dramaturgisk tidsskrift »Thalia«, men det duede ikke, mente Bruun[1]. Og Bruun blev støttet af »Tilskueren's« udgiver, der jo havde ladet, som om han tog »Oprörssnuserne« i den bedste mening. Rahbek havde med uvilje og frygt fulgt dette ungdommelige brushovedes mange politiske krumspring; det var jo den slags skriverier, han var bange for skulde sætte trykkefriheden i fare. Teatersagerne var mindre brand-

farlige æmner; her kunde Bruuns ild i alt fald kun komme til »at tænde teaterlyn, ikke bandstråler[1].«

Så udkom d. 7. Decbr. 1795 nr. 1 af »*Svada*, et magasin for teatrets filosofi, literatur og historie. Udg. af *M. C. Bruun.*« I en epistel giver Rahbek udgiveren sin velsignelse med på en vej, som han af erfaring ved er tornefuld; miskændelse er dramaturgers lod.

Bruun var altså bleven dramaturg, men selv som sådan kunde han ikke ganske forsage politiken. I nr. 2 har han en artikel »Om den dramatiske literatur i Frankerige efter revolutionen.« Han finder, at også *smagen* har vundet ved den politiske system-forandring. »Republikanske ɔ: menneskeheden værdige karakterer tegnes med mere liv og styrke end selv heldige forfattere, nedkuede af monarkiets os til *dyrished* fængslende lænker, vare i stand til för; laster, fordomme og dårligheder afskildres uden tilbageholdenhed, siden disse tings arvelige beskærmere, konger og præster, ere styrtede fra deres svimlende höjhed«. »En tilstand som Frankeriges, hvor alle menneskenes drifter og lidenskaber ere bragte i en kogende gæren og anspændt virksomhed«, den må nødvendigvis anspore digterævnen til »at opfinde interessante fiktioner til skuespil«, og göre tilskuerne mere modtagelige for sådanne indtryk, som det virkelige liv hver dag gör dem fortrolige med.

Bruun indrömmer dog, at »revolutionen har haft *nogle skadelige følger* for den gode smag.« Der har vist sig »en ilfærdighed i at gribe endog fattige sujets, når der blot var lidt efter dagens ånd deri — slusken i karakterernes behandling, da man blot efterhiger frappante allusioner og revolutionære overspændelser, hang til at drage ved enhver lejlighed »republiken« eller »ens eget parti«, ved hovedet eller ved fødderne, som det kan falde sig, ind i handlingen.

Der er en anden fare. »Ørkesløshed, småhedsånd og til dels grov usædelighed« har vakt en rasende lyst

til »at gå i teatret«. Og hvad serveres der der? Mest vaudeviller, operetter og lignende bagateller. Dette er imidlertid ikke en følge af revolutionen; men det er eftervirkninger af »den gamle hoffordærvelse, slavetænkemåde, barnagtighed«; manglen af en stræng, systematisk filosofi spiller for resten med ind her. —

Rahbek havde jo trøstet sig med, at Bruun som dramaturg i værste fald ikke vilde frembringe andet end teaterlyn. Men, som det følgende vil vise, de kunde blive slemme nok.

I begyndelsen af Januar 1796 holdt det kgl. teater prøve på Samsøes »*Dyveke*«. D. 30. Januar gik tragedien over scenen under stærkt bifald; den blev opført to gange til (2. og 4. Febr.), men så forsvandt den af repertoiret. En indsender i »Adresseavisen« spurgte, hvorfor man ikke blev ved at spille stykket, så længe nogen ønskede at se det. Teaterdirektionen meddelte, at grunden var, at mad. Rosing, som spillede Dyveke, væntede sin nedkomst. En ny indsender (8. Febr.) gör opmærksom på, at Dyvekes rolle jo var doubleret af mad. Preisler. »Man tör tro, uagtet hr. Rahbeks modsatte mening, at denne fortjænte, skönt i 4 år nedtrykte konstnerindes talenter, der trods al avind ere umiskændelige, vilde fyldestgöre enhver forvæntning.« Artiklen var anonym, men forfatteren var rede til at navngive sig, hvis det ønskedes.

Så var der en anden, som bad om at få at vide, hvorledes mad. Preisler var bleven nedtrykt. Indsenderen fra nr. 30 navngav sig da som P. A. Heiberg. Heiberg satte megen pris på mad. Preisler, der var en jævnlig gæst i hans hus; han fastholdt, at hun var bleven tilsidesat, skönt ikke af teaterdirektionen. Bruun havde imidlertid blandet sig ind i striden; han var meget begejstret for mad. Rosing. Kort i forvejen havde han skrevet en sang til hende, som han vilde have afsunget ved hendes beneficeforestilling, hvad dog Rahbek fik ham fra. Den blev så trykt i »Tilskueren«

for Decbr. 1795. — Som redaktør af »Svada« talte han i en myndig tone. I nr. 13 erklærer han bemærkningerne i »Adresseavisen« for »lögnagtige beskyldninger«, og opfordrer indsenderne til at nævne sig, for at man kan se, om de er stemmeberettigede. Så mødte Heiberg i »Adresseavisen« for 22. Febr. med en lang, temmelig overlegen artikel; han behandler Bruun som en ren dreng, kalder ham »barnagtig« osv. Ja, han forlanger virkelig, at Bruun, efter at han (Heiberg) d. 17. Febr. havde navngivet sig, skulde have stoppet og kasseret nr. 13 af Svada*. Og hvad berettigelse, spörger Heiberg, har hr. Bruun til at træde op? Er han stemmeberettiget? Det skulde da være som medlem af det »eksisterende *comité secret*«, som står bag ved teaterdirektionen.

Bruun svarede i nr. 14 af »Svada«: Heiberg nævner ikke, hvem der skulde være medlemmer af denne hemmelige komité; hvilken fejhed! »ikke at turde nævne dem eller den, som man dog sigter for en i 4 år fortsat skurkestreg!« Og samtidig har Bruun i »Adresseavisen« (for 24. Febr.) en endnu hvassere replik: »Når bemældte hr. Heiberg först får bevist, at han ikke én dag har skrevet frihedsviser og en anden dag væmmelige, smigrende kantater; når han får bevist, at det ikke er ham, som i en folkesang kaldte Kvistrumbros-negotiationen et vundet slag, når han får bevist, at han der på én gang smigrer og håner, kryber og trodser, er en selvstændig og agtværdig mand« — så vil han måske også komme til at indse, at der er forskel på skuespillerkonst og skuespil-digtekonst, at man kan være heldig i den sidste, uden at forstå sig på den förste osv**.

---

* Efter bogtrykkerens erklæring var nummeret færdigtrykt d. 18. om aftenen.

** Heiberg havde henvist til sin dramatiske virksomhed som sin berettigelse til at tale med.

I en bemærkning i »Adresseavisen« for 26. Febr., der ikke er stilet til Bruun personlig, siger Heiberg: Hr. Bruun »har ret, når han i sin forbitrelse går $5^1/_2$ år tilbage i tiden for at fiskalisere en tanke, som jeg, i det mindste på den tid, anså for at være rigtig.« Jeg finder intet urimeligt i, at jeg har berigtiget 5—6 år gamle idéer; jeg anser ikke mig selv for uforbederlig. B. må heller ikke vænte, at én, der for 5—6 år siden måske anså ham for en beskeden ung mand, endnu skal have samme mening.

Tonen i denne artikel er forholdsvis dæmpet, men et par dage efter (d. 29. Febr.) udgav Heiberg en pjece, og den har både næb og klør: Heiberg er villig til, ikke blot at tilgive Bruun alle hans overilelser og uartigheder, men også til at fortsætte diskussionen med ham om den foreliggende sag, når han först vil opfylde følgende fordringer: at han angrer sine begangne uanstændigheder, godtgör, at han aldrig har brugt de af ham selv dadlede »personlige stiklerier«, at der på ham, som i »Svada« nr. 13 har erklæret, at han »anser det for kryberi at læsple sandheden frem«, ingen grundet mistanke kan hvile om, at han skulde være den feje tolk for »Jerusalems skomager«, der på hvert blad »igentog den forsikring, at han ikke havde sigtet til nogen individuel stat eller person i verden, uagtet enhver læser er moraliter overbevist om det modsatte.« Opfylder han ikke disse fordringer, skriver jeg ikke et ord mere i denne sag. Men måske han former sine indlæg således, at vi kan forlægge scenen til hof- og stadsretten.

To dage efter havde Bruun sit svar færdigt i en lille pjece: Når Heiberg siger, at han, Bruun, er medlem af et *comité secret,* så er »translatør Heiberg en lögner«. Nu kan hr. Heiberg gå til hof- og stadsretten, om han har mod dertil. Hr. Heiberg er hverken en stor, ædel mand eller en dristig og forvoven skurk til bægge ting mangler han både hjærte og

hoved. Han driver det aldrig videre end til »at foragtes og beklages«; man bliver måske en gang »nødt til at bekoste en karet til pastor Kruses* sogn, men sikkerlig ingen eksekution på ham.«

Sagen var nu ved at blive alvorlig; fra bægge sider var der blevet talt om at forlægge kamppladsen til hof- og stadsretten. Det manglede blot! Hvilken fryd i den konservative lejr, hvis man havde fået at se de to frihedshelte foran retsskranken som hinandens anklagere! Der var da også besindige folk, som søgte at holde igen på de to bersærker, der åbenbart havde mistet herredömmet over sig selv.

En indsender i »Adresseavisen« (26. Febr.) ankede over den aldeles urimelige betydning, man havde tillagt dette spörgsmål: Hvad skal man tænke sig, når man ser den alarm, som spörgsmålet om, hvem af to skuespillerinder der skal udføre en rolle, har vakt? Det ser jo ud, som »om vejen til vore sönners anførsel til sædelighed, til kærlighed og agtelse for sandhed og dyd og vore døtres opdragelse til sande gode sæder, ærbarhed, blufærdighed osv. ene gik igennem dette tempel« [teatret].

De to parters venner havde imidlertid sat sig i bevægelse, for om muligt at få striden bilagt, inden skandalen blev alt for slem. Rasmus Nyerup og Enevold Falsen fik det ordnet således, at Heiberg og Bruun mødtes hos höjesterets-advokat Klingberg, og undertegnede en erklæring, som blev offentliggjort: Bruun tog ordet »lögner« tilbage, og Heiberg erklærede, at Bruun ikke var medskyldig i mad. Preislers tilsidesættelse. Derefter fulgte en række forsonings-måltider hos Klingberg, Falsen, Nyerup, Hornemann og Heiberg; men på det sidste sted var Bruun ikke bedt med. Rahbek vilde, trods gentagne indbydelser fra Nyerup,

---

* *Kruse* var præst ved Sct. Hans Hospital (den gang på Ladegården), som også optog sindssyge.

ikke deltage i disse sammenkomster. Han betragtede sig ikke som part i sagen, siger han selv, og vilde for enhver pris ud af alt det, han her mod sin vilje var bleven hvirvlet ind i. »Om Heiberg og jeg nogen sinde igen bliver venner«, skriver han til Nyerup, »véd jeg ikke; men at det, han har mod mig, lod sig afgöre i et vennelag og *inter pocula* [ved et bæger], derpå tvivler jeg såre[1]«.

Hele denne teaterfejde, med dens skandaløse beskyldninger, måtte skade fremskridtsmændenes sag; det kunde ikke være andet. Var det urimeligt, om de konservative ræsonnerede således: »Er frihedens hellige sag ikke noget vigtigere, end at to af dens mest fremtrædende forkæmpere kan blive dødelige fjender i anledning af et ganske underordnet teaterspörgsmål, hvad er så det hele? Mon andet end det bare rumleri?« Der udkom virkelig en pjece, »Revselse til hr. P. A. Heiberg og M. C. Bruun« (1796), som sagde noget af dette. Det er sörgeligt, bemærker forfatteren, når fremragende mænd, der selv optræder som tolerancens forkæmpere, selv hævder »fordragelighed i meninger« som en hovedfordring, at de, når det bryder løs mellem dem selv indbyrdes, ganske glemmer deres egne formaninger til andre. Et eksempel herpå har vi i striden mellem hr. P. A. Heiberg og hr. M. C. Bruun. Hvad må publikum dömme herom? Nu har jo endelig fælles venner fået stiftet forlig. Men denne strid må dog til evig tid blive dem en ydmygende erindring. De to mænd erklærer, at de vil »overlade den literære del af tvistigheden til publikums dom.« Men hvad vil det sige? Mon det, at de ikke tror sig i stand til at føre en literær kamp på anstændig måde? —

Rahbek vilde inderlig gærne have holdt sig uden for striden, men Heiberg havde med vold og magt trukket ham ind i den ved sin erklæring i nr. 30 af »Adresseavisen«, og det var naturligvis særlig ham (i forbindelse med Rosing o. a.), som Heiberg tænkte på med det hemmelige sælskab. Rahbek var meget

ulykkelig; han havde i September med möje fået Heiberg forsonet med hensyn til Zetlitz' epistler, og nu gik det løs igen. Så besluttede han (fra Februar måneds udgang) at opgive sin dramaturgiske artikel i »Minerva«, for ikke gennem den at tvinges dybere ind i striden. Han indrömmer, i sin redegörelse for grunden til dette skridt, at han anser mad. Rosing for den bedst skikkede til Dyvekes rolle, og at han ikke ynder rolledoubleringer. For øvrigt forsikrer han Heiberg, at han ikke har mindste lod eller del i, hvad der i denne sag er skrevet, med undtagelse af det der stod i »Tilskueren«. Havde Rahbek ment, at han derved kunde undgå et brud med Heiberg, tog han fejl. I det meste af 1796 holdt Heiberg sig på afstand fra ham. Om sommeren traf de ganske vist personlig sammen ved flere af de fester, som den svenske digter Paykulls ophold i København gav anledning til, og disse møder gned måske nok det skarpeste af brodden af; men endnu d. 4. Decbr., da Rahbek skriver til Heiberg, i anledning af et bidrag fra denne til »Tilskueren«, er hans tone meget kølig. »Hr. translatør Heiberg« osv. Heiberg svarede imidlertid med et »Kære Rahbek«, og så var der fred og forsoning*.

Men hvor vanskeligt det faldt Rahbek at bevare det venskabelige forhold, ser man kort efter. I slutningen af 1796 udgav han en nytårsgave (»Charis«). Nu blev Heiberg fornærmet igen: bogen var tilegnet Baggesen — som jo ikke var Heibergs yndling — og flere ikke-bidragydende havde fået den tilsendt, för

* I følge Høst (Erindringer, s. 39) var det ved et afskedsgilde for K. G. Sveistrup, at Heiberg og Rahbek förste gang rakte hinanden broderhånd efter Dyveke-striden.

Fejden havde forskellige forgreninger. M. C. Bruun havde også angrebet Falsens parodiske prolog »Festen i Valhal« (jfr. s. 37), der var blevet givet foran Dyveke, og derved blev Falsen draget med ind i kampen. Denne mindre betydelige episode forbigås her.

han [Heiberg], der dog var bidragyder, havde modtaget et eksemplar osv. osv. En aften i teatret søgte Rahbek at klare for sig, men hans forklaringer blev modtaget meget køligt. Så skrev han et par bevægede breve til Heiberg, og bönfaldt ham indtrængende om ikke at miskænde ham. Ja, han gik endogså så vidt, at han skrev: det, at jeg optog Zetlitz' epistler i »Tilskueren«, havde måske væsentlig sin grund deri, at jeg, formedelst sorger og skuffelser i mit private liv, bare ønskede at få noget at fylde bladet med, så jeg ikke behøvede at tænke på det.

Hvorledes det i fremtiden vilde have gået med dette så ofte vaklende venskab, er ikke godt at sige, hvis ikke en ny figur var optrådt på scenen. Rahbek blev netop forlovet på dette tidspunkt (Jan. 1797), og Kamma vandt straks Heibergs sympati og agtelse. Det er sikkert hendes skyld, at der ikke kom flere rivninger og brud mellem de to mænd.

* * *

M. C. Bruun blev snart ked af at skrive om teatersager. Fra »Jerusalems skomager« havde man intet hørt i nogen tid; det viste sig, at han i mellemtiden var afgået ved døden; men d. 16. April (1796) udkom pludselig nr. 1—2 af hans »Efterladte papirer«, udgivne af M. C. Bruun. Bladet taber imidlertid i interesse på dette tidspunkt, og folks opmærksomhed var nu desuden beslaglagt af en anden bedrift af den stedse foretagsomme forfatter. »Adresseavisen« for Fredag d. 8. April havde følgende avertissement: På Mandag udkommer »*Aristokraternes katekismus* eller kort og tydelig anvisning til den alene saliggörende politiske tro. Med et anhang af aristokratiske salmer. Til troens bestyrkelse hos de enfoldige og de vantroendes omvendelse,« tilegnet sultan Selim den Tredje.

Var der nogen bestemt grund til denne bogs

fremkomst? Rahbek mener[1] — og det lyder ganske troligt — at Bruun følte sin popularitet svækket ved sine hensynsløse angreb på Heiberg, og nu vilde genoprette den ved at slå et dommedagsslag mod sine og Heibergs fælles fjender. Han nåede i alt fald at vække opmærksomhed.

»Aristokraternes katekismus« er det af Bruuns skrifter, hvis titel — om ikke indhold — er bedst kændt. Bogens literære værd er imidlertid temmelig ringe; det vid, som skulde have båret den oppe, er de fleste steder noget søgt og flovt, men dens hensynsløse tone frelste den fra at gå ubemærket til bunds. Der er måske punktvis sagt lige så grove og voldsomme ting för, men de havde ikke tidligere været således samlet i bunke som her. Det er dette der giver bogen en vis position i samtidens literatur.

Skriftet er anlagt som en katekismus; foruden en fortale og en bagtale består det af en indledning, de syv store bud, de tre trosartikler i 3 forskellige former, »de hellige hemmeligheder«, aristokraternes litani og aristokratiske salmer. Tonen i bogen kan man göre sig en forestilling om fra det tros-symbolum, som stod i »Jerusalems skomagers rejse« (jfr. s. 346); ti det er — med nogle småændringer — optrykt her som »Det Schirakiske eller emigranternes symbolum«. Et par citater vil være tilstrækkelige til at karakterisere denne katekismus.

Det förste bud hedder: »Du skal frygte, elske og adlyde din regerende herre og hans familie over alle ting. — Det er: Når din arveherre og konge eller hans familie befaler dig at dræbe din ven eller dine forældre, når han byder dig at bekænde en lærdom, hvilken du afskyr, når han fordrer en mened eller et forræderi af dig . . . så skal du med ærbødighed anhøre, med fornöjelse modtage og med nöjagtighed udføre slig allernådigst befaling, ja du må siden efter ikke en gang føle samvittighedsnag derover«.

I »litaniet« hedder det bl. a.: »Bevar os fra trykkefrihed, denne datter af Satan, fra bøndernes fuldkomne frihed, fra en teaterdirektion begavet med fornuft og borgersind . . . bevar os kære Herre Gud!«

Tag i din varetægt
den aristokratiske kirke
og alle dens sande troende!
Lad profetisk ånd hvile
på Burke, Dundas, Pitt og Girtanner,
på Schirak og hans danske efterlignere!
Send os snart en trøster i »Folkevennens« sted!
Styrk doktor Esaias Fleischer,
når han drabelig hæver sin kølle
over »Repertørens« isse!
Beskyt universitets-journalisten [Baden] osv.

Bogen vakte et stærkt röre ved sin fremkomst, og det summede snart med rygter om sagsanlæggelse mod forfatteren. Da Bruun mærkede, at det begyndte at trække op til uvejr, udgav han en »Erklæring til publikum« (dat. 22. April); her betoner han meget stærkt, at bogen er en satire over »aristokraterne« ɔ: dem som hemmelig og offentlig arbejde mod folkets rettigheder; det er disse aristokrater, der tænker og taler i »Aristokraternes katekismus«, og ikke ham selv; han erklærer »enhver anden fortolkning, *in specie* den i nogle dagens blade gjorte, for usand.« * Pjecen slutter med følgende pompøse erklæring: »Den, der har, med tilsidesættelse af mangen livets behagelighed, med opofrelse af udsigter osv., arbejdet for fædrenelandets, frihedens, dydens, sædernes gode sag . . . han kan sige til enhver offentlig denunciatør: gå! du kan ikke fornærme mig!«

Da dette blev skrevet, vidste man, at Bruuns bog var bleven angivet for kancelliet, og at det var Sjællands biskop, som havde angivet den.

---

* Der var bl. a. udkommet en pjece af »Hans v. Gyldenpalm« mod M. C. Bruun.

Balle havde jo haft en dröj tid i Marts måned i anledning af bibellæsningen (jfr. s. 178), og havde netop d. 9. April udsendt sin skrivelse om, at han, trods de bitre erfaringer, vilde fortsætte den, da han et par dage efter ser avertissementet om »Aristokraternes katekismus«; ordet »katekismus« tildrog sig hans opmærksomhed, og han læste den straks. Hans følelser ved denne gennemlæsning var meget blandede. Han holdt af »en munter og lunefuld skrivemåde«, som han selv siger, og lo mere end én gang under læsningen; »ti manden blander ikke sin vittighed med gammelstrandsagtige grovheder.« Men der var jo meget betænkelige ting i den bog, som gjorde, at han ikke kunde tie stille. »Danske lov« (6 b. 4 k.) forpligtede enhver til at anmælde »forgribelser mod kongens höjhed,« og dette skrift angreb, mente han, »kongens enevoldsmagt og rettigheder.«

Efter at have betænkt sig i 3 dage sendte Balle (d. 13. April) en indberetning til kancelliet om bogen. »Jeg forbigår,« skriver han, »hvad der er sagt til spot over religionen, ti den forsvarer sig selv ved sin egen kraft;« * ligeledes angrebene på adelen, men — »kongen må være hellig.« Skal trykkefriheden vedblive, så burde lærde mænd have uhindret adgang til kollegiernes forhandlinger, og de skulde oplyse folket om regeringens foretagender. Regeringen bör ikke tie; aktor bör ikke ene have ordet, så tror folket til sidst, at aktor har ret. — Det er ret ejendommeligt at se, hvorledes Balle

* Han tilföjer her et ønske om, »at hver den, der havde tvivl og indvendinger mod landets religion at fremføre, skulde skrive derom på *Latin* og æske oplysning af de lærde, hvilken disse måtte ligeledes give på Latin.« Det var også Bastholms ønske, bemærker han. — Senere hen indrömmer dog Balle, som tidligere bemærket, at det var heldigt, at regeringen ikke udstedte et sådant påbud om benyttelse af Latin til religiøse stridsskrifter.

her tager ordet for *offentlighed* i statsstyrelsen, i alt fald til en vis grad.

Kancelliet betænkte sig en uges tid, og skrev så til generalfiskalen om at sætte sig i bevægelse. Om formiddagen d. 23. April blev der i Bruuns bolig i Kannikestræde afleveret en stævning, hvori han tilsagdes til at møde samme eftermiddag i det kriminelle kammer. Bruun blev for alvor forskrækket; der gik rygter om, at han med det samme skulde arresteres og sidde i varetægtsfængsel, mens sagen stod på. Så tog han sin beslutning; han vilde flygte bort fra landet. Der gik i de dage mange, til dels löjerlige rygter om Bruuns flugt. Man fortalte bl. a., at han foreløbig holdt sig skjult i Nyerups bolig på Regensen — hvilket dog ikke var tilfældet — og Nyerup fik endogså i den anledning en anonym advarsel.[1] Vist er det, at Bruun, rimeligvis dagen efter stævningen, flygtede ud ad Strandvejen til Strandmöllen; ejeren, den bekændte Drewsen, kændte han ganske vist ikke, men en af hans venner (H. G. Sveistrup) var huslærer der ude. Drewsen var så elskværdig at gemme ham et par dage, indtil man hos en kancelliråd Holm fik fat i en båd; Sveistrup og et par andre unge mennesker sejlede så med ham over til Hven. Inden sin flugt havde han givet höjesterets-advokat Klingberg fuldmagt til at optræde på hans vegne over for retten.

Da det kriminelle kammer forgæves havde væntet på den instævnede d. 23. om eftermiddagen, indrykkede generalfiskalen tre dage efter i bladene en opfordring til alle og enhver, der måtte være vidende om Bruuns opholdssted, om at lade ham det vide. Så indgav Klingberg (d. 27. April) en ansøgning til kongen om, at sagen mod Bruun måtte foretages så hurtigt som muligt, og at han måtte få et lejdebrev. Men en kancelliskrivelse meddelte, at der ikke kunde være tale om lejdebrev, og at retten selv måtte afgöre, om Bruuns sag kunde foretages, når han ikke personlig

var tilstede. Det mente retten ikke. Nu sad Klingberg og hans klient fast; det kriminelle kammer vilde ikke röre sig og intet sige om sine hensigter, för den indstævnede gav møde. Klingberg søgte at bringe röre i sagen ved at stævne generalfiskalen og kriminalretsassessor Feddersen for ulovlig stævning; men hof- og stadsretten afviste denne stævning som uberettiget. Det kriminelle kammer sad ganske rolig og væntede på sit bytte, og da byttet ikke havde mod til at vove sig ind i løvens gab, var der ikke andet for det at göre end at blive på Hven. Man måtte derfor se at få ordnet Bruuns literære sager. Rahbek og et par andre påtog sig at holde »Svada« gående, og O. Horrebov overtog, fra nr. 5, udgivelsen af „Jerusalems skomagers efterladte papirer«, der sluttede med nr. 16.

Bruuns flugt vakte naturligvis meget forskellige følelser i de forskellige lejre*. Heiberg har vel modtaget efterretningen om den med et spydigt smil[2], men ellers var der beklagelser og harme i den *liberale* kres, beklagelse over den måske meget skæbnesvangre afbrydelse i Bruuns udvikling, og harme imod dem som var skyld deri. Der udkom d. 2. Maj en »Lovtale over M. C. Bruun, som til videnskabernes store tab forlod sit fædreland«. Den begynder: »Ædle, store, hæderværdige Bruun!« og fortsætter i en forfærdelig höjtravende tone om hans »uudtrættelige bestræbelser for at grundfæste sandhed,« hans eksemplariske personlige liv (»vinens kraft og skøgens tillokkelser . . . var lige fremmede for ham«), hans store ævner, der lovede så meget osv. Pjecen bliver halvvejs komisk ved sine overdrivelser, men det er sandt: der var mange, som

* Man kan tænke sig til, hvilket indtryk denne begivenhed måtte göre på faderen. I et brev til Nyerup (af 6. Maj) skriver han: Er min sön sikker der, hvor han er? Underretning derom udbeder sig »en inderlig bedrøvet fader og til døden såret moder, som denne ulykkelige for tidlig lægger i graven.«[1]

væntede noget betydeligt af Bruun; og var det underligt, når man tænker på, hvad dette 21årige menneske allerede havde skrevet?

Men man nöjedes ikke med at beklage; harmen fik også lov at få ordet og det var naturligvis mod Balle, at den vendte sig. Da Klingberg i slutningen af Maj på Bruuns vegne stod foran retsskranken, rettede han et voldsomt angreb på Sjællands biskop: Politimester Cold burde have anmældt »Aristokraternes katekismus«, hvis den var strafbar; han gjorde intet; justitskollegiet gjorde intet; men så fremstod »en mand [Balle], som, fordi han lönnedes rigeligen, lod sine læber ideligen forkynde fredens lære, imedens hans hjærte var for trangt til at fatte den, en mand, der henhørte til den menneskeklasse, hvis løsen under alle statsforfatninger, under alle religioner var had og forfølgelse,« og efter at han i sin indberetning havde »fordret sin medborgers, sin broders blod, ilede han ud på landet for at forkynde Jesu lærdom, rettere sagt, det *han* kaldte Jesu lærdom. Ja, forkynd den, kun ikke for mig! ti for mig ere disse læber evigen vanhelligede!«

Der blev også demonstreret mod Balle på anden måde. »Politisk-fysisk magasin« (Maj 1796) spurgte: »Hører det nu om stunder til bispeembedet at være fiskal og angiver af politiske skrifter.« Bogtrykker Seidelin bekændtgjorde offentlig, at han udsatte en præmie på 16 rdl. for den bedste afhandling om »Angivelsers moralitet«[1]; Rahbek og Collet havde påtaget sig bedömmelsen af de afhandlinger, som blev indsendte.* Adressen er jo tydelig nok. Desuden mældte Rahbek sig ud af salmebogs-kommissionen; han vilde ikke sidde i kommission sammen med Balle (jfr. s. 232). Birckner udgav anonymt et par pjecer, hvori han bad Balle om at fremlægge bevæggrunden til sin angivelse. Er grun-

* I »Minerva« (Novbr. 1796) er der trykt en af afhandlingerne; den er af den senere så bekændte Jonas Collin.

dene religiøse, kommer Balle i modsigelse med sine tidligere erklæringer. Er grundene politiske, hvorfor optræder så Balle og ikke politimesteren?

Den modsatte side tav imidlertid ikke stille. Af den mængde pjecer, som udkom ved denne lejlighed, var de fleste *angreb* på Bruun*. Nogle af udtalelserne fra konservativ side er temmelig dæmpede. Man forbavses over at læse anmældelsen af katekismen i »Kritisk og antikritisk journal« (April 1796); anmælderen siger ganske vist, at sådanne skrifter »opvække forargelse, men ingen nytte;« men tonen er ellers meget rolig, og der udtales et håb om, at Bruun vil komme ind på roligere og grundigere undersøgelser. Ja i en anmældelse af en af stridens pjecer (April 1796) hedder det endogså: »Ak! Bruun var værd at blive en kristen . . . Bliver han en gang overbevist om Jesus-religionens sandhed, så er også én sådan mand, som kænder og elsker dyden, uendeligt mer værd end 99 flegmatiske bekændere.«

Pjecerne derimod er gennemgående meget voldsomme i deres udtalelser. »Demokraternes katekismus« skulde være en parodi på Bruuns skrift. Det hedder her bl. a.: »Det förste bud: Du skal bagtale, hade og forfølge din fyrste og hans rådgivere af alt dit hjærte.« — »Det 6. bud: Du skal tale horeriets sag. Det er: du skal bevise, at ægtestanden, når den er uophævelig, er et slaveri.« — »Geniernes katekismus« er et

---

* Blandt dem, som *forsvarede* ham, kan nævnes: »Katekismus for royalisterne« (4. Maj). Den er anlagt så snedigt, at den *kan* se ud som et angreb på ham; men den er i virkeligheden en satire i lighed med »Aristokraternes katekismus«. — Endvidere: »Fortjæner en meningsanklager ros eller dadel?« en ubetydelig pjece. — Blandt andre, mere moderate udtalelser kan nævnes »De moderates katekismus« (Iris og Hebe, Avgust 1796), hvis forf. tager sit stade midt imellem »zeloter og terrorister«.

plumpt angreb på »genierne« * i almindelighed. Kærnen af de 7 bud er: »Dersom man vil blive agtet i genikresen som forfatter, må man over alle ting elske, agte og dyrke de regerende recensenter, redaktører og den ærlige, upartiske prof. Rahbek« osv.

Der er en episode i denne strid, som har en temmelig rå karakter. Man vælter sig ind på en navngiven mand, for om muligt at komme ham til livs. Det var velbekændt, at Bruun havde været en jævnlig og velset gæst i den teologiske professor Hornemanns hus. Så udkom der i de förste dage af Maj en pjece med titel: »En dröm om prof. Hornemann og M. C. Bruun«. Det fingeres her, at Bruun i et brev takker Hornemann for den nytte, han har haft af sin daglige omgang med ham; han har hørt hans kollegier, fulgt ham som en skygge i hans hus, på komedie, bal, koncerter osv. De har, siger brevskriveren til Hornemann, været min rådgiver og fører. Hvilken teolog havde vel tålt mig, når jeg angreb religionen, uden en Hornemann? »Tak, höjærværdige Guds mand! for lovtalen De har skreven over mig.« Kom snart og besøg mig på Hven. »De kan jo foregive i København, at De er i besøg i Frederiksborg eller et andet sted hos en mand, hvis sön snart skal op til attestats.«

Hornemann blev meget ilde berört af denne pjece. Han følte, at han ikke kunde tie stille, ti selv om den, ved hele sit præg, hørte til smudsliteraturen, så blev der dog lagt vægt på dens udtalelser. Den religiøse anmælder i »Kritisk journal« (rimeligvis Fleischer) var ved denne lejlighed meget nærgående: Næsten enhver linje i pjecen, hedder det, »indhyller en slem formodning om hr. prof. *Hornemann*, og i forbigående også denne mod vor *regering*: at en professor her upåtalt turde bespotte både religionen og regeringen. Det er

* I konservative krese var dette ord en almindelig spydig benævnelse for de literære »fremskridtsmænd«.

næsten utroligt, at en professor, som så rigeligen lönnes for at overbevise ungdommen om den uundværlige religion, skulde have haft faderlig venskab for en ung religionsbespotter, uden at have kunnet formå ham til, i det mindste ikke i flyveblade, at bespotte teologiske sætninger . . . og at rive en del vildhoveder bort fra moralitetens vej.«

To dage efter at pjecen var udkommen, lod Hornemann trykke en »Offentlig erklæring i dagens anliggende«: Det er sandt, at han havde åbnet sit hus for Bruun, og at han satte pris på hans forstand og hjærte; men i almindelighed har han ikke bifaldet Bruuns religiøse og politiske meninger; tværtimod, han har med varme modsagt dem, både offentlig og privat. Men, fortsætter han, jeg kan ikke svigte den unge mand i hans nød; »regeringen kan ikke ville tvinge mig dertil!«

Hornemann er åbenbart bleven ængstelig for, hvad der kunde komme ud af sagen. For at belyse sit religiøse og politiske standpunkt, lod han optrykke en tale, som han havde holdt til de unge teologer ved sine forelæsningers begyndelse i Oktober 1793: »Frihed, den så meget miskændte ædle, sande frihed, kæmper mod tyranni og töjlesløs frækhed; religion og dyd kæmper mod vantroens og overtroens lige farlige laster; menneskeheld og borgerheld kæmper mod despotismens og anarkiets lige frygtelige uorden og ulykke.

De, höjstærede, ere i Deres ungdoms bedste år. Friheds følelse luer höjt i den unges barm . . . Men, vogt Dem! intet navn i verden er bleven mere misbrugt. Frihedens nærværende helte ligne i mange stykker de råeste og vildeste barbarer, ja overgå dem; de nye demagoger herske med vilkårlig magt, endog i höjere grad end hine, som de have fordrevet og myrdet. Ikkun navnet er forandret, tingen er den samme.«

Hornemanns modstandere vare ikke tilfredse med hans erklæring. Fejlen er ikke så meget den, siger en

af dem, at Hornemann har omgåedes Bruun, som den, at han ikke benyttede sin indflydelse til at få ham fra at skrive »Aristokraternes katekismus*.« Der var dog også dem, som tog ordet *for* Hornemann; man opfordrede ham bl. a. til at anlægge sag mod forfatteren til »En dröm«. Det gjorde han så også. Da pjecen var anonym, måtte bogtrykkeren, Holm, holde for: de om Hornemann brugte udtryk blev mortificerede, og Holm fik en bøde på 500 rdl.

Efter midten af Maj stilnede fejden af, og sommeren forløb i ro. Men i Oktober fulgte der et lille efterspil. Der udkom nemlig på dette tidspunkt en anonym pjece, »M. C. Bruun for förste gang actioneret ved videnskabernes domstol.« Forfatteren var Torkil Baden, sön af »Universitets-journalens« konservative udgiver, og på dette tidspunkt professor i Kiel. Pjecen er særlig rettet mod »Lovtalen« og dens forherligelse af Bruuns store ævner. Baden kalder katekismens forfatter for »en uvidende, halvgåen student«, »et maadeligt hoved«, »en for al smag og videnskabelighed blottet flyveskribent« osv. Dette gav så anledning til en ny fejde, mellem de to Baden'er og J. Kragh Høst; den er imidlertid uden betydning og forbigås her.

---

* »Brev til prof. Hornemann« (af 7. Maj). Samme tanke udtales i »Unpartheische gedanken«, hvis forfatter desuden kræver, at H. skulde have afbrudt al forbindelse med »statsforbryderen«

VII.

Malthe Conrad Bruun. III. Ophold på Hven. — »Tria juncta in uno« m. m. — Domfældelse og bortrejse.

Ophavsmanden til hele denne storm sad imidlertid i god behold på Hven, og kunde jo for den sags skyld gerne lade stormen rase; men han fandt det i længden ikke morsomt at sidde på Hven. Hans venner aflagde ham et par gange besøg på øen for at opmuntre ham lidt*. Bruun vovede sig også nogle gange over på Sjælland. Rahbek fortæller[1], at han om efteråret besøgte ham på Bakkehuset; ved denne lejlighed tog den ældre moderate, faderlige ven det unge brushoved alvorlig i skole: Det kunde ikke blive ved at gå således; Bruun måtte give ham lov til at skrive til generalfiskalen, tilbyde sin kavtion for hans tilstedeblivelse, og anmode om, at sagen måtte blive taget for ved retten. Men Bruun turde ikke.

Det er måske ved denne lejlighed, at han, sammen med Rahbek, besøgte præsten Pawels i Hirschholm, hvor de traf sammen med den svenske grev Horn, der, efter at have været med i sammensværgelsen mod Gustav III, var flygtet til Danmark og havde købt gården Skovlunde, tæt ved Hirschholm. Disse mænd tilbragte en herlig aften sammen; varm entusiasme for menneskehedens store sag, siger Pawels[2], »var den følelse, alle hjærter nærede, alle læber tolkede«. Ved måltidets ende tog Bruun sin stambog frem; på titelbladet fandtes der en tegning, hvori kroner, septre, bibelen osv. ɔ: alle tyranniets og overtroens symboler lå sammendyngede og knuste. Rahbek lagde

---

* Rahbek var i midten af Oktober der ovre, og tog ham med på en tur til Landskrona. Da i 1797 seks yngre mænd foretog en udflugt til Hven for at hilse på ham, kæntrede båden, og kun én blev reddet.

bogen, med dette blad opslået, på bordet, hævede höjtidelig sit glas, og sagde dette ene ord: skål! De tilstedeværende tömte skålen i dyb tavshed.

Bruun skriver i et brev til Nyerup (13. Juni): »En forunderlig vegetations ånd omsvæver mig her fra morgen til aften; aldrig har jeg noget at bestille, og — aldrig får jeg tid at bestille det, jeg burde; jeg sværmer i stedet for at handle, og drömmer i stedet for at tænke.« Han udkaster planen til et ret anseligt politisk værk: »Staterne, hvad de ere, og hvad de bör være;« men da han skulde begynde på udarbejdelsen, faldt den ham så vanskelig, som om han aldrig havde skrevet en linje för[1]. Det blev da heller ikke store sager, Bruun fik fra hånden under sit ophold på Hven. Han skrev en del bidrag til tidsskrifter, anmældelser, digte og nogle mindre afhandlinger; endvidere syslede han med en samlet udgave af sine digte, hvoraf 5 ark var trykte, inden han flygtede fra København*.

I foråret 1797 gjorde han imidlertid et forsøg på at tage sig sammen til et större satirisk arbejde. D. 2. Avgust averteredes i »Adresseavisen« blandt udkomne bøger »*Fluesmækken*, en samling små satirer i den Holbergske maner. Af M. C. Bruun.« Skriftet er et rent rips-raps af alt muligt. Forfatteren holder sig her fra politiken, og indskrænker sig til den farefri fornöjelse at göre löjer med religionen. Tonen er i höj grad ungdommelig, jævnlig helt barnagtig; skriftet står langt under hans tidligere arbejder i lignende retning. Blot et par eksempler: »Imod søvnløshed rekommanderes følgende middel: 1 sang af digtet »Jonathan«**, 10 blade af journal om brand- og vandvæsenets sager, 1 præken af cand. M****e [Maaløe] osv.« — »S. T. djævelen (*alias* Beelzebub osv.) er af adskillige kættere og neologer bleven angreben og ihjelslagen osv.« Et

* 1ste del af hans samlede digte udkom i Juni 1797.

** Et tarveligt digt i 10 sange af Joh. Nordahl Brun.

endnu ubetydeligere skrift er »Fortegnelse over en del løsøre . . . som Fredag d. 14. Juli förstkommende skal bortsælges osv.« (1797): »15 tåreperser af cand. M—'s privilegerede våsefabrik« osv. »Kritisk og antikritisk journal« (1796, s. 336) havde udtalt følgende fromme ønske: »På dit Gyra har du [Bruun] god rolighed til at filosofere; måtte nu eftertanke opvække hos dig bitter fortrydelse over *den* vanhellige skæmt, du har tilladt dig over ting, du ej gav dig tid til at forstå.« Det fromme ønske har åbenbart været forgæves.

Bruuns venner og meningsfæller tænkte på at hjælpe ham. Nyerup satte sig straks efter hans flugt i bevægelse, og omsendte i begyndelsen af Maj (1796) en trykt indbydelse til at tegne sig for bidrag til Bruun; man vilde derved sætte ham i stand til at göre »en literarisk rejse, der kunde give ham lejlighed til, end mere at uddanne sine talenter.« Der blev samlet en halvandet hundrede daler. Bruun var også en tid fast bestemt på at rejse, men da han i September 1796 var en tur i Sverrig, fattede han en anden plan. Fra en boghandler i Lund fik han tilbud om en plads som korrektør, mod at få alt frit i hans hus. Bruun syntes godt om forslaget, og tiltrådte pladsen d. 1. Oktober. Der var desuden planer om, at han skulde være redaktør af et svensk ugeblad, hvori der ikke måtte være teologiske og politiske artikler — »for en smule sikkerheds skyld« tilföjer han. Om dette ophold i Sverrig véd vi imidlertid intet.

Endelig begyndte det at lysne for Bruun. A. P. Bernstorff døde d. 21. Juni 1797, og den landflygtige frihedsmand skrev sin ode over ham (den udkom d. 11. Juli; jfr. s. 74). Man var i en bevæget stemning, fandt Bruuns digt gribende, og beklagede den lovende unge mands skæbne. Indflydelsesrige mænd i den Bernstorffske slægt, måske også Chr. Colbjörnsen, satte sig i bevægelse; man gav Bruun et vink, og han indgav så en ansøgning til det danske kancelli om, at

den mod ham udtagne stævning måtte ophæves. Han henviser til, at han allerede i sin »Erklæring til publikum« havde på det stærkeste betonet, at »Aristokraternes katekismus« ikke var rettet mod kongemagten, men mod »aristokraterne«. Ansøgningen blev bevilget; ved en kgl. resolution af 5. Septbr. 1797 blev det »i anledning af supplikantens ungdom tilladt, at den mod ham anlagte fiskalske aktion igen måtte ophæves, i forvæntning, at han for fremtiden gör bedre brug af sine ævner end tilforn*.«

Lige straks syntes der også at være håb derom; Bruun havde, dagen för den kgl. resolution faldt, udgivet »Slaget ved Tripolis. Et lyrisk digt, Danmarks søkrigere tilegnet,« og det var jo meget fredeligt og patriotisk. Men regeringens »forvæntning« skulde snart møde en alvorlig skuffelse. D. 30. September blev assessor Collet afsat for nogle udtalelser om folkets ret til at göre opstand (jfr. det følgende under »Trykkefrihed«), og da kunde Bruun ikke dy sig længer. Så skrev han to ganske små artikler, på et par sider: »At de, som forfølge gudsfornægtere, ere selv de störste gudsfornægtere« og »En besynderlig trykkefrihedslov i kejserdömmet Abessinien**.« Det naturlige vilde have været at indrykke dem i et tidsskrift; men der var nok intet, som havde lyst og mod til at tage dem. Så gik Winding ind på at trykke de to artikler særskilt; men da de var så meget små, slog han dem sammen med en tredje artikel af en anden forfatter. Han havde nemlig fra en teologisk kandidat Mønster († 1830 som biskop i Åarhus) modtaget en afhandling, »Et par ord til prof. Bang i anledning af hans ønske i Adresseavisen«, med

* I København gik der rygter om, at Bruun, hvis han ikke straks igen havde forløbet sig, som han gjorde, skulde have været ansat ved det udenlandske departement eller som sekretær hos kammerherre Bernstorff[1].

** Efter Bruuns erklæring[2] blev de skrevne lige efter hans ankomst til København, og leverede til trykken d. 24. Septbr.

anmodning om at optage den i »Samleren«. Bang havde i det nævnte blad (15. Septbr. 1797) rådet folk fra at købe dagens »religionsspottende skrifter«, og i den anledning siger Mønster ham adskillige spydigheder. Winding bad Mønster, om han måtte trykke hans afhandling særskilt med et lille tillæg; og det fik han lov til. Den blev så trykt (d. 13. Oktbr.) sammen med Bruuns to artikler under titlen: »*Tria juncta in uno*« (tre forbundne i ét).

Man kan tænke sig Mønsters forskrækkelse, da han ser sig selv i dette sælskab; og så havde tilmed Winding (eller Bruun?) uden videre forandret titlen på hans afhandling til: »Et ord talt i rette tid til troens kvaksalver osv.« Mønster skyndte sig med i »Lærde efterr.« (for 23. Oktbr.) at göre rede for, hvor ganske uskyldig han var kommen i sligt sælskab.

Den förste af Bruuns artikler, om »dem som forfølge gudsfornægtere«, angives for at være oversat af Græsk. Den skildrer en frisindet filosof, Hæmon, fra Alexandrien, der påstod, »at menneskets dyd var aldeles uafhængig af tro på Gud og udødelighed.« Onde rådgivere indblæste landets »unge, hårde, uforstandige regent« den afskyelige sætning, »at den meningsfrihed, han efter nogle ædles råd havde givet sit folk, kun burde bruges til at fremlokke sandhedsvennerne, for siden desto bedre at kunne forfølge dem.«

Den anden artikel er endnu mere nærgående. Forfatteren bemærker först, at vi har en, »efter omstændighederne, tydelig og bestemt anordning for trykkefriheden«. Dette mente jo Bruun imidlertid slet ikke; han havde flere gange sagt lige det modsatte. Men udtalelsen er naturligvis også blot et skærmbrædt til at dække sig bag, så at man ikke skulde kunne sige, at han med det følgende tænkte på Danmark. Artiklen giver en skildring af en trykkefrihedslov i Abessinien: Hver paragraf i loven havde en dobbelt affattelse; f. eks.: »*(A).* Vi se med störste velbehag, når nogen,

som tror at opdage en fejl i lovene eller indretningerne, offentlig fremsætter sådant til statens gavn.« — »(B). Vi kaste enhver i fængsel, som dadler os eller vore love og indretninger eller vore yndlinger.« De med *A* betegnede paragrafer skulde bekændtgöres for folket; derimod skulde rådet og domstolene handle efter de med *B* betegnede.

Bogen var jo udkommen i midten af Oktober, og der gik en 14 dages tid, uden at kancelliets lyn slog ned over synderen; tidligere havde den fulgt forbrydelsen lige i hælene, og M. C. Bruun begyndte måske at håbe på, at det ikke vilde slå ned denne gang. Men d. 3. Novbr. befalede en kgl. resolution generalfiskalen, med 6 ugers varsel, at indstævne Bruun for hof- og stadsretten som den formentlige forfatter til »*Tria juncta osv.*«, og den pågældende afgav da også d. 6. Decbr. for notarius publicus i Malmø en erklæring om, at han var forfatteren til det omtalte skrift. Bruun var nemlig, så snart stævningen var udgået, flygtet til Sverrig.

Medens sagen verserede for retten udgav Bruun, i Januar 1798, en lille pjece: »Forsvar for meningsfriheden«. Det hedder her: Vil de magthavere, som forfølge meningsfriheden, ikke lytte til retfærdighedens stemme, så gid de dog vilde lytte til politikens og klogskabens. »Opregner ikke historien tusinde mægtige, som faldt, fordi de troede at kunne trodse et folk, ja blot en skare misnöjede? Har ikke Evropa studsende set blinket af den lynild, som knuste Tredje Gustav? Har hele jordkloden ikke rystet ved det advarselsfulde hug, som dræbte Sekstende Ludvig?« Men det er sandt, der hører »(især i en egennyttig, blød, vellystig tid) meget til, inden en Thorgny Lagmand rejser sig på Alherjatinget at sige: »Oluf Skøtkonning! vi tåle ingen uret af dig. Gör din pligt, eller vi ville dræbe dig.« Så gjorde vore forfædre ved tyranner. Sig nu straks, hvilket du vælger!«

Forf. ender med et patetisk udbrud: »O, himmelske søstre, sandhed og frihed! når skulle en gang de sörgelige kampe imod eders velgörende vælde ophøre? — Det vil ske . . . Ustandselig nærmer den sig, den store dag, som århundredernes sukke påkaldte, den dag, hvis morgenrøde skal omstråle dydens trone på trældommens grus, frihedens dag, ved hvis rene glans lögnens mitra og forbrydelsens diadem skulle blegne!«

Skulde der være nogen i Danmark — men det håber han ikke der er — som vilde nægte meningsfrihedens store sandhed, gid der da må falde »over dem uretfærdighedens nag og angst! over dem samtidens og eftertidens afsky! over dem patrioternes hævnende lynild! himmelens og jordens forbandelser over dem!«

Bruun var som sagt, straks efter stævningens forkyndelse, flygtet fra København, det siges i egenskab af tjæner hos en hr. Eeg, der netop da forlod Danmark for at gå til Nizza som dansk konsul[1]. Han tog först til Hven, og derfra til Sverrig. Her søgte han, först i Malmø, senere i Lund, at skaffe sig sit udkomme ved hjælp af sin pen. Men i de sidste dage af Marts 1798 blev han pludselig forvist fra Sverrig. Der skal have udbredt sig et rygte om, at Bruun virkede for en nordisk føderativ republik, og måske har russiske diplomatiske forestillinger grebet ind i denne sag*. Nok er det, i Sverrig måtte han ikke blive. Så tænkte han på, om han ikke skulde kunne få lov til at komme hjæm. Han skrev d. 8. April til Nyerup[3]: Mon det ikke skulde være muligt at slutte fred med Danmark? Han vilde skrive til kronprinsen, Schimmelmann, Colbjörnsen o. fl., og erklære sig villig til at slutte freden »på ethvert nogenlunde tåleligt vilkår;« han var rede til at vise »en af regeringens mænd ethvert politisk ord han skrev.« Foreløbig vilde han ikke blive i Dan-

* J. Kragh Høst skriver i et brev (af 8. Juni 1798), at det var biskop Munk i Lund, som foranledigede Bruuns udvisning[2].

mark, men rejse omkring i Evropa. — Hans venner må vist imidlertid have gjort ham opmærksom på det håbløse i et sådant skridt. Straks efter forlod Bruun Sverrig og rejste til Lybek. Da nu alle broer var afbrudte, kunde han jo lige så godt blive ved at skrive, og så sendte han en lille pjece hjæm, der udkom i de förste dage af Juli (1798): »Bevis, at en monarkisk regering ikke er forbunden at bortgive embeder efter de søgendes duelighed.« Anledningen til denne pjece var, at H. G. Olsen var bleven udnævnt til notarius publicus (jfr. det følgende, under Heiberg). Skriftet er et i ironisk form holdt forsvar for kongedömmet: En konge af Guds nåde kan ikke være *forpligtet* til at give embeder til de dygtigste; ja det kan undertiden være klogt og rigtigt at give et embede til en mindre dygtig; ti måske er han den mest kongetro, og den dygtigste en radikal frihedsmand; men kongen kan da ikke være med til at undergrave kongedömmet osv. Så gav kancelliet (10. Juli) generalfiskalen ordre til at anlægge sag mod forfatteren. Han var anonym, men bogtrykkeren, Seidelin, angav på opfordring M. C. Bruun som forfatter, og indsendte en erklæring af denne (dat. Lybek d. 14. Juni 1798) om, at han var forfatter. Da man imidlertid ikke kunde få fat i Bruun, måtte Seidelin, indtil videre, stå til ansvar. Hof- og stadsretten *frikændte* ham (3. Decbr. 1798), fordi man ikke, mod forf.'s benægtelse, kunde bevise, at han havde talt ironisk. Men kancelliet krævede höjesterets afgörelse, og den lød på, at Seidelin skulde bøde 300 rdl. (16. Jan. 1799).

Hof- og stadsretsdommen i sagen angående »*Tria juncta* osv.« faldt d. 30. Juli 1798. Bruun blev frifunden, fordi det ikke kunde godtgöres, at han havde tænkt på Danmark med sine udtalelser. Men sagen mod »Aristokraternes katekismus« var bleven taget op igen, og for dette skrift blev forfatteren dömt til at have forbrudt ære og gods. Kancelliet var imidlertid

ikke tilfreds med denne dom, og sagen, også den i anledning af »Bevis, at osv.«, indankedes for höjesteret. Dommen, der förft faldt d. 19. Decbr. 1800, lød på *landsforvisning.*

Bruun var fra Lybek taget til Hamborg. Steffens traf ham i Leipzig 1799; i slutningen af samme år kom han til Paris. Og her skilles vi fra dette kvikke brushoved, der med sin hurtige opfattelsesævne, let vakte følelse og smidige pen havde vakt en usædvanlig opsigt, og ved sine dristige og til dels kåde udtalelser givet trykkefrihedens modstandere *én* af de anledninger til at få den indskrænket, som de søgte efter.

VIII.

Trykkefrihedsbevægelsen. I. M. G. Birckner. —

De moderate fremskridtsmænd misbilligede i mange tilfælde afgjort Bruuns optræden. De mente, at skrifter som »Aristokraternes katekismus« o. lgn. ingen gavn gjorde, og meget let kunde göre skade, ved nemlig at skaffe dem, som arbejdede for trykkefrihedens indskrænkning en passende anledning.

Der var nemlig dem, som ønskede en sådan; de fandtes både i den stokkonservative religiøse lejr og i »hofkresen«. Man mærker, at disse mænd er i bevægelse allerede i begyndelsen af den foreliggende periode; posthusfejden og optöjerne i den Brabrandske sag ydede i dette tilfælde den ønskede anledning. Prins Karl af Hessen talte ivrig for en indskrænkning af trykkefriheden, men den fandt heldigvis lige så ivrige forsvarere i prinsen af Augustenborg, Schimmel-

mann og Colbjörnsen, og faren var undgået for den gang. Men nu i de år, som følger efter, hvor vrimler det ikke af »anledninger!« I 1794 kommer Heibergs »Simon Sanddrues« brev og »Vor klub er dog en herlig sag«, M. C. Bruuns »Vækkeren«, i 1795 »Jerusalems skomagers rejse«, i 1796 den skandaløse Dyveke-fejde, bibellæsningsstriden og »Aristokraternes katekismus«, foruden voldsomme og hensynsløse artikler i tidsskrifter som »Politisk-fysisk magasin*« o. a.

Et af argumenterne mod trykkefriheden var også de ikke sjældne rent personlige angreb, og den rå tone de bidrog til at indføre i literaturen. Haste kommer i sine breve i »Iris og Hebe« for April 1797 ind på dette æmne. Han beskylder den matematiske prof. Wolff for, at han har hånet sin kollega prof. Aasheim. Men det skulde Haste ikke have skrevet; for så huskede man ham på, at han havde rettet grove personlige angreb på kapellan Bentzon: at Bentzon havde lokket en dansk enke til at testamentere sin formue til hans kirke og ham selv, at han havde beskyldt Bentzon for inhuman optræden ved ildebranden 1795 osv.

Idet vi kommer ind i 1797, synes det at trække sammen til et uvejr. I Marts indsendte 300 københavnske borgere et bönskrift til Kongen; de bad ham om at træffe anstalter til at værne religionen mod de hensynsløse angreb på den. Og i de sidste dage af April udkom der en pjece med de voldsomste angreb på tonen i dagens literatur: »*Pressefrækhedens karakter*«; den anonyme forfatter var, mener man, den foragtelige *Manderfelt*, denne svenske eventyrer, der var i

* F. eks. i Decbr. 1796 »Atter en scene fra Helvede« (oversat fra Tysk): »Satan holder rigsdag. Omkring ham sidde Helvedes fyrster på gloende stole; neden for disse djævlepøbelen; et trin dybere jordens forhenværende despoter; endnu dybere paverne med det hele kleresi.« Satan dekreterer, at den strængeste bogcensur skal indføres; forsamlingen tiljubler ham bifald.

regeringens sold, og brugtes af prins Karl af Hessen og ligesindede.

»At nogle Jøder,« siger forfatteren, »med fornöjelse ere forlæggere af alt hvad der kan skrives imod kristendom, det begriber jeg. At nogle sultne skriblere udkramme alt hvad de formå på Tysk og Dansk, til at opvække læseres nysgerrighed, for derved at vinde en lommeskilling, det er begribeligt. Men at et halvt dusin hidsige hjærner tör anmasse sig den stemmende tone for et helt folk . . . og at de ældre og mere oplyste mænd tie dertil eller sukke kun hemmelig derover; at man midt under regeringens öjne tör ustraffet paskvillere både over religion og regering; at man endog i höjskolens sæde . . . ser fritænkeriet trodsig ophæve sit hoved . . . og *det teologiske fakultet tier*, dette blev mig altid ubegribeligt«.

Hvad skal man nu göre over for dette nedrivningsarbejde? Man siger fra én side: »Biblen forsvarer sig selv«. »Ja«, svarer forf., »sikkert nok hos den lærde og oplyste, som har kristendom i hjærtet; men den enfoldige og mindre oplyste, den störste hob, kan vist ikke undvære den formelige og kraftige beskyttelse, som fra regeringens side må gives landets herskende religion.«

»Forgæves indvender man, at de skyldige kristendomsfjender blive straffede nok ved at udelukkes fra alle embeder i staten. Dette gælder kun de kændte forfattere af bespottelige skrifter. Men de mange ynglinger, som ved slige skrifter forvirres og fordærves, og som ej vise sit sindelav, för de en gang sættes i gejstlige og verdslige embeder, dem kan hverken regeringens opmærksomhed eller mishag nå, för end det onde har allerede virket«.

Al denne vederstyggelighed foregår *lige for regeringens öjne*. Må man ikke spörge: er vore fædres religion ikke mere hellig? Og alles öjne vende sig til

dig, »landsfader og konge! i forventning af, hvad du vil göre. Dette blik må blive rörende for dit hjærte.«

Dette var da tydeligt nok. Men forf. giver sin bön endnu mere vægt, ved at minde om, at religionen er grundvolden for borgersamfundet; forsvinder ærbødigheden for og tilliden til Gud og hans åbenbaring, så er der med det samme rokket alvorligt ved lydigheden mod kongen og hele den bestående lovlige orden. — Det måtte da hjælpe!

Naturligvis blev denne pjece fra fremskridtsmændenes side modtaget med forbitrelse og med foragt. »Lærde efterr.« (1797, nr. 19) kalder forfatteren for en af de mest »intolerante zeloter«, »et af de frækkeste mennesker«, hvis skrift han har læst med »den inderligste afsky«. Pjecen var så meget farligere, som den, hvad også recensenten indrömmer, ikke var uden dygtighed. Men heldigvis blev der hurtig anvendt en modgift; i tidsskriftets næste nummer begynder der en anmældelse af et lige (sidst i Marts) udkommet skrift, »*Om trykkefriheden og dens love*«, af *M. G. Birckner*, præst i Korsør.

Birckner var en murmestersön fra København, og havde, på grund af sine små midler, först fået sin teologiske embedseksamen 28 år gammel (1784). Han blev tidlig stærkt påvirket af tidens rationalistiske og politisk-liberale strömninger; »de stores forgemakker« yndede han ikke, og man mener, det var grunden til, at han måtte vænte længe på embede. Endelig, i 1790, blev han kapellan på den afsides Ø Vesterlandsføhr; der var nemlig ingen andre som søgte det. Inden han forlod hovedstaden, havde han offentliggjort en afhandling om adelen (jfr. III, 1, s. 400 og 394), og det følgende år bragte »Minerva« en artikel af ham: »Bör trykkefriheden være uindskrænket?«, et spörgsmål, som han besvarede med et ubetinget: ja! Her har Birckner betrådt den bane, der skulde göre ham berömt.

I 1792 blev Birckner kapellan i Korsør; i sognepræsten F. Plums hus stiftede han bekændtskab med en søster til filosofen Chr. Hornemann, og med hende blev han gift i 1795. Som gift mand kunde han ikke leve af det lille kapellani, og de hårde anneksrejser tog på hans helbred. Men han søgte forgæves adskillige kald. Af et brev fra mad. Plum til Pram (af 23. Oktbr. 1794)[1], ser man, at han på det tidspunkt har søgt 3 kald; brevskriverinden beder Pram tale Bircknérs sag i »Danske kancelli*«. Det taler til Bircknérs ære, at han, skönt forholdene stod således, ikke tog i betænkning at træde frem med et skrift, som efter sin natur ikke kunde göre ham yndet på höjere steder; det er det oven for nævnte arbejde om trykkefriheden.

Forfatteren undersøger först de bestående forordninger om trykkefriheden. Han kommer til det resultat, at de med hensyn til deres *form* er »ubestemte og modsigende«; de er *ubestemte*, fordi grænselinjen mellem brug og misbrug ikke er bleven draget; de er *modsigende*, fordi regeringen i nogle forordninger indbyder borgerne til at benytte sig af trykkefriheden, og i andre gör sådanne indskrænkninger, at der, *retslig* talt, ingen trykkefrihed er. Vi må derfor have en ny trykkefrihedslov; hvad dennes *form* angår, må den være klar og bestemt, så at forfatterne ikke skal være afhængige af domstolenes vilkårlige fortolkninger; hvad dens *indhold* angår, tager han følgende 6 hovedpunkter under overvejelse: Må det være tilladt at skrive 1, imod (det er: dadle) den indførte konstitution? 2, imod den höjeste lovgivende, dömmende og fuldbyrdende magts handlinger? 3, imod den herskende religion? 4, imod enkelt underordnet øvrighedsperson eller embedsmand? 5, imod allerede fældede domme? 6, imod private folk i deres private sysler?

---

* 1796 søgte Birckner Korsør, da Plum blev forflyttet; men Gutfeldt fik det.

Birckner besvarer de to förste spörgsmål med *ja*, dog med det forbehold, at ingen må have lov til at opfordre til omstyrtning af den bestående forfatning, eller til med magt at modsætte sig den lovgivende, dömmende og fuldbyrdende magts handlinger. Med hensyn til det tredje punkt kræver forfatteren, at staten slet ikke må blande sig i religionsstridigheder. Også det 4. og 5. spörgsmål besvares med *ja*, men det 6. med *nej*.

Vi har imidlertid endnu et meget vigtigt spörgsmål tilbage: skal det være tilladt at skrive *anonymt?* Det er ædlest og modigst, siger Birckner, at kæmpe med opslaget visir; men der kan være mange omstændigheder, som gör det undskyldeligt og forsvarligt at skrive anonymt. Det kan endogså i visse tilfælde blive det eneste rigtige; hvis f. eks. en offentlig religionslærer ønsker at få et eller andet punkt i »systemet« under diskussion, så kunde det let bringe ham i en skæv stilling til hans menighed, der måske ikke var oplyst nok til at forstå det berettigede i en sådan drøftelse.

Det endelige resultat af disse undersøgelser bliver da dette: »At det uden nogen indskrænkning må være tilladt at skrive om alt: om konstitutionen, den lovgivende, dömmende og udøvende magts handlinger, om religionen, om offentlige embedsmænds og private folks offentlige handlinger, i hvad form og på hvad måde man vil, så længe man afholder sig fra direkte at opfordre sine medborgere til med fysisk magt at kuldkaste eller forandre konstitutionen, at modsætte sig regeringens og de offentlige avtoriteters handlinger, og så længe man ikke blander sig i nogen privat mands private handlinger eller huslige liv«.

Vil en så udstrakt trykkefrihed ikke blive farlig for regeringen? Vil der ikke fremkomme en mængde grundløse beskyldninger mod statsstyrelsen, som efterhånden vil undergrave dens myndighed? Nej, svarer

Birckner, regeringen kan jo forsvare sig på samme måde, som den angribes: *offentlig og med grunde.* Skulde det virkelig være under regeringens værdighed? På ingen måde. Og desuden, ministre osv. behøvede jo ikke at svare personlig. Ethvert af kollegierne kunde have sagkyndige mænd, der på en populær og moderat måde meddelte de grunde, som lå bag ved regeringens handlinger. Man kunde udgive et »magasin«, hvori enhver, der vilde skrive mod statsstyrelsen, uden betaling kunde få sine artikler optagne, og hvor så også regeringens modindlæg kunde meddeles.

Og så slutter Birckner: Nu har jeg talt; min samvittighed frikænder mig for dårlige bevæggrunde, men kan jeg også være sikker på de borgerlige domstoles frikændelse? Det er det umuligt at sige noget om med sikkerhed, så længe man ikke véd, hvor trykkefrihedens grænser går. Vil dette skrift skade mig med hensyn til min befordring? Det er muligt, at min straf vilde blive den: »at henslide, ja måske ende mine dage i et embede, hvis höjst mådelige indkomster kun kummerligen kan ernære mig og min familie. Dog også på dette offer, ifald det skulde fordres, har jeg belavet mig. Sandheden og fædrelandet have ret til at fordre endnu langt större offere«.

Skriftet vakte en opsigt og en bevægelse, som næsten intet andet i dette tidsrum. Det var skrevet i et fortrinligt, let flydende sprog, der var klarhed og nöjagtighed i plan og fremstilling, og det hele var gennemåndet af en mandig og varm overbevisning. Allerede 3 måneder efter dets udgivelse kom 2. oplag, som var tilegnet kronprinsen, og endnu et oplag kom inden årets udløb. Straks efter at förste oplag var udkommet, blev der i »Adresseavisen« (14. April) spurgt, om Birckner ikke fortjænte en medaille for sit skrift. Et par dage efter meddelte i samme blad *Peter Collet*, (f. 1767), assessor i hof- og stadsretten, at han allerede havde haft samme tanke og var villig

til at modtage bidrag. Dette vakte opsigt; sådanne medailler vare hidtil kun skænkede A. P. Bernstorff og Suhm, og nu vilde altså fremskridtsmændene sætte Birckner op ved siden af dem.

Birckners skrift mødte både bestemt modsigelse og begejstret tilslutning. Prof. J. F. W. Schlegel beklager i en udførlig kritik, »at en mand, udrustet med store talenter, og hvis hjærte slår varmt for dyd og sædelighed, skulde göre fælles sag med dem, der ville undergrave lovmæssig frihed ved at indføre töjlesløs kådhed.« På den anden side offentliggjorde Peter Collet i »Lærde efterr.« (nr. 20—24) en meget udførlig anmældelse, i hvilken han i alt væsentligt slutter sig til Birckner. Tonen i artiklen er på flere steder meget skarp over for regeringerne; han påstår, at trykkefriheden er en uforkrænkelig menneskerettighed, så at regeringen slet ikke har lov til at ophæve den, ja, i modsætning til Birckner hævder han, at opstand — men ikke oprör — er berettiget. »Opstand er insurrection foretaget af det hele folk eller dets majoritet; den er aldeles forskellig fra oprör, som er individers voldsomme modsættelse imod de konstituerede magter*«.

I regeringskresene vakte Collets optræden stor harme. At en juridisk embedsmand, et medlem af den dömmende myndighed, erklærede »opstand« for berettiget! Det kunde man umulig lade passere. — Collet havde holdt bryllup d. 25. Septbr., med en enkefru Fibiger, da han et par dage efter fik en bryllupsgave af en egen art. Ved en kgl. resolution af 30. Septbr. blev han, uden lov og dom, afsat fra sit embede. Vennerne søgte at hjælpe ham. Rahbek tilbød ham at

* En indsender i »Iris og Hebe« (Septbr. 1797) hævder den samme tanke; i modsætning til Birckner erklærer han, at trykkefriheden ikke i og for sig er et tilstrækkeligt værn mod misbrug af enevoldsmagten; man kunde jo tænke sig, at regeringen lod folk skrive løs, men ganske rolig gjorde hvad den vilde. Derfor kan opstand være berettiget.

blive medredaktør af »Minerva«, og Nyerup overdrog ham, fra 1. Januar 1798, redaktionen af »Lærde efterr.[1]«.

Men regeringen standsede ikke her; man tog under alvorlig overvejelse, om der ikke burde foretages en indskrænkning af trykkefriheden. Rygterne derom begyndte at sive ud. Suhm skrev dagen efter Collets afsættelse — som han rimeligvis endnu ikke vidste — til Nyerup: »Min kære Nyerup! jeg vil herved advare ham at være forsigtig og klog; ti der trækker et uvejr op over skribenter og redaktører[2]«. Collet var ikke det eneste betænkelige tegn. M. C. Bruun havde man jo i September givet lov til at komme hjæm, i forvæntning om at han vilde forbedre sig; og så udgav han 14 dage efter Collets afsættelse »*Tria juncta in uno,*« (13. Oktbr.). Regeringens svar var nedsættelsen af en *kommission* (af 27. Oktbr.), der skulde »give betænkning om og hvorledes trykkefrihedens misbrug i fremtiden bedst kan forebygges«.

Dette skridt vakte stærk uro hos mange af de liberale, og deres harme vendte sig blandt andet mod de vidtgående radikale forfattere: »Du, literaturens øgleslægt!« udbryder »Filosofisk repertorium« (nr. 4), »du, som ved dine misgærninger endelig har ... bragt dit fædreland derhen: at miste sin skönneste prydelse; du, som ved ethvert æmne ikke spörger, hvad der er *sandhed*, men hvad der kan *opirre* — se! straffen for dine synder er over dit hoved; jeg forkynder den forud, og rædsomme varsler bebude mig dens sandhed. Se: når vor trykkefrihed er borte, da skal din samvittighed vågne i helvedagtig kval; med skumle blik skal du snige dig omkring i mørket som en misdæder, og aldrig vove at slå dine öjne *op på* nogen retskaffen mand«.

Selvfølgelig udkom der — det var særlig i slutningen af 1797 — en række pjecer om dagens brændende spörgsmål, og der er stemmer fra bægge sider. En

hævder, at »skribenter af profession« ikke kan være upartiske dommere i denne sag, fordi deres »herredömme vorder derved tillige aldeles uindskrænket;« en anden forsvarer en *begrænset* trykkefrihed: man må ikke »håne og bespotte Gud og hans hellige ord,« »forhåne kongen, regeringen og regeringsformen i landet« osv. De der gör det, fortjæner ikke at slippe med mulkter; nej, straffen bör lyde: Gå ud af landet — siden du er så misfornöjet med det. Noget lignende udtaler en anden forfatter: Enhver bör frit kunne sige sin mening om statsform, regeringsform, religion osv.; men hån og spot bör straffes*. — Her griber Heiberg ind, men vi må först følge Birckner til hans grav.

Vandringen er ikke lang. Hans helbred var bleven værre og værre, og i Februar 1798 lagde han sig ind på Frederiks hospital i København. Her underskrev han (22. Febr.) fortalen til et nyt skrift, »Videre undersøgelser om trykkefriheden og dens love«, en række replikker til Schlegel, Collet og andre. Han fastholder her sin tanke om en uindskrænket trykkefrihed; kun på ét punkt giver han efter: forfatteren af *usædelige* skrifter bör straffes. Han indrömmer dette »halvt uvillig«, fordi der derved gives en dommer en farlig »magt over geniets værker.«

Medens Birckner lå på hospitalet, udkom der en lille pjece, »Bidrag til M. G. Birckners biografi«; dens formål var — hedder det — at vække rette vedkommendes opmærksomhed for Birckners fortjænester og hans berettigelse til et bedre kald. Balle opfordres i en ironisk tone til at »anbefale« Birckner; men han svarede, at det lå uden for hans kompetence. Pjecen gjorde imidlertid vist Birckner mere skade end gavn

* »Nogle anmærkninger i anl. af hr. Birckners skrift« og »Er det klogskab og retfærdighed at sætte grænser for trykkefriheden?« (Tilegnet den nedsatte kommission). Endvidere: »Om trykkefrihedslovgivningen«, der også var tilegnet kommissionen.

ved sine nærgående, spydige udtalelser om Colbjörnsens hjærte m. m.

Birckner forlod hospitalet med en vaklende gang, et blegt ansigt og et vemodigt smil, der »mere syntes at vidne om hengivenhed end om håb [1]«. En kortvarig opblussen af livskraften var kun et varsel om, at enden var nær. En aften kom Plum for at fortælle ham den glædelige nyhed, at nu havde han endelig fået et embede. Birckner var i en bevæget stemning, tilmed da det dagen efter var hans kones fødselsdag. Men om natten fik han et stærkt feberanfald, og den følgende dag (d. 1. Decbr.) var han død.

IX.

Trykkefriheds-bevægelsen. II. P. A. Heiberg.

Efter at sagen mod *Heiberg* i anledning af visen »Vor klub osv.« var afsluttet (jfr. s. 332), gled han mere og mere tilbage i privatlivets dunkelhed; og netop i de år som nu kommer, 1795 og 1796, er det, at Malthe Conrad Bruun optræder, som om han vilde være hans politisk-literære arvtager.

Med hvilke følelser så Heiberg på den opdukkende tronprætendent? Han har jo let kunnet se det umodne, som prægede Bruuns hele optræden, og det var jo grund nok til at stille sig noget forbeholdent over for ham. Men har der ikke også spillet lidt almindelig menneskelig jalousie med ind? Höjst rimeligt! Så bliver Heibergs voldsomme forbitrelse i Dyveke-fejden også mere forståelig. Det samme gælder om et andet forhold. Fra Hven havde Bruun sendt »Danske tilskuer«

(Novbr. 1796) oversættelser af et par digte af Franzèn. Disse oversættelser underkaster Heiberg en hvas kritik i »Iris« (Decbr. 1796), hvor der forekommer så skarpe udtryk som »det mest gedigne nonsens«. Man spörger noget studsende om anledningen til denne kritik. Heiberg gav sig jo ellers ikke af med kritiske anmældelser. Og han må selv have haft en følelse af, at folk vilde studse og spörge; ti han tilföjer: »Jeg er vant til at se mine hensigter misforståede. Muligen vil også denne skæbne hænde mig ved denne lejlighed«.

Vi skal nu i det følgende se, hvorledes Heiberg i 1797 og de følgende år på ny droges ind i dagens kampe.

* * *

Som allerede tidligere omtalt (III, 1, s. 49) havde Heiberg, kort efter sin tilbagekomst til Danmark, stiftet bekændtskab med notarius publicus Schmidt, og havde i April 1787 fået bestalling på at være translatør i de evropæiske sprog, undtagen dem som notarius selv kunde besörge. Det var vel Heibergs håb, at han en gang med tiden, fra at være Schmidts medhjælper, kunde blive hans efterfølger som notarius. Imidlertid, sikkert var det jo ikke, og derfor fik han udvirket — efter at han i 1788 var bleven forlovet med Thomasine Buntzen — at han i 1790 fik successions-ret på dispacheur-embedet efter sin svigerfader.

Schmidt, der nødig vilde af med Heiberg, fik ham til at love, at han ikke vilde opgive sin virksomhed ved notorial-kontoret, så længe han (Schmidt) var notarius. Til gengæld vilde så Schmidt göre alt hvad der stod i hans magt, for at skaffe Heiberg embedet, når han tog sin afsked.

De $^2/_3$ af notorial-embedets indtægter var i mange år gået til dets tidligere indehaver som pension. I 1796 bortfaldt imidlertid — efter hans og hans enkes

død — denne pension, og Schmidt, der var over 70, besluttede nu, sidst på året, at søge om lettelse i sit embede. Efter aftale med ham gik Heiberg til generalprokurør Chr. Colbjörnsen, og fremstillede Schmidts og sine egne ønsker. Colbjörnsen udtalte, at notarius fortjænte denne lettelse, og at han ikke på det tidspunkt kændte nogen, der kunde göre Heiberg embedet stridigt.

Spörgsmålet for Schmidt var nu, om han kunde få sin afsked på samme gunstige vilkår som formanden; för det var afgjort, skulde Heiberg — efter fælles aftale — ikke foretage sig noget skridt i denne sag. Der viste sig imidlertid vanskeligheder fra kancelliets side med hensyn til ordningen af pensionen, og den gamle mand blev meget betaget derover. Heiberg vilde gærne hjælpe ham, og efter samråd med nogle venner gik han så til Schmidts gamle ven biskop Balle*, og fortalte ham sagens sammenhæng. Balle lovede, at han vilde tale med kancelliets præsident, Brandt. Et par dage efter traf Heiberg bispen, netop som han kom fra præsidenten. Brandt var bleven meget ilde berört ved at høre om Schmidts sörgelige forfatning, lovede at göre alt godt igen, ja besøgte endogså personlig notarius, for at trøste ham med den gode efterretning: han skulde, når han tog sin afsked, få den på samme gode vilkår som formanden.

Så snart Heiberg hørte dette, gik han igen til Colbjörnsen, der gentog sine tidligere ytringer om Heibergs adkomst til embedet. Han havde imidlertid lige för Heibergs audiens fået Schmidt bevæget til foreløbig ikke at indgive sin afskedsansøgning, ikke för »den yderste nød« tvang ham dertil.

Om sommeren (Juni—Juli) gjorde Heiberg en rejse

* Den gang var H. G. Olsen, Heibergs konkurrent, endnu ikke forlovet med Balles datter; han var ikke en gang i Danmark da. Samtalen fandt sted omtrent i Marts 1797, og först i Avgust s. år kom Olsen hjæm fra Tunis, hvor han havde været fra 1794.

til Norge. Under hans fraværelse udkom der (d. 12. Juli) en pjece, »Tvende breve fra *Riegels* til *Heiberg*, rejsende* i Norge«. I anledning af, at Heiberg agter sig til Norge, gör Riegels ham opmærksom på adskillige ypperlige æmner for hans pen, særlig forordningen af 9. Avgust 1754, der fastsatte meget hårde og ubillige bestemmelser, hvorved den norske bonde lænkebandtes til sin bygd, et stavnsbånd, der var endnu strængere end det tidligere danske. Han opfordrer Heiberg til at studere virkningerne af denne forordning, og meddele »så mange anmærkninger« over den, at man vilde blive nødt til at ophæve den.

Colbjörnsen, der særlig var bleven angreben i disse breve, svarede med »Et par ord«: Der var for længst nedsat en kommission for at ordne det omtalte forhold; for resten siger han Riegels adskillige spydigheder, minder ham om hans pension på 1200 rdl. m. m. Opfordringen til Heiberg — hr. Riegels' *ven* kalder Colbjörnsen ham – aftrykker han med udhævet skrift; den synes særlig at have irriteret ham.

Som sagerne stod, måtte Riegels' optræden komme meget ubelejligt for Heiberg. Han følte, hvor skæbnesvanger den kunde blive for ham på dette tidspunkt. Han skrev derfor straks (i Septbr.) et brev til Colbjörnsen**: Han sætter pris på adskilligt af Riegels' literære virksomhed, men er ikke hans »ven«; han har kun talt med ham nogle få gange***. For øvrigt har han aldrig »koaliseret med noget parti, med noget komplot

* Brevene er daterede 24. Maj og 10. Juni; Heiberg rejste först d. 15. Juni.

** Han skrev to udkast til dette brev; det förste, som var temmelig hvast, kasserede han imidlertid, og sendte det andet, som var betydelig mere dæmpet i sin tone.

*** Riegels havde i et brev af 25. Marts 1795, opfordret Heiberg til at være hans medarbejder i »Fornuftens og menneskehedens rettigheders arkiv,« og læse hans manuskripter inden trykningen. Men Heiberg vilde ikke[1].

eller med noget menneske«; han lever næsten isoleret, alene for sine forretninger. — Det er åbenbart Heiberg magtpåliggende, at forholdet til Riegels ikke skal blive brugt mod ham i notorial-spörgsmålet.

Så kom i den følgende måned (Oktober) nedsættelsen af trykkefriheds-kommissionen, og dermed det livlige röre i literaturen. Der væltede frem en hel lille syndflod af pjecer og afhandlinger om trykkefrihed. Heiberg besluttede at tage ordet; men der var da også ligefrem blevet kaldt på ham. I anledning af Collets afsættelse havde »Filosofisk repertorium« (for 23. Oktbr.) en artikel: »Kan embedsmanden afsættes efter regentens godtbefindende?« Det hedder her: »Hvorfor tier *Heiberg*? Frygter kæmpen for striden? Har han afladt at så, fordi jorden bar torne, eller fordi den ikke *næste dag* gav sæden fordoblet tilbage? Der er få hos os, om hvem man kan sige: *deres tavshed er en fordærvelse hos staten*, og disse få skulle ikke lade det siges forgæves«.

Hvad var så grunden til, at Heiberg, efter at have tiet i flere år, atter trådte frem med et skrift, og det et, som han på forhånd kunde vide i höj grad vilde skade hans udsigter til notar-embedet? Var det opfordringer, som den nys nævnte? Eller mente han allerede på dette tidspunkt, at han, efter Colbjörnsens optræden at dömme, ingen udsigt havde mere? Eller var det en ren, uegennyttig kærlighed til trykkefriheden? Det er vanskeligt at sige; måske var der noget af alle tre bevæggrunde virksomt. Nok er det: han udgav d. 6. Decbr. (1797): »*En dråbe i det store hav af skrifter om skrivefriheden.* Tilegnet kommissionen«.

Denne sag er så vigtig, bemærker han her, at han føler det som sin pligt at gribe sin, »så længe nedlagte pen«.

Der er dem som siger: »Man må ikke have tilladelse til at skrive *imod* religionen og *imod* regeringen«. Men altså nok for dem! Mon det virkelig er til

gavn for disse to magter? Ubetinget nej! Når der intet må skrives mod religionen, så slutter folk, særlig den simple mand, let således: »Det må dog nok ikke hænge så rigtig sammen med den herskende religion, siden man ikke tör lade dens fjender tale«.

»Religionen må ikke persifleres, og dens bekændere ikke hånes«. Meget vel! Men for det förste er dette mere en moralsk end en juridisk pligt; og dernæst må disse ord da også gælde om »fornuftreligionen« og dens bekændere. »Den der altså forhåner fritænkeren, ja selv ateisten, eller forfølger dem for deres meninger, er lige så strafværdig, som den der håner den mest rettroende Lutheran. Og nu dömme man, om den offentlige mening ikke har lige så mange at straffe af dem der forsvare Balle, som af dem der fægte for Horrebov«.

»Man må ikke skrive *imod* konstitutionen og regeringen«. Men altså nok for dem! Atter den samme partiskhed! Så er der ingen virkelig skrivefrihed. »Vi regeres ikke, vi have ikke vores konstitution gratis; vi betale derfor. Dette må, det bör så være; og jeg skulde ikke have ret til at sige, når jeg tænker det: *jeg regeres slet for mine penge*«.

Meninger bör være frie; kun hvis man opfordrer til at optræde *handlende* mod regeringen, »til at forstyrre den offentlige rolighed«, kun da er man kommet ind på det strafbares område. De regerende bör ikke være for ængstelige af sig. Den gode regent, med den gode samvittighed, skal og kan smile ad de uretfærdige angreb. Den onde står sig også ved at tillade kritik over sine handlinger. »Der er en sand lægedom i den handling at ytre sin vrede«: oven på den bliver den galdesyge from som et lam.

»Man må ikke i skrifter direkte opfordre til opröre«, hedder det. Heiberg havde mest lyst til at sige: jo man må. Men i en tid, »hvor ethvert frit udtryk bærer navn af oprörsord«, der vil han heller tie stille; tilmed

da store tænkere endnu er usikre om, hvorvidt oprör er tilladeligt eller ej. »Jeg har aldrig«, siger han, »opfordret, og skal aldrig opfordre til oprör. Loven — selv den, om hvis uretfærdighed jeg tror mig overbevist — skal ikke finde nogen mere villig til at lyde sig end mig, når man blot vil tillade mig at sige, idet jeg lyder loven: den er uretfærdig«. —

Hvorledes opstår revolutioner? »Oprör og revolutioner frembringes ikke af mennesker men af ting. — Alt oprör og al revolution udspringer ikke neden fra hos folket, men oven fra hos regeringen og de magthavende. — O, at dog regenterne ville betænke disse og flere lige så dyrebare, ofte igentagne sandheder, og jage slangerne bort, der hvisle omkring dem, for at forgifte deres hjærter og sætte splid mellem dem og nationerne!«

Heibergs »En dråbe« blev anmældt i »Lærde efterr.« (1798 nr. 16). Recensenten er ikke rigtig tilfreds med den. Han kunde ønske, at Heiberg havde givet en fuldstændig og filosofisk undersøgelse af trykkefriheden, og at han på flere steder havde fremsat sine meninger »i en mindre ubestemt og vaklende tone«. Når en mand som *Heiberg* taler om »borgernes uomtvistelige ret til uindskrænket trykkeret, med endog den mindste grad af ængstelighed og uvished,« så gör han frihedens sag skade. — Recensenten bebrejder altså forfatteren til »En dråbe«, at han har manglet frimodighed. Det må have været en bitter pille for Heiberg at synke. Fortjænte han denne pille? Havde han talt »ubestemt og vaklende«, fordi håbet om notorial-embedet ikke helt var opgivet? —

Så gik 1797 omtrent til ende. D. 11. December indsendte endelig Schmidt sin afskedsansøgning, uden at underrette Heiberg derom. Denne fik det imidlertid at vide, og indleverede samme eftermiddag sin ansøgning om, enten at få embedet på de samme vilkår som Schmidt, eller at blive konstitueret for hans levetid.

Han skynde sig så meget, fordi han var bange for, at regeringen ellers skulde konstituere en anden. Embedet blev först opslået ledigt i begyndelsen af 1798, og Heiberg indgav så sin continuations-ansøgning (af 10. Febr.).

Heiberg havde ingen »opvartning« gjort i det danske kancelli; han havde, tilföjer han, ikke en gang bedt biskop Balle om at tale hans sag, hvad dog konferencen imellem dem kunde have givet anledning til; og Balles svigersön indgav först sin ansøgning i Januar 1798.

Rygtet havde naturligvis travlt med at besætte notorial-embedet. Blandt ansøgerne var H. G. Olsen. Vi har tidligere mødt ham blandt 70'ernes ulykkelige elskere, og så ham sidst, da han på Københavns toldbod rev sig ud af sin vens arme for at gå til Algier. Derfra kom han hjæm i 1783, virkede en tid som repetent, senere som professor i moral og de skönne videnskaber ved Sorø akademi, og forlod så atter Danmark for at gå som konsul til Tunis (1794). I Avgust 1796 kom han tilbage med væntepenge, og skulde nu se sig om efter en levevej. Dette blev end mere påtrængende, da han kort efter hjæmkomsten forlovede sig med en datter af biskop Balle. Da er det, at notorial-embedet bliver ledigt, og d. 8. Febr. indgiver Olsen sin ansøgning om det. Han var anbefalet af E. Schimmelmann og kammerherre Bernstorff. D. 14. Marts blev han udnævnt til notarius publicus.

Naturligvis, Olsen havde lov til at søge embedet; det var offentlig opslået som ledigt, og han havde de fornødne juridiske og sproglige kundskaber. I det hele taget var han vel lige så skikket til at være notarius som Heiberg. Men Heiberg havde i 11 år været en slags medhjælper hos notarius; var han da ikke omtrent selvskreven til embedet?* Det mente Heiberg i

* Der må dog hertil bemærkes, at en cand. König — efter

alt fald, og det mente også hele den liberale kres, som i dette træk så en hævn af regeringen over politikeren Heiberg.

Heiberg vilde ikke tie stille til dette. Colbjörnsen havde jo selv sagt til ham, at han — på det tidspunkt de havde deres samtale — var den bedst skikkede til embedet. Var den senere fremtrådte Olsen ham da så langt overlegen? Det vovede ingen at påstå. Men hvad var så grunden til, at Olsen blev foretrukken? At han var Balles svigersön? Skulde »svigersönnerne« (jfr. III, 1, s. 55) nu ikke blot følge efter på bispestolen, men også hjælpes ind i andre embeder? Eller var det regeringen, som vilde benytte denne lejlighed til at give den liberale politiker et smæk over fingrene? Det sydede og gærede i dette i forvejen så let opirrede sind. Han måtte have luft, og den 7. Maj havde han en pjece færdig: »*Suum quiqve* [Enhver sit]. *Til mine medborgere*«.

Der er en indædt forbitrelse i dette skrift, en forbitrelse, som er så voldsom, at den kun tör ytre sig gennem ironien. Hs. majestæt kongen, hedder det i begyndelsen af pjecen, »må altid supponeres at have den bedste vilje, selv da, når han gör noget, der forekommer os at være ondt. Ere ikke konger guder på jorden? Og kunne vi svage dødelige trænge ind i guddommens hemmeligheder eller udgrunde deres skjulte, vise råd? Langt fra! Det kunne næppe de Kerubim og Serafim, der stå omkring himlens herres og jordens guders troner, hvor de uafladeligen synge et evigvarende halleluja — uden at kedes derved. Om hagelen nedslår sæden på vores marker; om pesten afmejer halvparten af mennesker på jordkloden; om konger sælge folk som slagtekvæg, eller tillade deres

---

hvad Colbjörnsen sagde til Heiberg i deres förste samtale — havde ekspectance på embedet; for resten mente C. ikke, at han kunde få det.

elskede ministre at spille kort om nationers blod og sved — så må vi tie, knæle i støvet og tilbede.«

»Kongen i Danmark er over loven. Salig og höjlovlig ihukommelse kong Friderik den Tredjes tro undersåtter, vores kære forfædre, hvis faderlige forsorg for deres börn og afkom til evig tid ikke nok kan roses, gave ham og hans efterkommere viseligen den fulde og uimodsigelige ret til i dag at befale ét og i morgen det modsatte, endog i én og samme sag, alt til landets tarv og bedste.« Ser vi kongen göre eller sige noget, der synes os selvmodsigende, så skal vi »tage vores fornuft fangen, og holde os for overbeviste om, at alt sådant sker viseligen og til bedste for land og rige.« *

Ironiens slör er her jo så tyndt og gennemsigtigt, at ingen, selv ikke regeringen, kunde lade, som om man ikke så hvad der lå under det. Og det som lå der, det var meget nærgående ting; hvad andet end en forhånelse af kongen, et forsøg på at göre ham enten latterlig eller afskyvækkende.

Pjecen giver for resten en udførlig fremstilling af hele sagens udvikling og slutter så med følgende erklæring, som Heiberg »höjtideligen igentager«: »*Jeg anklager ikke noget menneske i verden, fordi jeg ikke fik* **, hvad jeg søgte om, eller fordi en anden blev mig foretrukket; meget mere glæder det mig usigeligen, at *Hs. excell. gehejmeråd Brandt* kan trøste sig med den overbevisning, *at have gjort i denne sag*, *hvad der var hans pligt i strængeste forstand*, *uden hensyn til de mulige ubehageligheder*, *der kunde møde ham derfor;* og med det kristelige håb, *at Gud i himmelen vil give*

* Heiberg gör i en anmærkning opmærksom på, at »*kongen* er den eneste ufejlbare mand i landet; selv Hs. kgl. höjhed *kronprinsen* arver först denne egenskab i det öjeblik, da hans hr. fader dør.« Hvem vil ikke ønske, at det må vare længe, inden denne arv tilfalder ham!

** Udhævelserne er af Heiberg.

den nye notarius publicus kraft til at forestå sit embede til hans ære og statens gavn! Pinsedag er snart for hånden; gid dog København, det vantro København, må fra den dag af erfare sandheden af den gamle fromme sætning: *Gud forlader aldrig den, der retteligen sætter sit håb til ham!*«

Hvad er så meningen af dette? Er det ikke et af Heibergs forsøg på at tilföje en modstander et stik, dog således at han dækker sig selv mod at blive anholdt for sin gærning? Det hele er jo ironi, det er klart nok, både ordene om Brandt og ønsket for den nye notarius. Men hvad betyder så den »höjtidelige erklæring«? Følte Heiberg sig ikke forurettet, hvorfor skrev han så »*Suum cuique*«? »Jeg anklager ikke« — betyder det, at han ikke *juridisk* vil anklage nogen for hvad der er sket, så er det jo sandt nok, men en temmelig overflødig bemærkning; den er her uforståelig, hvis den ikke skal göre tjæneste som dækningsmiddel.

Olsen kunde ikke tie stille til denne pjece, der behandlede ham med en vis hånlig nedladenhed. Mange forretninger nødte ham til at opsætte affattelsen af svaret til de to pinsedage. Den 30. Maj havde han det færdigt: »*Audiatur et altera pars*«. Det er tilgiveligt, at dette svar både er skarpt og spydigt. Der bliver svaret, som der var blevet råbt.

Heiberg havde i »*Suum cuiqve*« henvist til hele sin virksomhed og sit rygte som borgen for sin »redelighed«: han har aldrig »frygtet for lovene«; han har aldrig været dömt for en *forbrydelse*; han er ganske vist tre gange bleven dömt »for at *have sagt sandhed*« på en efter dommernes mening upassende måde; men han dömtes ikke for *det* han havde sagt, men for *formen* han havde brugt. Og i den anledning gennemgår Heiberg så i korthed sine tre processer.

Olsen underkaster dem i sit svar et nöjere eftersyn; og det kan de nu i virkeligheden ikke så godt

tåle alle tre. Olsen gör opmærksom på et af Heibergs svage punkter: anvendelsen af trykfejl. Både i originaltrykket af »Virtuosen« (i »Rigsdalerseddelens hændelser«) og i optrykket (i »Skuespil« II) erklærer Heiberg, at »Holmen« er en trykfejl for »Holmien«; först i »*Suum cuiqve*« (s. 26-28) tilstår han, at det ingen trykfejl var. Er det egentlig, spörger Olsen, noget særligt bevis på ærlighed og frimodighed? Desuden viser han tydelig, at Heiberg her er løbet med halv besked, og har fremsat en meget nærgående sigtelse på meget løse formodninger.

Olsen omtaler derefter fortolknings-krumspringene i anledning af »Indtogsvisen« og endelig visen »Vor klub osv.« I anledning af den sidstnævnte minder Olsen om disse »skribentere, der for at blive beklappede i en klub, satte fædrelandets velfærd og rolighed på spil i et så kritisk tidsløb,« »medens Bernstorff vred sine hænder for at redde trykkefrihedens sag og landets fred og ære tillige.«

»Men nu spörger jeg,« fortsætter Olsen, »ethvert menneske med sund fornuft, om en mand, der skjuler sig bag trykfejl og usandheder . . . der sætter fædreland og medborgere og alt til side for et vittigt indfald, om han bör tros, når han höjtidelig påstår, at han aldrig frygtede for lovene, at det er blot frimodighed, der skaffede ham fjender, og at han af bare fædrelandskærlighed udstrør forhånelser og bagvaskelser.«

Og hvad har denne mand, der taler om sin uforskyldte »unåde«, ikke tilladt sig at sige mod regeringen! I »En dråbe« forsvarer han den påstand, at man i skrifter må direkte opfordre til oprör; og i »*Suum cuiqve*« blander han — man kunde fristes til at sige »med en nidings træskhed« — »hagelens og pestens ødelæggelser og kongers udåd, der sælge folk som slagtekvæg, og ministres kortspil om nationers blod tilsammen for at blænde den enfoldige og more den ondskabsfulde.«

Hvis virkelig medborgere efter alt dette vil »skænke hr. Heiberg, og den ånd han skriver i, deres uindskrænkede tillid — da vilde jeg, og vel en gang med mig de fleste af disse medborgere, vorde fristet til at udråbe: *O Dannemark, hvor er du lille, siden Heiberg er så stor!*«

Heiberg havde i »*Suum cuiqve*« antydet, at den temmelig afvisende stilling, kancelliet i begyndelsen havde indtaget til Olsens ønske om pension (jfr. s. 393) havde virket så stærkt på den gamle mand, at han havde fået »en rörelse«. I den anledning skrev de tre deputerede i »Danske kancelli« (Schow, Colbjörnsen og Rejersen) under 24. Maj (1798) til Schmidt og udbad sig hans erklæring om denne sag. Schmidt svarede, at rörelsen i hans venstre side var indtrådt *för* hans *samtale* med kancelliets medlemmer. Bægge disse skrivelser sender så de deputerede til Olsen (25. Maj). De har, skriver de, af »Adresseavisen« set, at han vil udgive et svar på Heibergs pjece, og henstiller i den anledning til ham, om han vil benytte dem; og Olsen aftrykte dem som et yderligere bevis på Heibergs upålidelighed. — Altså selve kancelliet tager affære, og det med meget hånlige bemærkninger om Heiberg! De deputerede skriver bl. a.: hvis sigtelsen ikke var støttet på anden avtoritet end hr. Heibergs, vilde de finde det ufornødent at gendrive den; men han har brugt hr. Schmidts navn osv.*

Olsen havde i »Adresseavisen« for 1. Juni underrettet de mange private forespörgere om, at hans svar

* Heiberg har naturligvis talt i god tro, og måske han også i det væsentlige har ret i det faktiske. Schmidts ord, at rörelsen var indtrådt för hans *samtale* med de deputerede, står ikke i modstrid med det, som Heiberg har sagt: at rörelsen var en følge af en *tidligere* forespörgsel, der underhånden blev stillet til en af de deputerede. Schmidt vilde selvfølgelig nødig sige noget, der kunde være ubehageligt for de deputerede.

var under trykken. Ottende dagen efter blev det averteret som udkommet, og umiddelbart under dette avertissement stod der følgende meddelelse fra Heiberg: »*Audiatur et altera pars* skal blive besvaret med större sindighed, end den ubenævnte forfatter ønsker og formoder.«

Den »ubenævnte« forfatter, hvad vilde det sige? Forfatterens navn stod jo på titelbladet. Olsen udbad sig da også i en billet (af 11. Juni) meddelelse om, hvad meningen skulde være. Den forespörgsel lod Heiberg ubesvaret. Men nogle dage efter kom hans pjece »*Tu, si tacuisses, philosophus mansisses*«, med følgende motto: Røsten er Jakobs røst, men hænderne ere Esavs hænder.

I mottoet ligger jo allerede svaret på Olsens spörgsmål. Heiberg påstår i dette skrift, at der i virkeligheden har været flere forfattere til »*Audiatur* etc.«, at særlig Olsens deklamationer om hans (Heibergs) »med den kådeste hån« udførte angreb på konstitution osv. synes at pege til et bestemt hus i en bestemt gade som deres fødested. Dette er sikkert adresseret til Colbjörnsen.

Men, fortsætter Heiberg, kan hr. Olsen ikke se, at disse folk »blot bruger ham som et middel til at opnå deres ædle hensigter: *at få mig til at forløbe mig, for at kunne kræve lovens hævn over mig* . . . Jeg har straks indset denne plan; men jeg håber den skal mislykkes.« — Atter denne fikse idé! Manden lider jo under et slags forfølgelsesvanvid.

Hvad svarede Heiberg til Olsens skarpe angreb på »trykfejlen« (Holmen) i »Virtuosen?« Ja, han smutter i virkeligheden fra det hele, gör intet forsøg på at holde stillingen. Han siger blot, at da Olsen med dette angreb kun har villet lokke et eller andet uoverlagt ord fra ham, »der kunde give prætekst til et søgsmål,« så vil han ikke svare ham; han har blot det »at sige til den *ubenævnte* forfatter, at masken er revet fra

hans öjne, og at *han er vejet i vejeskåler og fundet for let.«* (Dan. 5, 27). Men dette er et noget lamt tilbagetog.

Medens Olsen arbejdede på sit svar il Heiberg, summede det med rygter i København. Blandt andet fortalte man, at Olsen søgte efter oplysninger til en biografi af Heiberg, at han altså vilde til at rode op i ungdomshistorier igen m. m. Olsen følte trang til at sige et par vejledende ord, inden hans udførligere svar kunde komme; han udgav derfor »Et par foreløbige ord til mine medborgere især i København.« (Dat. d. 8. Juli 1798).

Han erklærer her, at han aldrig har tænkt på at skrive hr. Heibergs biografi. Deres strid er ganske vist mere end en blot literarisk, men »den har dog lidet eller intet at skaffe med vor fælles ungdoms synder. Den som er ren, kaste den förste sten på os bægge!«

Dernæst vender Olsen sig mod Heibergs påstand om »ubenævnte« forfattere. Han vidste nok, hvem der mentes. Rygtet pegede på Balle og Chr. Colbjörnsen. Olsen erklærer imidlertid, under eds tilbud: »Siden hr. Heibergs »*Suum cuiqve*« udkom, har jeg hverken haft mundtlig eller skriftlig omgang, direkte eller indirekte, med tvende af de personer han peger på; intet menneske på jorden har gennemlæst mit håndskrift, för det vandrede til pressen m. m.«

Der var imidlertid noget andet, som havde bevæget Olsen til at skynde sig med sine foreløbige ord. En ven havde skrevet til ham: »Du mistænkes her for, at din hensigt er ingen anden, end at opirre publikum mod Heiberg og styrte ham. Du vil ikke lade af — således går *rygtet*, at du har sagt — för du så ham på Munkholm.«

Man skulde synes, siger Olsen, at denne mistanke er for latterlig til at behøve gendrivelse. Men han giver følgende mærkelige oplysning. Medens han skrev

på »*Audiatur*«, fortalte en ven ham en dag, »at man Fredagen d. 1. Juni havde i statsrådet besluttet eller måske besluttede at lade hr. Heiberg tiltale.« Dette heldigvis falske rygte var grunden til, at han lod trykke sit avertissement i »Adresseavisen« om, at hans svar var under pressen. »Han håbede derved at erholde, at regeringen opsatte en beslutning, som han troede uklog og overilet.« * Olsens endelige svar, »*Duplik eller fornødent gensvar*«, frembyder intet af særlig interesse. **

X.

Skandinavismen. — P. A. Heiberg. III. Digtet »Selvstændighed«. — »Politisk dispache«. — »Sproggranskning«.

Endnu i begyndelsen af 90'erne var følelserne over for vore svenske brødre ikke ublandet blide. T. Chr. Bruun synger i en sælskabssang fra 1793[1]:

Vil Svensken da vor søde ro afbryde,
og bort fra vin og glut vi må,
så skal vi slig konfekt personen byde,
at lysten vil ham snart forgå;
ti brødre huske fordums dyst,
blot tanken varmer Nordmands bryst.

Men det er dog ellers netop på dette tidspunkt, at det skilte gör tegn til atter at ville böje sig sammen.

---

* Om M. C. Bruuns indlæg i denne fejde: »Bevis, at en monarkisk regering osv.«, se s. 380.

** Der udkom en del pjecer, dels for, dels imod de to konkurrenter; men de er uden betydning.

I nr. 15 af »Lærde efterr.« 1791 indbyder L. H. Bøgh til subskription på et kvartalsskrift, der bl. a. skulde have til opgave at forbinde den svenske og den danske literatur med hinanden. Det kom der ingen ting ud af.

I begyndelsen af 1794 stod der i »Stockholmsposten« et digt til Danmark af Franzén: »Kom min syster, kom och räck mig handen.« »Samleren« (for Marts 1794) aftrykte digtet med den tilföjelse, at det »efter sigende skulde være overleveret den danske charge d'affaires i Stockholm d. 29. Jan. s. år, og med det ønske, at tanken om en literær forbindelse mellem de nordiske riger dog en gang måtte blive til virkelighed.«

Samme år stiftede J. Kr. Høst på en rejse til Lund bekændtskab med flere svenske lærde, og i December offentliggjorde han en subskriptionsplan på »*Nordia*«, et månedsskrift, der skulde slå bro over sundet og virkeliggöre den literære forbindelse. Förste hæfte udkom Januar 1795. Her stod Franzéns digt aftrykt, og et svar på det af Frankenau: Den danske sanggudinde åbner sine arme for at favne sin svenske søster. — Bidragene var både på Svensk og Dansk, men gennemgående ikke meget værdifulde, og kun lidet aktuelle. Tidsskriftet sluttede med December 1795. M. C. Bruun skrev[1] under sit ophold i Sverrig, at det havde *skadet* den nordiske sag. Det slog i alt fald ikke igennem.

I sommeren 1796 aflagde den svenske digter Paykull et besøg i København. Der blev gjort et sælskab for ham på Skydebanen, og ved den lejlighed faldt talen på »Nordia«. Heiberg sagde til Rahbek, at de nu i forening skulde give den literære forbindelse mellem de nordiske riger en anden skik. Høst, der var tilstede, hørte denne bemærkning og blev stødt derover.[2] Han havde allerede tidligere tænkt på dannelsen af et skandinavisk literært sælskab; denne tanke

tog han nu op igen, men med den tilföjelse, at Heiberg skulde ikke med i det. Blandt dem han henvendte sig til, var Rahbek; men han vilde ikke — måske rettere: turde ikke — når ikke Heiberg blev indbudt. Nyerup derimod var villig, og i hans bolig på Vandkonsten samledes en dag om efteråret Baggesen, Pram, Høst og værten selv. På et stykke papir opskrev Baggesen navnene på de 12 mænd, som skulde indbydes til at være »entrepreneurer eller stiftere.« Sælskabets egentlige stiftelse foregik i Oktober hos Baggesen på Regensen.

Det gik kun småt med det. I April 1797 skriver Nyerup til Baggesen[1]: »Det skandinaviske sælskab har en hård fødsel; endnu ere dets vedtægter under revision.« Sælskabets tidsskrift »*Skandinavisk museum*« var, i egenskab af *skandinavisk*, væsentlig mislykket; tilslutningen fra Sverrig var meget ringe.

I Juni 1797 skriver Nyerup til Baggesen[2]: »Med det skandinaviske sælskab går det kun langsomt. Derimod går det hurtigere med det anonyme — somme kalde det det *anti-skandinaviske* sælskab, bestående af Heiberg, Guldberg, Rahbek, Horrebov o. fl.« Heiberg havde nemlig ikke villet finde sig i at blive sat uden for af Høst. Han, sammen med andre udelukkede, som P. Collet, besluttede at danne et andet sælskab. Det skulde kaldes »*For sandhed*«. Blandt dets andre medlemmer var: Sveistrup, Guldberg, Horrebov, Rahbek, H. G. Clausen, A. S. Ørsted o. fl.

Sælskabet vakte en del opsigt og uro. Fra visse sider stemplede man det som en Jakobiner-klub, og politimesteren modtog endogså en — med rødt blæk — skreven anonym angivelse af dette farlige samfund. Og dog var der blandt medlemmerne så loyale og konservative naturer som H. G. Clausen og A. S. Ørsted.

Sælskabet skulde naturligvis udgive et tidsskrift; det kom til at hedde: »*For Sandhed.* Et fjerdingårsskrift.« 1. hæfte udkom i April 1798 med en program-

artikel: »For sandhed« af Rahbek. Artiklen er holdt i en humoristisk-satirisk form, er langtrukken og udtværet. Baden dadlede den i en anmældelse[1] for dens frivole tone og desultoriske foredrag. 1. hæfte vakte ikke videre opsigt, og der var heller intet brandstof i det. I Juli kom 2. hæfte med et poetisk bidrag af *Heiberg*: »Selvstændighed. En satire efter Churchill.« *

Digtet er snarere en fri bearbejdelse end en oversættelse; det er mere end en efterligning, synes Baden, til dels originalt. Man træffer her både på Rahbek, Guldberg o. a. Heiberg opfordrer »selvstændighed« til ofte at komme ind i hans lille sal; »du *Guldberg* der — din yndling — træffe skal.« Da han senere (i 1828) optrykte digtet, var imidlertid Guldbergs navn forsvunden; men da var jo også Guldbergs radikalisme forsvunden.

Held skjalden, der tör sige ligefrem
sin mening — ak! der er så få af dem! —
der frit hver mand i öjet skue tör,
og frygter ene, hvad man frygte bör!

Med disse kraftige, malmfulde toner ringes digtet ind. Men den malmfulde klang holder sig ikke gennem det følgende; der kommer jævnligt skrattende toner.

En greve! en baron! — hvad tvinger vor forstand
at tage disse folk for noget bedre an?
Medfører slig en lille simpel lyd
begreb om mere vid, om större dyd? —

Dette er ikke malmfulde toner, der er noget skrattende, for ikke at sige arrigt i dem. Denne tids, og ikke mindst Heibergs, evindelige deklameren om aristokrater osv. trætter så hurtigt et nutidsmenneske. Når det agtbart borgerlige har fået sig skruet op i patosen,

* Rahbek havde i 1794 foræret Heiberg *Churchill's Works* julegave. Heiberg skænkede senere bogen til Athenæum?

bliver det komisk. Og det er jo det der næsten stadig sker. Den tids »borgere« føler i virkeligheden for meget deres underlegenhed, til at kunne hævde sig gennem en virkelig sund, en frigjort latter. Enten er de bittert spydige, eller også tager de straks talerstillingen, med udstrakt arm, og patos i mine som i stemme.

Imidlertid, Heibergs digt har ikke blot skrattende toner. Heiberg havde forholdsvis lidt af det agtbart borgerlige i sig, og hans harme var ægte nok. Derfor kan der også komme fart og kraft i hans ord; f. eks. hvor han taler om digternes *selvstændighed* over for de mægtige og rige i verden.

Selvstændighed! og evig hilset vær!
Modtag mit kald! kom, lev og bo hos mig!
Når, knust en gang af skæbnens tunge hånd,
jeg synke vil, da hæv min matte ånd!*

Digtet får flere steder en stærkt personlig klang: Digteren vil ikke ræddes, selv om han ser »despotismen« ** nærme sig hans dör:

Den komme frit! Jeg för dens rædsler så;
jeg lide tör, hvad den tör vove på.
— — — — — — — — — —
Den skal mig se, endog på Munkholm, fri.

Digtet er forsynet med nogle forklarende noter; til ordet »frihed« f. eks. denne: »Oversætteren er ikke advokat for anarki eller rebellion. Den *frihed,* han ønsker, er blot befrielse fra den arvelige adel og det derfra uadskillelige aristokrati og barbari. Kongen og

---

* Originalen har her *datid:* »Da jeg var nedböjet af den vilde skæbne, kom du over mig som en ny fødsel.«

** Originalen har her »*administration*« Heiberg forklarer i en note, at han mener den *ministerielle* ikke den *konstitutionelle* despotisme.

hele hans familie må for ham gærne leve og trives. Det er ikke dem, der trykke ham og hans fædreland.«

Da Churchill kommer til slutningen med følgende manende opfordring til frihedens venner: *go forth!* (fremad!) indskyder Heiberg disse fire linjer:

Går frem! — med mod, men også — da I véd,
at had er dydens lön — med ædel sindighed!
Og viser, at I ej misbruge kan
oplysnings-fakkelen til oprörs morderbrand.

Han anser det for fornødent at tilföje disse linjer, for at Churchill's ord på dette sted ikke skal anføres som et bevis på hans [Heibergs] oprörskhed. »Han afskyr enhver statsomvæltning, der ikke bevirkes ved stigende oplysning, men blot ved fysisk magt.« *

Heibergs bearbejdelse af Churchill's digt er åbenbart bleven født ud af den stemniug, notorial-fejden havde sat ham i. Han havde ikke hjæmsøgt forgemakker; han trængte til at sige, hvad en *selvstændig* mand var, og at han følte sig som en sådan. Men al den bitterhed, som havde samlet sig i hans sind, havde ikke fået rigtig luft gennem det nævnte digt. Han måtte på en eller anden måde få det sagt, at det land, hvor noget sådant som det med Olsen kunde ske, det var elendig bestyret. Og så skrev han i Maj sin afhandling »*Politisk dispache*«, der blev offentliggjort den følgende Oktober måned i 2. binds 1. hæfte af »For Sandhed«.

»Hvad jeg med denne afhandling har foresat mig at vise,« siger han i indledningen, »er, at den nation ikke just er den bedst bestyrede, der betaler sin regent eller sine regenter bedst.« Ved regenten forstår forfatteren »den lovgivende og den eksekutive magt, enten nu samme er forenet i én eller betroet til flere personer.« At en stat bliver dårlig bestyret, kan f. eks.

---

* De indskudte linjer og anm. til dem er udeladte i udg. af 1828.

vise sig i embedsbesættelser. Der handles her næsten altid ud fra den grundsætning: »*Man må søge embeder til personer, og ikke personer til embeder*«, og denne fremgangsmåde »er et ikke ubetydeligt led i den store kæde af undertrykkelser, der i vore dage har nødt så mangen nation til at sætte sig imod sine regenter.« Og hvor tit har der ikke i Danmark været handlet ud fra den nævnte grundsætning! Tænk på de talrige ansættelser af udlændinge her i landet!

Heiberg går så over til at undersøge, hvorledes regenterne er lönnede i de forskellige lande, deres *personlige* indkomster, *civillisterne* altså. Han henleder först opmærksomheden på det farlige ved, at en uindskrænket regering kan bestemme en vis del af statens indtægter til sit eget private brug. Den kan nemlig let fristes til, i tilfælde af et deficit på denne post, at dække dette ved at tage af statens øvrige indkomster. Regenten anser sig jo ikke forpligtet til at aflægge folket regnskab for anvendelsen af statsindtægterne, og man kan altså ikke kontrollere, om en sådan adfærd finder sted.

Hvad er nu »den kgl. danske partikulær-kasses indkomster?« Efter Büschings geografi, siger Heiberg, »har kongen og hans familie i året 1770 kostet 1,098,046 rdl.« Efter en beregning fra 1786 i Thårups statistik udgjorde civillisten derimod 1,009,144 rdl., hvilket giver en forskel af 89,000 rdl.; dette »lader ganske rimelig, når man betænker, hvad Thårup siger, og hvad man så ofte har hørt tale om, at der i de senere tider ere gjorte betydelige besparelser i hoffets udgifter, forudsat, at disse besparelser ikke blot bestå i at lappe klæder.« Der er ganske vist intet ondt i at lade sine klæder lappe; men det er rent *privat økonomi*. Og desuden: en regent, der privat er økonomisk, kan godt være uøkonomisk med statens midler. Der er derfor i og for sig ingen anledning til denne stadige støden i

trompeten, hver gang det rygtes, »at kongen får én ret mad mindre, end han plejer.«

Heiberg undersøger dernæst andre landes civillister, og beregner, hvor meget hvert enkelt individ betaler til dem. Resultatet bliver følgende: I *Danmark*: 2 ℞ $7^{3}/_{11}$ β; efter en anden beregning: 3 ℞ 4 β; *England*: 2 ℞ $15^{1}/_{3}$ β; *Frankrig*, under Ludvig XVI: 1 ℞ $10^{2}/_{5}$ β; *efter revolutionen*: $5^{5}/_{8}$ β. — Forfatteren gör dernæst en lignende beregning med hensyn til andre statsudgifter: krigsvæsen, administration m. m. og afslutter så med følgende ord: »Med stærke skridt nærmer sig den tid, da det skal komme for lyset, som nu er skjult i mørket. Hertil hører i særdeleshed forvaltningen af en stats finanser. Også synes den sunde fornuft at tilsige, at en nation har den fuldeste ret til at vide, hvortil de skatter anvendes, for hvis tilvejebringelse den störste og bedste del af nationen må trælle surt nok . . . O, at dog regenterne vilde betænke, hvad de skylde nationerne, der så rigeligen lönner dem.« Friheden kan ikke mere lænkebindes; ja måske for en kort tid, »men snart vil lys og frihed hævne sig forfærdeligen på sine undertrykkere.«

Heiberg havde ganske vist på flere steder i afhandlingen gjort tilsyneladende modererende forbehold; men det, der blev sagt rent ud, var dog nærgående nok for en enevældig regering. Alligevel hørte han foreløbig intet fra generalfiskalen. Så kom, endnu inden årets udgang, 2. binds 2. hft. af »For sandhed«, og i det et nyt bidrag af Heiberg: *Sproggranskning,* en slags fingeret ordbog, med tydninger af forskellige danske ord. Formen var ikke ny; den var allerede bleven benyttet i Sneedorffs »Patriotiske tilskuer« og senere adskillige gange. Satiren er på flere steder meget hvas, og undertiden er dens brod epigrammatisk tilspidset. Nogle af artiklerne minder om hans satiriske viser, er som prosa-kommentarer til dem. De af dem, som har störst interesse, er de med poli-

tisk farve. Det vil være unødvendigt at dvæle udførligere ved indholdet; Heibergs »Sproggranskning« er et af hans bedst kændte arbejder.

Der står meget nærgående ting i flere af artiklerne. F. eks.: »*Absolut.* Således hedder den störste juvel i den danske konges krone. NB. Det er ikke den, som Struensee beskyldtes for at have solgt; ti den juvel, hvorom her tales, skal være betroet til ét eller flere af de kongelige kollegier.« — »*Konge.* En mand der er så skikkelig at tage sig skylden på for, hvad hans ministre göre.« — »*Trone.* Et møbel som på den danske skueplads altid sættes i en krog.« — Alle tre artikler siger det samme: kongerne — og iblandt dem også de danske — er i bedste tilfælde skikkelige Per Tot'er, som regeres af deres ministre.

Det er altså særlig det höjere bureaukrati, Heiberg vil til livs, og blandt dets medlemmer var der en, hvis fjende han fremfor alt var: Chr. Colbjörnsen. Fra notorial-fejdens dage af havde der hos Heiberg ophobet sig en stadig voksende bitterhed mod denne mand, en bitterhed der åd sig ind i hans sind i den grad, at end ikke et halvt århundrede kunde udslette den. Og »Sproggranskning« bærer også sit mærke af den. Der findes her følgende artikel: »*Privilegier.* Et ord, der er sammensat af de to latinske ord: *privantia legibus* [hvad der krænker lovene]. Man finder allerede spor hertil i det gl. testamente. *Naboth* havde et privilegium på at holde kro i Samaria. *Achab* fik lyst til dette privilegium, og den skammelige måde, hvorpå han, som en mægtig mand, erhvervede sig det, kan læses i förste kongernes bog 21. kapitel. Af denne historie er der, efter sigende, skrevet en tragedie, der skal være spillet på et privat teater *nær* ved København.«

Forklaringen hertil er følgende: Colbjörnsen, der ejede et teglværk i *Nærum*, havde med kromanden i denne by haft en sag om en vej-ret, og tabt den.

Kort efter blev der imidlertid anlagt sag mod kromanden for ulovligt krohold, og i November 1797 blev han fradömt sit kroholds-privilegium. I Marts 1798 søgte og fik Colbjörnsen privilegium på at anlægge et marketenteri for sine teglværksarbejdere. Disse forhold lægger Heiberg sammen, og får følgende resultat: Forbitret over at have tabt sagen mod kromanden, hævnede Colbjörnsen sig ved at få ham berøvet hans næringsvej.

Er dette den rigtige fortolkning? Fuldstændig klarhed over denne sag får man vel næppe nogen sinde. At kromanden blev dömt uretfærdig, kan sikkert ikke påstås; men det er jo nok muligt, at Colbjörnsen, som var en noget myndig natur, af personlige grunde har bidraget til, at loven i det foreliggende tilfælde blev tolket så strængt som muligt. Men dette berettiger alligevel ikke Heiberg til, i artiklen »Privilegier«, at fremstille Colbjörnsens adfærd som et udslag af brutal vilkårlighed. —

Vilde »Sproggranskning« også få lov til at slippe igennem uantastet? Heiberg skulde snart få svar derpå. I kollegial-tidenden for 2. Marts 1799 stod der følgende meddelelse: »Under 26. Febr. sidstleden har det danske kancelli tilskrevet general-fiskalen således«: Deres opmærksomhed henledes på »et nylig udkommet blad fra translatør Heiberg, under navn af »*Sproggranskning*«; det er indført i tidsskriftet »For sandhed«. »Man er tillige ved denne lejlighed gjort opmærksom på, at denne mand, uagtet han i årene 1790 og 1794 er bleven dömt og straffet for misbrug af trykkefriheden og overtrædelser imod dens love, har bestandigen vedblevet at igentage lige forbrydelser med forøget dristighed.« Til bevis derpå nævner kancelliet: *Suum cuiqve*, *Politisk dispache*, hans Svar til not. publ. Olsen, hans *Draabe etc.* og hans fortale til komedien *Hofsorgen*.

I disse skrifter, mener kancelliet, har Heiberg

gjort sig skyldig i forhånelse og bagvaskelse af statens regering og dens foranstaltninger. Generalfiskalen anmodes derfor om at indstævne Heiberg for hof- og stadsretten, og der påstå ham dömt efter loven.

Den 11. Marts indfandt to retsbetjænte sig i St. Kongensgade nr. 45 (nu 47) for at overlevere Heiberg stævningen. Han gav den imidlertid en påtegning om, at den var ugyldig, fordi generalfiskalen ikke havde bevist, at han var forfatter til flere af de omtalte skrifter, og fordi kancelliet havde talt om et »blad« han havde udgivet; men generalfiskalen havde ikke nævnt hvilket af afhandlingens »blade«, der vel måtte betyde »ark«, der mentes. Mandagen d. 18. Marts skulde Heiberg møde i rettens lokale på Østergade. Han svarede imidlertid, at han ikke kunde møde personlig den dag, og bad om udsættelse på 4 uger for at kunne berede sig på sit forsvar.

Ved en kændelse at 1. April afviste hof- og stadsretten Heibergs indsigelser mod stævningen som uhjæmlede, men gav ham 3 ugers anstand. I et brev af 3. April meddeler Heiberg generalfiskalen (Skibsted), at han vil lade sine indlæg offentlig trykke for at berigtige urigtige rygter, og beder om tilladelse til også at trykke Skibsteds. Han lover at ville afholde sig fra alle anmærkninger og betragtninger over aktstykkerne. Dem vil han kun meddele i sit svar til retten. Skibsted gav sit minde dertil.

Så begyndte Heiberg udgivelsen af »*Læsning for publikum*«. Nr. 1 har et motto efter Ovid:

Den mand, jeg har så længe eftertragtet,
triumf! triumf! se han har hildet sig!

Mottoet er undertegnet *C. C.* Hertil hører den bekændte anmærkning, i hvilken bogstavet N. beklager sig over de misbrug, der er drevet med det. Man siger: N. N. er en skurk osv. Det ønsker at afløses fra sin ubehagelige post, og foreslår *C.* som sin af-

løser, så at man for fremtiden siger: *C. C.* er en . . . . . Og nu forsyner Heiberg nummer efter nummer med bemærkninger, undertegnede C. C., der er i höj grad hånende for Colbjörnsen. Således laver han sig en dækket stilling, hvorfra han i sikkerhed kan råbe efter Chr. Colbjörnsen: Du er en skurk osv. Det går stærkt ned ad med en mand, der griber til slige midler. At Heiberg *mente*, Colbjörnsen stod bag ved sagsanlæggelsen mod ham, kan ikke forsvare hans adfærd.

Bysladderen havde travlt i de dage. Man vidste, at Heiberg var en nær omgangsven af den franske republiks gesandt (Grouvelle), og så voksede på en eller anden måde det rygte op, at Heiberg vilde søge hjælp hos Grouvelle, se at blive udnævnt til fransk konsul, og på den måde komme under den franske regerings beskyttelse.

Dette rygte var naturligvis kun en vild fantasi.* Heiberg fandt dog, at han for vedkommende gesandts skyld måtte være lidt forsigtig. Derfor afholdt han sig fra at besøge Grouvelle i denne tid (begyndelsen af Marts). Ja han lod ikke en gang sin hustru göre en forfalden høflighedsvisit. Alt dette meddelte han så gesandten i et brev (af 12. Marts), der begynder: »Lodden er endelig kastet.« Han udtaler sig her frejdigt og forhåbningsfuldt: det går sjældent så strængt til, som en advokat prædiker. »Ønsk mig til lykke!« udbryder han. »Jeg er lykkelig nok til at se min kone bifalde min opførsel. Hun har sjælsstyrke nok til at foretrække, at jeg bliver et offer for mine grundsætninger og for den gode sag, fremfor at se mig give efter, enten af frygt eller af lav tænkemåde.«

Grouvelle takker Heiberg for hans finfølelse, men beklager tabet af hans sælskab; håber han vil få

* I Wedel-Jarlsbergs nedennævnte »Fragmenter af breve« betegnes dette rygte som udspredt af Heibergs modstandere.

sin ret og blive frifunden* osv. Rygtet fik straks travlt med denne brevveksling, så at Heiberg i en billet (af 23. Marts) bad om at måtte offentliggöre den. Det fik han lov til, og han lod den så trykke i »Læsning for publikum« (nr. 2-3).

I Maj udkom der en anonym pjece: »Fragmenter af breve til en ven på landet i anledning af translatør Heibergs tiltale«. Forfatteren var *Wedel-Jarlsberg* (jfr. s. 226). Under Dyveke-fejden havde han udgivet en skrivelse »Til P. A. Heiberg«, der i sit svar, »Til borgeren Wedel-Jarlsberg«, bl. a. skrev: »Det er ikke sansculotte-sproget jeg fører, når jeg kalder dem *borger*. . . . De har selv så fortræffelig erklæret, at De anser navnet »borger« for en hæderstitel.« Denne brevveksling medførte et venskabeligt forhold mellem de to mænd.

I sin pjece erklærer Wedel-Jarlsberg, at, bliver Heiberg virkelig dömt, så har »vi aldrig *de jure* haft nogen skrivefrihed i Danmark, og i hvilket forhadt lys vil da ikke de i begyndelsen så höjt og over hele verden prisede skrivefrihedsanordninger vise sig. — Er Heiberg strafskyldig, da ere hundrede andre forfattere det unægtelig ligeledes.« Og endvidere: »Gjorde Heiberg sig allerede for en del år [siden] ved skrifter strafskyldig, hvorfore tiltales han da först nu?«

Der udkom selvfølgelig en del pjecer, til dels ganske værdiløse. En af dem (»Samtale mellem C. C. og generalfiskalen«) fortæller rygtevis, at kronprinsen misbilligede sagsanlæggelsen mod Heiberg. I »Brevveksling imellem tvende brødre«, der blev udgivet (nummervis) af en lotteri-kollektør Koefod, siges det ligefrem som et rygte, at Colbjörnsen var *prima causa*

* I anledning af Heibergs udtalelse om sin hustru siger Grouvelle: »Enhver, der ikke behandler dem [kvinderne] som börn eller slavinder, vil altid finde dem sådanne« (ɔ: höjmodige, hengivne, begejstrede).

til sagsanlæggelsen mod Heiberg; »der skal ikke være ventileret derover i statsrådet.« »Colbjörnsen, som selv har været med at affatte trykkefrihedslovene, er den danske nations værste denunciatør« (nr. 6 og 8).

Imidlertid gik retssagen mod Heiberg sin gang, og folk fulgte den skridt for skridt i »Læsning for publikum«, der udkom hver uge med 1 ark, og i hvilke alle indlæggene blev offentliggjorte. Heiberg påstod bl. a., at generalfiskalen havde overskredet sit mandat, ved at anklage ham for flere udtalelser end dem, kancelliskrivelsen nævnede. Han gör opmærksom på, at de tre deputerede i det danske kancelli længe havde kændt nogle af de skrifter, hvorfor han nu tiltales; men i følge loven skal politimesteren *ufortøvet* indsende til kancelliet formastelige og strafværdige skrifter. Da dette imidlertid ikke er sket, må jo enten de pågældende skrifter være uskyldige, eller øvrigheden have forsömt sin pligt. —

Under alt dette arbejdede trykkefriheds-kommissionen videre. Der blev nu ikke skrevet meget om trykkefriheden af dens forsvarere; de havde vel en følelse af, at ordene vilde være spildte. Dens modstandere kunde undertiden komme med den bemærkning, at det frodige pjece-ukrudt, som skød op ved enhver lille anledning, var et bevis på, at der var noget råddent i literaturens tilstand, og at en indskrænkning af trykkefriheden vilde være på sin plads. Nyerup søgte at tage brodden af denne indvending. I literatur-oversigten i »Minerva« for Avgust 1799 skriver han: »Denne måneds literære udbytte er höjst anseligt, og såvel kvantitet som kvalitet således beskaffen, at man med listen på den ene Avgust-måneds literære annoncer i Adressekontors-efterretningerne kan stoppe munden på de godtfolk, som, i velbekændte hensigter, klage over literaturens forfald og nedværdigelse, og som, fordi de ikke selv læse andet end pamflets og periodiske skrifter, gærne vil bilde sig og andre ind,

at det alene er produktet af vore presser*. Adresse-kontors-aviserne har i denne ene måned anmældt som færdige ikke mindre end 10 originale værker af danske forfattere, og dertil 7 oversættelser, hvoraf nogle meget gode og af fremmedes mesterstykker. Når man nu tillige overvejer det, der foruden disse særskilte bøger er præsteret i adskillige ugeblade og månedsskrifter, så hører der en synderlig aforskammenhed eller uvidensed til at debitere, at det meste, som kommer ud er slige ting, som kancelliråd Holms evindelige invektiver eller »Brevvekslingen mellem to brødre«.«

Undersøger man nu denne rige høst, så bliver resultatet imidlertid lidt nedslående. Af de 10 originale værker er 2 blot nye udgaver (Hauchs »Naturlære« og Callisens værk om »Sårlægekunsten« på *Tysk*). Af de andre 8 hører 4 til teologien: Gamborgs »Jesu moral«, nogle bidrag af Birch til det nye testamentes tekstkritik (på *Latin*), Münters »Blandede bidrag til kirkehistorie« (på *Tysk*), nogle gejstlige taler af Gutfeld; derefter et skrift af Eggers om den tyske lovgivning (på *Tysk*), et kirurgisk arbejde af Kölpin (på *Latin*), et skrift om den höjere geometri (på *Tysk*) af Krebs, og så — det eneste skönliterære bidrag — A. F. Just: Fortællinger, 2. bd. 1. hft. (jfr. s. 85). — Nej, Nyerup kan ikke overdøve den klagesang over literaturens forfald, som stadig klinger gennem 90'ernes sidste år. (Jfr. f. eks. 87 flg., 112, 114). —

Den 19. Januar 1798 afgav trykkefriheds-kommissionen sin betænkning**. Den fremhævede stærkt trykkefrihedens store værd, og misbilligede de strænge bestemmelser i »Danske lov« angående dem, som »tale

---

* Nyerup er dog selv nødt til at göre følgende bemærkninger for Februar og September 1799: »Literaturen for denne måned er en sand bagatelle.« — »Denne måneds literatur er moksen ingen ting «

** Jfr. Holm: »Den offentlige mening og statsmagten«, s. 171 flg.

ilde om kongens regering« osv. Den hævdede, at anonymitet burde være tilladt, og foreslog udnævnelsen af skönsmænd, der skulde dömme om strafbarheden af mundtlige og skriftlige ytringer m. m. Dette så jo ret lovende ud. Men der var andre som skulde høres, bl. a. det danske kancelli, og derefter statsrådet. De forskellige udtalelser var gennemgående frisindede, men ellers ikke meget overensstemmende. Måske det var grunden til, at regeringen i foråret 1799 foreløbig stillede sagen i bero, og der var udsigt til, at alt kunde blive ved det gamle.

Men det skulde ikke være så. Rusland, der med uvilje så på den ytringsfrihed, som herskede i Danmark, og betragtede København som et arnested for jakobinske anskuelser, lod sin afsending her i landet — gennem prins Karl af Hessen — göre kronprinsen forestillinger om nødvendigheden af at træde op mod de revolutionære demagoger i København; samtidig krævede det, at Danmark skulde slutte sig til koalitionen. Så tog regeringen trykkefrihedssagen op til fornyet overvejelse, netop som retssagen mod Heiberg havde stemt den alt andet end venlig over for trykkefriheden. Og nu gik det i en fart med alle overvejelser. Den 27. September (1799) kom den længe væntede og længe frygtede nye trykkefriheds-forordning. I det store og hele var den en indskrænkning af trykkefriheden: den forbød anonymitet, fastsatte censur for enhver der var bleven dömt i en pressesag, og udvidede området af hvad der skulde anses for presseforseelser.

Hvorledes blev forordningen modtaget? Rahbek skriver[1]: »Forgæves vilde jeg prøve at beskrive det indtryk, dens uventede fremkomst gjorde.« Der skete endogså henvendelser til ham om, hvad han vilde have for at lade »Minerva« og »Tilskueren« gå ind, og helt høre op med sin literære virksomhed. Det var, som

sad alle »fremskridtets mænd« og så på hinanden i en slap, modløs harme.

Lammede forordningen åndslivet i Danmark? Noget lignende er der blevet sagt, men er der sandhed i den bemærkning, så er den kun et lille bitte gran. For det förste: over for skönliteraturen og videnskaben har den ingen synd på sin samvittighed. Det er i det foregående vist, hvorledes der fra omtr. 1793 er som en jævn uddøen af den literære ævne i vort folk. Og se så blot nogle år frem i tiden! Det er, medens denne forordning »hviler som en mare på det danske folk«, at det skaber sit ypperste i digtning, konst og videnskab. Og nu det kirkelige liv! Om det gælder jo noget lignende. I 90'erne ser det ud, som det var sygt lige til døden; i begyndelsen af dette århundrede rejste det sig op af sin dødlignende dvale.

Men det politiske liv! Ja, her synes forholdet at være et andet. Var der ikke en betydelig interesse oppe i 90'erne, og uddøde den næsten ikke fuldstændigt efter forordningens fremkomst? Lad os et öjeblik se tilbage på den udvikling, som den politiske sans havde gennemgået. Forholdet var jo dette, at 80'ernes *reformpolitik* blev afløst af 90'ernes *storpolitik*. Og de udslag, som den storpolitiske interesse havde givet sig, havde de nu en sådan kraft og vægt, at de godtgjorde dens ret til at leve og vokse? Ser man bort fra et par enkelte skrifter, f. eks. Birckners, hvad skal man så nævne? Vel ikke M. C. Bruuns löjer? Og Heiberg — hvor er hans vægtige indlæg i den politiske kamp?

Ser man nøgternt på sagen, må man vist — om end med et suk — indrömme: der er omkring århundredets slutning meget, meget lidt, der kunde opfattes som kraftige spirer til et politisk liv, spirer som skulde være kvalte af forordningen af 27. September.*

* * *

* I forordningens § 7 hed det udtrykkelig, at det skal »ej heller

Heibergs »Læsning for publikum« hørte op med at udkomme efter udstedelsen af trykkefriheds-forordningen; men retsforhandlingerne gik uforstyrret deres gang. Dommen faldt d. 23. Decbr. I præmisserne til den hedder det: »Da nu den undersåt, der sigter regeringen for uretfærdighed, og søger at göre dens anordninger latterlige, må anses at laste og håne regeringen, og således at være i det tilfælde, som lovens 6—4—9 (1ste membrum) omtaler, så måtte den deri fastsatte straf af æres og godses fortabelse blive at anvende på tiltalte; men da Hs. maj. kongen i forordningen af 27. Septbr. 1799 har formildet den straf, som loven i dette tilfælde dikterer, og det efter kriminal-rettens grundsætninger er tilladeligt at tillægge en straffelov tilbagevirkende kraft, når sådant er til fordel for den tiltalte, så bliver transl. Heiberg at dömme efter bemældte forordnings 9. § til landsforvisning.«

Ti kændes for ret: »Translatør Peter Andreas Heiberg bör forvises kongens riger og lande.« Hans fornærmelige udtalelser om generalfiskalen blev mortificerede. Desuden dömtes han til at betale en mulkt på 50 rdl. for sin fornærmelige skrivemåde mod ustævnte mænd. Mulkten skulde betales inden femten dage efter dommens forkyndelse, og det øvrige efterkommes efter justitiens nærmere foranstaltning.

Dette var den julegave, som 1799 bragte Heiberg. Da han på dette tidspunkt ikke var rask, fik han lov til at vænte nogen tid med afrejsen. Den blev endelig fastsat til d. 7. Februar 1800 om aftenen. En snæver kres tilbragte de sidste timer sammen med ham.

---

være nogen forbudet at ytre sin mening angående hvad han tror, der kunde være at forbedre eller rette i landets love, anordninger og offentlige indretninger.« Selv om nu ganske vist bestemmelserne angående, hvad man ustraffet turde sige, var noget vage og ubestemte, kan man dog ikke påstå, at forordningen helt lukkede munden på politikerne.

Stemningen var trykket, naturligvis. Trods det, at Heiberg i en række år næsten helt var trådt ud af den offentlige diskussion, trods det, at moderate fremskridtsmænd som Rahbek o. a. misbilligede adskilligt i hans optræden, opfattedes dog sikkert hans afrejse af de fleste fremskridtsmænd som et symbol på, at den fri borgerstemme nu forlod de danske lande.

Kl. 10 holdt en vogn foran hans bolig i Store Kongensgade; Rahbek og Kamma, der havde været blandt gæsterne, kørte med. Omgivet af en stor menneskemængde bevægede vognen sig langsomt gennem byen og ud af Vesterport. Ved Frihedsstøtten gav mængden den landflygtige det sidste hurra, og vognen fortsatte sin vej ud ad Vesterbro. Ved foden af Frederiksberg bakke holdt den; her bød Rahbek og Kamma Heiberg farvel. Rahbeks vej gik ikke op over bakken og ud i den store verden. Den gik ned ad, til Bakkehuset, til den lille forfaldne bygning, liggende midtvejs på den lange skråning, der jævnt løftede sig op ad mod den bakketop, hvorfra vejen gik ud i den store verden. Længere end midtvejs nåede Rahbek jo aldrig. Og inde i de lavtloftede stuer skulde han så tage livet op igen. Et par år efter skrev han i et digt, »Til mit Bakkehus«:

Hos dig henleve jeg i landlig bo
et stille liv i fred for stadens vrimmel!
— — — — — — — — — —
Hos dig jeg som i tryllespejl på ny
min fortids underlige vandring nyde!

Det blev et liv i erindringen. Der lød ingen barnelatter i Bakkehusets stuer, der groede ingen fremtid op derude.

Og hvilke tanker gik der så gennem Rahbeks sind, da han hin Februar-nat stirrede gennem mørket ned mod den slumrende by? Han havde jo kaldt det sidst forløbne tidsrum »de syv magre år i den danske lite-

ratur.« Og den foregående fremstilling har godtgjort, at således var det. Tidens levnedsløb er en langsom hensygnen af åndslivet på alle punkter: i poesi og videnskab (jfr. s. 87, 109—115), i det kirkelige og det borgerlige liv. Og hver gang en frisk spire synes at ville skyde frem, lyder straks dette modløse kor:

Atter en cypres i lavrbærlunden — —

Det er historien om en slægt, i hvilken *livskræfterne* langsomt, men ustandseligt ebber ud.

Og lige i hælene på de svindende livskræfter kommer det matte mismod snigende. I sin ungdom var slægten draget ud under en frejdig opsang: lys over landet, det er det vi vil. Den havde døbt sin tid »fornuftens, oplysningens tidsalder«. Menneskets tanke skulde hugge sig frem gennem vildnisset, skaffe lys og luft til alle sider, og bane vej for slægten frem mod det strålende lyksaligheds-tempel der ude i den fjærne fremtid.

Og hvad blev så slutningen på det skönne eventyr? I Oktober 1799 mødte vort toneangivende tidsskrift, »*Minerva*«, med nogle tidsbetragtninger (af C. A Fabricius): »Man hører i disse tider så meget om oplysning, at man næsten kedes derved. — Man tiltror den menneskelige fornuft alt, fordi den kan udrette meget.« Men den kan ikke alt. Et menneske kan ikke leve uden *fordomme*, det vil sige: uden meninger, som antages uden tilstrækkelig grund. »Forlad dig ikke på din fornuft« — det er et gammelt ord, og det er et godt ord. »Er en oplyst mand tillige den bedste mand?« Meget ofte ikke, svarer erfaringen. Fornuften løser ikke livets gåder; den kan ikke engang klare nærmere liggende spörgsmål. »Skulde det ikke være visere handlet i de ting, som angå lovene og de borgerlige anordninger, at følge de mænds dom, som tilfulde kænde lovene . . . end at følge sin egen dom?« — Således slutter oplysningens og fornuftens triumftog.

Hvad Rahbek vilde have set hin nat, havde hans öje kunnet trænge gennem mørket, det var en alderdomssvækket slægt, det var et folk på gravens rand.

Men den ensomme skikkelse, der kørte op ad den stejle bakke, ud mod den store verden, var den det danske folks ungdomsmod og kække håb, der, bandlyst fra »den plet af jord«, som var bleven til en sump, vilde bygge sig en fremtid under andre himmelegne? Et år efter skriver[1] denne mand fra Paris: »Jeg lever det fuldstændigste planteliv — jeg vegeterer: det er alt . . . Hvorhen jeg vender öjnene, ser jeg kuns vold, undertrykkelse, røverier og den fule egoisme . . .; jeg har næsten givet slip på håbet om det menneskelige köns forbedring.« —

Det var en menneskealder tidligere (jfr. I, 332), at denne slægt med forventningsfulde blikke havde stirret ud mod den fjærne synsrand; i dens gyldne rødt havde dens længsler og anelser bygget et strålende lyksaligheds-tempel. Var det morgenrøden til en ny dag de skuede ind i, eller var det det sidste skær af en synkende sol? Svaret blev givet hin mørke vinternat i Februar 1800.

Du følger tidens ström, men ser ej hvor den driver;
du véd ej, hvad du er, end mindre, hvad du bliver;
din skæbne dækkes af en sort og dunkel sky.

(Gyllembourg: »Menneskets elendighed«, overs. af Rahbek, 1799).

»Nu som för raver menneskeheden i det uendelige mørke« (G. Brandes[2]).

Således endte Danmarks saga i det 18. århundrede.

Anmærkninger.

Side.

4 — 1, Camillo Bruun: Gennem hundrede år (1879), s. 40 flg. — Reinhardt: »Kommunitetet og regensen« i Hist. tidsskr. III, 3.

5 — 1, Begyndelseslinjerne af et digt »Lavrbærlunden«, tilegnet det norske lit. sælskab. 1792.

7 — 1, Rahbek: Erindringer, IV, 481. — Thiele: Bakkehuset.

8 — 1, Rahbek: Erindringer, IV, 482, V, 327.

9 — 1, Samme, V, 3.

16 — 1, Samme, V, 327 anm.

22 — 1, Se brevene mellem Pram og hans hustru og Olufsen i den Bøllingske brevsamling (2. Decbr. 1793, 8. Febr. 1794).

24 — 1, Samme, 8. Febr. 1794, 9. Maj 1795.

27 — 1, Rahbek: Erindringer, IV, 217; Birket Smith: Liter. personer og forhold, s. 128, 129.

40 — 1, A. C. Gierlews brev (Ny kgl. saml. — 4 — 2010 b) d. 6. Febr. 96.

45 — 1, Samme.

Side.

— 1, Rein: Sml. digte, I, 54
256.

— 1, Lærde efterr. 1800 nr. 57
40.

— 1, Bobé: Efterl. papirer 61
fra den Reventlovske familiekres, s. XI.

— 1, Gierlevs breve, se 63
oven for.

— 1, Baggesens mss. på d. 64
kgl. bibliotek.

— 1, Samme; dagbog for 65
1797, s. 82.

— 1, Baggesens breve nr. 66
1287, 11. Decbr, 1799.

— 1, Rahbeks breve på det 69
kgl. bibliotek. Breve til Rahbek nr. 8, d. 3. Novbr. 1799.

— 1, Se f. eks. hans biografi 70
III, 35.

— 1, Pawels' autobiografi 81
s. 225.

— 1, Lærde efterr. 1798 nr. 1. 89

— 1, Rahbek: Erindringer, 90
IV, 390 anm., V, 26.

— 1, Prams ligtale var for 91
resten en tale over en, der kun var skindød; ti efter mange års tavshed gav sælskabet et svagt

Side.
livstegn fra sig på ny, og det virker endnu, skönt under andre former.
92 — 1, Danske tilskuer, 4. Febr. 1796.
•96 — 1, Jfr. hos Holm: Kampen om landboreformerne, s. 29.
— 2, Danske tilskuer, 1792, nr. 54.
— 3, Wilse: Rejseiagttagelser, III, 241.
98 — 1, Lærde efterr. 1798, nr. 1.
99 — 1, Jfr. samme skr. 1791, nr. 5.
100 — 1, Subskriptionsplan i Lærde efterr. 1793 nr. 3.
102 — 1, Politisk-fysisk magasin, Febr. og Juni 1797.
105 — 1, Mynster: Meddelelser om mit levned, s. 66.
— 2, Jfr. Lærde efterr. 1795 nr. 2.
— 3, Filosofisk repertorium, s. 117 anm.
— 4, Dagen, 1833 nr. 230.
106 — 1, Steffens: Hvad jeg oplevede, II, 18 flg.
— 2, Werlauff: Danske især kbhvnske tilstande, s. 22.
109 — 1, Hornemanns biografi foran udg. af hans efterladte skrifter, af Bindesbøll. — Jfr. Lærde efterr. 1796 nr. 3.
110 — 1, Levnedsskildring i Sml. skr. I.
— 2, Steffens: Hvad jeg oplevede, II, 22. — Nyerup: Magasin for rejseiagttagelser, IV, 373.
112 — 1, Se f. eks Danske tilskuer 15. Maj og 6. Novbr.

Side.
1794, og Pallas Jan.-Febr. 1796.
— 1, Lahdes saml. af portrætter. 113
— 2, Worms brev af 12. Juli 1797 (Nyt teol. bibl. XIX).
— 1, Rahbek: Erindringer, V, 294. 114
— 1, Fortalen til »Statens ven« I, 26. 116
— 1, Additam. — Folio — 16-17. 134
— 1, Brev af 23. Juli 1799 (Nyt teol. bibl. XIX). 136
— 2, Lærde efterr. 1798 nr. 41.
— 1, På titelbladet står 1794, men »Minerva« angiver Jan. 1795. 137
— 1, Iris, Marts 1795. 140
— 1, Kritik og antikritik, 28. Septbr. 1796. 142
— 1, Nummeret for 2. Marts 1799. 156
— 1, Brevet af 12. Septbr. 1793 i Kirkehist. sml. 3 R. I. — G. Møller: Balles levned, s. 180. 159
— 2, Pligtankeret, II, 3. hft.
— 1, Balles indberetning om »Aristokraternes katekismus«, s. 61. 160
— 2, Birket Smith: Liter. personer og forhold, s. 113.
— 1, Biblen forsvarer sig selv, 1799, nr. 25. 162
— 1, Pawels' autobiografi, s. 98-99, 208. 164
— 2, Biblen forsvarer sig selv, 1801, 25. April.
— 3, Brev af 14. Decbr. 1793 i Kirkehist. sml. 3. R. I.

Side.
165 — 1, Jfr. Werlauff: Danske især kbhvnske tilstande osv.
169 — 1, Brev af 16. Decbr. 1801 i Additam. — Folio — 16-17.
171 — 1, [Schellenberg]: Freie bemerkungen über Kopenhagen. 1796.
172 — 1, Additam. — Folio — 16-17.
— 2, Sammesteds.
177 — 1, Prædikenen er særskilt udgivet 1793.
187 — 1, Universitets-journalen, 4. årg. 3. hft.
188 — 1, 1796, s. 193 flg.
— 2, 1796, nr. 5.
191 — 1, Fallesens subskriptionsplan kom i Januar 1793, og ligger altså *efter*, at Balle begyndte udgivelsen af sit »Magasin«.
193 — 1, Steffens: Hvad jeg oplevede. II, 242 flg.
200 — 1, Repertoriet 2.-3. hft. Til læserne. — Birket Smith: Liter. personer osv. s. 241 flg. — I 2-3 hft. af Repertoriet navngiver M. Møller den s. 199 omtalte H. C. A. som H. C. Albrecht fra Hamborg.
— 2, I 2det oplag af 1. hft.
203 — 1, Jfr. det kgl. biblioteks eksemplar af »Repertoriet« bag i.
— 2, Lærde efterr. 1795, nr. 44.
204 — 1, Additam. — Folio — 16-17.
207 — 1, Offentliggjort i Repertoriet 4. hft.
209 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 240.

Side.
— 1, Jfr. f. eks. »Politisk-fysisk magasin«, Juli, 1797. 215
— 1, Septbr. 1797. 220
— 2, Ny kgl. sml. — 4 — 2125 b.
— 1, 1791, nr. 77-78. 221
— 1, Lærde efterr. 1795, nr. 22. — Universitets-journalen, 3. årg. 2. hft. — Kritik og antikritik, 1795, nr. 30-32. 226
— 1, F. Nielsen: Bidrag til den evangelisk-kristelige salmebogs historie (i universitetets program f. reform. 1895). 230
— 1, Iris, Septbr. 1793. 233
— 2, Univ.-journalen, 1793.
— 3, Additam. — Folio — 16-17.
— 1, »For sandhed«, 4. bd. 1. hft. s. 119. 235
— 1, Additam. — Folio — 16-17. 238
— 1, Pligtankeret, II, 3. hft. s. 5. 240
— 1, Jerusalems skomagers efterl. papirer, nr. 9-10. 241
— 1, Årg. 1797, nr. 27, 34-35. 250
— 1, 1797, nr. 6. 251
— 1, Biblen f. s. s., »Til læseren« i I bd. s. VII. 259
— 2, Anf. skr. 27. April 1799.
— 3, Anf. skr. 18. Novbr. 1797.
— 1, I »Lommebog f. historie« 1796. 267
— 1, Jesus og fornuften, 1798, nr. 4. 272
— 2, Anf. skr. 1798, nr. 5.
— 1, Kirkehist. sml. 3 R. IV. 285
— 1, Fortalen til sidste bind af »Biblen f. s. s.« 286

Side.

291 — 1, Ströms selvbiografi, s. 19. Additam. — 4 — 485.
— 2, Autobiografi, s. 235.
292 — 1, Minerva, Avgust, 1795.
306 — 1, Jfr. også »Samleren« for Juli 1794.
307 — 1, Heibergiana i Additam. — Folio — 295.
308 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 160.
310 — 1, Anf. skr. s. 226.
311 — 1, Anf. skr. s. 141.
316 — 1, »For sandhed«, III.
— 2, Anf. skr. II og III.
319 — 1, Nicolai kirkes vielsesbog og konfirmationsbog.
320 — 1, Steffens: Hvad jeg oplevede, II, 219.
— 2, Birket Smith: Anf. skr., s. 139.
321 — 1, Anf. skr. s. 90 flg.
— 2, Anf. skr. s. 33.
— 3, Lærde efterr. 1793 nr. 5.
326 — 1, Rahbek: Erindringer, IV, 263 flg.
328 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 136 flg.
329 — 1, Anf. skr. s. 164.
331 — 1, Schwanenflügel: P. A. Heiberg, s. 329.
— 2, Rahbek: Erindringer, IV, 301 og 305.
332 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 162.
— 2, Anf. skr. s. 164. — Rahbek: Erindringer IV 305.
342 — 1, Lærde efterr. 1795 nr. 14.
— 2, Iris, Septbr. 1794.
— 3, Lærde efterr. 1795 nr. 44; jfr. Hermoder nr. 3.
350 — 1, Rahbek: Erindringer, IV, 377.
352 — 1, Anf. skr. IV, 390.

Side.

— 1, Subskriptionsplanen i »Lærde efterr.« nr. 52, 1795. 354
— 1, Rahbek: Erindringer, IV, 430. 355
— 1, Anf. skr. IV, 454; Høst: Erindringer, s. 39-40; Overskou: D. d. skueplads III, 646-57; Additam. — Folio — 16-17. 360
— 1, Rahbek: Erindringer IV, 455. 363
— 1, Additam. — Folio — 16-17. 366
— 1, Mærkeligt nok skrev Heiberg d. 15. Juli 1796 i M. C. Bruuns stambog (på det kgl. bibliotek) følgende: »Quos ego!« (Virg.) — Sic hactenus mendacium, sic propediem veritas. — Sui memoriam commendaturus scripsit P. A. Heiberg. 367
— 1, Lærde efterr. 1796 nr. 13 og 26; Iris og Hebe, Avg. 1796. 368
— 1, Rahbek: Erindringer IV, 456. 373
— 2, Pawels autobiografi, s. 26 flg. Pennetegningen i stambogen er ikke ganske klar. Man ser en hensmuldrende mur og ved den en (gennemboret?) bog og en krone.
— 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 246. 374
— 1, Brev fra Schydtz til Nyerup (6. Jan. 1798) i Additam. — Folio — 16-17. 376
— 2, Declaration til bogtrykker Winding (af 6. Decbr. 1797).

Side.

379 — 1, Høst: Chronos I, 62.
— 2, Additam. — Folio — 16-17.

385 1, Øst: Materialier nr. 9.

389 — 1, Rahbek: Erindringer V, 53 flg. — Kopenhagen im Jahr 1798 nr. 3-4.
— 2, Nyerup: Magasin for rejseiagttagelser I, 429.

391 — 1, Se Gutfeldts Indledning til Bircknera saml. skr. IV.

394 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 107.

406 — 1, Danske tilskuer 1793 nr. 91.

407 — 1, Birket Smith: Anf. skr. s. 253.
— 2, Høst: Erindringer, s. 41.

Side.

— 1, Additam. — Folio — 16-17. 408
— 2, Samme.

— 1, Universitets-journalen, 1798, 3. hft. 409
— 2, Tritogenia IV, III.

— 1, Rahbek: Erindringer V, 384. 421

— 1, D. Abrahamske autograf-samling (kgl. bibl.). Brev af 18. Maj 1801. 426
— 2, G. Brandes: Hovedstrømninger, I, s. 76 (1. udg.).

Navne-liste.

